

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 56

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56>

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав
2023

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань сучасної економіки, національної економіки України, економічної теорії, фінансів, бухгалтерського обліку, управління, маркетингу, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи і соціальної сфери, теорії і практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Мармоль Л. О., докт. екон. наук (головний редактор);

Гордей О. Д., докт. екон. наук; Горошкова Л. А., докт. екон. наук; Ігнатенко М. М., докт. екон. наук; Калюга Є. В., докт. екон. наук; Кириленко О. П., докт. екон. наук; Кужельєв М. О., докт. екон. наук; Лук'яненко І. Г., докт. екон. наук; Марченко О. А., докт. екон. наук; Пасічний М. Д., докт. екон. наук; Тропіна В. Б., докт. екон. наук; Череп А. В., докт. екон. наук; Чугунов І. Я., докт. екон. наук; Язлюк Б. О., докт. екон. наук; Леваєва Л. Ю., канд. екон. наук; Макарчук І. М., канд. екон. наук; Малишко В. В., канд. екон. наук; Паламарчук О. М., канд. екон. наук; Слюсар С. Т., канд. екон. наук; Чабан Г. В., канд. екон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); А. Ігнасяк-Шульц докт. екон. наук (Польща); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); М. Піотровська-Трибулл докт. екон. наук (Польща); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); В. Юшчіус докт. соц. наук (Литва).

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі. Протокол № 8 від 30 березня 2023 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Леваєва Л.Ю.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 31 березня 2023 року. Формат 60х84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 24,88.

Обл.–вид. арк. 21,15. Наклад 100 примірників.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

08400, обл. Київська, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(реєстрація: серія KB, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія KB, №21383-11183 ПР від 17.06.2015; перереєстрація: серія KB, №25325-15265 ПР від 26.10.2022.)

Тел./факс +38(044) 293-11-17; +38 (068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CША), Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 56

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56>

Established in 2006
Issued quarterly

Pereiaslav
2023

The collection contains the scientific articles on actual issues of the modern economics, national economy of Ukraine, economic theory, finance, accounting, management, marketing, entrepreneurship development, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere, theory and practice of research in the field of modern teaching and methodological technologies for training specialists.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **L. O. Marmul**, Doctor of Economics (chief editor);

O. D. Hordei Doctor of Economics; **L. A. Goroshkova** Doctor of Economics; **M. M. Ignatenko**, Doctor of Economics; **Y. V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O. P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **M. O. Kuzheliev**, Doctor of Economics; **I. G. Lukianenko**, Doctor of Economics; **O. A. Marchenko**, Doctor of Economics; **M. D. Pasichnyi**, Doctor of Economics; **V. B. Tropina**, Doctor of Economics; **A. V. Cherep**, Doctor of Economics; **I. Y. Chugunov**, Doctor of Economics; **B. O. Yazlyuk**, Doctor of Economics; **L. Y. Levaieva**, Candidate of Economics; **V. V. Malyshko**, Candidate of Economics; **I. M. Makarchuk**, Candidate of Economics; **O. M. Palamarchuk**, Candidate of Economics; **S. T. Sliusar**, Candidate of Economics; **G. V. Chaban**, Candidate of Economics; **S. Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Voronov**, Doctor of Sociology (Latvia); **A. Ignasiak-Szulc**, Doctor of Economics (Poland); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **V. Menshikov**, Doctor of Sociology (Latvia); **M. Piotrowska-Trybull**, Doctor of Economics (Poland); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **V. Juščius**, Doctor of Sociology (Lithuanian).

Recommended by the Academic Council of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. Protocol No 8 dated March 30, 2023.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of Editorial Board:

08400, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: L.Y. Levaieva

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on March 31, 2023. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 24,88.

Issued sheets 21,15. 100 copies.

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

08400, Kyiv Region, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015; re-registration: series KB, No 25325-15265 PR dated 26.10.2022).

Tel./fax +38 (044) 293-11-17; +38 (068) 355-83-20; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>

Serial publication «University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: *Ekonomičnij visnik universitetu*

Abbreviated key title: *Ekon. visn. univ.*

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo.

International information and scientometric data base: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (USA), Google Scholar, Research Bible, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Кушніренко О. М.,
Гахович Н. Г.

Актуальність теми дослідження пояснюється необхідністю розробки і впровадження дієвих заходів реагування на економічні втрати, зумовлені військовими діями країни-агресора. Цілеспрямовані атаки ворога націлені на знищення України як промислово розвиненої держави, щоб не тільки вразити цивільне населення, а й знищити промисловий потенціал. Як наслідок Україна має незворотні втрати промислового потенціалу, які складають близько 30%, відбувається руйнація виробничих і транспортних ланцюгів, втрата доступу до ресурсів (як сировинних, так і людських), ускладнення ведення господарської діяльності через перебої з енергопостачанням та комунікаціями тощо. І хоч зараз українська економіка знаходиться в умовах невизначеності під час війни, перспективи розвитку промислових підприємств та їх спроможності щодо можливості ведення господарської діяльності, створення високооплачуваних робочих місць та умов для нормальної роботи, вимагає стратегічного планування повоєнного відновлення на основі європейських принципів.

Постановка проблеми. Пошук відповідей на військові виклики сьогодення та обґрунтування інструментів для збереження існуючих й розвитку нових машинобудівних виробництв сприятиме виконанню найважливіших функцій країни з посиленням спроможності українських машинобудівних підприємств зайняти ринкові ніші щодо виробництва кліматично-дружніх енергетичних технологій для зеленого й цифрового переходу ЄС (вітрянні турбіни, теплові насоси, сонячні панелі, відновлюваний водень); машинобудівної продукції російського й білоруського походження тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення індустріалізації та промислової політики для розвитку промислових галузей виробництва, зокрема машинобудування, широко обговорюється в академічних і політичних колах. Різні аспекти розвитку машинобудівної промисловості знайшли відображення у багатьох наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених, а також численних публікаціях міжнародних організацій Світового банку, ООН, Єврокомісії, ЮНІДО тощо. Водночас більшість публікацій не дає відповіді на військові виклики сьогодення для відновлення промислового потенціалу машинобудування, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Відсутність обґрунтування стратегічних ініціатив зі сприяння адаптації українського машинобудування до глобальних викликів майбутнього (військово-політичних, цифрових, фінансових, інвестиційних, екологічних, технологічних, соціальних тощо) нарощує розрив між Україною та розвинутими країнами світу й тільки посилює ефект деіндустріалізації економіки країни. Відновлення економіки й досягнення економічної стійкості неможливо досягти без стратегічного планування розвитку на основі спільних зусиль усіх учасників економіки, включаючи представників бізнесу, науки і держави.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданням дослідження є формування стратегічних завдань повоєнного відновлення з визначенням перспективних видів українського машинобудування, виходячи з загальноєвропейського вектору інтеграції та забезпечення національних інтересів.

Метод або методологія проведення дослідження. У роботі використані загальнонаукові методи: абстрактно-логічний, індукції та дедукції, системного підходу; аналізу і синтезу, а також спеціальні методи дослідження: статистичних порівнянь, групування, вибірки (для оцінки динаміки обсягів реалізованої продукції машинобудування, показників ЗЕД та чисельності працюючих як базових індикаторів тенденцій розвитку); структурно-функціонального аналізу, експертних оцінок при розробці рекомендацій щодо ефективних інструментів підтримки для українських виробників машинобудівної продукції.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Виробництво продукції машинобудування забезпечує економічний мультиплікаційний ефект для суміжних галузей економіки, поєднаних одним технологічним ланцюгом. Військові дії призвели до втрати обсягів українського експорту продукції машинобудування 70% від рівня 2021 р. (6107,56 млн дол. у 2021 р. проти 4216,9 млн дол. за 2022 р. Втрата виробничих потужностей компенсується значним імпортом машинобудівної продукції в обсязі 15983,54 млн дол. у 2022 році, що підтверджує високу імпортозалежність внутрішнього ринку продукції машинобудування. Галузі машинобудування є стратегічно важливими для соціально-економічного розвитку, адже в них зосереджена значна частина робочих місць (майже 15% у 2021 р. зайнятих в промисловості працівників) з достатньо високим рівнем оплати праці.

Галузь застосування результатів. Стратегічні напрями повоєнного відновлення машинобудування є важливою складовою стратегічного планування та вибору дієвих інструментів промислової політики для відродження української промисловості й запобігання негативним проявам військових викликів з реалізацією можливостей, пов'язаних зі зміною світового геополітичного простору.

Висновки відповідно до статті. Збереження існуючих та розвиток нових машинобудівних виробництв, а також реалізація можливостей зайняти звільнені через санкції російського й білоруського виробника ринкові ніші на європейському та світовому ринках машинобудівної продукції, а також диверсифікувати власне виробництво й стати учасником глобальних машинобудівних ланцюгів доданої вартості для авіаційної, ракетобудівної, медичної, військової галузей світової промисловості залежать від впровадження перевірених в інших країнах інструментів промислової політики (мережі індустріальних парків, стимулювання кластерного руху, сприяння партнерству з іноземними виробниками), підтримки експортної діяльності та диверсифікації виробництва, впровадження стимулюючих та компенсаційних механізмів на державному, регіональному та місцевому рівнях; розширення внутрішнього попиту на вітчизняну машинобудівну продукцію у повоєнному відновленні.

Ключові слова: відновлення, машинобудування, релокація, глобальні ланцюги доданої вартості, індустріальні парки, промислова політика, партнерство.

STRATEGIC DIRECTIONS OF UKRAINIAN ENGINEERING POST-WAR RECOVERY

Kushnirenko Oksana,
Gakhovich Natalia

Relevance of the research topic is explained by the need to develop and implement effective measures to respond to economic losses caused by the military actions of the aggressor country. Targeted attacks by the enemy are aimed at destroying Ukraine as an industrialized state, not only to affect the civilian population but also to destroy the industrial potential. As a result, Ukraine has suffered irreversible losses of industrial potential, which amount to about 30%, destruction of manufacturing and logistics chains, loss of access to resources (both raw materials and human resources), complications in doing business due to interruptions in energy supply and communications, etc. Although the Ukrainian economy is currently in a state of uncertainty during the war, the prospects for the development of industrial enterprises and their ability to conduct business, create high-paying jobs and conditions for normal operation require strategic planning for post-war recovery based on European principles.

Formulation of the problem. Finding answers to today's military challenges and justifying tools for preserving existing and developing new machinery production will help the country fulfill its most important functions by strengthening the ability of Ukrainian machinery enterprises to occupy market niches for the production of climate-friendly energy technologies for the EU's green and digital transition (wind turbines, heat pumps, solar panels, renewable hydrogen); machinery products of russian and belarusian origin, etc.

Analysis of recent research and publications. The importance of industrialization and industrial policy for the development of industrial sectors, including machinery, is widely discussed in academic and political circles. Various aspects of the development of the machinery are reflected in many scientific works of foreign and domestic researchers, as well as numerous publications of international organizations such as the World Bank, the UN, the European Commission, UNIDO, etc. At the same time, most publications do not provide answers to the military challenges to recovery the industrial potential of the machinery, which makes this study relevant.

Selection of unexplored parts of the general problem. The lack of justification for strategic initiatives to facilitate the adaptation of Ukrainian machinery to the global challenges of the future (military, political, digital, financial, investment, environmental, technological, social, etc.) widens the gap between Ukraine and the developed world and only increases the effect of deindustrialization of the country's economy. Economic recovery and economic sustainability cannot be achieved without strategic development planning based on the joint efforts of all economic actors, including representatives of business, science and the state.

Setting the task, the purpose of the study. The purpose of the study is to formulate strategic tasks for post-war reconstruction with the identification of perspective types of Ukrainian machinery, based on the pan-European vector of integration and ensuring national interests.

Method or methodology for conducting research. The study uses general scientific methods: abstract and logical, induction and deduction, systematic approach; analysis and synthesis, as well as special research methods: statistical comparisons, grouping, sampling (to assess the dynamics of sales of machinery, foreign trade indicators and the number of employees as basic indicators of development trends); structural and functional analysis, expert assessments in developing recommendations for effective support tools for Ukrainian machinery.

Presentation of the main material (results of work). The machinery provides an economic multiplier effect for related sectors of the economy, united by a single technological chain. The hostilities led to a 70% loss of Ukrainian exports of machinery products from the level of 2021 (6107.56 million USD in 2021 vs. 4216.9 million USD in 2022). The loss of production capacity is offset by significant imports of machinery products in the amount of 15983.54 million USD in 2022, which confirms the high import dependence of the domestic market for machinery building products. The machinery industries are strategically important for socio-economic development, as they concentrate a significant number of jobs (almost 15% of industrial workers in 2021) with a fairly high level of wages.

The field of application of results. Strategic directions of the machinery post-war recovery are an important component of strategic planning and selection of effective industrial policy instruments for the Ukrainian manufacturing recovery and opposition of negative manifestations of military challenges with the realization of opportunities associated with changes in the global geopolitical space.

Conclusions according to the article. The preservation of existing and development of new machinery production facilities, as well as the realization of opportunities to occupy market niches in the European and world markets of machinery products vacated by the sanctions against Russian and Belarusian manufacturers, as well as to diversify its own production and become a member of global machinery value chains for the aviation, rocketry, medical, and military industries of the world industry depend on the implementation of industrial policy instruments proven in other countries such as networks of industrial parks, stimulating cluster movement, promoting partnerships with foreign manufacturers), supporting export activities and diversification of production, introducing incentive and compensation mechanisms at the state, regional and local levels; expanding domestic demand for domestic engineering products in the post-war recovery.

Key words: recovery, machinery, relocation, global value chains, industrial parks, industrial policy, partnership.

JEL Classification: H56, L62, L64, O25

Актуальність теми дослідження. Повномасштабна континентальна війна в Україні вже названа третім асиметричним шоком (раптова зміна економічних умов, яка впливає на одні країни більше, ніж на інші), який світ пережив за останні два десятиліття після фінансово-економічної кризи 2008 року та наступної кризи – пандемії COVID-19. Крім гуманітарної катастрофи та намагання створити умови для геноциду української нації, російські війська цілеспрямовано знищують економічний фундамент розвитку України – промисловість, яка здатна забезпечити базові потреби не лише українського населення – обладнання, запасні частини, дроти та кабелі, транспортні засоби, інструменти тощо, а й постачати ці товари на ринки інших країн, а також створювати сучасні засоби оборони, техніку, обладнання, інструменти. Останні події довели, що за допомогою українських промислових розробок можна відбити атаки значно потужнішого та винахідливішого агресора та захистити власну країну. Поряд з іноземною зброєю, яку Україна активно застосовує, не менш ефективною є зброя українського виробництва: протитанкові ракетні комплекси, протикорабельні комплекси, танки; спеціальна техніка; броньовики, бронетранспортери; безпілотники; самохідні артилерійські установки та інші засоби спеціального військового призначення тощо [1].

Водночас, виробничий потенціал машинобудування наразі не повністю реалізовано в нашій країні, на що впливають загрозливі виклики, пов'язані з наслідками військового часу. Це незворотні втрати промислового потенціалу, які складають близько 30%, руйнація виробничих потужностей і транспортних ланцюгів, втрата доступу до ресурсів (як сировинних, так і людських), ускладнення ведення господарської діяльності через перебої з енергопостачанням та комунікаціями тощо. І хоч зараз українське машинобудування знаходиться в умовах невизначеності під час війни, перспективи його відновлення вимагають формування візій майбутнього розвитку та стратегічного планування на основі європейських принципів зеленої економіки та цифрового переходу. Для цього важливо впровадити дієві заходи, націлені на відродження, реструктуризацію та модернізацію промисловості шляхом здійснення реконструктивних заходів із регіональної диверсифікації та розширення середньо- і високотехнологічного виробництва, що має ґрунтуватися на створенні раціональної структури нових промислових комплексів, що відповідатиме поточним і перспективним потребам ринку, економічній, технологічній екологічній та військовій безпеці і забезпечуватиме реалізацію конкурентних переваг. Це передбачає формування самодостатнього комплексу галузей для забезпечення стійкості локальної економіки до різноманітних внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних і воєнно-політичних шоків [2, с. 23-24]. Відсутність обґрунтування стратегічних ініціатив зі сприяння адаптації українського машинобудування до глобальних викликів майбутнього (військово-політичних, цифрових, фінансових, інвестиційних, екологічних, технологічних, соціальних тощо) нарощує розрив між Україною та розвинутими країнами світу й тільки посилює ефект деіндустріалізації економіки країни. Відновлення економіки й досягнення економічної стійкості неможливо досягти без стратегічного планування розвитку на основі спільних зусиль усіх учасників економіки, включаючи представників бізнесу, науки і держави.

Постановка проблеми. Зростаюча небезпека військової агресії та її руйнівні наслідки призводять не тільки до гуманітарної катастрофи, а й загрожують економічному розвитку й можливості задовольнити потреби споживачів, зокрема при виробництві обладнання, устаткування, транспортних засобів, кабельно-провідникової та продукції для військових потреб, що формують фундамент економічної безпеки України та зміцнюють її обороноздатність. Всі ці виклики вимагають підтримки виробників щодо їх адаптації нових умов функціонування в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення індустріалізації та промислової політики для розвитку промислових галузей виробництва, зокрема машинобудування, широко обговорюється в академічних і політичних колах. Різні аспекти розвитку машинобудівної промисловості знайшли відображення у багатьох наукових працях зарубіжних та вітчизняних вчених, а також численних публікаціях міжнародних організацій Світового банку, ООН, Єврокомісії, ЮНІДО тощо.

Концептуальні засади досліджуваної проблеми сформували вітчизняні науковці різних напрямів і шкіл сучасної економічної думки. До їх числа можна віднести праці вчених Інституту економіки та прогнозування НАН України, які дослідили специфіку впливу кризового спаду обсягів виробництва, змін внутрішнього і зовнішнього попиту на динаміку структурних диспропорцій в розвитку основних виробництв машинобудування та обґрунтували першочергові заходи державної політики у контексті реалізації потенціалу машинобудівної галузі [3, с. 75; 4, С. 37-47]. Фахівці Інституту проблем машинобудування узагальнили результати досліджень і розробок в сфері машинобудування для паливно-енергетичного комплексу [5]. Науковці Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України Іщук С. О., Созанський Л. Й., Полякова Ю. В., Коваль Л. П., Ляховська О. В., Ривак Н. О. ідентифікували місце українського машинобудування серед країн ЄС, визначили поточний стан і перспективи зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємства розробили пропозиції щодо нетарифного стимулювання розвитку українських машинобудівних компаній на засадах локалізації [6]. Пилипенко Ю. І. проаналізував закономірності інноваційних змін в сучасних економічних системах та обґрунтував механізми стимулювання інноваційного розвитку машинобудівної галузі України [7, С. 77-86]. Фролов Є. А., Кравченко С. І.; Попов С. П., Гнітько С. М. обґрунтували технологічне забезпечення якості продукції машинобудування [8].

Провідні міжнародні організації оприлюднюють численні методичні та науково-практичні публікації щодо особливостей застосування інструментів підтримки структуроутворюючих галузей економіки для економічного зростання країн, що розвиваються. Наукові розробки ЮНІДО за останні 10 років присвячено особливостям застосування політичних інструментів, здатності уряду до управління, моніторингу та оцінки, механізмів навчання та адаптації. М. Альбаладехо, директор регіонального офісу ЮНІДО в Аргентині, Чилі, Парагваї та Уругваї наголошує, що індустріалізація продовжує залишатися ключовим елементом для диверсифікації та підвищення продуктивності завдяки технологічному розвитку та розвитку висококваліфікованих людських ресурсів (зокрема, що впливають із галузей науки, техніки, техніки та виробництва) [9].

В робочих документах МВФ наголошено на трьох ключових принципах, що лежать в основі успіху індустріалізації та розвитку машинобудування: підтримка вітчизняних виробників у складних галузях, порівняльні переваги; експортна орієнтація та прагнення до жорсткої конкуренції з суворою підзвітністю [10].

Відомий британський економіст Ха-Джун Чанг доводить, що стійкість та інклюзивність індустріалізації залежатиме від того, як владні відносини, що існують між фірмами (глобальний ланцюжок створення вартості), між фінансовим і продуктивним капіталом (фінансіалізація), а також між країнами (глобальне управління) впливають на здатність фірм і урядом зробити свій розвиток більш стійким через перехід до екологізації та зробити його більш інклюзивним шляхом створення достатньої кількості значимих робочих місць [11, С. 324–351].

А.М.Р. Ді Томмазо, Е. Проді, К. Полліо, Е. Барб'єрі обґрунтовують концептуальні засади для концепції вимірювання «стійкості галузей», необхідну для розробки цілей промислової політики у відновленні стійкості галузей промисловості після несподіваних потрясінь [12].

Водночас більшість публікацій не дає відповіді на військові виклики сьогодення та обґрунтування інструментів для збереження існуючих та розвитку нових машинобудівних виробництв задля виконання найважливіших функцій країни. До того ж нові можливості щодо заміщення підсанкційних товарів російського й білоруського походження; зростання потреби в кліматично-дружніх енергетичних технологіях для зеленого переходу ЄС (вітряні турбіни, теплові насоси, сонячні панелі, відновлюваний водень, які могли б виготовляти українські виробники); зміцнення партнерських відносин з Україною ключовими світовими гравцями тощо посилюють значення розробки стратегічних планів розвитку машинобудування в Україні як стратегічного вектору повоєнного відновлення.

Метою дослідження є формування стратегічних завдань повоєнного відновлення з визначенням перспективних видів українського машинобудування виходячи з загальноєвропейського вектору інтеграції та забезпечення національних інтересів.

Методи дослідження. У роботі використані загальнонаукові методи: абстрактно-логічний, індукції та дедукції, системного підходу; аналізу і синтезу, а також спеціальні методи дослідження: статистичних порівнянь, групування, вибірки (для оцінки динаміки обсягів реалізованої продукції машинобудування, показників ЗЕД та чисельності працюючих як базових індикаторів тенденцій розвитку); структурно-функціонального аналізу, експертних оцінок при розробці рекомендацій щодо ефективних інструментів підтримки для українських виробників машинобудівної продукції.

Виклад основного матеріалу. Виробництво продукції машинобудування забезпечує економічний мультиплікаційний ефект для суміжних галузей економіки, поєднаних одним технологічним ланцюгом. У

промислового машинобудування в Україні домінує розгалужена мережа машинобудівних підприємств, які займаються виробництвом гірничошахтного обладнання, залізничного рухомого складу, сільськогосподарського обладнання, турбогвинтів, газових турбін, верстатів, авіаційних двигунів, приладів для легкої та харчової промисловості (рис. 1).

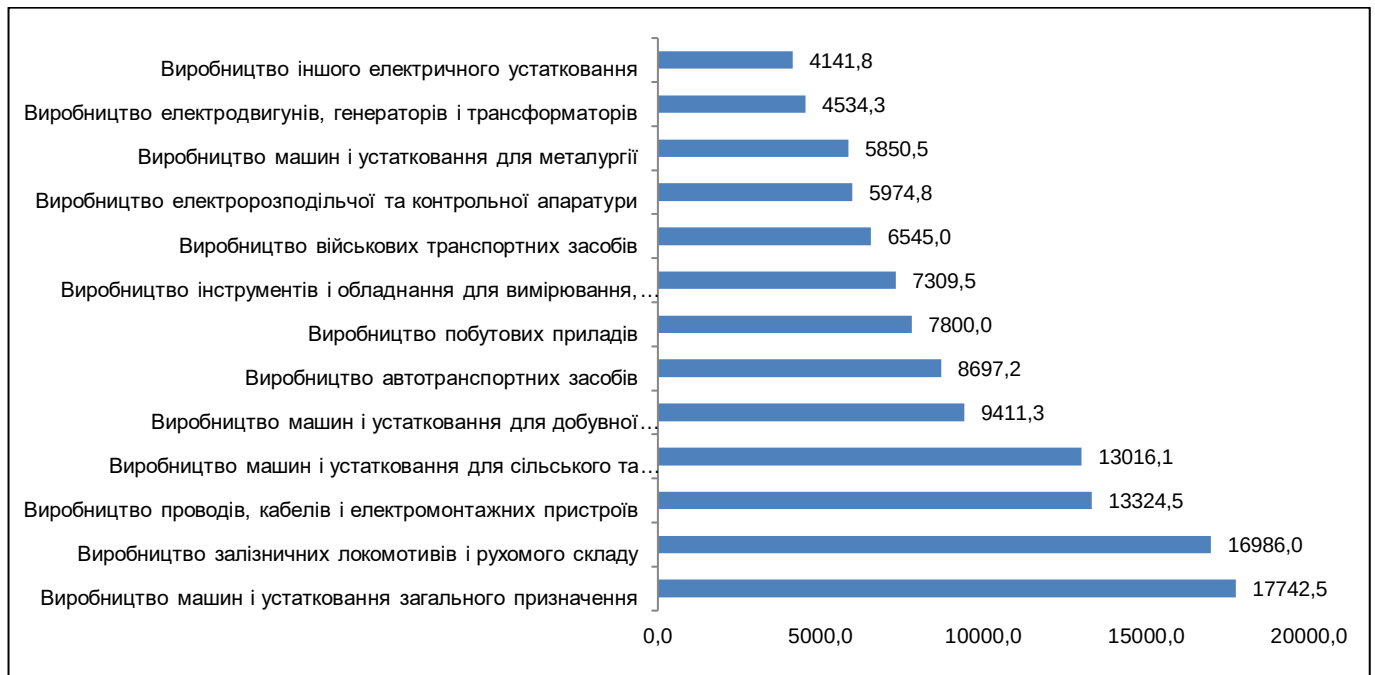

Рисунок 1. ТОП-10 галузей машинобудування в Україні у 2021 році, млн. грн.

Джерело: складено авторами за даними Держстату [13].

Проте протягом останніх п'яти років в структурі машинобудівного комплексу відбулися вагомні зміни: скорочення обсягів виробництва в сторону зростання обсягів виробництва інших машин і устаткування спеціального призначення з 32% у структурі у 2016 р. до 39% у 2021 р. (рис. 2).

Характеризуючи особливості розвитку машинобудування в Україні слід відмітити перш за все відставання від індустріально розвинених країн. Частка продукції машинобудування у загальному обсязі продукції української переробної промисловості демонструє скорочення за 2016-2022 роки (з найвищим показником 11,8% у 2019 р., 10,2% у 2016 р. та 9,2% за січень-вересень 2022 р.).

Такий стан не відповідає рівню економічно розвинених країн світу, де цей показник коливається у межах 30-50%.

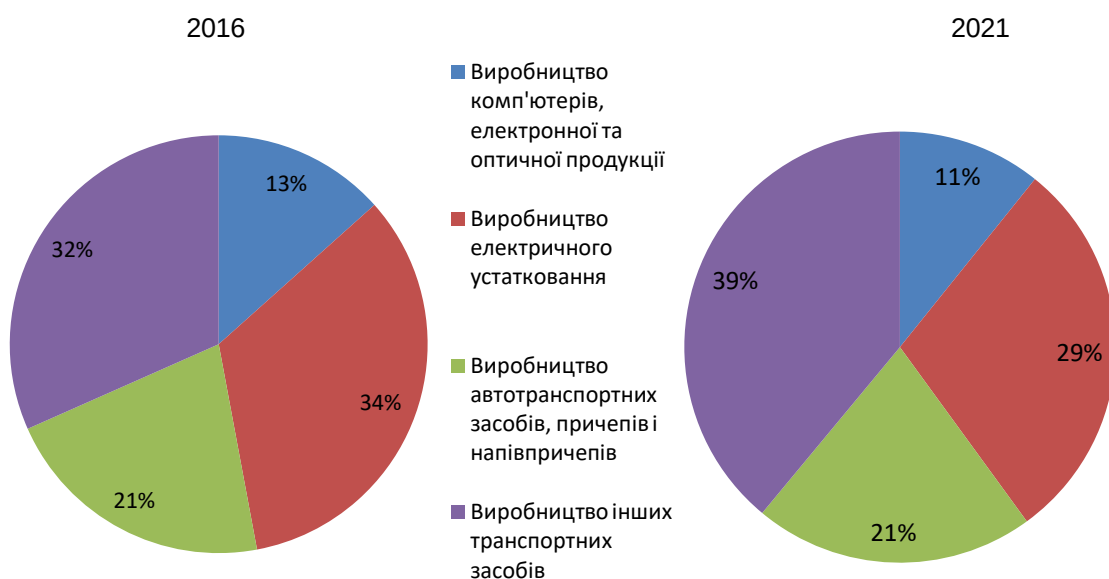

Рисунок 2. Структура галузей машинобудування в Україні за 2016 та 2021 рр., %.

Джерело: складено авторами за даними Держстату [13].

Таблиця 1. Обсяги реалізованої продукції українського машинобудування за 2016-2022 рр., млрд. грн

Галузі промисловості	2016	2017	2018	2019	2020	2021	січень-вересень 2021	січень-вересень 2022	Зміна 2021/ 2016, %	Зміна січень-вересень
Промисловість	1767,1	2153,0	2508,6	2480,8	2481,1	3589,4	2515,1	2064,7	203,12	82,09
Машинобудування	116,4	150,4	182,1	188,1	173,1	204,9	142,6	100,7	176,04	70,63
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	9,6	10,7	13,0	12,9	12,3	14,9	9,9	6,4	154,20	64,43
Виробництво електричного устаткування	24,2	29,0	36,7	34,3	31,4	40,7	28,0	19,0	167,90	67,70
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	15,3	20,9	26,7	30,2	27,4	32,6	24,4	21,9	212,43	89,67
Виробництво інших транспортних засобів	22,8	38,7	47,3	48,4	41,6	45,0	28,4	25,8	197,73	90,59

Джерело: складено авторами за даними Держстату [13].

Найбільш стійкими виявилися такі галузі машинобудування як виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (залізничний рухомий склад; підйомне та вантажно-розвантажувальне обладнання), а також сільськогосподарська, будівельна та гірнична техніка. У довоєнний період до 2021 року Україна входила до топ-40 країн світу за обсягами товарообороту продукції машинобудівної промисловості. Однак, подальше зниження обсягів виробництва та реалізації продукції машинобудування становить загрозу економічній безпеці, оскільки в умовах високої конкуренції на зовнішніх ринках вітчизняні товари легко заміщуються продукцією конкурентів, а натомість зростає імпортозалежність національної економіки [6, с. 31].

Українські виробники продукції машинобудування потерпають від порушення логістичних ланцюгів, ускладнень з виконання контрактів та фінансовими розрахунками на територіях, близьких до зон бойових дій, розбалансування внутрішнього попиту й виробництвом товарів, обтяжених імпортозалежністю, в тому числі від продукції походженням з білорусі та рф. Наочне уявлення про ці процеси показують окремі показники зовнішньоекономічної діяльності, представлені на рис. 3.

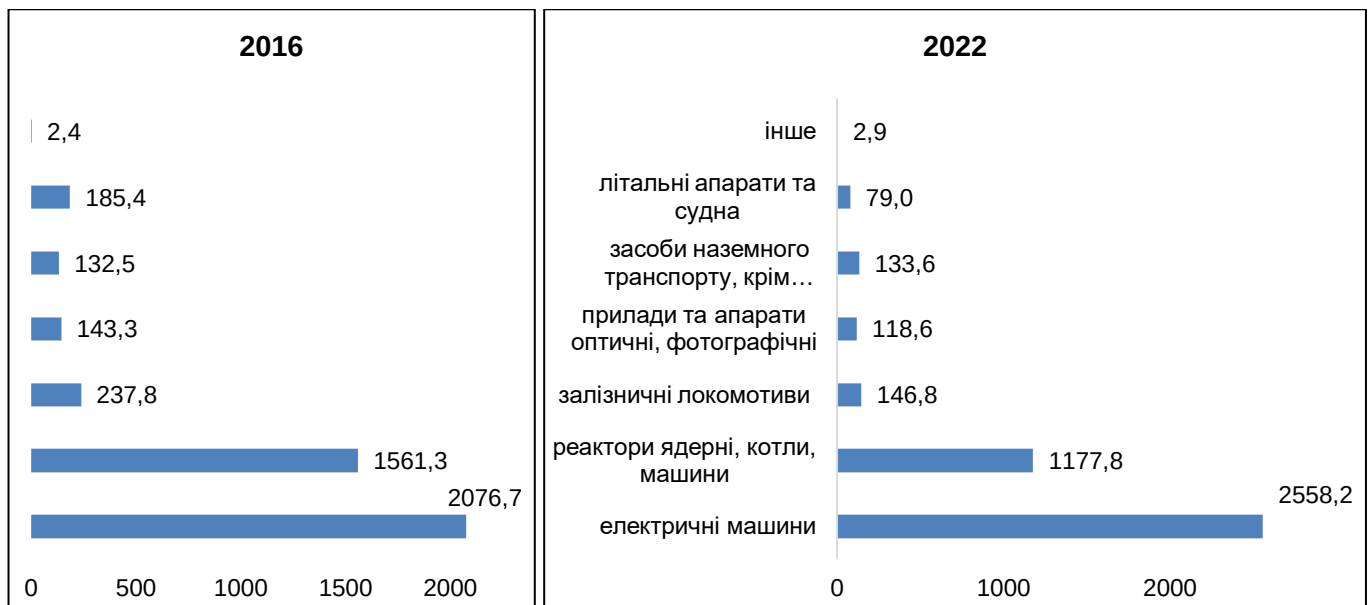

Рисунок 3. Обсяги експорту продукції машинобудування в Україні у 2016 та 2022 роках, млн. дол.

Джерело: складено авторами за даними Держстату [13].

Військові дії призвели до втрати обсягів українського експорту продукції машинобудування до 70% від рівня 2021 р. (6107,56 млн дол. у 2021 р. проти 4216,9 млн дол. за 2022 р.). Втрата виробничих потужностей компенсується значним імпортом машинобудівної продукції в обсязі 15983,54 млн дол. у 2022 році, що підтверджує високу імпортозалежність внутрішнього ринку продукції машинобудування.

Галузі машинобудування є стратегічно важливими для соціально-економічного розвитку, адже в них зосереджена значна частина робочих місць з достатньо високим рівнем оплати праці. Так у 2021 р. на підприємствах машинобудування середньооблікова кількість працівників склала 308,7 тис. осіб, що становить 15 % до загальної кількості зайнятих у промисловості (табл. 2). Саме тому відновлення існуючих потужностей, релокація у безпечні регіони та створення нових сприятиме створенню додаткових робочих місць у повоєнному відновленні промислового розвитку України.

Таким чином, проведений аналіз підтверджує важливість підтримки відновлення машинобудування як ключової галузі, розвиток якої має відповідне ресурсне забезпечення, сприяє зростанню інших галузей та має значний потенціал розвитку, що підтверджують довоєнні високі показники ефективності (додана вартість, обсяги виробництва, інвестиційна привабливість) й вагоме соціальне значення (створення робочих місць з високим рівнем оплати праці).

Таблиця 2. Кількість зайнятих працівників за 2016-2021 рр. осіб

Галузі промисловості	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Промисловість	2351522	2334361	2317627	2254441	2184999	2167166
Машинобудування	357761	86745	99193	112494	318270	308699
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	28165	31001	к/с	29614	27317	27067
виробництво електричного устаткування	44634	52438	8438	49779	46120	45292
виробництво машин і устаткування, н.в.і.у.	132606	34685	27858	36179	118757	116410
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	46546	2083	61925	61397	55791	2527
виробництво інших транспортних засобів	50729	2582	80155	79873	70285	2595

Джерело: складено авторами за даними Держстату [13].

Особливістю функціонування галузі є фрагментація виробництва, що збільшує системні ризики в мережах ланцюгів постачання, спричинені екстремальними подіями. Невизначеність попиту та пропозиції у машинобудуванні негативно впливає на її економічну стійкість як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, а будь-які збої в ланцюгах постачання можуть серйозно підірвати доступність продукції на цільових ринках галузі. Проблеми, з якими стикаються українські виробники машинобудівної продукції, пов'язані з військовими ризиками, що показано в таблиці 3.

Таблиця 3. Основні проблеми, з якими стикаються українське машинобудування під час воєнного стану

Проблема	Характеристика
Руйнування виробничих об'єктів внаслідок військових дій	Неможливість забезпечити безпеку та виконання виробничих завдань працівниками; переміщення виробничих потужностей у більш безпечні регіони (релокація); впровадження заходів безпеки з можливістю працівників швидко перейти у безпечне місце (бомбосховище), отримати медичну допомогу або швидко повернутися додому.
Руйнування енергетичної, телекомунікаційної інфраструктури внаслідок бойових дій та ракетних обстрілів	Перебої з постачанням електроенергії, відключення зв'язку, світла, що призводить до зупинки виробничих ліній, переривання виробничих процесів, порушення технологічних циклів, колектив залишається без можливості виконувати поставлені завдання.
Пошкодження транспортної системи, блокування цілих напрямків та галузей транспорту	Зрив поставок, складнощі з перевезенням товарів Україною, необхідність зміни логістичних ланцюгів, підвищення навантаження на пропускну здатність прикордонних переходів на заході України.
Зниження прибутків та погіршення фінансово-економічного стану	Зростання виробничих витрат внаслідок здорожчання енергетичного забезпечення та цін на сировину й комплектуючі, нестача обігових коштів, скорочення замовлень продукції, низька платоспроможність населення.
Дефіцит кадрів	Дефіцит кваліфікованих кадрів ускладнюється масовою міграцією населення у межах України, еміграцією за кордон та мобілізацією громадян до лав збройних сил.
Погіршення стану навколишнього середовища	Хімічне забруднення повітря, земельних, лісових, водних ресурсів від обстрілів і ракет; складність розмінування територій.

Джерело: розроблено авторами.

Крім внутрішніх шоків війна в Україні суттєво вплине і на світове машинобудування, зокрема загострить труднощі в ланцюгах поставок. Відповідно до оперативного опитування Німецької асоціації машинобудівної промисловості (VDMA) серед компаній-членів 85 % із майже 550 учасників бачать війну як серйозний або помітний ризик для свого бізнесу. Основна увага приділяється непрямим ефектам: майже 80% виробників машин і обладнання очікують серйозних або помітних наслідків від подальшого зростання цін на енергоносії,

загальної невизначеності серед клієнтів або інфляційних коливань. Відповідаючи на питання про прямі наслідки російської агресії, 45% компаній говорять про серйозні або помітні наслідки через санкції [14]. А це надає можливість Україні зайняти звільнені від російського виробника через санкції ринкові ніші з європейського та світового ринків машинобудівної продукції, а також диверсифікувати власне виробництво й стати учасником глобальних ланцюгів доданої вартості машинобудівної продукції для авіаційної, ракетобудівної, медичної, військової галузей світової промисловості.

Вищевикладене вимагає розробки і впровадження ефективних інструментів з підтримки української машинобудівної промисловості задля їх інтеграції до вищих ланок ланцюгів доданої вартості.

Тому першочерговими завданнями для відновлення галузі має стати:

- усунення перешкод для входження промислових підприємств до індустріальних парків. Мова йде про конкретні зміни до норм регулювання таких утворень, а саме внесення змін до Стратегії розвитку індустріальних парків до 2030 року [15], та до Постанови «Про затвердження Порядку тимчасового приєднання електроустановок до системи розподілу у період дії в Україні воєнного стану» щодо посилення відповідальності органів місцевого самоврядування за створення перешкод при виділенні меж земельної ділянки та прогнозованої точки приєднання (для нових об'єктів), обрахунку оплати за послуги приєднання до електромереж та дотримання термінів підключення. Це сприятиме об'єднанню зусиль для просування спільних інтересів на всіх рівнях державної влади і місцевого самоврядування й формуванню якісних стандартів роботи індустріальних парків;

- налагодження ефективного діалогу між державними та місцевими органами влади, національними виробниками та науково-освітніми установами, а також тісної співпраці з європейськими та міжнародними кластерами;

- вдосконалення системи державного замовлення та закупівель шляхом формування стратегічного планування закупівель; скорочення контрольних та регулюючих функцій держави, лібералізація інвестицій з урахуванням інформаційної та економічної безпеки держави;

- перегляд законодавчих та нормативно-правових актів щодо стимулювання інноваційної діяльності в сфері впровадження Індустрії 4.0;

- створення системи державних гарантій для іноземних інвесторів; підтримка економічної стійкості шляхом надання грантів для розвитку малого та середнього бізнесу;

- стимулювання входження до сектору підприємницького капіталу шляхом спрощення регуляторних вимог, зменшення кількості перевірок, пільгового кредитування або інших способів фінансування, у тому числі щоб купити обладнання для резервного електропостачання;

- актуалізація, консолідація та узгодження відповідно європейської практики діючих державних та галузевих стратегічних документів відповідно до воєнної ситуації з урахуванням національних інтересів, зокрема Плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України Національної ради з відновлення України від наслідків війни відповідно до Указу Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 р. тощо.

До перспективних видів машинобудування, що матиме синергетичний ефект в процесі повоєнного відновлення України, можна віднести:

- виробництво військової та спеціальної техніки, засобів захисту для підвищення обороноздатності України (в тому числі через співпрацю з міжнародними виробниками);

- виробництво сільгосптехніки для забезпечення внутрішніх потреб АПК України з урахуванням діючих та перспективних технологій виробництва сільськогосподарської продукції та сприяння доступу до сучасного обладнання для українських виробників сільгосптехніки (трактори, бурякозбиральні комбайни, комбайни зернозбиральні, обприскувачі тракторні, машини для очищення, сортування та калібрування);

- транспортне машинобудування для прискорення відбудови інфраструктури; відновлення логістичного забезпечення з урахуванням критичних логістичних проблем (відновлення парку вагонів, особливо вагони-зерновози відповідно до норм ЄС, вантажівок, контейнери тощо). Європейські підприємства, особливо з виробництва авто та запчастин, які закрили виробництво на ринку РФ, можуть провести релокацію своїх потужностей на території України при умові надання сприятливих умов для такого розміщення та налагодження експорту та імпорту;

- енергомашинобудування для різних секторів енергетики (обладнання для виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії, використання відновлюваних джерел енергії у сфері теплопостачання у житловому та побутовому секторах, мало- та середньо- енергомістких промислових процесах). Це прискорить вирішення завдань підвищення енергетичної сталості, зокрема декарбонізації, екологізації та підвищення енергоефективності економіки, пріоритетність яких закріплена в «European Green Deal» та «EU strategy on energy system integration» [16];

- створення сприятливих умов для успішного функціонування «кровеносної системи» економіки України – кабельно-провідникової галузі, продукція якої відіграє стратегічно важливу роль в енергозабезпеченні всіх сфер економіки та містить високу частку доданої вартості. Для цього важливим є вирішення таких завдань як формування нових ланцюгів доданої вартості економіки замкнутого циклу, зменшивши обсяг відходів від виробництва та споживання кабельно-провідникової продукції та забезпечити раціональне ресурсоспоживання у виробництві кабельно-провідникової продукції, розв'язати питання щодо її утилізації.

Відбудова виробничих потужностей машинобудування має відбуватися з урахуванням передових технологій, враховувати енергоефективність, забезпечення ефективного, безпечного та екологічно чистого транспорту по принципу майбутнє без вуглецевого сліду відповідно до європейського вектору на «A European Green Deal» [17], «Sustainable and Smart Mobility Strategy» [18] та дорожньої карти «Transport and the Green Deal» [19].

Висновки. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну триває понад рік, спричиняючи як економічні та людські втрати, так і масові руйнування. Це особливо загрожує економічній безпеці та формуванню економічного фундаменту нашої країни – промисловості, зокрема її структуроформуючої галузі – машинобудування.

Проведений аналіз довоєнних тенденцій розвитку та оцінка впливу військових дій на розвиток галузей машинобудування довели його значну стресостійкість та адаптивність до жорстких умов функціонування. Українське машинобудування є тією галуззю промисловості, в якій міститься значний потенціал і відповідне ресурсне забезпечення, розвиток якої сприяє зростанню інших галузей та має високі показники ефективності (додана вартість, обсяги виробництва, інвестиційна привабливість), характеризується значною інноваційною спроможністю та має соціальне значення (створення робочих місць з високим рівнем оплати праці).

Незважаючи на гостроту проблем, які сьогодні постали перед машинобудівним бізнесом – ризики ведення господарської діяльності, скорочення попиту, недостатність замовлень, відтік кадрів, ускладнена логістика, зростання цін на сировину та багато інших, галузь має значні перспективи відродження. Стратегічними інструментами повоєнного відновлення галузі можуть стати впровадження перевірених в інших країнах інструментів промислової політики (мережі індустріальних парків, стимулювання кластерного руху, сприяння партнерству з іноземними виробниками), підтримки експортної діяльності та диверсифікації виробництва, впровадження стимулюючих та компенсаційних механізмів на державному, регіональному та місцевому рівнях; розширення внутрішнього попиту на вітчизняну машинобудівну продукцію у повоєнному відновленні.

Список використаних джерел

1. Kushnirenko O., Gakhovych N., Venger L. *Industrial ensuring for combating military aggression. Scientific bulletin of International Association of Scientists. Series: Economy, Management, Security, Technology. Volume 1, Issue 2, 2022.* URL: <https://man.org.ua/Issue2.html>.
2. Дейнеко Л. В., Кушніренко О. М., Ципліцька О. О., Гахович Н. Г. *Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. Економіка України. 2022. № 5. С. 3–25.* DOI : <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003>
3. *Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України».* К., 2018. 158 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/301.pdf>
4. Гахович Н. Г., Завгородня М. Ю. *Машинобудування України: ретроспектива та перспективи. Економічний вісник університету. № 34/1. 2017. С. 37-47.* URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/view/138>.
5. *Інноваційна взаємодія науки з вітчизняним паливно-енергетичним комплексом: досвід ІПМаш НАН України: монографія / за заг. ред. акад. НАН України Ю. М. Мацевитого ; НАН України, Ін-т проблем машинобуд. ім. А. М. Підгорного. Київ : Наукова думка, 2021. 300 с.*
6. *Розвиток машинобудування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення: монографія; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор д.е.н., проф. С. О. Іщук. Львів, 2022. 137 с.*
7. Пилипенко Ю. І. *Стимулювання інноваційного розвитку машинобудування в системі пріоритетів промислової політики України. Економічний простір. 2017. № 123. С. 77-86.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/espros_2017_123_9.
8. Фролов Є. А., Кравченко С. І., Попов С. В., Гнітько С. М. *Технологічне забезпечення якості продукції машинобудування. Полтава, 2019. 204 с.*
9. Albaladejo Manuel (2020). *Industrialization in Latin America: exile and return.* United Nations Industrial Development Organization. URL: <https://www.unido.org/stories/industrialization-latin-america-exile-and-return>.
10. Cherif R., Hasanov F. (2019). *The Return of the Policy That Shall Not Be Named: Principles of Industrial Policy.* Working Paper International Monetary Fund. №. 074. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/03/26/The-Return-of-the-Policy-That-Shall-Not-Be-Named-Principles-of-Industrial-Policy-46710>
11. Ha-Joon Chang, Andreoni Antonio. (2020). *Industrial Policy in the 21st Century. Development and Change.* № 51. pp. 324–51. URL: <https://hajounchang.net/recent-papers#599>.
12. Tommaso M. R. Di, Prodi E., Pollio Ch., Barbieri E. (2022). *Conceptualizing and measuring «industry resilience»: Composite indicators for postshock industrial policy decision-making. Socio-Economic Planning Sciences. Volume 85,* URL: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101448>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S003801212200249X>).
13. *Державна служба статистики України.* URL: <https://ukrstat.gov.ua>
14. *Ukraine war makes its impact felt on production in mechanical engineering.* Release. 11 Mar 2022. VDMA. URL: <https://www.thenewsmarket.com/news/ukraine-war-makes-its-impact-felt-on-production-in-mechanical-engineering/s/f8533225-e1d5-4007-ba14-da2a70d062fb>.
15. *Розпорядження КМУ від 24 лютого 2023 р. № 176-р. «Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки».* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text>
16. *EU strategy on energy system integration.* URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-system-integration/eu-strategy-energy-system-integration_en
17. *A European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent. European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

18. Sustainable and Smart Mobility Strategy. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12438-Sustainable-and-Smart-Mobility-Strategy_en

19. Transport and the Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/transport-and-green-deal_en

References

1. Kushnirenko, O., Gakhovych, N., Venger, L. (2022). Industrial ensuring for combating military aggression. Scientific bulletin of International Association of Scientists. Series: Economy, Management, Security, Technology, 1/2. URL: <https://man.org.ua/Issue2.html>. [in Eng.]
2. Deineko, L. V., Kushnirenko, O. M., Tsyplitska, O. O., Gakhovych, N. G. (2022). Naslidky povnomasshtabnoi voiennoi ahresii RF dlia ukrainiskoi promyslovosti [Consequences of full-scale military aggression of the Russian Federation for Ukrainian industry. Ukraine economy]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 5. 3–25. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003> [in Ukr.]
3. Deineko, L. V. (2018). Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy: a scientific and analytical report, Institute of Economics and forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. 158. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/301.pdf> [in Ukr.]
4. Gakhovich, N. G., Zavorodnya, M. Y. (2017). Mechanical engineering of Ukraine: retrospect and prospects Mashynobuduvannia Ukrainy: retrospektyva ta perspektyvy. Economic Bulletin of the University, 34/1. 37–47. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/article/view/138> [in Ukr.]
5. Matsevytyi, Yu. M. (2021). Innovative interaction of science with the domestic fuel and energy complex: the experience of IPMash of the National Academy of Sciences of Ukraine: [monograph], Institute of Problems of Mechanical Engineering. named after A. M. Pidgorny. p. 300 [in Ukr.]
6. Ishchuk, S. O. (2022). Development of mechanical engineering in Ukraine: problems and ways to solving: monograph. State University «Institute of Regional Studies M.I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine. p. 137 [in Ukr.]
7. Pylypenko, Yu. I. (2017). Stymuliuvannia innovatsiinoho rozvytku mashynobuduvannia v systemi priorytetiv promyslovoi polityky Ukrainy [Stimulation of innovative development of mechanical engineering in the system of industrial policy priorities of Ukraine]. Ekonomichnyi prostir – Economic space, 123. 77–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2017_123_9. [in Ukr.]
8. Frolov, E. A., Kravchenko, S. I., Popov, S. V., Hnytko, S. M. (2019). Technological assurance of the quality of mechanical engineering products. Poltava. p. 204. [in Ukr.]
9. Albaladejo Manuel (2020). Industrialization in Latin America: exile and return. United Nations Industrial Development Organization. URL: <https://www.unido.org/stories/industrialization-latin-america-exile-and-return>. [in Eng.]
10. Cherif R., Hasanov F. (2019). The Return of the Policy That Shall Not Be Named: Principles of Industrial Policy. Working Paper International Monetary Fund. №. 074. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/03/26/The-Return-of-the-Policy-That-Shall-Not-Be-Named-Principles-of-Industrial-Policy-46710>. [in Eng.]
11. Ha-Joon Chang, Andreoni Antonio. (2020). Industrial Policy in the 21st Century. Development and Change. № 51. pp. 324–51. URL: <https://hajoongchang.net/recent-papers#599>. [in Eng.]
12. Tommaso M. R. Di, Prodi E., Pollio Ch., Barbieri E. (2022). Conceptualizing and measuring «industry resilience»: Composite indicators for postshock industrial policy decision-making. Socio-Economic Planning Sciences, 85. URL: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101448>. [in Eng.]
13. State Statistics Service of Ukraine. (2023). URL: <https://ukrstat.gov.ua>. [in Ukr.]
14. Haeusgen K. (2022). Ukraine war makes its impact felt on production in mechanical engineering. Release VDMA. URL: <https://www.thenewsmarket.com/news/ukraine-war-makes-its-impact-felt-on-production-in-mechanical-engineering/s/f8533225-e1d5-4007-ba14-da2a70d062fb>. [in Eng.]
15. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Decree of the CMU. 176. On the approval of the Industrial Parks Development Strategy for 2023-2030». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text> [in Ukr.]
16. European Commission. (2020). EU strategy on energy system integration. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-system-integration/eu-strategy-energy-system-integration_en. [in Eng.]
17. European Commission. (2019). A European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en [in Eng.]
18. European Commission. (2020). Sustainable and Smart Mobility Strategy. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12438-Sustainable-and-Smart-Mobility-Strategy_en [in Eng.]
19. European Commission. (2019). Transport and the Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/transport-and-green-deal_en [in Eng.]

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Кушніренко Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу промислової політики

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна

e-mail: kyshnoksana@gmail.com

orcid.org/0000-0002-3853-584X

Researcher ID: T-1063-2017

Гахович Наталія Георгіївна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу промислової політики ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна
e-mail: ngahovich@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7754-9080
Researcher ID: AAG-1984-2020

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kushnirenko Oksana, Doctor of Economic Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Senior Research Officer of Department of Industrial Policy
Institute for economics and forecasting NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho, Kyiv, 01011, Ukraine
e-mail: kyshnoksana@gmail.com

Gakhovich Natalia, Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Senior Research Officer of Department of Industrial Policy
Institute for economics and forecasting NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho, Kyiv, 01011, Ukraine
e-mail: ngahovich@gmail.com

УДК 346.13(045)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-15-19>

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ КОНТРОЛЮ ЗА ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ В ПЕРІОД НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Козій Т. В.,
Почтарьов С. О.

Предмет дослідження. В умовах запровадження на території України воєнного стану Уряд скасував деякі нормативні та інші обмеження господарської діяльності та призупинив заходи державного нагляду (контролю) за господарською діяльністю з метою забезпечення стабільного функціонування суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану, захисту прав і інтересів.

Метою статті. Вивчити характеристику правових норм, що регулюють державний нагляд (контроль) за господарською діяльністю в умовах воєнного стану, відповідно до чинного законодавства, та запропонувати пропозиції щодо їх вдосконалення.

Галузь застосування результатів: Обмеження та зняття окремих статей законів та інших обмежень вимагатиме проведення додаткових науково-теоретичних досліджень та доопрацювання чинного законодавства, внесення до нього змін і доповнень з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану.

Результати роботи: встановлення змін щодо проведення контрольно-наглядових заходів під час воєнного стану в частині проведення позапланових заходів, розмежування повноважень контрольно-наглядових органів, а також спрощення адміністративного порядку оскарження результатів позапланових перевірок у разі порушення органами контролю вимог законодавства.

Висновки. Здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану і зменшення на них контрольно-наглядового тиску через скасування контрольно-наглядових перевірок, можуть спровокувати чисельні правопорушення, обумовлені значними ризиками в діяльності господарюючих суб'єктів.

Ключові слова: господарська діяльність; державний нагляд (контроль); заходи державного нагляду; державна регуляторна політика; планові та позапланові заходи державного нагляду (контролю); правовий режим воєнного стану; спеціальний правовий режим господарської діяльності; дерегуляція господарської діяльності.

ACTIVITIES OF PRODUCT QUALITY CONTROL BODIES DURING THE EMERGENCY PERIOD

Koziy Tatyana,
Pochtarev Sergey

The subject of the study. In the conditions of the introduction of martial law on the territory of Ukraine, the Government canceled some regulatory and other restrictions on economic activity and suspended measures of state supervision (control) over economic activity in order to ensure the stable functioning of economic entities under martial law, protection of rights and interests.

The purpose. It will study the characteristics of legal norms regulating state supervision (control) of economic activity in the conditions of martial law, in accordance with the current legislation, and offer proposals for their improvement.

Field of application of results. *The restriction and removal of certain articles of laws and other restrictions requires additional scientific and theoretical studies and refinement of the current legislation, its introduction of changes and additions taking into account the peculiarities of the legal regime of martial law.*

Results of the work. *Establishment of changes in the conduct of control and supervisory measures during martial law regarding the conduct of unscheduled measures, the delimitation of the powers of control and supervisory bodies, as well as the simplification of the administrative procedure for appealing the results of unscheduled inspections in the event of a violation by the control bodies of the requirements of the law.*

Conclusions. *The implementation of economic activity in the conditions of martial law and the reduction of control and supervisory pressure due to the cancellation of control and supervisory checks can provoke numerous offenses caused by significant risks in the activities of economic entities.*

Key words: *economic activity; state supervision (control); state supervision measures; state regulatory policy; planned and unplanned measures of state supervision (control); legal regime of martial law; special legal regime of economic activity; deregulation of economic activity.*

JEL Classification: K13, L15, H56

Постановка проблеми. Сьогодні питання оборони країни, захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності набули першочергового значення для нашої держави. Згідно з Указом Президента України № 64 від 24 лютого 2022 року, через збройну агресію Російської Федерації на території України введено воєнний стан. Тому на території України було введено правовий режим воєнного стану відповідно до Закону України № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану».

В умовах правової системи воєнного стану в Україні одним із пріоритетних напрямів діяльності влади є створення сприятливих умов для економічної діяльності, що є запорукою економічної поразки ворога [3]. Ці заходи включають дерегуляцію, зняття певних нормативних та інших обмежень господарської діяльності. Одним із заходів дерегуляції господарської діяльності в умовах воєнного стану стало прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303 «Про припинення державного нагляду (контролю) та державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність органів державного нагляду та контролю розглядалися в юридичній літературі в роботах таких вітчизняних вчених як В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Баганець, О. Беянович, О. Віник, С. Грудницька, С. Демченко, В. Жушман, О. Кузьменко, П. Матвеев, В. Мілаш, Н. Мироненко, Н. Нижник, Д. Притика, Ю. Тихомиров та інших. Питання, присвячені безпосередньо правовому регулюванню державного нагляду та контролю у сфері господарської діяльності досліджувалися у працях В. Баганець, Л. Віткіна, І. Гончаренко, О. Косенко, А. Костюка, Н. Никитченко, С. Серова, Г. Смолина, В. Щербини, С. Юлдашева та інших.

Постановка завдання. Враховуючи те, що державний нагляд (контроль) є одним із важливих заходів щодо виконання державних завдань і функцій, його основною метою є здійснення державного нагляду та контролю за господарською діяльністю, а реалізація його призначення пов'язана з окремими питаннями і проблемами за існуючих умов, що визначають потребу окремого наукового дослідження та демонстрації подальших рішень, головним чином у рамках забезпечення реалізації відповідних функцій держави в системі національної обороноздатності. На даний час тема має особливий науковий інтерес і актуальність, враховуючи складну політичну, економічну та соціальну ситуацію, в якій опинилася наша держава внаслідок воєнного стану, а також враховуючи відповідні нормативні зміни в законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Господарська діяльність є різновидом суспільних відносин, і тому необхідно об'єктивно здійснювати правове регулювання та регулювання діяльності суб'єктів господарювання і макроекономічних процесів відповідно у сфері економічної діяльності і саморегульованих економічних відносин ринку. Відповідно до ст. 40 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності в умовах воєнного, надзвичайного стану та оголошення зони надзвичайної екологічної ситуації» провадження державної регуляторної діяльності з урахуванням обмежень прав і свобод особи і громадянина, прав юридичних осіб та інтересів, в умовах воєнного стану є встановлення воєнного стану відповідно до Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Згідно з визначенням, наведеним у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7] воєнний стан встановлюється у разі збройної агресії або загрози нападу, що створює загрозу незалежності Держави Україна, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідних повноважень для відвернення загроз, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки..., а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень».

Розділ VIII Господарського кодексу України передбачає особливий режим господарювання, до якого входить воєнний стан [2]. Іншими словами, господарська діяльність в умовах воєнного стану відноситься до окремої спеціальної правової системи для реалізації. Спеціальний режим господарської діяльності – це «правова система, яка встановлює особливі процедури організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у загальному режимі господарської діяльності, запроваджені державою з метою забезпечення розумного поєднання публічних і приватних інтересів шляхом встановлення обмежень та/або стимулів для суб'єктів господарювання» [6].

Відповідно до ст. 417 Цивільного кодексу «на період дії воєнного стану на території України правовий режим господарської діяльності ґрунтується на Законі про оборону України, інших законодавчих актах, що

забезпечують обороноздатність країни, та законодавстві про воєнний стан». Період дії може охоплювати весь період воєнного стану. Відповідно до ч.3 ст.4 Закону «Про оборону України» військовий стан починається і закінчується з дня і часу закінчення стану війни.

Відповідно до пункту 3 указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», на період дії правового режиму воєнного стану вводяться обмеження прав громадян, господарюючих суб'єктів, що носять тимчасовий характер, які є частиною першою ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Тому забезпечення належного правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану є, перш за все, невід'ємною частиною обороноздатності країни. За цими особливостями також зупиняються перевірки державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності уповноваженими законом органами та посадовими особами під час запровадження заходів правового режиму воєнного стану за відповідними нормативно-правовими актами.

Слід зазначити, що загальні положення державного нагляду та контролю за господарською діяльністю регулюються пунктом 3 ст. 19 ГКУ та Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», ст. 1 якого також визначено державний нагляд (контроль) як «встановлене законом обмеження повноважень центрального органу виконавчої влади, його територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади АРК, місцевих державних адміністрацій, місцевого самоврядування та запобігання порушенням комерційними суб'єктами вимог законодавства та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт і послуг, допустимого ступеня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища» [6].

Звичайно, державний нагляд і контроль є важливою частиною державної політики та одна з найважливіших функцій державного управління. Отже, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) та державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [8] планові та позапланові заходи згідно на період дії воєнного стану, запровадженого Указом № 64, державне регулювання (контроль) та державне регулювання ринку на території України припинено відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Але це не означає, що заходи державного регулювання (контролю) повністю зникають із життя суб'єктів господарювання, оскільки сама Постанова 303 містить певні винятки. Зокрема, на період дії воєнного стану «дозволено проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих сферах: недопущення неконтрольованого підвищення цін на товари, що мають важливе суспільне значення, у разі виникнення загрози правам, законним інтересам», життя і здоров'я людини, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення національної безпеки».

Отже, доцільність проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих сферах віднесено до компетенції центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідних сферах. Слід зазначити, що центральний адміністративний орган, який забезпечує формування державної політики у відповідних сферах, може прийняти рішення про здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) за вимогами самих підприємств, що також не суперечить вищезазначеній постанові.

Тому в роз'ясненні Департаменту регуляторної політики та підприємництва Мінекономіки України звертається увага на те, що «здійснення заходів державного регулювання (контролю) може здійснюватись за зверненнями суб'єктів господарювання і стосується їх прав та законних інтересів».

Реалізація завдань і функцій державного нагляду та управління забезпечується загальним механізмом діяльності органу нагляду та управління. До них належать, зокрема, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, Державна аудиторська служба, Державний митний комітет, місцеві державні адміністрації та громадські організації. Відповідно до постанови КМУ від 06.03.2022 р. № 223 «Про внесення змін до постанови КМУ від 25 грудня 1996 р. № 1548» на період дії воєнного стану обласні військові адміністрації, які разом із Національною поліцією, Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотичними речовинами можуть, наприклад, здійснювати нагляд та контроль за встановленням суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю цін. Враховуючи приписи частини другої ст. 9 Закону «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що всі ці органи здійснюють повноваження, покладені на них Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Висновки. Отже, дослідивши характеристику регулювання та правового забезпечення здійснення державного нагляду (контролю) за господарською діяльністю в умовах воєнного стану, слід зазначити, що така господарська діяльність належить до окремої особливої економічної системи, тому сфера державного нагляду є особливою системою господарювання. (контролю) за господарською діяльністю Чинне законодавство демонструє спроби стабілізувати господарську діяльність, захистити суб'єктів господарювання та споживачів в умовах воєнного стану, зменшити контрольний-наглядовий тиск на них. Однак видно, що через значні ризики господарської діяльності в умовах воєнного стану такі пом'якшувальні заходи у вигляді дерегуляції та наглядових перевірок у багатьох сферах господарської діяльності можуть призвести до численних порушень положень законодавства. Особливо, що на сьогодні це стосується росту цін на продукти першої необхідності. Потрібні зміни та доповнення, зокрема аналізу призупинення заходів контролю та спостереження на період воєнного стану, обґрунтування здійснення позапланових заходів «тільки з дозволу уряду, за умови забезпечення безпеки мешканців або навколишнє природне середовище знаходиться під загрозою» [1], та необхідність спрощення адміністративних процедур, оскарження результатів позапланових перевірок у разі невиконання контролюючим органом вимог законодавства. Але

потрібно враховувати і контролювати все ж таки пункти, які внесені Постановою 303 «дозволено проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих сферах: недопущення неконтрольованого підвищення цін на товари, що мають важливе суспільне значення, у разі виникнення загрози правам, законним інтересам», життя і здоров'я людини, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення національної безпеки». Особливо сьогодні це стосується росту цін на продукти першої необхідності.

Список використаних джерел

1. Баранова О. В Україні можуть встановити мораторій на проведення перевірок у період воєнного стану. URL: https://biz.ligazakon.net/news/210689_v-ukran-mozhut-vstanovitimoratory-na-provedennya-perevrok-u-perodvonnoho-stanu
2. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. (в ред. від 27 трав. 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Дерезуляція господарської діяльності під час дії воєнного стану. URL: <https://gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/33200.html>
4. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 бер. 2022 р. № 314. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/>
5. Добровольська В. В. Поняття та ознаки державного контролю у сфері господарювання. Право і суспільство. Серія: Господарське право та процес. 2020. № 1. С. 187-193.
6. Інформація щодо здійснення заходів державного нагляду (контролю) у період воєнного стану. URL: [https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=84f4a442-aa9b-4c75-8b70-25b9e3cb3df0&title=Informatsiia Schodo Zdiisnennia Zakhodiv Derzhavnogo Nagliadu-kontroliu-UPeriod Vonnogo Stanu](https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=84f4a442-aa9b-4c75-8b70-25b9e3cb3df0&title=Informatsiia%20shodo%20zdiisnennia%20zahodiv%20derzhavnogo%20nagliadu%20kontroliu%20UPeriod%20Vonnogo%20Stanu)
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 15 трав. 2015 р. № 389-VIII (в ред. від 24 трав. 2022 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 бер. 2022 р. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>
9. Юлдашев С. О., Серов С. Л. Контроль і нагляд в контексті системної побудови антикорупційного механізму. Наукові записки. Серія: Право. 2019. Вип. 6. Кропивницький: ТОВ «Полімед-Сервіс», 2019. С. 57-61.

References

1. Baranova O. V Ukraini mozhut' vstanovyty moratorij na provedennja perevirok u period voennogo stanu [Ukraine may establish a moratorium on inspections during martial law]. URL: https://biz.ligazakon.net/news/210689_v-ukran-mozhut-vstanovitimoratory-na-provedennya-perevrok-u-perodvonnoho-stanu
2. Gospodars'kyj kodeks Ukraïny vid 16 sich. 2003 r. (v red. vid 27 trav. 2022 r.) [Economic Code of Ukraine dated January 16 2003 (as amended on May 27, 2022)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Deregulacija gospodars'koi' dijal'nosti pid chas dii' voennogo stanu [Deregulation of economic activity during martial law]. URL: <https://gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/33200.html>
4. Dejaki pytannja zabezpechennja provadzhenja gospodars'koi' dijal'nosti v umovah voennogo stanu [Some issues of ensuring the conduct of economic activity in conditions of martial law]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 18 ber. 2022 r. № 314. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/>
5. Dobrovol's'ka V. V. (2020). Ponjattja ta oznaky derzhavnogo kontrolju u sferi gospodarjuvannja [Concepts and signs of state control in the sphere of management]. Pravo i suspil'stvo. Serija: Gospodars'ke pravo ta proces, 1. 187-193.
6. Informacija shhodo zdiisnennja zahodiv derzhavnogo nagliadu (kontrolju) u period voennogo stanu [Information on the implementation of measures of state supervision (control) during the period of martial law]. URL: [https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=84f4a442-aa9b-4c75-8b70-25b9e3cb3df0&title=Informatsiia Schodo Zdiisnennia Zakhodiv Derzhavnogo Nagliadu-kontroliu-UPeriod Vonnogo Stanu](https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=84f4a442-aa9b-4c75-8b70-25b9e3cb3df0&title=Informatsiia%20shodo%20zdiisnennia%20zahodiv%20derzhavnogo%20nagliadu%20kontroliu%20UPeriod%20Vonnogo%20Stanu)
7. Pro pravovyj rezhym voennogo stanu [Information on the implementation of measures of state supervision (control) during the period of martial law] Zakon Ukraïny vid 15 trav. 2015 r. № 389-VIII (v red. vid 24 trav. 2022 r.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Pro pryypynennja zahodiv derzhavnogo nagliadu (kontrolju) i derzhavnogo rynkovogo nagliadu v umovah voennogo stanu [On the termination of measures of state supervision (control) and state market supervision in conditions of martial law]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 13 ber. 2022 r. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>
9. Juldasev S. O., Sjerov S. L. (2019). Kontrol' i nagliad v konteksti systemnoi' pobudovy antykorupcijnogo mehanizmu [Control and supervision in the context of the systemic construction of the anti-corruption mechanism]. Naukovi zapysky. Serija: Pravo, 6. Kropyvnyts'kyj: TOV «Polimed-Servis». 57-61.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Козій Тетяна В'ячеславівна, старший викладач кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: KoziyTV@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8242-3394>

Почтарьов Сергій Олександрович, к.юр.н., доц. кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: kvota.kvota@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8504-8182>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Koziy Tatyana, Senior Lecturer of Vocational Education Department,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: KoziyTV@gmail.com

Pochtarev Sergey, Ph.D., Associate Professor of Vocational Education Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: kvota.kvota@gmail.com

УДК 631.11

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-19-28>

РОЗВИТОК МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Ланченко Є. О.,
Івченко В. М.

Актуальність. Виробництво трудомісткої сільськогосподарської продукції в державі більшою мірою забезпечується малими формами господарювання. Вони відіграють важливу роль у продовольчій безпеці, забезпеченні зайнятості сільського населення, формуванні життєвого середовища в громадах. Тому дослідження розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки у період воєнного стану в Україні є актуальним.

Постановка проблеми. В аграрному секторі економіки України відбулась трансформація колективних сільськогосподарських підприємств у господарські суб'єкти ринкового типу. У велико- й середньотоварних сільськогосподарських підприємствах простежується концентрація виробництва менш трудомістких і експортоорієнтованих сільськогосподарських культур, продовжується зменшуватися кількість працівників у них. Тому визначення соціально-економічних засад розвитку малих форм господарювання має бути важливим завданням сучасної аграрної політики.

Предмет дослідження охоплює теоретико-практичні засади розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері. Метою роботи є обґрунтування соціально-економічних напрямів розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки. Методи проведення дослідження: історичний, системний підхід, абстрактно-логічний, статистико-економічний, розрахунково-конструктивний методи.

Результати роботи: узагальнено суть і проведена класифікація видів малих форм господарювання в аграрному секторі економіки на основі організаційно-правових і соціально-економічних засад їх розвитку; обґрунтовано пріоритетні напрями розвитку малих форм господарювання для забезпечення зайнятості й мотивації сільського населення до формального ведення агробізнесу, враховуючи їх поточний економічний стан; визначено концептуальні напрями поліпшення ділової економічної активності малих форм господарювання завдяки організаційній і матеріальній підтримці та інфраструктурному розвитку сільських територій.

Галузь застосування результатів: формування аграрної і регіональної політики на макро- й мезорівнях економіки, процес розробки проєктів державних і місцевих програм розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій.

Висновки: організаційна й фінансово-матеріальна підтримка розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки забезпечить зменшення безробіття в галузі, сприятиме розвитку соціально-трудова сфери в сільській місцевості.

Ключові слова: підприємництво, мале підприємство, фермерське господарство, сільське домогосподарство, мала форма господарювання, аграрний сектор економіки.

DEVELOPMENT OF SMALL FORMS OF FARMING IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY

Lanchenko Yevhenii,
Ivchenko Volodymyr

Topicality. The production of labor-intensive agricultural products in the state is largely provided by small enterprises. They play an important role in food security, ensuring the employment of the rural population, and

shaping the living environment in communities. Therefore, the research of the development of small forms of business in the agrarian sector of the economy during the period of war in Ukraine is relevant.

Formulation of the problem. *In the agrarian sector of the economy of Ukraine, the transformation of collective agricultural enterprises into market-type business entities took place. In large- and medium-sized agricultural enterprises, the concentration of production of less labor-intensive and export-oriented agricultural crops can be traced, and the number of employees in them continues to decrease. Therefore, determining the social and economic foundations of the development of small forms of business should be an important task of modern agrarian policy.*

The subject of research *covers the theoretical and practical principles of the development of small forms of business in the agrarian sphere. The purpose of the work is to substantiate the social and economic directions of the development of small forms of business in the agrarian sector of the economy. Research methods: historical, systematic approach, abstract-logical, statistical-economic, calculation-constructive methods.*

Results of the work: *the essence was summarized and the classification of types of small forms of management in the agrarian sector of the economy was carried out on the basis of organizational, legal and social and economic foundations of their development; the priority directions for the development of small forms of business to ensure employment and motivation of the rural population to formally conduct agribusiness are substantiated, taking into account their current economic condition; conceptual directions for improving the business economic activity of small businesses thanks to organizational and material support and infrastructural development of rural areas have been determined.*

Practical implementation: *the formation of agrarian and regional policy at the macro- and meso-levels of the economy, the process of developing projects of state and local programs for the development of the agrarian sector of the economy and rural areas.*

Conclusions: *organizational and financial and material support for the development of small forms of business in the agrarian sector of the economy will ensure a decrease in unemployment in the industry, will contribute to the development of the social and labor sphere in rural areas.*

Key words: *entrepreneurship, small enterprise, farms, rural household, small form of business, agrarian sector of the economy.*

JEL Classification: O18, Q12-13, R58

Актуальність. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні забезпечується як товарними суб'єктами господарювання (великі, середні, малі й мікропідприємства, фермерські господарства, фізичні особи – підприємці), так і напівтоварними або нетоварними домогосподарствами переважно сільського населення. Більшість останніх ведуть сільське господарство на земельних ділянках невеликого розміру, утримують невелике поголів'я худоби та птиці для забезпечення своїх родин продуктами харчування та реалізації надлишків на звичайних продовольчих ринках. З 1990-х років і до сьогодні виробництво трудомісткої продукції (плоди, овочі, картопля, молоко, м'ясо тощо) поступово зміщувалося до малих форм господарювання в аграрному секторі економіки, які відіграють важливу роль у стабільній продовольчій безпеці народу України, забезпеченні зайнятості сільського населення, формуванні життєвого середовища в багатьох територіальних громадах тощо. Тому наукове економічне дослідження організаційно-правових і соціально-економічних засад розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки України раніше й особливо тепер, у період воєнного стану в державі та майбутнього повоєнного періоду, залишається актуальним.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Проблематику розвитку різних форм господарювання в аграрному секторі економіки, зокрема роль і місце малого підприємництва, фермерських господарств, їх кооперації тощо розглянуто в багатьох наукових працях відомих вчених. Так, О.М. Могилюний ґрунтовно охарактеризував політико-економічні засади розвитку організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі економіки (підприємства, фермерські господарства, сільські домогосподарства) [1].

В.К. Збарський, А.В. Збарська та інші вчені, аналізуючи динаміку економічних показників господарювання фермерських і особистих селянських господарств, малих сільськогосподарських підприємств, доводять їх важливе значення при формуванні й збільшенні прошарку населення – середнього класу, а також для розвитку локальної економіки при формуванні об'єднаних територіальних громадах. Адже активний розвиток формального малого агробізнесу забезпечуватиме зростання податкової бази й збільшення відповідних надходжень у місцеві бюджети територіальних громад тощо. Висновки вчених зводяться до поступової трансформації більш активних і товарних сільських домогосподарств у фермерські господарства [2-4]. Подібний напрям аргументовано визначили й інші вчені І.Ф. Баланюк, Д.В. Неміш. Останні провели класифікацію особистих селянських господарств за їх виробничим потенціалом [5].

Вчені Г.Батюк і Н.Ціцька визначили суть і роль малих форм господарювання в агробізнесі, акцентуючи увагу на їх вагоме значення в підтримці продовольчої безпеки держави, забезпеченні зайнятості сільського населення та соціально-економічного розвитку сільських територій. Ці суб'єкти господарювання виробляють продукцію у невеликих обсягах для задоволення потреб ринку й складають основу дрібнотоварного виробництва на селі [6].

Відомі вчені Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, дослідивши інституційні засади функціонування сільськогосподарських кооперативів, визначили організаційно-правові проблеми їх розвитку та перспективність для об'єднань малих форм господарювання [7-8]. Інші вчені загострюють увагу й обґрунтовують рекомендації розвитку малого підприємництва в агробізнесі, зокрема фермерських

господарств, їх велику роль у забезпечення зайнятості населення сільських територій, формуванні їх трудових доходів. Важливою в даному контексті є державна підтримка та врахування закордонного досвіду розвитку малих форм господарювання [9-10].

За кордоном вчені Ш. Заманбеков [11], Е. Гаджиеліас [12], Б. Нгуєн [13] та інші зосереджують увагу на концептуальних положеннях сучасного й майбутнього розвитку малого та середнього бізнесу, їх регіональних аспектах і фінансових рішеннях, в умовах пандемії COVID-19 та її подолання тощо. Проблематика розвитку малого підприємництва, зокрема в аграрному секторі економіки, розглянута в наукових працях закордонних вчених Ю. Барчик [14], П. Ернандес [15] та інших, які визначили бар'єри розвитку та напрями їх подолання, регіональні особливості тощо.

Отже, багато вчених України та закордону приділяють увагу у своїх наукових дослідженнях розвитку малих форм господарювання, зокрема в аграрному секторі економіки. Ми приєднуємося до їхніх тверджень і відповідних аргументів, що малі форми господарювання є перспективними в українському агробізнесі, сільських територіальних громадах із точки зору зайнятості (соціальна безпека), забезпечення внутрішнього аграрного ринку трудовістю продукцією (продовольча безпека на локальному, громадському рівні, рівні домогосподарств), заселеності сільських територій (територіальна безпека) тощо. Разом із тим російсько-українська війна актуалізує проведення ретроспективного аналізу статистичних макроекономічних даних, зокрема за останні три роки до 2021 р., і в ракурсі війни й повоєнного періоду (з 2022 р. та на найближчий період) визначити концептуальні (стратегічні) напрями розвитку даної категорії сільськогосподарських товаровиробників – малих форм господарювання.

Предмет дослідження охоплює теоретико-практичні засади розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері в умовах воєнного стану та подальшого післявоєнного періоду.

Метою дослідження є обґрунтування соціально-економічних напрямів розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

Завдання дослідження: 1) визначити суть і види малих форм господарювання в аграрному секторі економіки; 2) проаналізувати соціально-економічний стан розвитку малих форм господарювання; 3) обґрунтувати концептуальні напрями ефективного виробництва продукції малими формами господарювання в аграрному секторі економіки.

Методи: історичний (визначення організаційних засад розвитку мікро-, мало-, середньо- й великотоварних сільськогосподарських підприємств), системний підхід (розгляд різних умов ведення малого агробізнесу в мирний і воєнний періоди та в контексті розвитку сільських громад), абстрактно-логічний (формулювання понять, умовиводів, узагальнень, висновків), статистико-економічний (ряди динаміки, групування, індекси тощо), розрахунково-конструктивний (прогнозування кількісних показників зайнятості в малих формах господарювання в галузі) методи.

Постановка проблеми. В аграрному секторі економіки України у 1990-2000-х роках відбулась трансформація колективних сільськогосподарських підприємств у господарські суб'єкти ринкового типу: приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства тощо. Поступово простежувалися тенденції: зменшення виробництва трудовістю сільськогосподарської продукції у велико- й середньотоварних сільськогосподарських підприємств, концентрації в них виробництва менш трудовістих і експортоорієнтованих сільськогосподарських культур (зернові культури, соняшник тощо). У цих підприємствах відбувалися процеси інтенсифікації, механізації, електрифікації, автоматизації, зрештою, цифровізації, виробничих агротехнологічних процесів, що вплинуло на збільшення продуктивності праці, однак зменшилась і продовжується зменшуватися до сьогодні кількість найманих працівників у формальному секторі аграрної економіки. У малих формах господарювання нині виробляється до половини агропродукції в державі. Таким чином, постає питання дослідження сучасних соціально-економічних засад розвитку даної категорії товаровиробників.

Результати дослідження. Сільське населення, для якого в сучасних умовах відчувається величезна нестача формальних робочих місць у сільській місцевості (рівень безробіття за методологією МОП в сільській місцевості на кінець 2021 р. становить 10,7 %), вели й продовжують вести своє домашнє сільське господарство для забезпечення членів своїх домогосподарств продуктами харчування та реалізації сільськогосподарської продукції на звичайних споживчих продовольчих ринках. Сільські домогосподарства на сьогодні забезпечують близько третини виробництва агропродукції в державі [16]. Такі господарські одиниці мають неформальний характер (вони не зареєстровані як бізнесові організації, не мають соціального й пенсійного страхування тощо).

Сільськогосподарські підприємства в державі останніми роками забезпечують іншу половину обсягів виробництва агропродукції. Серед них є фермерські господарства, які, не займавши вагомої частки в структурі валового виробництва агропродукції в Україні (лише 10-13 % в останні роки) [16], намагаються вести свою господарську діяльність і конкурувати на ринку збуту з велико- й середньотоварними сільськогосподарськими підприємствами. В аграрному секторі економіки невелику частку товарного агровиробництва забезпечують малі й мікропідприємства, відмінні від фермерських господарств, та фізичні особи – підприємці тощо.

Зрештою, постає необхідність вирізнити серед вищезазначених виробників сільськогосподарської продукції малі форми господарювання в аграрному секторі економіки. Узагальнивши результати досліджень вчених [2-6], до малих форм господарювання в аграрному секторі економіки відносять малі сільськогосподарські

підприємства, фермерські господарства й сільські домогосподарства. Враховуючи вищезазначене, можна з упевненістю стверджувати, що разом усі малі форми господарювання забезпечують в останні роки вагому частку в структурі валового виробництва сільськогосподарської продукції (близько 45 %) [16].

У 2022-2023 рр. через війну в Україні залишаються великі площі територій, які знаходяться в окупації військами російської федерації, збільшилася міграція населення всередині країни: на початок березня 2023 р. в кількості близько 5,3 млн осіб та за кордон – близько 4 млн осіб [17]. Перебіг даних складних соціально-демографічних і політико-економічних процесів в Україні зобов'язує нас провести: організаційно-правову й статистико-методологічну ідентифікацію різних видів малих форм господарювання в аграрному секторі економіки, аналіз стану їх розвитку до війни з росією та обґрунтувати прогностичні напрями розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері в новому ракурсі подій в державі.

Головним нормативним актом формування й розвитку економічних суб'єктів є Господарський кодекс [18], згідно з яким підприємництво трактується як самостійна, ініціативна, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Суб'єктами господарювання є: господарські організації, державні, комунальні та інші підприємства (юридичні особи); громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність як підприємці.

Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва. Суб'єктами малого підприємництва є: фізичні особи – підприємці та юридичні особи – суб'єкти господарювання, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро (більше 400 млн грн). Серед них виокремлюють суб'єктів мікропідприємництва з такими обмеженнями: кількість працівників не перевищує 10 осіб та річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро (більше 80 млн грн).

У процесі аналізу розвитку малих підприємств в аграрному секторі економіки виник певний сумнів щодо віднесення до малих форм господарювання частини малих підприємств (5240 од.), де працює від 11 до 50 осіб, дохід – більше 2 млн євро і до 10 млн євро. Проте розрахувавши середню кількість зайнятих осіб у цих малих підприємствах на кінець 2021 р. – 24 особи та річний дохід – 31 млн грн, все таки врахуємо і їх у складі досліджуваної категорії виробників сільськогосподарської продукції – малих формах господарювання в аграрному секторі економіки.

Практично всіх фізичних осіб – підприємців, що займаються агробізнесом, можна віднести до категорії мікропідприємництва, за виключенням суб'єктів 3 групи (але в аграрному секторі економіки якщо вони є, то це нетипові господарства і незначна їх кількість), оскільки в них має місце більш жорстке обмеження за річними доходами (максимум 7,8 млн грн) бути згідно з реєстраційними й податковими вимогами (Податковий кодекс України [18]).

Специфіка господарської діяльності в сільському господарстві вплинула на перелік суб'єктів, що займаються виробництвом агропродукції. Так, з 1990-х років у державі почали формуватися на базі отриманих земельних і майнових паїв колишніх колективних сільськогосподарських підприємств фермерські господарства. Цьому сприяло прийняття декількох редакцій відповідного Закону України «Про фермерське господарство» [18]. Трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці його членів (зазвичай, це сім'я фермера в складі 2-5 осіб тощо). У разі виробничої потреби фермерське господарство має право залучати до роботи працівників за трудовим договором (наприклад, сезонні працівники). Сімейне фермерське господарство (площа до 20 га – податкова норма) базується, як правило, на праці лише членів сім'ї керівника такого господарства. У практичній діяльності за нашими спостереженнями в Україні є нетипові фермерські господарства, які мають великі площі й трудові колективи, відповідні доходи тощо. Проте це швидше винятки ніж правило.

Зважаючи на загальний великий обсяг виробництва агропродукції на присадибних ділянках домогосподарств, у невеликих власних тваринницьких приміщеннях для забезпечення своїх потреб родин в харчуванні, а також на продаж, було прийнято у 2003 р. Закон України «Про особисте селянське господарство» [18]. Одне із завдань зазначеного закону є залучення більш ефективних сільських домогосподарств до державної підтримки (субсидії, дотації тощо) та сприяння їх перетворення на формальні господарські суб'єкти.

Гіпотетично поліпшення фінансово-економічної бази функціонування сільських домогосподарств забезпечить їх перехід у формальний сектор аграрної економіки у вигляді малого або мікропідприємства, фермерського господарства або фізичної особи – підприємця, зокрема як сімейного фермерського господарства. Крім того, у нинішній період другого року російсько-української війни та майбутній повоєнний період вказані форми ведення малого агробізнесу оперативно забезпечать певний рівень раціональної зайнятості та власним продовольством членів і працівників малих форм господарювання в галузі, внутрішньо переміщених осіб у всіх населених пунктах держави.

Зважаючи на однорідність за масштабом виробництва продукції, чисельністю зайнятих осіб, площею, доходами, типовий характер ведення агробізнесу, до складу малих форм господарювання слід відносити такі чотири категорії сільськогосподарських товаровиробників: сільські домогосподарства, фізичні особи – підприємці в агробізнесі, фермерські господарства та малі підприємства. Схематично різні види малих форм господарювання в аграрному секторі економіки можна представити наступним чином (рис. 1).

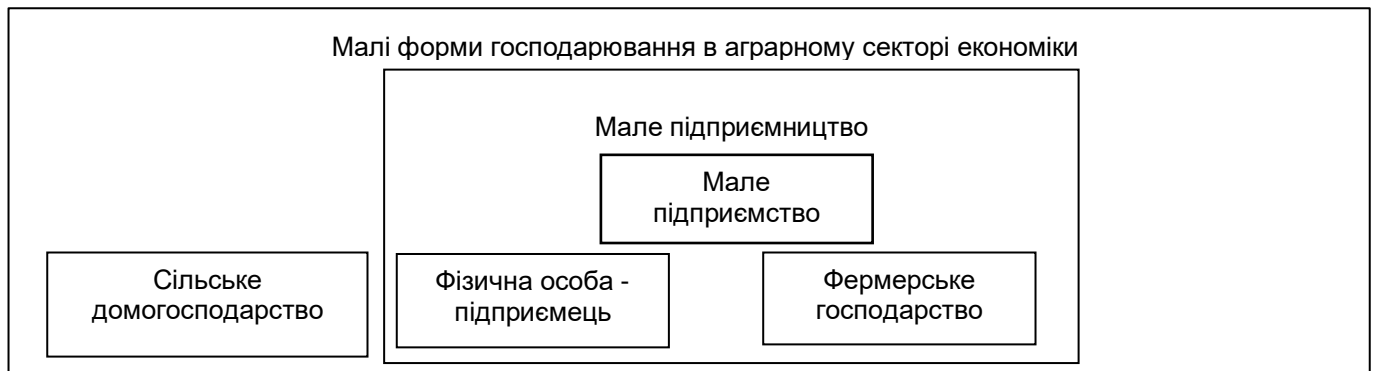

Рисунок 1. Структурна схема різних видів малих форм господарювання в аграрному секторі економіки
Розроблено авторами.

Для виокремлення неформального сектору аграрної економіки слід використовувати категорію «сільське домогосподарство» (тут присутні дефініції «сільське» й «господарство», яке ведеться на землі в домашніх господарствах родин і/або на землях особистого селянського господарства, земельних паях, садових, дачних земельних ділянках тощо). Воно більше відповідатиме вищезазначеній суті господарства, яке займається натуральним і/або товарним виробництвом сільськогосподарської продукції без юридичного оформлення господарської і трудової діяльності.

Узагальнивши визначення малих форм господарювання на основі трактувань різних вчених, Г. Батюк і Н. Ціцька подають його так: малі форми господарювання – це суб'єкти невеликих розмірів чи з невеликим обсягом виробництва продукції, певного виду та способу діяльності, яким притаманні певні правила організації й взаємовідносин господарської діяльності, що працюють із вигодою для себе, у тому числі й отримують прибуток. Малі форми господарювання в сільському господарстві – це господарська діяльність невеликих розмірів селянином-підприємцем з метою отримання вигоди та для задоволення власних потреб у продуктах харчування [6].

Аграрний сектор економіки охоплює виробництво агропродовольчої продукції, його освітньо-наукове забезпечення та аграрну політику, виконує важливу селюформуючу функцію, впливає на розселення сільського населення, забезпечує соціальний контроль за територіями країни тощо. Таким чином, зважаючи на все вищезазначене, під малими формами господарювання в аграрному секторі економіки слід розуміти господарства, які забезпечують виробництво й збут агропродовольчої продукції та обмежуються законодавчо встановленими межами, зокрема за персоналом, доходами, площами ведення агробізнесу. До малих форм господарювання можна відносити такі чотири категорії типових виробників агропродукції: малі підприємства, фермерські господарства, фізичні особи – підприємці і сільські домогосподарства.

Серед головних регулярних видань – статистичних збірників, дані яких дають певну можливість провести такий аналіз розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки, можна виокремити наступні: «Сільське господарство», «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва», «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України» та «Витрати і ресурси домогосподарств України» [16]. У статистичній методології мають місце досліджувані об'єкти: «господарства населення», «домогосподарство» тощо. Саме вони відповідають характеристикам сільського домогосподарства як одного з головних і численних за кількістю видів малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

Вибрані найбільш інформативні дані зі статистичного збірника «Сільське господарство» (табл. 1-2) свідчать про наступне.

Таблиця 1. Дані розвитку фермерських господарств

Показник	Рік			2021/ 2019, +
	2019	2020	2021	
Кількість фермерських господарств, од.	46929	47803	48868	1939
Продукція с/г у фактичних цінах, млн грн	842767	892852	1366456	523689
у т.ч. СДГ	33,9	35,4	32,1	-1,8
ФГ	11,6	10,7	12,7	1,1
Питома вага у виробництві рослинницької продукції у ФГ, %:				
культури зернові та зернобобові	15,3	14,9	16,5	1,2
буряк цукровий фабричний	4,5	4,6	4,8	0,3
соняшник	20,3	18,8	20,2	-0,1
картопля	0,5	0,5	0,6	0,1
культури овочеві	3,0	3,0	2,4	-0,6
культури плодові та ягідні	4,7	4,5	7,2	2,5
Урожайність с.-г. культур у ФГ, ц/га:	44,0	37,4	50,4	6,4

культури зернові та зернобобові				
буряк цукровий фабричний	502,8	445,1	549,6	46,8
соняшник	24,5	18,0	23,6	-0,9
картопля	196,9	196,8	215,5	18,6
культури овочеві	368,3	373,9	346,7	-21,6
культури плодові та ягідні	83,7	86,8	154,9	71,2
Питома вага поголів'я худоби та птиці у ФГ, %:				
ВРХ	3,3	3,6	4,2	0,9
у т.ч. корови	2,4	2,6	3,0	0,6
свині	5,0	5,0	5,0	0,0
птиця	2,1	2,4	2,6	0,5

Примітка. Тут і далі в таблицях: СДГ – сільські домогосподарства; ФГ – фермерські господарства. Складено й розраховано за даними Держстату України [16].

Позитивним явищем в аграрній економіці можна вважати зростання кількості фермерських господарств і обсягів виробництва продукції в них як перспективному виді малих форм господарювання в галузі. Нині фермери забезпечують майже 13 % валового виробництва агропродукції. Більшою мірою вони займаються вирощуванням зернових і зернобобових культур, соняшнику тощо. Для збільшення кількості фермерських господарств, зокрема сімейного типу, варто збільшити/перенаправити державну підтримку та підтримку із місцевих бюджетів територіальних громад, залучати міжнародні благодійні фонди й спонсорські кошти на розвиток малих форм агрогосподарювання на вирощування картоплі, овочів, садів як трудовітких виробництв, розвиток тваринництва, зокрема скотарства як менш ризикованого виду господарської діяльності в аграрному секторі економіки. Адже у фермерських господарствах зазначені трудовіткі види виробництв агропродукції представлено на дуже низькому рівні.

Таблиця 2. Дані розвитку сільських домогосподарств

Показник	Рік			2021/ 2019, +
	2019	2020	2021	
Питома вага у виробництві рослинницької продукції в СДГ, %:				
культури зернові та зернобобові	20,2	20,4	19,0	-1,2
буряк цукровий фабричний	5,4	5,7	4,6	-0,8
соняшник	14,2	12,3	13,3	-0,9
картопля	98,2	98,1	97,7	-0,5
культури овочеві	85,3	84,6	85,9	0,6
культури плодові та ягідні	83,4	83,2	79,2	-4,2
Урожайність с.-г. культур у СДГ, ц/га:				
культури зернові та зернобобові	36,8	31,9	38,8	2,0
буряк цукровий фабричний	342,8	350,5	363,3	20,5
соняшник	19,6	14,7	19,7	0,1
картопля	153,9	156,3	165,1	11,2
культури овочеві	197,6	190,8	199,4	1,8
культури плодові та ягідні	119,6	114	119,8	0,2
Питома вага поголів'я худоби та птиці в СДГ, %:				
ВРХ	66,1	64,9	62,0	-4,1
у т.ч. корови	75,5	74,7	72,5	-3,0
свині	42,4	38,2	36,2	-6,2
птиця	42,0	45,3	43,9	1,9
Середній річний удій молока від 1 корови, кг	4630	4666	4604	-26
Наявність с.-г. техніки в СДГ:				
трактори, тис. шт.	180	184	199	19,0
у % до СГП	139,2	143,0	152,5	13,3
комбайни, тис. шт.	15	14	14	-1,0
у % до СГП	56,0	53,2	52,8	-3,2

Складено й розраховано за даними Держстату України [16].

Натомість у сільських домогосподарствах, які засновані на праці сім'ї, забезпечується до третини виробництва агропродукції. А їх овочево-картопляний, плодово-ягідний і молочно-м'ясний напрями варто трансформувати у формальний вид малого підприємництва в агробізнесі й забезпечувати відповідною продукцією регіональні споживчі аграрні ринки. Адже наявність тракторів у них вже перевищила у 1,5 раза їх кількість у сільськогосподарських підприємствах, що свідчить про їх малу механізацію сільськогосподарського

виробництва продукції. Концептуальним напрямом має бути подальше спрощення формального ведення агробізнесу, його податкове адміністрування, поліпшення логістичної складової у сфері торгівлі.

Збільшення кількості фермерських господарств відбувається завдяки можливості реєстрації сімейного фермерського господарства, що разом із складною демографічною ситуацією на селі вплинуло на зменшення кількості сільських домогосподарств (табл. 3).

Таблиця 3. Економічні характеристики сільських домогосподарств

Показник	Рік			2021/ 2019, +
	2019	2020	2021	
Кількість СДГ, тис. од.	4844,2	4782,1	4734,1	-110,1
Середній розмір СДГ, осіб	2,67	2,67	2,67	0,0
Кількість осіб у СДГ, тис. осіб	12934,0	12768,2	12640,0	-12934,0
У т.ч. % працюючих осіб	57,5	58,4	59,6	2,1
% осіб працездатного віку	26,8	26,8	32,6	5,8
% СДГ, які мають земельні ділянки	98,5	98,4	98,4	-0,1
% СДГ, які утримують худобу, птицю і бджіл	73,6	75,0	75,0	1,4
Розподіл земельної площі (%) за видом її використання домогосподарством (серед домогосподарств, які мають земельні ділянки і використовують їх за напрямом):				
для вирощування продукції лише для власних потреб	14,9	15,8	16,5	1,6
для вирощування продукції для власних потреб і на продаж	13,7	10,0	11,7	-2,0
здається в оренду	69,7	73,5	70,9	1,2
тільки почали освоювати та інше	1,7	0,7	0,9	-0,8
Розподіл домогосподарств, які мають земельні ділянки (%), за розміром площі землі, яку вони використовують:				
10 соток і менше	4,2	4,6	4,1	-0,1
10,1 - 25 соток	15,2	17,1	17,4	2,2
25,1 - 50 соток	17,9	18,2	18,5	0,6
50,1 - 100 соток	18,1	15,2	16,5	-1,6
1,1 - 2 га	7,5	8,5	8,3	0,8
2,1 - 5 га	18,0	17,7	16,9	-1,1
5,1 - 10 га	13,1	11,9	12,1	-1,0
10,1 га і більше	6,0	6,8	6,2	0,2
Кількість працюючих осіб у СДГ, тис. осіб	7325,5	7337,3	7412,9	87,4
Кількість працездатних осіб у СДГ, тис. осіб	3414,3	3367,1	4054,7	640,4
Реальна потреба трансформації до формальної зайнятості населення в малому агропідприємстві, тис. осіб	467,8	336,7	474,4	6,6
Доходи від продажу с.-г. продукції на 1 СДГ, яке виробляє таку продукцію для власних потреб і на продаж, грн	5983,7	7741,5	9038,5	3054,8

Складено й розраховано за даними Держстату України [16].

Вибрані дані зі статистичного збірника «Витрати і ресурси домогосподарств України» про характеристики економічного потенціалу сільських домогосподарств свідчать, що в них на кінець 2021 р. мешкали 12,5 млн осіб, серед яких працюючих осіб – 60 %, а осіб працездатного віку – 30,1 %. Вибіркові статистичні дані за цей рік свідчать, що 11,7 %, або розрахунково – 474,4 тис. осіб у сільських домогосподарствах виробляють сільськогосподарську продукцію для власних потреб і на продаж. Таким чином, можна аргументовано стверджувати, що саме така кількість сільського населення є потенційними засновниками й/або співзасновниками (членами, працівниками) малих форм ведення формального агробізнесу (фермерські господарства, малі підприємства, фізичні особи – підприємці) в найближчому майбутньому. Дані про площі землекористування домогосподарств (особливо там, де більше 1 га) свідчать, що їх кількість може бути й більшою, якщо господарства оберуть трудомісткі й менш капіталомісткі види виробництва сільськогосподарської продукції. Для стимулювання даного процесу необхідно поліпшити виробничу й збутову інфраструктури на селі. Адже в середньостроковій перспективі, зокрема найближчий повоєнний період, інвестиційна активність прогнозовано буде на низькому рівні.

Остання вибрана інформація зі статистичного збірника «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва» (табл. 4) вказує на актуальність підтримки розвитку малих підприємств в аграрній галузі.

У малих формах агропідприємництва на кінець 2021 р. було зосереджено до 50 % (39,8 % + 7,0 %) офіційно зайнятих працівників (включаючи фізичних осіб – підприємців), або 269,3 тис. осіб (229,2 тис. осіб – у малих підприємствах і 40,1 тис. осіб – у фізичних осіб – підприємців). У їх структурі капіталу простежується тенденція до збільшення власного капіталу та інвестиційних вкладень, що свідчить про зацікавленість у веденні малого

підприємництва в галузі. Саме в ньому максимально себе проявляє статусна мотивація, коли працівник і власник поєднується в одній особі. Збільшується питома вага прибуткових малих підприємств – до 88 %, а також рентабельність праці – до 405,5 тис. грн на одного зайнятого в малих підприємствах у кінці 2021 р.

Таблиця 4. Дані розвитку малих підприємств в аграрному секторі економіки

Показник	Рік			2021/ 2019, +
	2019	2020	2021	
Кількість суб'єктів МП, од.	47924	47282	45613	-2311,0
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	221,9	218,4	229,2	7,3
Питома вага зайнятих в агропідприємстві, %	36,4	38,1	39,8	3,4
Кількість ФОП, од.	25207	23913	23046	-2161
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	43,2	41,7	40,1	-3,1
Питома вага зайнятих в агропідприємстві, %	7,1	7,0	7,0	-0,1
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	206240,1	238030,9	329443,2	123203,1
Основні засоби, млн грн	133295,3	151234	164506,5	31211,2
Інші основні засоби, млн грн	57,3	74,2	31,6	-25,7
Оборотні засоби, млн грн	274232,6	319713,9	368875,5	94642,9
Виробничі засоби, млн грн	407585,2	471022,1	533413,6	125828,4
Власний капітал, млн грн	186086,6	241429,1	312153,3	126066,7
Власний капітал, % у балансі	45,7	51,3	58,5	12,8
Капітальні інвестиції, млн грн	19133,2	15790,6	22590,9	3457,7
У % до основних засобів	4,7	3,4	4,2	-0,5
Капіталозабезпеченість зайнятого працівника, тис. грн	601,0	692,8	717,9	116,9
Чистий прибуток	29628,1	45876,1	92938,8	63310,7
Норма прибутку, %	7,3	9,7	17,4	10,1
Питома вага прибуткових	83,2	82,6	88,0	4,8
Рентабельність праці, тис грн на 1 зайнятого	133,5	210,1	405,5	272,0

Примітка. МП – малі підприємства; ФОП – фізичні особи – підприємці.

Складено й розраховано за даними Держстату України [16].

Мале підприємництво в аграрному секторі економіки відіграє велике значення для розвитку соціально-трудової сфери сільських територій завдяки залученню населення в аграрному секторі економіки як на формальній, так і неформальній основі. Увага науковців і практиків має бути спрямована на виявлення активних домогосподарств, зокрема на рівні територіальних громад. А їх земельні, фінансові й матеріальні виробничі ресурси мають бути переважно спрямовані на підтримку розвитку малого агробізнесу. У воєнний час і очікуваний післявоєнний періоди саме гнучкість, оперативність і менша капіталомісткість ведення малого агробізнесу має забезпечити робочими місцями й продовольством сільське населення України. Крім того, це зекономить бюджетні кошти на виплату допомоги по безробіттю, субсидій на оплату житлово-комунальних послуг тощо.

На внутрішньому ринку споживчої агропродовольчої продукції залишається потенційна ємкість (споживчий попит з боку населення в разі поліпшення купівельної спроможності), що дозволить налаштувати логістику просування своєї продукції малими формами господарювання в аграрному секторі економіки. Про це свідчать статистичні дані споживання продовольчої продукції за такими позиціями, як м'ясо, молоко, риба, плоди тощо [16]. Також для малих форм господарювання є перспективи ведення органічного землеробства, бізнесу у сфері сільського, аграрного й екотуризму.

Висновки. Проведене наукове економічне дослідження дозволило узагальнити теоретичні аспекти й класифікацію малих форм господарювання в аграрному секторі економіки. Малі форми господарювання в аграрному секторі економіки забезпечують майже половину виробництва агропродовольчої продукції в державі. До них відносяться малі підприємства, фермерські господарства, фізичні особи – підприємці і сільські домогосподарства.

На жаль, сучасний статистичний облік і зведення даних у відповідні збірники в Україні про господарські суб'єкти не дозволяє комплексно й глибоко проаналізувати й порівняти зазначені чотири категорії малих форм господарювання в аграрному секторі економіки. Тому виникає потреба в поліпшенні змістовного й тематичного наповнення відповідними статистичними даними (окремий розділ), наприклад, у щорічному збірнику «Сільське господарство».

Ураховуючи внутрішній економічний потенціал сільських домогосподарств та невизначеність інвестиційної активності у воєнний і повоєнний періоди, розвиток і подальше їх перетворення частини з них в інші формальні види агропідприємництва полегшить наслідки соціальної кризи, пов'язаної з безробіттям і збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб всередині держави. Це також частково вирішить питання з продовольчим забезпеченням на рівні домогосподарств, громад, регіонів тощо.

Для зрушення ситуації в бік активного розвитку малого агробізнесу слід спрощувати процедур з ведення обліку, сплати податків і зборів, закриття бізнесу тощо; збільшувати підтримку з боку місцевої влади

організаційно і через надання в оренду земельних ресурсів, виробничих приміщень тощо. У подальших дослідженнях постає необхідність дослідження сучасних організаційно-правових і соціально-економічних засад розвитку обслуговуючої кооперації в аграрному секторі економіки, яка априорі має сприяти економічному розвитку малих форм господарювання в галузі.

Список використаних джерел

1. Могильний О. М. Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатокладності до латифундації. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 15-27.
2. Збарський В. К., Грибова Д. В. Малі форми господарювання як середовище формування середнього класу на селі. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 3 (65). С. 198-206.
3. Збарська А. В., Алексєєва Ю. Ю. Розвиток малих форм господарювання на селі в умовах формування територіальних громад. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 335-342.
4. Збарський В. К., Алексєєва Ю. Ю. Розвиток малих форм господарювання на селі в умовах формування територіальних громад. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 23-29.
5. Баланюк І. Ф., Неміш Д. В. Розвиток особистих селянських господарств та їх трансформація у сімейні фермерські. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 54-67.
6. Батюк Г., Ціцька Н. Роль і теоретична сутність малих форм господарювання у виробництві сільськогосподарської продукції. URL: http://visnuk.kl.com.ua/joom/images/archive/econ/22-1_2015/5.pdf.
7. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 31-39.
8. Шпикуляк О. Г., Алексєєва О. В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 95-107.
9. Золотницька Ю. В. Становлення та розвиток сімейного фермерства у Польщі: досвід для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 45-54.
10. Русанюк В. В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 102-111.
11. Zamanbekov, S., Dogalov, A., Zamanbekov, D., Bildebayeva, A., Cheir Khanova, A., Bakirbekova, A., Sikhimbayeva, B. 2020. Regional development of small and midsize businesses in the conditions of forming of innovative economy of Kazakhstan: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(1), 618-639. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1\(43\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1(43)).
12. Hadjielias, E., Christof, M., Tarba, S. 2022. Contextualizing small business resilience during the COVID-19 pandemic: evidence from small business owner-managers. *Small Bus Econ*, 59, 1351-1380. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00588-0>.
13. Nguyen, B., Canh, N. 2021. Formal and informal financing decisions of small businesses. *Small Bus Econ*, 57, 1545-1567. <https://doi.org/10.1007/s11187-020-00361-9>.
14. Barczyk, J., Musial, W., Zukovskis, J. 2019. Barriers and opportunities to the development of small business in rural areas. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 41, 114-126. <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>.
15. Hernandez, P., Galli, F., Prosperi, P., Sumane, S., Duckett, D., Almaas, H. 2021. Do small food businesses enable small farms to connect to regional food systems? Evidence from 9 European regions. *Global Food Security*, 29, 100505. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100505>.
16. Статистична інформація, експрес-випуски, офіційні публікації. Вебсторінка Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
17. Регулювання міграції: прийом біженців з України. Вебсторінка. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk.
18. Законодавство України. Вебсторінка. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>.

References

1. Mohylnyi O. M. (2021). Transformatsiia orhanizatsiino-pravovykh form silskoho hospodarstva: vid bahatoukladnosti do latyfundatsii [Transformation of organizational and legal forms of agriculture: from multi-system to latifundation]. *Ekonomika APK*, 1. 15-27.
2. Zbarskyi V. K., Hrybova D. V. (2019). Mali formy hospodariuvannia yak seredovyshche formuvannia serednoho klasu na seli [Small forms of economy as an environment for the formation of the middle class in the countryside]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 3 (65). 198-206.
3. Zbarska A. V., Aliksieieva Y. Y. (2018). Rozvytok malykh form hospodariuvannia na seli v umovakh formuvannia terytorialnykh hromad [The development of small forms of farming in the countryside in the conditions of the formation of territorial communities]. *Ekonomika i suspilstvo*, 16. 335-342.
4. Zbarskyi V. K., Aliksieieva Y. Y. (2017). Rozvytok malykh form hospodariuvannia na seli v umovakh formuvannia terytorialnykh hromad [The development of small forms of farming in the countryside in the conditions of the formation of territorial communities]. *Ekonomika APK*, 7. 23-29.
5. Balaniuk I. F., Nemish D. V. (2020). Rozvytok osobystykh selianskykh hospodarstv ta yikh transformatsiia u simeini fermerski [Development of personal village farms and their transformation into family farms]. *Ekonomika APK*, 2. 54-67.

6. Batiuk H., Tsitska N. Rol i teoretychna sutnist malykh form hospodariuvannia u vyrobnytstvi silskohospodarskoi produktsii [The role and theoretical essence of small farms in the production of agricultural products]. URL: http://visnuk.kl.com.ua/joom/images/archive/econ/22-1_2015/5.pdf.
7. Lupenko Y. O., Malik M. Y., Shpykuliak O. H. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Theoretical and methodological foundations of the development of agricultural cooperation in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8. 31-39.
8. Shpykuliak O. H., Aliksieieva O. V. (2021). Rozvytok fermerskykh gospodarstv v orhanizatsiinoekonomichnomu zabezpechenni zainiatosti naselennia [Development of farms in organizational and economic provision of employment of the population]. *Ekonomika APK*, 4. 95-107.
9. Zolotnytska Y. V. (2020). Stanovlennia ta rozvytok simeinoho fermerstva u Polshchi: dosvid dlia Ukrainy [Formation and development of family farming in Poland: experience for Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2. 45-54.
10. Rusaniuk V. V. (2021). Sutnist i tsili derzhavnoi pidtrymky maloho ta serednoho pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori [The essence and goals of state support for small and medium-sized enterprises in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, 2. 102-111.
11. Zamanbekov, S., Dogalov, A., Zamanbekov, D., Bildebayeva, A., Cheirkhanova, A., Bakirbekova, A., Sikhimbayeva, B. (2020). Regional development of small and midsize businesses in the conditions of forming of innovative economy of Kazakhstan: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(1), 618-639. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1\(43\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1(43)).
12. Hadjielias, E., Christof, M., Tarba, S. (2022). Contextualizing small business resilience during the COVID-19 pandemic: evidence from small business owner-managers. *Small Bus Econ*, 59. 1351-1380. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00588-0>.
13. Nguyen, B., Canh, N. (2021). Formal and informal financing decisions of small businesses. *Small Bus Econ*, 57. 1545-1567. <https://doi.org/10.1007/s11187-020-00361-9>.
14. Barczyk, J., Musial, W., Zukovskis, J. (2019). Barriers and opportunities to the development of small business in rural areas. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 41. 114-126. <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>.
15. Hernandez, P., Galli, F., Prosperi, P., Sumane, S., Duckett, D., Almaas, H. (2021). Do small food businesses enable small farms to connect to regional food systems? Evidence from 9 European regions. *Global Food Security*, 29. 100505. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100505>.
16. Statystychna informatsiia, ekspres-vypusky, ofitsiini publikatsii [Statistical information, express releases, official publications]. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
17. Rehulivannia mihratsii: pryiom bizhentsiv z Ukrainy [Regulation of migration: reception of refugees from Ukraine]. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk.
18. Zakonodavstvo Ukrainy [legislation of Ukraine]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Ланченко Євгеній Олександрович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, Україна
e-mail: lanchenko@ukr.net

Івченко Володимир Миколайович, кандидат сільськогосподарських наук, в.о. генерального директора Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу
пл. Солом'янська, 2, м. Київ, 03035, Україна
e-mail: ivchenko_vm@ukr.net

DATA ABOUT AUTHORS

Lanchenko Yevhenii, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroyiv Oborony street, Kyiv, 03041, Ukraine
e-mail: lanchenko@ukr.net

Ivchenko Volodymyr, Ph.D. in Agricultural Science, acting general director Ukrainian Research Institute Productivity of Agroindustrial Complex
2, square Solomyanska, Kyiv, 03035, Ukraine
e-mail: ivchenko_vm@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ ШЕРІНГОВОЇ ЕКОНОМІКИ, ЯК МЕТОД ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Мавріна М. І.,
Белопольський М. Г.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні великою проблемою для підприємств є значне зниження попиту на свою продукцію. Основні причини цього – руйнування критичної інфраструктури, як наслідок воєнних дій, високі темпи інфляції, зниження реальних доходів населення, гуманітарна катастрофа на півдні і сході країни.

Постановка проблеми. Використання, наприклад, диверсифікації, як метода підвищення ефективності виробництва для збуту продукції вже недостатньо. Потрібно шукати та використовувати нові інструменти для забезпечення підприємств від просідання збуту.

Метою статті є застосування принципу раціонального споживання для забезпечення ефективності підприємства в післявоєнний період.

Результати статті. Було визначено, що принцип раціонального споживання разом із використанням технологічних рішень систем підписки відкривають широкі перспективи для вітчизняних підприємств. Адже використання принципів шерингової економіки дасть змогу модернізувати бізнес процеси таким чином, що підприємства зможуть надавати свої послуги в сотні разів дешевше ніж раніше та при цьому бути прибутковими, значно розширити свою географію і створити довгострокові фінансові відносини зі своїми споживачами.

Галузь застосування результатів. Висновки статті можуть бути використані як на підприємствах сфери оптової і роздрібної торгівлі, так і у виробництві.

Висновки. Діяльність підприємств сфер торгівлі та виробництва супроводжується певними труднощами. Збут товарів не першої необхідності найближчі роки буде знижуватись. Щоб запобігти банкрутству підприємств, які не відносяться до галузей, які забезпечують базові потреби людини, менеджери цих підприємств можуть запровадити принципи шерингової економіки для створення привабливих, а головне доступних і взаємовигідних умов співпраці з цільовими клієнтами. Ці принципи можна застосовувати як в секторі B2B (бізнес для бізнесу), так і для B2C (бізнес для споживачів).

Ключові слова: підприємство, підприємництво, шеринг-економіка, оренда, економіка спільного споживання, сервіс за підпискою, соціальна відповідальність, раціональне споживання.

USING THE PRINCIPLES OF THE SHARING ECONOMY AS A METHOD OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE ENTERPRISE IN THE POST-WAR PERIOD

Mavrina Maryna,
Belopolskiy Mykola

Relevance of the research topic. Today, a big problem for enterprises is a significant decrease in demand for their products. The main reason for this is the destruction of critical infrastructure because of hostilities, high rates of inflation, a decrease in the real income of the population, and a humanitarian disaster in the south and east of the country.

Formulation of the problem. Using, for example, diversification as a method of increasing the efficiency of production and sales of products is no longer enough. It is necessary to look for and use new tools to protect enterprises from declining sales.

The purpose of the article is to apply the principle of rational consumption to ensure the efficiency of the enterprise in the post-war period.

Results of the article. It was determined that the principle of rational consumption together with the use of technological solutions of subscription systems open wide prospects for domestic enterprises. After all, using the principles of the sharing economy will make it possible to modernize business processes in such a way that enterprises can provide their services hundreds of times cheaper than before and at the same time be profitable, significantly expand their geography and create long-term financial relations with their consumers.

Field of application of results. The conclusions of the article can be used mainly at enterprises in the sphere of wholesale and retail trade, manufacturing.

Conclusions. The activity of enterprises in the field of trade and production is accompanied by certain difficulties. Sales of non-essential goods will decrease in the coming years. To prevent the bankruptcy of enterprises that do not belong to industries that provide basic human needs, the managers of these enterprises can introduce the principles of the sharing economy to create attractive, and most importantly, affordable and mutually beneficial conditions for cooperation with target customers. These principles can be applied both in the B2B (business to business) and B2C (business to consumers) sectors.

Key words: enterprise, entrepreneurship, sharing economy, rental, shared consumption economy, subscription service, social responsibility, rational consumption.

JEL Classification: D11, D61, L80, L81

Актуальність теми дослідження. Останнім часом світ постійно трясє. Спочатку пандемія зробила навантаження на українську економіку, тепер війна. Якщо від COVID-19 українські підприємства відбулися

легким переляком, то бойові дії це зовсім інша справа. Ось основні фактори впливу на сучасний стан економіки нашої країни.

По-перше, сильно змінився попит майже на всі види товарів.

По-друге, катастрофічно низилась ділова активність через те, що частина територій країни перебуває в окупації, а інша в безпосередній близькості до бойових дій.

По-третє, велика частина населення покинула свої домівки та виїхала за кордон. Значну кількість чоловіків було мобілізовано.

По-четверте, енергетичний дефіцит для багатьох підприємств означає здороження собівартості продукції або навіть зупинку виробництва.

Сьогоднішні реалії такі, що кожного дня потрібно пристосовуватися до нових умов, які пов'язані з подальшим руйнуванням критичної інфраструктури, логістичними проблемами та зниженням реальних доходів населення.

Все це показує, що використання, наприклад, диверсифікації, як метода підвищення ефективності виробництва та збуту продукції вже недостатньо. Потрібно шукати та використовувати нові інструменти для забезпечення підприємств від просідання збуту. Як раз таким інструментом може стати орієнтація збуту товарів виробничих підприємств на основні принципи економіки спільного проживання. Це економія ресурсів, вигідна співпраця і раціональне споживання з метою задоволення сучасних потреб споживачів.

Постановка проблеми. Сьогодні великою проблемою для підприємств є значне зниження попиту на свою продукцію. Основна причина цього – стрімке зниження не тільки кількості домогосподарств, а й їх доходів. Багато сімей втратили свої домівки, тому головний пріоритет держави забезпечити базові потреби населення. Отже, це потягне за собою простій великої кількості високотехнологічних підприємств, які не відносяться до зазначених потреб населення і тому не зможуть працювати на повну. Тобто будуть нести збитки пов'язання з необхідністю обслуговування основних засобів виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням пошуку й використання результативних методів підвищення ефективності підприємств присвячено багато праць наступних вчених: Лавров Є., Маркіна І., Савчу В., Терещенко О., Шершнев А. та інші. Питанням розвитку економіки спільного споживання присвячені роботи таких вчених: Ботсман Р., Левіс Г., Роджерс Р. та інші.

Аналіз наукових публікацій показав, що найцікавіший для формування нових бізнес процесів є принцип раціонального споживання. Саме він дав старт для розвитку торгівлі на умовах підписки, тим самим по суті знизивши вартість доступу до сучасних товарів та послуг.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Більшість підприємств використовують диверсифікацію, як метод підвищення економічної ефективності підприємства. Але, якщо сюди додати основний принцип шерингової економіки, а саме раціональне споживання, то можна не тільки виробляти різноманітну продукцію на продаж, а й створити додатковий відділ оренди товарів за підпискою на підприємстві. Це вирішить питання високої вартості для незахищених шарів населення, може частково закрити питання з закупівлею сировини для виробництва та дасть постійні щомісячні високі доходи й змогу привернути увагу інвесторів для подальшого розвитку підприємств нашої країни.

Постановка завдання, мети дослідження. Проаналізувати довоєнний стан розвитку підприємств України. Порівняти отримані дані з сучасними реаліями. Розглянути принципи шерингової економіки як метода забезпечення ефективності підприємства в післявоєнний період.

Метод або методологію проведення дослідження. Вирішення поставлених у даній роботі завдань було здійснено за допомогою використання методів статистичного і графічного аналізу. Також у процесі дослідження застосування принципів економіки спільного споживання для підвищення ефективності підприємництва був використаний абстрактно-логічний метод. Дослідження роботи ґрунтується не тільки на наукових концепціях, але й на практичних досягненнях практиків бізнес процесів. Інформаційною базою дослідження стали: публікації з періодичних видань статистичної інформації про розвиток підприємництва.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). За час існування України структура галузей її економічної діяльності зазнала значних змін. Це пов'язано з кількома чинниками. По-перше, швидко змінюється світ а з ним і соціальне середовище, яке в свою чергу впливає на розвиток менталітету населення. По-друге, світові катаклізми стали нормою сьогодення до яких потрібно постійно пристосовуватись. То пандемія сколихнула всіх, тепер війна. По-третє, сучасні технології відкривають багато можливостей для ведення підприємницької діяльності.

Треба відмітити, що зміни, які відбулися всередині країни впродовж 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації є найбільш складними. За даними [1] на початок травня 2022 року прямі збитки української економіки сягнули 600 млрд доларів. Кількість нововідкритих компаній впала до мінімуму за останні 13 років. За підсумками 2022 року цей показник впав на 50% у порівнянні з попереднім роком. [2].

Наше суспільство та економіка ще ніколи не переживали таких важких випробувань як знищення інфраструктури в місцях проведення бойових дій, захоплення виробничих потужностей, втрату значної частки ринку, розрив міжрегіональних зв'язківки, зрив постачання важливих ресурсів, гуманітарні проблеми, шалену інфляцію та падіння виробництва, зниження купівельної спроможності населення, залежність економіки від міжнародного суспільства, велика кількість біженців зі півдня та сходу країни – всі ці проблеми є значним випробуванням для України.

Енергетичний дефіцит, дорогі кредитні ресурси, мобілізація значної кількості населення, окупація територій й жорстка конкуренція зробили велике навантаження на вітчизняну економіку. Очевидно, що керівництву українських підприємств в цих умовах необхідно застосовувати комплексний підхід до питань організації й управління всією господарською діяльністю.

З огляду на основні економічні показники розвитку підприємництва за видами економічної діяльності, оптова та роздрібна торгівля в Україні займають одну з основних позицій у структурі економіки нашої країни (табл 1, рис. 1 складено авторами за даними [3]). Насамперед, це пов'язано з особливостями оподаткування в нашій країні. Високі ставки податку на прибуток створюють не привабливі умови для створення нового виробництва на території нашої країни. Тому вигідніше бути у ритейлі ніж виробником. Також не вирішений конфлікт на Сході ще більше ускладнює економічні умови для ведення бізнес процесів. Тобто підприємцям більш вигідно використовувати для виробництва товарів потужності іноземних фабрик, ніж будувати щось подібне в Україні.

Таблиця 1. Основні показники розвитку підприємництва за видами економічної діяльності у 2021 році.

№ з/п	Суб'єкти господарювання за видами економічної діяльності	Суб'єкти господарювання, од.		Зайняті працівники, тис. осіб		Наймані працівники, тис. осіб		Обсяг РП, млн.грн.	
		од.	стр-ра	од.	стр-ра	од.	стр-ра	од.	стр-ра
Σ		1956320	100,00%	9056	100,00%	7368,7	100,00%	15240051	100,00%
1	сільське, лісове та рибне господарство	70803	3,62%	576	6,36%	520,2	7,06%	943489	6,19%
2	промисловість	121787	6,23%	2167,1	23,93%	2084,5	28,29%	4999408	32,80%
3	будівництво	56627	2,89%	349,8	3,86%	318,2	4,32%	539503	3,54%
4	оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	777419	39,74%	2337,3	25,81%	1634,7	22,18%	5994849	39,34%
5	транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	94633	4,84%	853,6	9,43%	773,3	10,49%	654504	4,29%
6	тимчасове розміщення й організація харчування	69775	3,57%	250,5	2,77%	186,3	2,53%	107285,0	0,70%
7	інформація та телекомунікації	284141	14,52%	437,1	4,83%	165,5	2,25%	528450,0	3,47%
8	фінансова та страхова діяльність	10643	0,54%	205,4	2,27%	197,9	2,69%	395825,0	2,60%
9	операції з нерухомим майном	94342	4,82%	225,4	2,49%	160,5	2,18%	192779,0	1,26%
10	професійна, наукова та технічна діяльність	143210	7,32%	336,7	3,72%	216,2	2,93%	451805,0	2,96%
11	діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	54153	2,77%	302	3,33%	262,3	3,56%	161138,0	1,06%
12	освіта	17927	0,92%	42,8	0,47%	26,9	0,37%	16649,0	0,11%
13	охорона здоров'я та надання соц. допомоги	34574	1,77%	773	8,54%	745	10,11%	195371,0	1,28%
14	мистецтво, спорт	15829	0,81%	50,8	0,56%	36,5	0,50%	20969,0	0,14%
15	надання ін. видів послуг	110457	5,65%	148,5	1,64%	40,7	0,55%	38027,0	0,25%

Джерело: складено авторами за даними [3]

Далі розглянемо дані, які було отримано у результаті проведеного статистичного аналізу до воєнних 2013-2021 років.

У 2021 р. внутрішній ринок України складався з 1 956 320 підприємств, у тому числі 777 419 підприємств оптової та роздрібною торгівлі, що складає 40% від загальної кількості.

Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за всіма видами економічної діяльності склала 9 056 тис. осіб, з них в торгівлі задіяно 2 337 тис. осіб (25%). Загальна кількість найманих працівників – 7 368 тис. осіб, з них у торгівлі – 1 634 тис. осіб (22%). А обсяг реалізованої продукції склав 15 240 млрд. грн., з них 5 994 млрд. грн. (40%) відносяться до суб'єктів торгівлі. Більш наглядно ці статистичні дані внутрішнього ринку нашої країни представлені на рис. 1.

З аналізу рис. 1. можна побачити, що доля суб'єктів торгівлі є однією з найбільших в структурі підприємництва України. Розглянемо діяльність підприємств сфери ритейлу більш детально. Для цього зробимо аналіз динаміки кількості суб'єктів господарювання, що були задіяні в сфері оптової й роздрібною торгівлі з 2013 по 2021 роки (табл. 2) та аналіз динаміки обсягу реалізованої продукції цих підприємств у досліджуваному періоді (табл. 3).

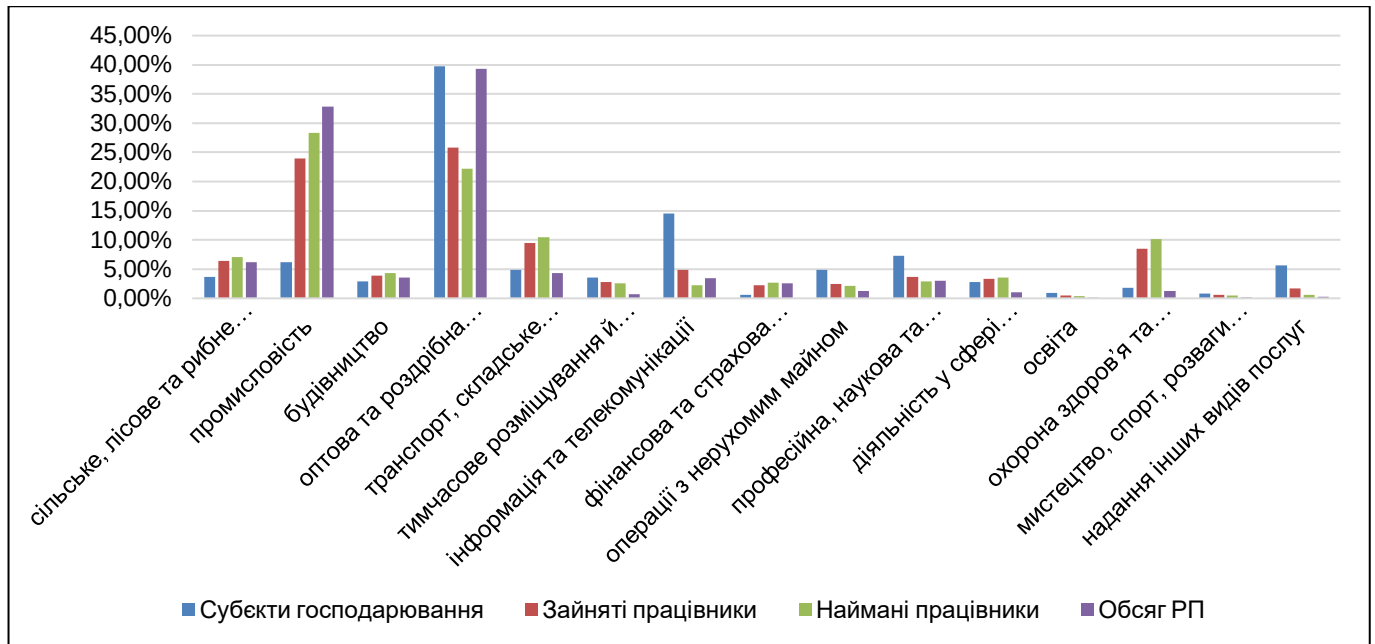

Рисунок 1. Основні показники розвитку підприємництва за видами економічної діяльності у 2021 році.
Джерело: складено авторами на основі даних [3]

Таблиця 2. Аналіз динаміки кількості суб'єктів господарювання у сфері торгівлі за 2013-2021 рр.

Роки	Кіл-ть суб. госп-ня	Абс. прирости, тис.грн.		Темпи зростання, %		Темпи приросту, %		Абс. зн-ня 1% пр-у
		Ланцюгові	Базисні	Ланцюгові	Базисні	Ланцюгові	Базисні	
2013	890658	-	-	-	-	-	-	-
2014	988694	98036,0	98036,0	111,01	111,01	11,01	11,01	8906,58
2015	989064	370	98406,0	100,04	111,05	0,04	11,05	9886,94
2016	910413	-78651	19755,0	92,05	102,22	-7,95	2,22	9890,64
2017	837797	-72616,0	-52861,0	92,02	94,06	-7,98	-5,94	9104,13
2018	818217	-19580	-72441,0	97,66	91,87	-2,34	-8,13	8377,97
2019	834159	15942	-56499,0	101,95	93,66	1,95	-6,34	8182,17
2020	826129	-8030	-64529,0	99,04	92,75	-0,96	-7,25	8341,59
2021	777419	-48710	-113239,0	94,10	87,29	-5,90	-12,71	8261,29
Усього		-113239,0						70951,31

Джерело: розраховано авторами за даними [3]

Аналіз динаміки загальної кількості суб'єктів торгівлі за 2013-2021 років (табл. 2) свідчить про тенденцію масштабного скорочення підприємництва. Так в період з 2013 по 2021 роки кількість підприємств скоротилася на 13%. Якщо розглядати кожний рік окремо, то можна відмітити зростання кількості суб'єктів господарювання тільки до 2016 року, а далі йде поступовий спад. Ця динаміка наглядно представлена на рис. 2

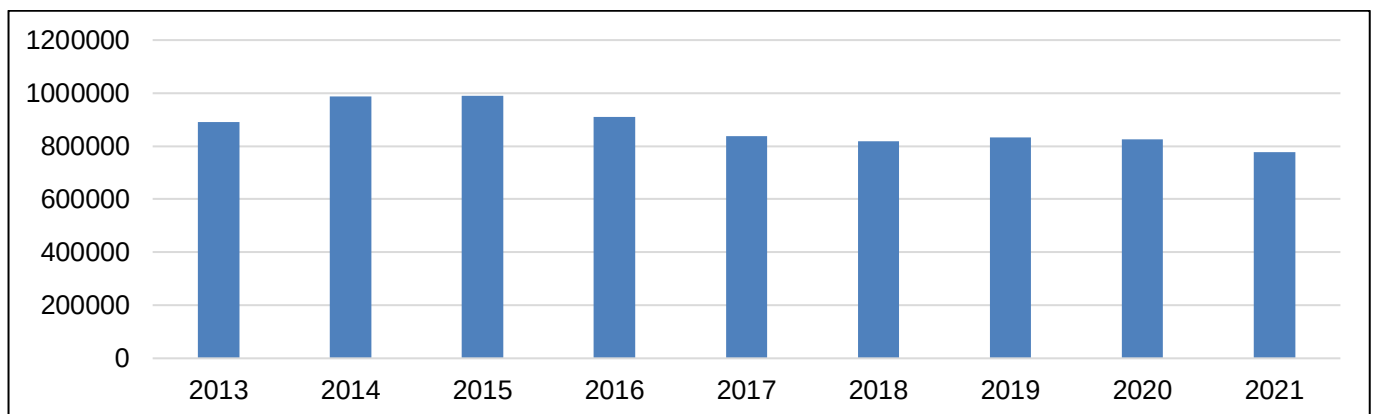

Рисунок 2. Динаміка кількості суб'єктів господарювання у сфері торгівлі за 2013-2021 рр.
Джерело: складено авторами на основі табл. 2.

Таблиця 3. Аналіз динаміки обсягу реалізованої продукції суб'єктів роздрібної торгівлі за 2013-2021 рр.

Роки	Обсяг РП, млн.грн.	Абс. прирости, млн.грн.		Темпи зростання, %		Темпи приросту, %		Абс. зм-ня 1% пр., млн.грн.
		Ланцюгові	Базисні	Ланцюгові	Базисні	Ланцюгові	Базисні	
2013	1782399,0	-	-	-	-	-	-	-
2014	1795659,0	13260,0	13260,0	100,74	100,74	0,74	0,74	17823,99
2015	2159334,0	363675	376935,0	120,25	121,15	20,25	21,15	17956,59
2016	2628672,0	469338	846273,0	121,74	147,48	21,74	47,48	21593,34
2017	3351185,0	722513,0	1568786,0	127,49	188,02	27,49	88,02	26286,72
2018	4110094,0	758909	2327695,0	122,65	230,59	22,65	130,59	33511,85
2019	4345851,0	235757	2563452,0	105,74	243,82	5,74	143,82	41100,94
2020	4519524,0	173673	2737125,0	104,00	253,56	4,00	153,56	43458,51
2021	5994849,0	1475325	4212450,0	132,64	336,34	32,64	236,34	45195,24
Усього	30687567	4212450,0						201731,9

Джерело: розраховано авторами за матеріалами [3]

Аналіз динаміки обсягу реалізованої продукції суб'єктів торгівлі за 2013-2021 рр. (табл. 3, рис. 3) свідчить про тенденцію масштабного росту цін на продукцію. Так у 2021 році порівняно з 2013 роком обсяг РП зріс на 236% в умовах масштабного закриття підприємств (табл. 2). Якщо розглядати кожний рік окремо, то можна відмітити стрімкий зліт впродовж всіх років (тісно пов'язано з ростом курсу іноземної валюти та інфляції). Дана ситуація наглядно представлена на рис. 3.

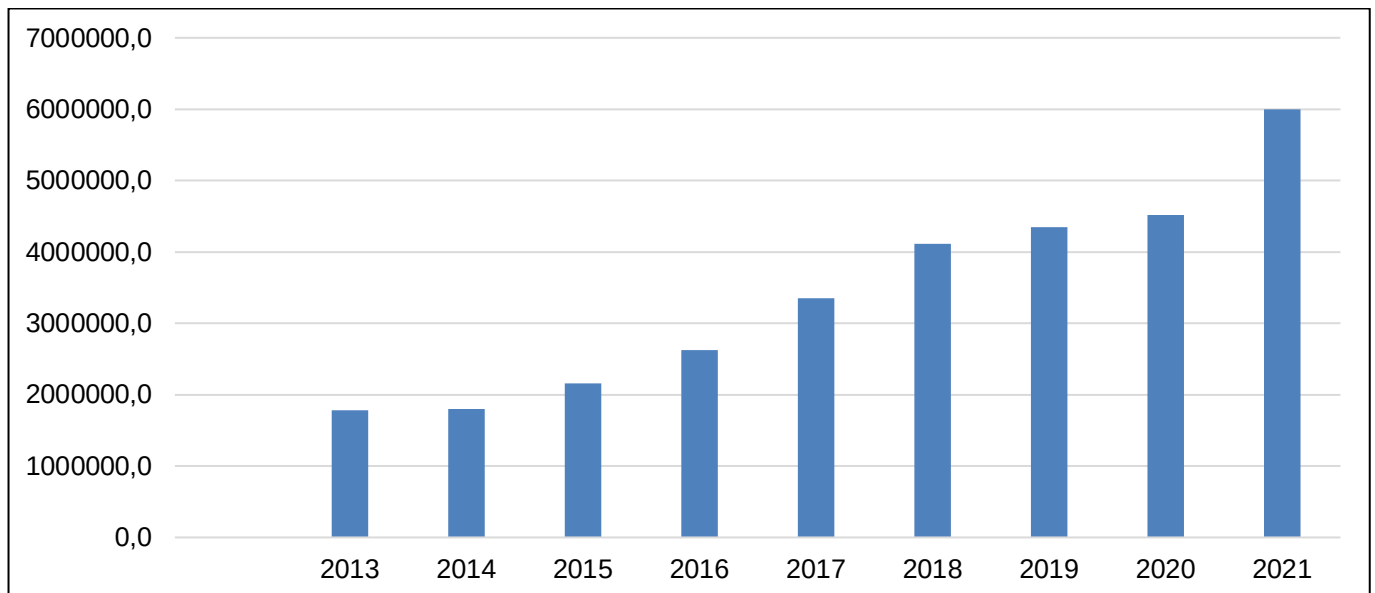

Рисунок 3. Динаміка обсягу реалізованої продукції суб'єктів опт. та роздріб. торгівлі за 2013-2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі табл. 3.

Для підтвердження взаємозв'язку збільшення обсягу реалізованої продукції та росту цін було розраховано на підставі статистичних даних [3] темп росту реалізованої продукції з урахуванням індексу споживчих цін (індекс інфляції) [4]. Отримані результати представлені в таблиці 4.

Таблиця 4. Індекси споживчих цін на товари та послуги за 2014-2022 рр.

Показники	Роки									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Індекс споживчих цін	124,9	143,3	112,4	113,7	109,8	104,1	105	110	126,6	
Темп росту РП	100,74	120,25	121,74	127,49	122,65	105,74	104,00	132,64		
Т.р. РП з ур. Інф.	80,66	83,91	108,31	112,13	111,70	101,57	99,04	120,58		
Т.пр. РП з ур. інф.	-19,34	-16,09	8,31	12,13	11,70	1,57	-0,96	20,58		

Джерело: складено авторами за даними [3, 4]

Розрахунок обсягу реалізованої продукції підприємств оптової і роздрібної торгівлі з урахуванням інфляції показав справжню картину складних обставин, а саме значний спад торгівлі на 19% та 16% у кризові 2014-2015 роки та максимальний ріст на 20% у 2021 році за рахунок стрімкого росту цін. Динаміка темпу росту обсягу реалізованої продукції з урахуванням індексу споживчих цін за 2014-2021 роки представлена на рис. 4.

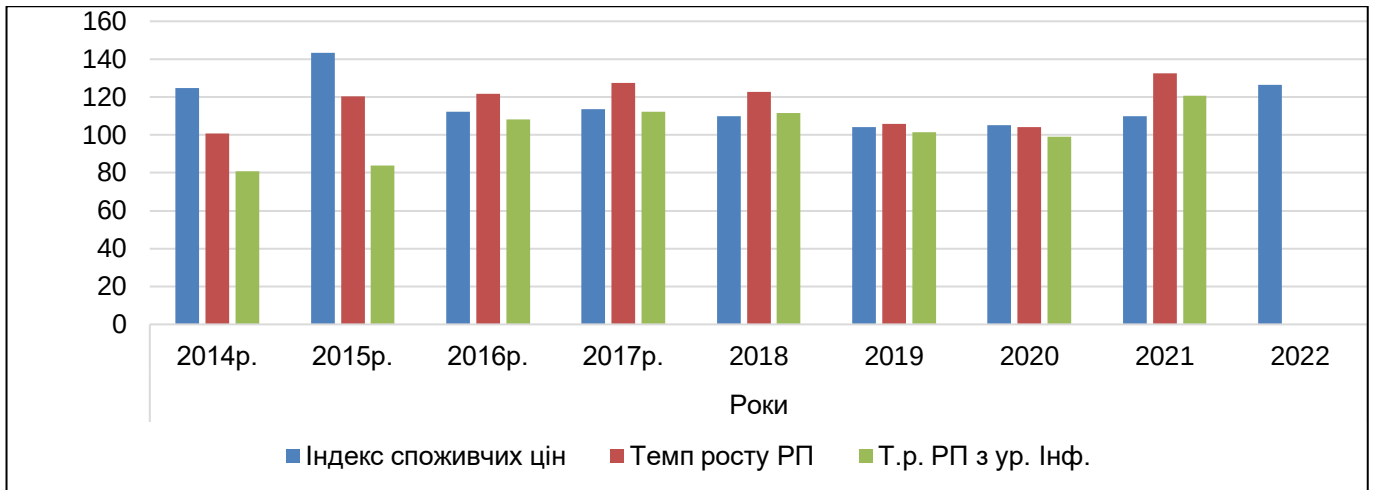

Рисунок. 4. Динаміка темпу росту обсягу реалізованої продукції з урахуванням індексу споживчих цін за 2014-2022 рр.

Джерело: складено авторами на основі табл. 4.

Динаміка змін фінансових результатів роботи підприємств торгівлі складена на основі [3] і представлена у таблиці 5.

Таблиця 5. Фінансові результати до оподаткування підприємств роздрібної торгівлі за 2013-2021 роки

Роки	Фінансовий результат до оподаткування, млн.грн	Прибуткові підприємства		Збиткові підприємства	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн.грн	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн.грн
2013	-6047,5	67,2	36528,5	32,8	42576,0
2014	-128134,8	66,7	34360,9	33,3	162495,7
2015	-80564,3	76,1	56898,4	23,9	137462,7
2016	7277,0	75,8	74418,1	24,2	67141,1
2017	39296,3	75,2	89285,4	24,8	49989,1
2018	86290,5	77,2	116641,6	22,8	30351,1
2019	129113,0	77,1	159827,0	22,9	30713,0
2020	45272,0	74,4	118198,0	25,6	72926,0
2021	145861,0	77,1	184883,0	22,9	39021,0

Джерело: розраховано авторами за даними [3]

Із табл. 5 видно, що до 2016 року було зростання збитків і зниження прибутку суб'єктів господарювання. В 2018 році в масштабах країни тенденція повністю змінилась. Ми бачимо позитивне сальдо фінансових результатів роботи підприємств торгівлі України, обумовлене вище виявленою причиною. Отримані результати свідчать про повільну адаптацію господарюючих суб'єктів до сучасних умов економічного середовища. Для більш детальних висновків необхідно розглянути динаміку фінансових результатів до оподаткування підприємств за 2013-2021 роки, яка представлена графічно на рис. 5.

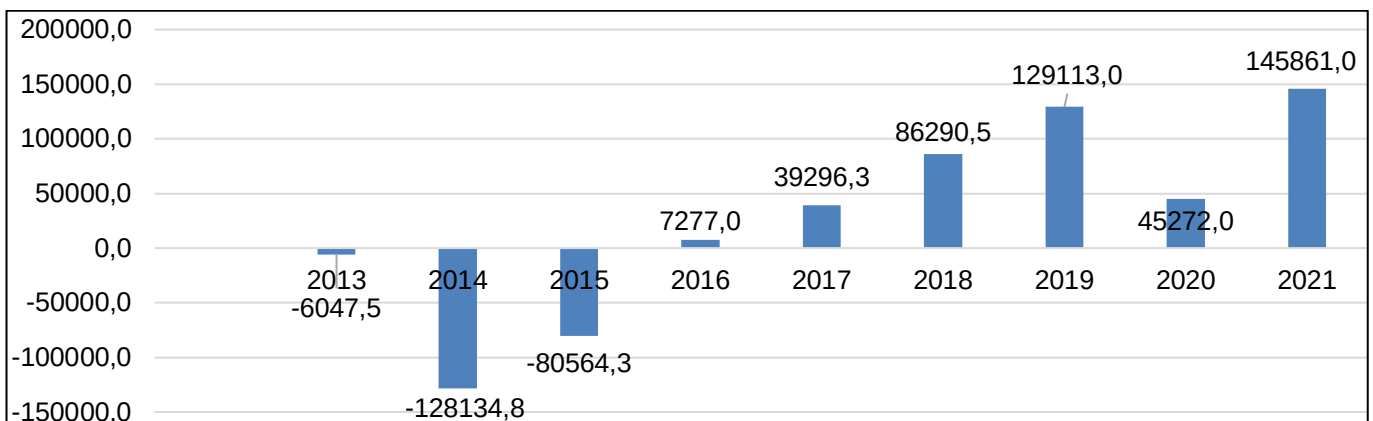

Рисунок.5. Фінансові результати до оподаткування підприємств роздрібної торгівлі за 2013-2021 роки

Джерело: складено авторами на основі табл. 5.

Основні економічні показники розвитку оптової та роздрібної торгівлі України за 2013-2021 роки розраховані на основі [3] і представлені в табл. 6.

Таблиця 6. Основні економічні показники розвитку оптової та роздрібної торгівлі України за 2013-2021 рр.

Роки	Показники							
	Кіл-ть суб-в гос., од.	Т.пр., %	Кіл-ть зайнятих прац-ків, тис.ос.	Т.пр., %	Кількість найманих прац-ків, тис.ос.	Т.пр., %	Обсяг РП, млн.грн.	Т.пр., %
2013	890658	-	2518	-	1711	-	1782399	-
2014	988694	11,01	2409	-4,33	1492	-12,80	1795659	0,74
2015	989064	0,04	2202	-8,59	1280	-14,21	2159334	20,25
2016	910413	-7,95	2182	-0,91	1339	4,61	2628672	21,74
2017	837797	-7,98	2223	1,88	1456	8,74	3351185	27,49
2018	818217	-2,34	2355	5,94	1616	10,99	4110094	22,65
2019	834159	1,95	2385	1,27	1616	0,00	4345851	5,74
2020	826129	-0,96	2353	-1,34	1610	-0,37	4519524	4,00
2021	777419	-5,90	2337	-0,68	1634	1,49	5994849	32,64

Джерело: складено авторами за даними [3]

Динаміка темпів приросту основних економічних показників розвитку внутрішньої торгівлі України за 2013-2021 роки графічно представлена на рис. 6.

Як можна побачити з даних табл. 6 і рис. 6, в основних економічних показниках розвитку підприємств торгівлі за 2013-2021 роки простежується спад кількості суб'єктів господарювання з одночасним ростом обсягу реалізованої продукції, що в свою чергу свідчить про зростання цін внаслідок інфляції (табл 4). Аналіз представленої статистики в комплексі говорить про те, що в до воєнний період підприємницька діяльність України знаходилась в не простій ситуації, що є наслідком впливу наступних факторів: слабкий розвиток власного виробництва готової продукції для населення та бізнесу і як наслідок багато імпорту, та нестача інвестицій. За рівнем ВВП на душу населення Україна посідає останнє місце у Європі. Закриваються тільки ті підприємства, які не в змозі зрозуміти потреби своїх цільових споживачів, не можуть інтегрувати сучасні технології в операційні процеси роботи підприємства та не замислюються над розширенням географії своїх філіалів або тощо.

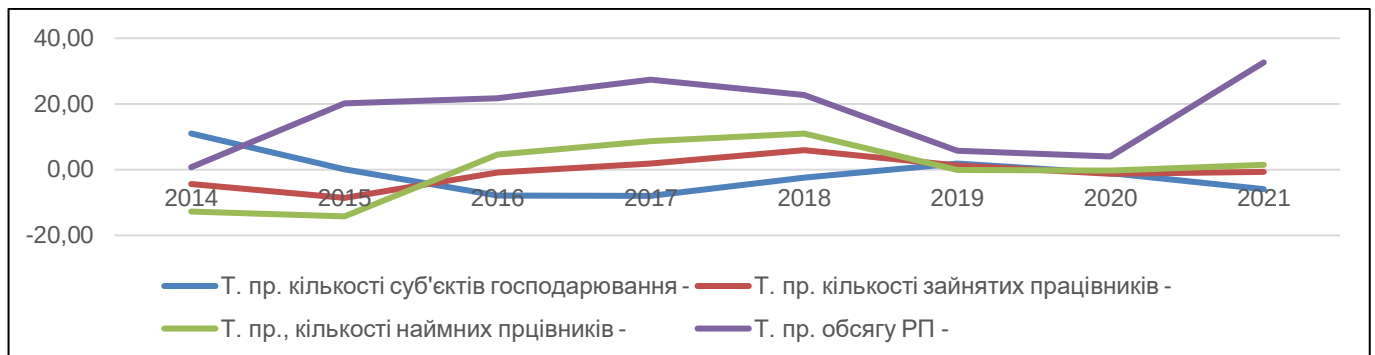

Рисунок 6. Динаміка темпів приросту основних економічних показників розвитку внутрішньої торгівлі України за 2013-2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі табл. 6

Тепер розглянемо з точки зору споживача, що саме їм потрібно? Чому економіка спільного споживання веде широкий наступ на традиційні методи та інструменти ведення бізнес процесів? Сучасні люди у своїй більшості розмірковують так: «Навіщо купувати, володіти і не користуватися, якщо можна взяти за потребою і віддати?!».

В цьому полягає глибокий сенс. Володіння товаром, або отримання послуги, необхідно тільки в одному випадку — можливість цим скористатися. Тобто у цьому полягає мета, тоді як володіння лише інструмент її досягнення. Тому останніми роками стала дуже популярна економічна модель спільного споживання колективне користування товарами чи послугами без обов'язкового володіння. Це і є економіка шеринга (від англ. Share – ділитися). Не позбавляючи переваг володіння така модель згладжує недоліки класичного володіння, як для споживачів, так і для виробників. Наведемо декілька прикладів, легковий автомобіль використовується за призначенням приблизно 5% свого життєвого терміну. Але оплачувати страховку та податок треба щороку. Короткострокова — за потребою — оренда робочого простору замість довгострокової оренди чи навіть покупки офісу, який у вихідні та свята простояє. Інститут спільного володіння існує не одне тисячоліття. Що саме відрізняє сьогодення? По-перше, брак коштів у більшості населення. По-друге, йде

тренд вільного життєвого простору. По-третє, через воєнний стан більшість населення прагне до мобільності і не прив'язуватись до місця проживання, а навпаки зі швидкістю світла встигати переїжджати туди, де безпечніше. По-четверте, користуватися послугами оренди стало набагато швидше та простіше завдяки розвитку технологій та ІТ-платформ. Всі ці перераховані причини зумовлюють розвиненню раціонального споживання. Цю тенденцію варто розглядати як напрям, довкола якого формуються і який сам формує цілий набір високоефективних трендів. Це і нові методи підвищення ефективності виробництва, і раціональне використання ресурсів, і відповідальне споживання, і вирішення питань придбання сировини для виробництва та утилізації відходів.

Важливо й те, що раціональне використання ресурсів стосується кожного з нас тут і зараз. З одними тенденціями та явищами працює лише вузька група фахівців, інші спрямовані у далеке майбутнє, тоді як принцип спільного споживання доступний людям усіх професій, віку та соціальних статусів особливо в після воєнних умовах.

Основні переваги, які отримає підприємство при запровадженні концепції спільного споживання в основу своєї політики збуту товарів: гнучкість до сучасних швидко змінних умов економічного простору, відносна незалежність від рівня доходів населення, раціональне використання ресурсів, зміцнення соціальної довіри, економічні вигоди.

Переваги використання принципів спільного споживання для підприємств та споживачів представлені у табл. 7:

Таблиця 7. Переваги використання принципів спільного споживання для підприємств та споживачів

Переваги для бізнесу	Переваги для споживачів
1. Щомісячні надходження від підписки/оренди	1. Доступні ціна підписки, робить можливим спробувати всі цікаві пропозиції. Не потрібно витрачати багато часу на порівняння та по дальший вибір
2. Довгострокові відноси з клієнтами та можливість розширення географії своєї діяльності.	2. Економія часу. Все привезуть у зручний час. Якщо щось зламається, то одразу замінять. Не потрібно витрачати дорожочинний час на повернення, ремонт або очікування девайсу з сервісу.
3. Зростання кількості клієнтів, що дає перспективи економічного розвитку підприємства	3. Ефективне використання власних коштів. Не потрібно одразу платити велику суму грошей, або оформляти кредит і обтяжувати себе довгостроковими фінансовими зобов'язаннями.
4. Вирішення проблеми утилізації девайсів, у яких вийшов термін служби, або які морально застаріли, за рахунок відправлення їх на переробку	4. Ефективне використання особистого простору. Якщо річ по тім чи іншим причинам більше не потрібна, то її одразу заберуть. Споживачам не потрібно організовувати місце для зберігання або втрачати час на продаж за оголошенням.

Джерело: розроблено авторами

За даними наведеними у таблиці 7, можна зробити наступний висновок: технологічні рішення систем підписки дуже перспективні для вітчизняних підприємств, адже використання принципів шерингової економіки дасть змогу модернізувати бізнес процеси таким чином, що п суті підприємство зможе продавати свої товари або надавати свої послуги в сотні разів дешевше ніж у конкурентів та при цьому значно розширити свою географію і створити довгострокові фінансові відносини зі своїми споживачами.

Висновки відповідно до статті. Підводячи підсумки треба відмітити те, що в до воєнний період нашої країні було над чим працювати стосовно економічних питань, а саме: треба було займатися питаннями привабливості інвестиційного клімату, розвитком власного виробництва, удосконаленням бази оподаткування для виробників та інвесторів, зниженням рівня безробіття, боротися з інфляцією. Але військовий стан зробив свої корективи. Внаслідок воєнної агресії з боку Російської Федерації Україна вже понесла збитки більше 600 млрд. доларів [1]. Це неодмінно потягне за собою те, що на передній план у після воєнний період вийдуть питання базових потреб населення. А значить збут товарів не першої необхідності найближчі роки стане достатньо низьким. Цьому буде сприяти головний фактор – нестача коштів у цільових споживачів. Щоб запобігти банкрутству підприємств, які не відносяться до галузей, які забезпечують базові потреби людини, менеджери цих підприємств можуть запровадити принципи шерингової економіки для створення привабливих, а головне доступних і взаємовигідних умов співпраці з цільовими клієнтами. Ці принципи можна застосовувати як в секторі B2B (бізнес для бізнесу), так і для B2C(бізнес для споживачів).

Список використаних джерел

1. Втрати української економіки через війну складають \$564-600 млрд. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/19/84020832>
2. Кількість нововідкритих компаній в Україні впала до мінімуму за 13 років. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/02/23/101257942>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Індекс інфляції. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation>

5. Мавріна М. І. Перспективи розвитку економіки спільного споживання в Україні. Молодий вчений. 2021. N 6 (94). С. 207-210. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-6-94-42>

References

1. The losses of the Ukrainian economy due to the war amount to \$564-600 billion. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/19/84020832>

2. The number of newly opened companies in Ukraine fell to a 13-year low. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/02/23/101257942>

3. Official website of State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

4. Inflation index. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation>

5. Mavrina M. (2021). Prospects of development of sharing economy in Ukraine. Young Scientist, 6 (94). 207-210. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-6-94-42>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Мавріна Марина Ігорівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Приазовський Державний Технічний Університет», вул. Гоголя 29, м.Дніпро, 49000, Україна
e-mail: mavrina_m_i@pstu.edu
<http://orcid.org/0000-0001-9502-3317>

Белопольський Микола Григорович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою «Облік та аудит», ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», вул. Гоголя 29, м.Дніпро, 49000, Україна
e-mail: belopolskiy.nikolay@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9312-6953>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Mavrina Maryna, Ph.D. in Economical Science, teacher of the department of finance and banking SHEI «Pryazovsky State Technical University»
29, Gogolya street, Dnipro, 49000, Ukraine
e-mail: mavrina_m_i@pstu.edu

Belopolskiy Mykola, Doctor of Economics, professor, Head of the Department of Accounting and Audit. SHEI «Pryazovsky State Technical University»
29, Gogolya street, Dnipro, 49000, Ukraine
e-mail: belopolskiy.nikolay@gmail.com

УДК 338.49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-37-49>

ОЦІНКА РІЧКОВИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ ЩОДО МОЖЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ЇХНІЙ БАЗІ ЛОГІСТИЧНИХ ЗОН

Сумець О. М.,
Горошкова Л. А.

Актуальність теми дослідження. Україна після війни потребуватиме відбудови не тільки політичної і економічної складових, а й конкретно інфраструктурної. Гіпотетично цікавим в цьому напрямі є організація логістичних зон на територіях, що є привабливими з точки зору наявної транспортної інфраструктури і географічного розташування. У цьому аспекті найбільш вигідними територіями є річкові порти. І це є дуже важливим фактором, оскільки матиме вагомий вплив на дальший розвиток річкової логістики, що є перспективним завданням для майбутнього.

Постановка проблеми. Актуальність розглядуваного питання зумовлює зусилля дослідників спрямувати на виконання робіт, що пов'язані з оцінюванням техніко-технологічної бази річкових портів, їх географічного розташування та прив'язки до транспортної інфраструктури сухоходу. Це є нагальною необхідністю для виконання аналізу можливостей організації на базі річкових портів логістичних зон – ядроформуючих елементів логістичної інфраструктури країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема розвитку логістичної інфраструктури України в аспекті реалізації плану входження в Євросоюз набуває все більшої вагомості. Не залишається поза увагою дослідників і річкова інфраструктура. Дослідженню річкової інфраструктури, річкового транспорту, потенціалу розвитку річкової галузі присвячені наукові публікації вітчизняних вчених Гурій

Н., Городової А. і Одинець Т., Іртищеві І. і Бойко Є., Огорокова А., Вернигори Р. і Цукрової П., Сліпенко А. і Манасенко І., Тимошук О. і Горошко К., Шахова А. й ін.

Грунтовний аналіз масиву інформації з досліджуваного питання, що опублікований вітчизняними вченими, надав можливість констатувати факт відсутності на цей момент часу уваги щодо розгляду питання розвитку річних портів шляхом організації на їхній базі логістичних зон. Саме це вимагає ґрунтового дослідження.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. На цей момент часу залишаються недослідженими питання щодо організації логістичних зон з використанням наявної річкової інфраструктури.

Постановка завдання, мети дослідження. Основною метою дослідження стало виконання комплексної оцінки річкових портів України щодо можливостей організації на їхній базі логістичних зон. Для досягнення сформульованої мети були вирішені такі завдання: встановлено діючі на цей момент річкові порти; обґрунтовано критерії вибору портів; визначені найбільш придатні річкові порти для організації логістичних зон.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування й ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). У роботі проведено дослідження фактичного стану працездатності існуючих на цей момент часу річкових портів, розвантажувальних терміналів і причалів, їх топологічної прив'язки між собою з урахуванням просторового фактору. Виконано експертне опитування серед фахівців сфери логістики, зокрема і річкової. Обґрунтовано ключові оціночні критерії для вибору портів з метою організації у межах їх території або поряд з ними логістичних зон.

З використанням запропонованих оціночних критеріїв обрано сім річкових портів як потенційно придатних для організації у їхніх межах або поблизу них логістичних зон. Сформульовано припущення, що такі логістичні зони можуть виконувати роль ядроформуєчих елементів регіональних розподільчих логістичних центрів чи регіональних логістичних кластерів.

Висновки. Встановлена фактична чисельність діючих на цей момент часу річкових портів, розвантажувальних терміналів і причалів у загальній річковій інфраструктурі України. Для вибору найбільш придатних на сьогодні річкових портів з метою організації на їхній базі логістичних зон обґрунтовано і запропоновано п'ять критеріїв. Такими визнано: потужність і територія порту, довжина портової лінії, глибина біля причалу і доступність до транспортної мережі суходолу.

Рекомендовано для практичної організації логістичних зон обрати такі річкові порти: Ізмаїл, Рені, Київський, Запорізький, Миколаївський, Дніпровський і Новокаховський. Обрані річкові порти мають топологічну прив'язку до конкретних регіонів і можливість бути інтегрованими в регіональні розподільчі логістичні центри.

Ключові слова: річкові порти, логістична зона, річкова інфраструктура, регіональний розподільчий логістичний центр, розвиток територій.

ASSESSMENT OF THE RIVER PORTS OF UKRAINE REGARDING THEIR LOGISTICS ZONES` ORGANIZATIONAL CAPABILITY

Horoshkova Lidiia,
Sumets Alexander

Relevance in the research topic. A postwar Ukraine should restore not only its political and economic components, but the infrastructure as well. Logistics zones organization at territories attractive by the existing transport infrastructure and geographical location hypothetically hold the attention. In this aspect, the most profitable territories are river ports. It is a significant factor, as it will affect substantially the further development of river logistics, being a promising task for the future.

Problem statement. The relevance in the research topic determines researchers` efforts to assess river ports` technical and technological facilities, their geographical location and connection to the mainland transport infrastructure. This is an urgent need to analyze organizational capability of river ports` logistics zones, which are the core elements of the country's logistics infrastructure.

Analysis of recent research and publications. The issue of the development of the logistics infrastructure of Ukraine as the aspect of plan implementation to join the European Union is gaining more and more importance. The river infrastructure is also not left out of researchers' attention. Ukrainian scholars like Hurii N., Horodova A., Odynets T., Irtysheva I., Boyko Y., Okorokova A., Vernyhora R., Tsukrova P., Slipenko A., Manaenko I., Tymoshchuk O., Horoshko K., Shakhova A. and others devoted their scientific publications to river infrastructure and river transport research, development of river industry capacity.

Detailed information analysis of the theme made by the domestic scholars made it possible to ascertain that now no one pays attention to the river ports` development issue through their logistics zones organization. It requires thorough research.

Unsolved parts of the general problem. Now the theme regarding logistics zones organization based on the existing river infrastructure remain unexplored.

Study task and objective. The study objective was to provide comprehensive assessment of the river ports of Ukraine as for the possibility to start up logistics zones. To achieve it the following tasks have been solved:

currently operating river ports have been found out; port selection criteria have been substantiated; the most suitable river ports for the logistics zones organization have been determined.

Research method and methodology. *While doing the research, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, group analysis) and special (abstraction, etc.) methods of studying economic phenomena and processes have been used.*

The main material (study results). *A study of actual operational capacity of the existing river ports, unloading terminals and berths, their topological interconnection taking into account the spatial factor has been carried out. An expert survey in the field of logistics, in particular, river logistics has been conducted. Key assessment criteria to select ports to start up logistics zones inside the area or nearby have been proved.*

The proposed assessment criteria have been applied to select seven river ports as potentially suitable for the organization of logistics zones inside the area or nearby. It has been assumed that the logistics zones could become the core elements to form regional distribution logistics centers or regional logistics clusters.

Conclusions. *The actual number of currently operating river ports, unloading terminals and berths in the general river infrastructure of Ukraine has been found out. Five criteria have been proved and proposed to select the most suitable river ports to start up the logistics zones, namely port capacity and territory, port size length, berth depth and land transport network accessibility.*

The following river ports have been recommended to choose to start up working logistics zones: Izmail, Reni, Kyiv, Zaporizhzhia, Mykolaiv, Dnipro and Novokakhovka. The selected river ports are topologically linked to the regions and could be integrated into the regional distribution logistics centers.

Keywords: *river ports, logistics zone, river infrastructure, regional distribution logistics center, territorial development.*

JEL Classification: *L90, L92, O18, R40, R58*

Актуальність теми дослідження. Україна після війни потребуватиме відбудови не тільки політичної і економічної складових, а й конкретно інфраструктурної. У цьому аспекті суттєва увага повинна бути приділена реформуванню логістичної інфраструктури в країні. На цей момент часу чисельна кількість дослідників і експертів єдина в думці про те, що удосконалення логістичної інфраструктури має базуватися на формуванні логістичних кластерів і, перш за все, регіональних. Така гіпотеза має право на життя. Тим паче, що в Україні вже є приклади створення різного роду кластерів, наприклад фармацевтичних, аграрних і т. ін. Проте, якщо вести мову про дальший розвиток територій нашої країни, то гіпотетично цікавим в цьому напрямі є організація логістичних зон на територіях, що є привабливими з точки зору наявної транспортної інфраструктури і географічного розташування. У цьому аспекті найбільш вигідними територіями є річкові порти. І це є дуже важливим фактором, оскільки матиме вагомий вплив на розвиток річкової логістики, що є перспективним завданням для майбутнього. Вказане власне і зумовлює актуальність розглядуваного питання.

Постановка проблеми. Викладене вище зумовлює спрямувати зусилля дослідників на виконання робіт, що пов'язані з оцінюванням техніко-технологічної бази річкових портів, їх географічного розташування та прив'язки до транспортної інфраструктури суходолу. Це є необхідною умовою для дальшого виконання аналізу можливостей організації на базі річкових портів логістичних зон – ядроформуючих елементів логістичної інфраструктури країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна має на меті стати членом Європейського Союзу. В переліку завдань, які необхідно для цього вирішити, є завдання розвитку логістичної інфраструктури країни. З огляду на це поза увагою дослідників не залишається аналіз річкової інфраструктури і її основних елементів – річкового транспорту і річкових портів. За останні роки досить інтенсивно досліджувалися вітчизняними вченими Гурій Н., Городовою А. і Одінець Т. [3], Іртищеву І. і Бойко Є. [6], Огорокову А., Вернигора Р. і Цукровою П. [7], Сліпенко А. і Манаєнко І. [13], Тимошук О. і Горошко К. [18], Шаховим А. й ін. [19] проблеми і перспективи розвитку річкової галузі, стану річкової інфраструктури і річкового транспорту, потенціалу річкової галузі. Ґрунтовний аналіз масиву інформації з досліджуваного питання, що опубліковано вітчизняними вченими, надав можливість констатувати факт відсутності на цей момент часу уваги щодо розгляду питання розвитку річних портів шляхом організації на їхній базі логістичних зон. Саме це вимагає ґрунтового дослідження в найстисліші терміни часу.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. На цей момент часу залишаються недослідженими питання щодо організації логістичних зон з використанням наявної річкової інфраструктури.

Постановка завдання, мети дослідження. Основною метою дослідження стало виконання комплексної оцінки річкових портів України щодо можливостей організації на їхній базі логістичних зон. Для досягнення сформульованої мети були вирішені такі завдання: встановлено діючі на цей момент річкові порти; обґрунтовано критерії вибору портів; визначені найбільш придатні річкові порти для організації логістичних зон.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т. ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. В умовах переходу економіки на інноваційний шлях розвитку, вступу України на шлях інтеграції з європейським бізнес-простором логістичні зони у загальній системі логістичної інфраструктури України повинні розглядатися як найважливіший фактор соціально-економічного розвитку території і економічного зростання держави [16].

Можливостям організації логістичних зон на різних територіях (мається на увазі регіональних) в Україні сприяє багато факторів, які з метою дальшого аналізу можна об'єднати в дві групи: природні та штучні, що

формується ринком [15]. Як зазначено в публікації [15] природні фактори «відповідають» за природно-ресурсну забезпеченість регіонів і їх належну використовувальність для відновлення економіки України у післявоєнний час. Своєю чергою, штучні фактори, які сформувалися в результаті економічної діяльності регіонів, є відповідальними за створення матеріалопотоків і шляхів для їхнього переміщення.

З метою створення належних умов для просування матеріальних потоків на території країни доцільно організувати мережу регіональних розподільчих логістичних центрів (РРЛЦ) (табл. 1) [15] і логістичних зон поблизу річкових портів або у межах їх території. Як показує попередній аналіз портового господарства річкових портів трансформація їх у логістичні зони у більшості своїй не потребуватиме значних фінансових вкладень. Проте для прийняття рішення щодо організації логістичних зон попередньо необхідно обрати найбільш придатні для цього річкові порти.

Таблиця 1. Склад регіонів України

Регіон	Область	Місце локації РРЛЦ
Центральний	Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Криворізька агломерація	Дніпро
Східний	Харківська, Донецька*, Луганська*	Харків
Західний	Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Чернівецька, Хмельницька, Закарпатська	Львів
Південний	Запорізька, Херсонська, Одеська, Миколаївська, Автономна Республіка Крим*, Севастополь*	Одеса
Північний	Київська, Житомирська, Чернігівська, Сумська	Київ

Примітка: *) з урахуванням окупованих територій.

Джерело: складено авторами за результатами дослідження [15].

На цей момент часу інфраструктуру річкової логістики, крім плавучих засобів, формують 27 об'єктів: 16 річкових портів, сім розвантажувальних терміналів, чотири причали.

У відповідності з географічними особливостями території країни вказані вище водні об'єкти (порти, термінали, причали) розміщені на прийнятних для здійснення економічно-ефективних перевезень вантажів відстанях (табл. 2, рис. 1).

З метою виконання дальших досліджень серед існуючих річкових портів, на базі яких можна організувати (створити) логістичні зони, доцільно виділити ті порти, що найбільше придатні за територією, технологічним оснащенням, береговою лінією, потужністю та іншими факторами. Для цього попередньо з використанням експертного опитування серед фахівців сфери логістики, зокрема і річкової, було виділено ключові оціночні критерії для вибору портів з метою організації у межах їх території або поряд з ними логістичних зон.

Таблиця 2. Відстань між річковими портами, терміналами, причалами у межах Дніпровського басейну, км

Пункти	р. Дніпро											р. Десна	р. Південний Буг
	Устя р. Прип'ять	Київ	Черкаси	Кременчук (порт)	Кам'янське	Дніпро	Запорізький річковий порт	Запоріжжя	Нікополь	Нова Каховка	Херсон	Чернігів	Миколаїв - новий порт
Устя р. Прип'ять		85	293	412	520	558	645	655	740	865	929	279	1052
Київ	85		208	327	435	473	560	570	655	780	844	216	967
Черкаси	293	208		118	226	264	351	361	446	571	635	424	758
Кременчук (порт)	412	327	118		112	150	237	247	332	457	521	543	644
Кам'янське	520	435	226	112		38	125	135	220	345	409	651	532
Дніпро	558	473	264	150	38		87	97	182	307	371	689	494
Запорізький річковий порт	645	560	351	237	125	87		10	95	220	284	776	407
Запоріжжя	655	570	361	247	135	97	10		85	210	274	786	397
Нікополь	740	655	446	332	220	182	95	85		125	189	871	318
Нова Каховка	865	780	571	457	345	307	220	210	125		64	996	187
Херсон	929	844	635	521	409	371	284	274	189	64		1060	123
Чорнобиль	30	115	323	442	550	588	675	685	770	895	959	309	1082
Чернігів	279	216	424	543	651	689	776	786	871	996	1060		1183
Миколаїв - новий порт	1052	967	758	644	532	494	407	397	318	187	123	1183	

Джерело: [8].

Для здійснення експертного опитування було враховано всі вимоги до їх організації, що викладені у [9], а саме чисельність експертів у вибірці має бути представницькою, тобто достатньою і максимально відображати закономірності явищ генеральної сукупності.

Для визначення достатньої кількості експертів у вибірці, що забезпечать задану (припущену) точність опитувань, була використана формула [17, с. 46]:

$$n = \frac{\lg(1-P_x)}{\lg(1-\xi_x)}, \quad (1)$$

де n – обсяг вибіркової сукупності експертів, яких планують опитати;

P_x – імовірність отримання надійного результату (значення імовірності обчислюється за формулою: $P_x = 1 - \xi_x$);

ξ_x – величина відносної похибки при отриманні результату (для виконання експертних опитувань припускається приймати величину відносної похибки, що лежить в межах 0,10-0,20).

Припустивши, що $\xi_x = 0,15$ і, відповідно $P_x = 0,85$, за вказаною формулою була визначена кількість експертів, яких планувалося залучити до анкетування. Вона склала 18 осіб.

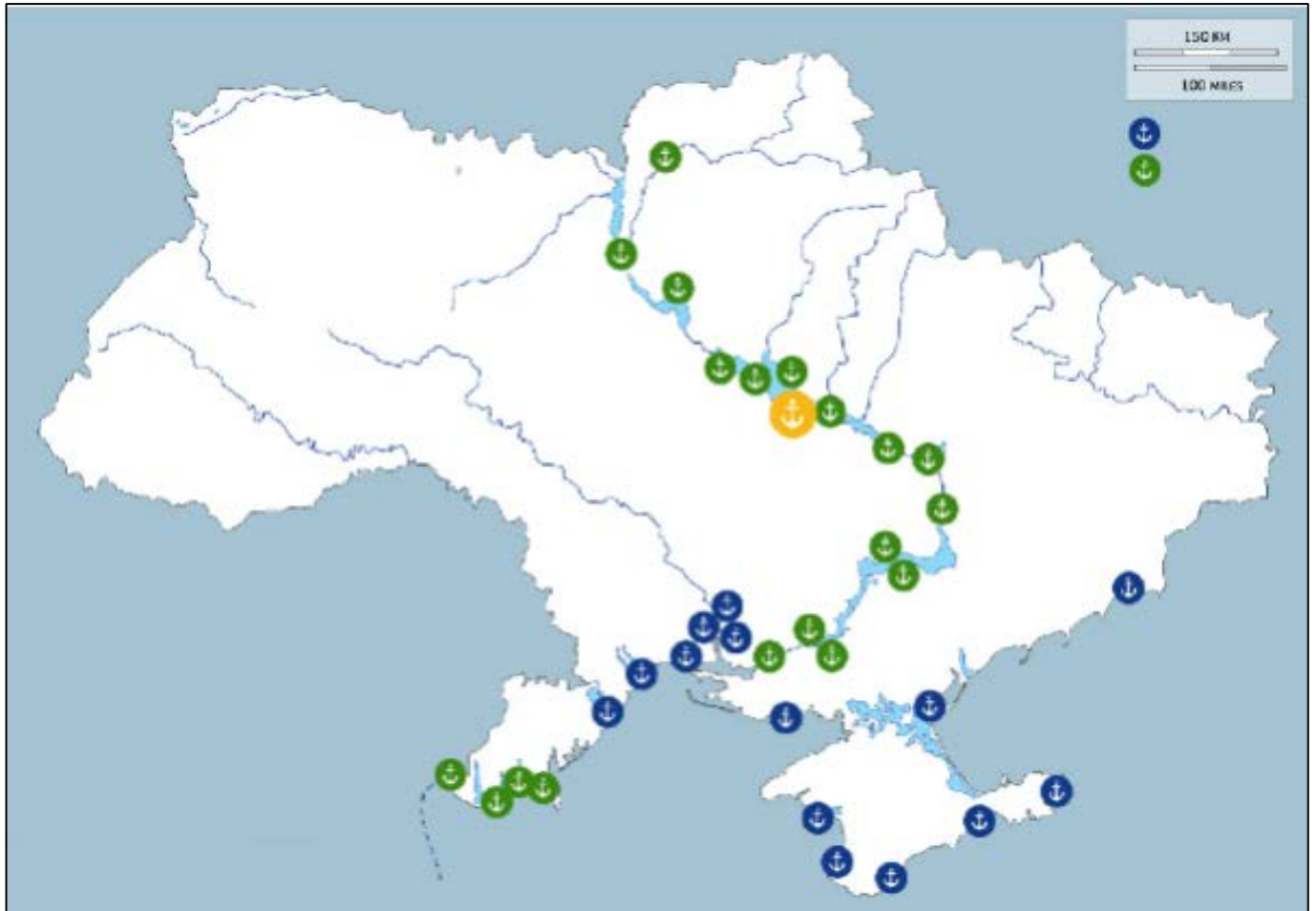

Рисунок 1. Схема розміщення морських і річкових портів на логістичному полігоні України

Джерело: <https://agravery.com/uk/posts/show/po-dnpru-po-bugu-problemi-i-perspektivi-rozvitku-vodnogo-transportu>

Експертне опитування проводилося з використанням електронного анкетування. Відповідно в анкетуванні взяли участь фахівці-експерти, які мали знання і практичний досвід роботи в сфері логістики та науковці. Досвід їх роботи становив від 22,5 до 38 років. Всі вони мали вищу технічну або економічну освіту.

Експертне опитування здійснювалося в два етапи. На першому етапі експертам було запропоновано вказати на критерії, що мають бути прийняті для вибору найбільших портів з метою організації у їхніх межах або поблизу них логістичних зон.

На другому етапі фахівці повинні були вказати на найбільш значущі критерії, що мають бути використані для вибору річкових портів для вирішення попередньо сформульованого завдання.

У результаті виконання першого етапу експертного дослідження було встановлено перелік більш вагомим можливих оціночних критеріїв. Він у собі поєднав 11 критеріїв:

- 1) потужність порту (обсяг вантажопереробки) (тонн/рік);
- 2) площа території порту (Га або м²);
- 3) глибина біля причалу (м);

- 4) довжина портової лінії (причалів) (м);
- 5) доступність до автомобільних доріг (у частках одиниці або у %);
- 6) доступність до залізничних доріг (у частках одиниці або у %);
- 7) близькість до транспортних мереж;
- 8) достатність об'єктів техніко-технологічної бази (ТТБ) портів для своєчасної вантажопереробки (у частках одиниці або у %);
- 9) рівень осучаснення ТТБ портів (у частках одиниці або у %);
- 10) наявність і достатність кваліфікованого персоналу;
- 11) ефективність менеджменту порту.

За результатами, що були отримані у процесі опитування експертів, у межах другого етапу було встановлено питому вагу думок експертів в оцінюванні критеріїв за їх значущістю (рис. 2) для вирішення сформульованого наукового завдання.

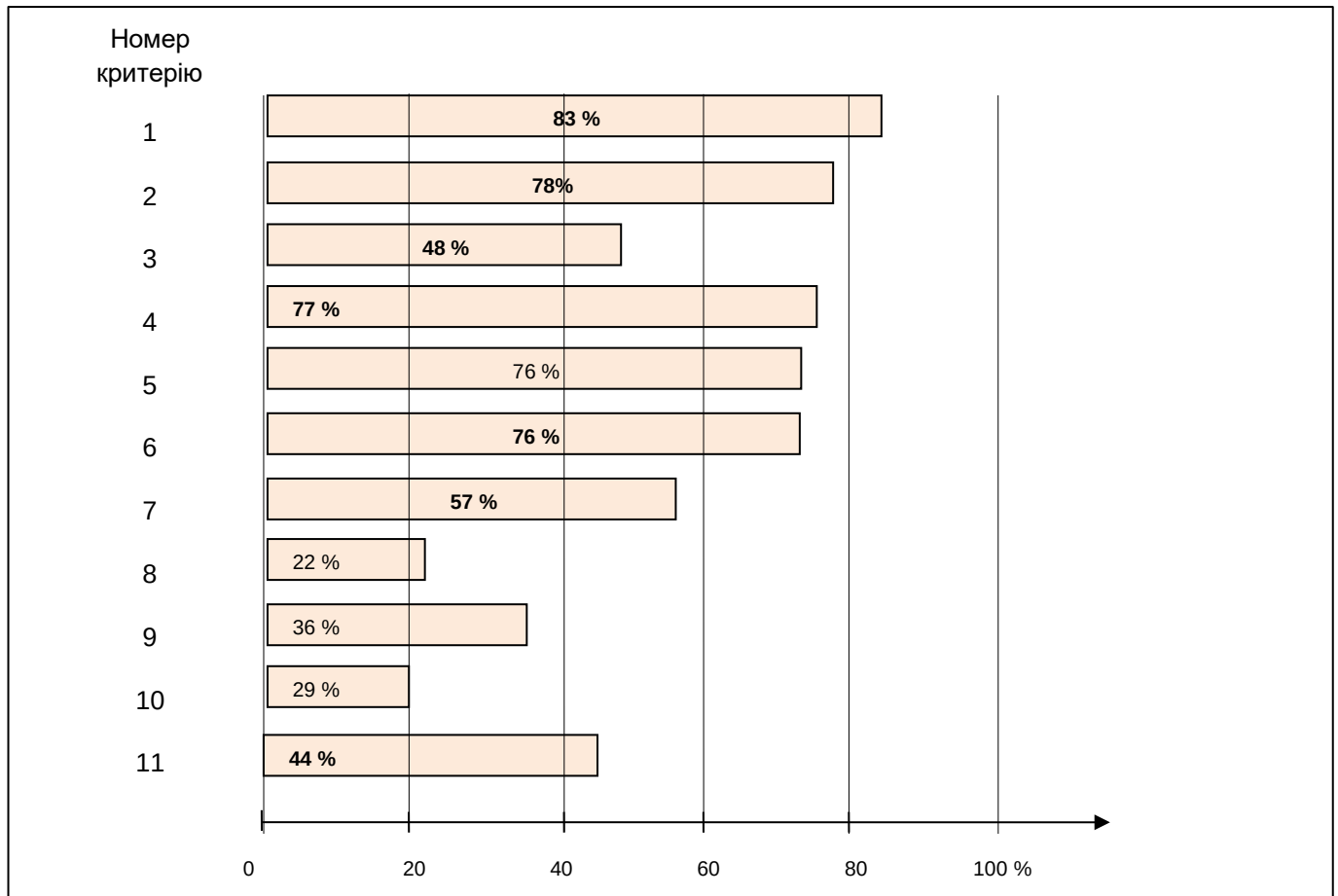

Рисунок 2. Графічна ілюстрація результатів опитування експертів щодо значущості оціночних критеріїв
Джерело: розроблено авторами.

З метою визначення групи значущих оціночних критеріїв авторами була розроблена номінальна якісна шкала відповідно до якої для характеристики об'єкта застосовують числа:

- 0 – 25 % – критерій не є визначальним для виконання оцінки;
- 26 – 50 % – критерій є малозначущим для виконання оцінки;
- 51 – 75 % – критерій є вагомим для виконання оцінки;
- 76 – 100 % – критерій є дуже значущим для виконання оцінки.

Вибір для оцінок шкали якісних ознак має наукове підґрунтя: вона надає експертам змогу «оцінити об'єкт числовими значеннями, які характеризують його якість (погано, задовільно, добре, відмінно), а також відповісти на запитання якісного характеру, наприклад, порівняти між собою чинники» [5, с. 143-144].

Використання методу експертних оцінок із застосуванням запропонованої якісної шкали надало можливість визначити оціночні критерії за значущістю і поділити їх на чотири рівні.

До першого рівня значущості було віднесено шість критеріїв (номери 1, 2, 4, 5, 6), які експерти оцінили на рівні 76 – 100 %. Ця сукупність критеріїв має найбільший (значущий) вплив на вибір річкових портів для організації логістичних зон. Другий рівень значущості сформували критерії, що дістали оцінку 51–75 %. До цього інтервалу потрапив один критерій за номером 7. За висновком експертів, він є вагомим критерієм для виконання поставленого завдання.

Критерії за номерами 3, 8, 9, 10 і 11 експертами були віднесені до третього рівня значущості, тобто їх використання оцінено посередньо – вони є малозначущими.

Розподіл чинників за рівнями значущості у відсотках відповідно до запропонованої шкали подано на рис. 3.

З огляду на рис. 2 такі критерії як «доступність до автомобільних доріг» і «доступність до залізничних доріг» варто об'єднати в загальний критерій «доступність до транспортної мережі суходолу». Це зумовлено однаковим відсотком (76 %) респондентів, що визначали його значущість і спорідненістю його змісту та призначення.

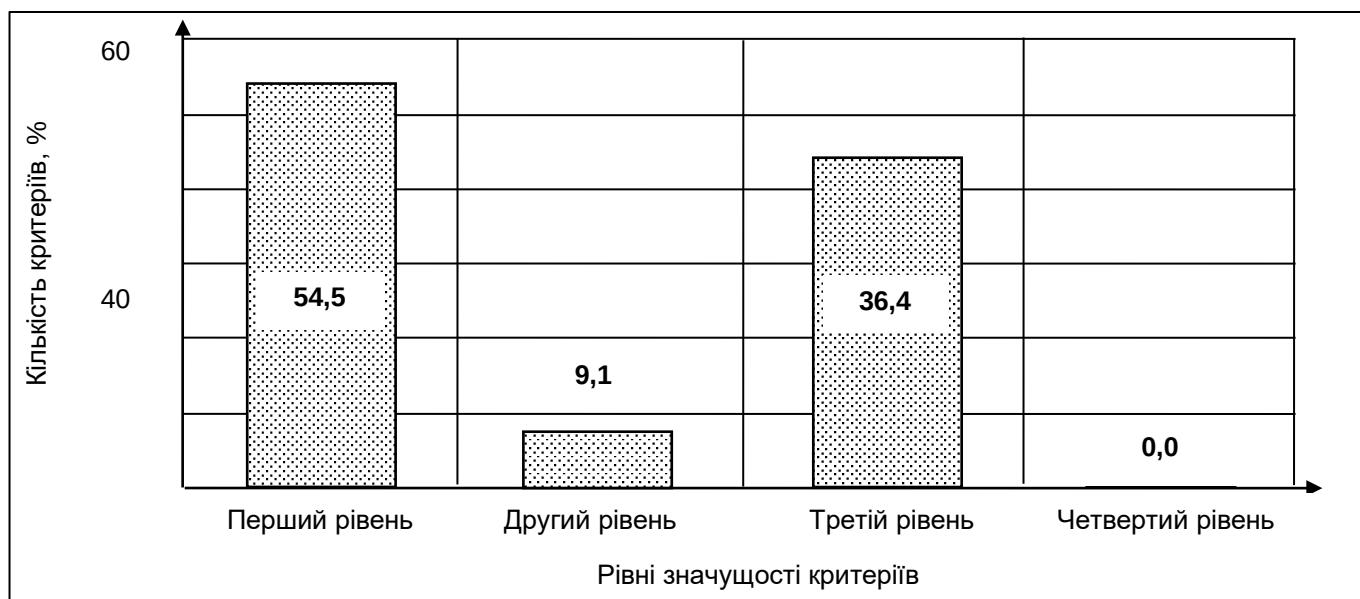

Рисунок 3. Розподіл критеріїв за рівнями значущості

Джерело: розроблено авторами.

Результати опитування прийнятої кількості експертів є обґрунтованими, тому що відповіді фахівців відображають реальний досвід роботи та істинність їхніх суджень, що надає їм наукової цінності.

То ж, з огляду на вищенаведені результати експертного опитування для вибору річкових портів з метою організації у межах їхньої території або ж поблизу них логістичних зон обираємо оціночні критерії, що ввійшли в перший рівень значущості. Отже, для подальшого дослідження було прийнято п'ять критеріїв: 1) потужність порту (обсяг вантажопереробки) (тонн/рік); 2) площа території порту (Га або м²); 3) довжина портової лінії (причалів) (м); 4) глибина біля причалу (м); 5) доступність до транспортної мережі суходолу (частках одиниці або у %).

З нашого погляду, такі критерії як потужність порту, площа території порту, довжина портової лінії характеризують величину порту. У межах виконання дослідження, керуючись сформульованим науковим завданням, всі річкові порти доцільно розділити на три категорії: малі, середні й великі порти. Останні (великі порти) є найбільш придатними для організації логістичних зон або у межах їхньої території, або поблизу них.

До великих портів слід віднести такі, що мають площу не менше 8 Га, довжину портової лінії (причалів) більше ніж 1000 м і потужність не менш ніж 5,0 млн тонн на рік. Звичайно такі обмеження є умовними, але вони є достатньою умовою для вибору річкових портів з метою організації логістичних зон.

Найбільші порти побудовані на річках Дніпро, Дунай і Південний Буг. Це: Дніпропетровський річковий порт, Запорізький річковий порт, Київський річковий порт, Нікопольський річковий порт, Новокаховський річковий порт, Херсонський річковий порт, річковий порт Рені і Миколаївський річковий порт. Вказані порти мають достатню для організації роботи забезпеченість відповідними технічними засобами і мають певну спеціалізацію (табл. 3).

Таблиця 3. Стисла характеристика техніко-технологічної бази порту

Порт	Стислий опис техніко-технологічної бази порту	Спеціалізація
1	2	3
1. Дніпровський річковий порт	Два вантажних регіони, 13 причалів На 1-му причалі району «Амур-Гавань» введений в експлуатацію новий зерновий елеватор ємністю одноразового зберігання 30 тис. т (6 ємностей по 5 тис. т), обладнаний сучасним високотехнологічним устаткуванням. Зерновий елеватор надає послуги з приймання, як із залізничного, так і з автомобільного транспорту, накопичення, зберігання, сушки, очищення, а також відвантаження зернових, олійних і технічних культур. Площа критих складів – 2,6 тис. м ² ; відкритих складських майданчиків – 60 тис. м ²	Переробка широкого спектра вантажів – зернових, металобрухту, металопрокату, піску, щебеню, польового шпату, пиломатеріалів, обладнання, тарно-штучних вантажів у бігбегах і на палетах.

	Технічне оснащення: - пневмоколісні крани в/п 36 т - 2 од.; - плавучі крани для переробки навалювальних вантажів у необладнаних причалів за варіантом «борт – борт» в/п 16 т – 1 од., в/п 5 т - 2 од; - гідропогрузчики, призначені для навантаження піску з дна річки, продуктивністю 900 м³/год - 2 од.	
2. Запорізький річковий порт	13 вантажних причальних ліній, у т.ч. два причали у порту Нікополя. Порт приймає судна типу «річка – море» довжиною до 180 м і осадкою до 4 м.	Переробка руди, коксу, вугілля, металобрухту, металовиробів, добрив, глини, піску, феросплавів, бокситів.
3. Київський річковий порт	Три причали-склади у межах Києва та два у Київській області. Митний комплекс: (територія 10,27 га): - склад тимчасового зберігання - 541,5 м², - митний склад відкритого типу - 423 м², - місце доставки товарів транспортними засобами - 6024 м², - бокс поглибленого огляду товарів і транспортних засобів - 790,2 м², - оглядова - 449 м². Вантажні причали обладнані сучасними вантажно-розвантажувальними засобами. Наявність залізничної колії, зручний під'їзд для габаритного автотранспорту, сучасні вагові комплекси дають унікальні можливості переробки вантажів, які прибувають водним, залізничним і автомобільним видами транспорту. Також в складі підприємства є гідротехнічні споруди, спеціальні пристрої для стоянки, обробки та навігаційного обслуговування флоту, берегове господарство та ремонтні майстерні. Порт має власний вантажний флот, до якого відносяться: - вантажний самохідний флот, - буксирний флот, - службово-допоміжний флот, - а також несамохідний флот, для виконання різних видів робіт і обслуговування великих вантажопотоків.	Переробка будівельних матеріалів: пісок, щебінь, метал. У планах – розвиток контейнерних перевезень і перевалка цементу.
4. Новокаховський річковий порт	Три спеціалізованих причали, підкранова лінія	Перевезення сипучих мінерально-будівельних вантажів, вантажів у бігбегах, пакетованих вантажів; зберігання, зважування вантажів.
5. Річковий порт Ізмаїл	19 причалів, порт обслуговується однією залізничною станцією з трьома залізничними в'їздами, примикають автомобільні дороги. Загальна площа складських площадок – 226279,54 м²: з них відкритих – 201 107,14 м²; критих (8 од.) – 25 172,4 м². 19 одиниць плавзасобів, із них 14 – самохідних, 5 – несамохідних; три крани (2 – самохідні, 1 – несамохідний)	Виконує буксирні операції, ремонт та технічне обслуговування транспортних засобів, навантажувально-розвантажувальної техніки, гідротехнічних споруд; проводить роботи щодо розширення створеної за рахунок річки території з метою збільшення пропускної спроможності порту; надає різноманітні послуги (транспортно-експедиційні, інформаційні, агентські, представницькі тощо).
6. Річковий порт Рені	Три вантажних райони, паромний комплекс, 39 спеціалізованих причалів, два спеціалізованих причали: 1) для великовагових вантажів обладнаний 250-тонним мостовим краном. Довжина причалу – 120 м, глибина біля стінки – 3,6 м. 2) для обробки судів типу «Ро-Ро» L=85 м, глибиною біля причалу 3,6 м. Портова залізниця. Портальні крани вантажністю від 5 до 40 тонн, плавучі крани вантажністю від 5 до 100 тонн, мостовим краном, що дозволяє перевантажувати важко-вагове обладнання вагою одного місця до 250 тонн, авто- та електронавантажувачами вантажністю від 1,5 до 10 тонн, спецтягачами, роллтрейлерами, зерновим пневмоперевантажувачем, вагоновивантажувачем.	Переробки генеральних, наливних, лісових, важковагових, контейнерних, пакетованих вантажів, вантажів навалюю, колісної техніки та пасажирських суден
7. Миколаївський річковий порт	Сім вантажних причалів, складські майданчики, 13 портальних кранів	Переробка генеральних та навалочних вантажів, а саме – зернових, харчових, лісових вантажів, металобрухту, металу прокату, каменю буту, феросплавів, руди, глини, селітри, вугілля, коксу, вантажів, пакетованих.

Джерело: складено авторами.

Чисельні значення оціночних критеріїв, що характеризують потужність річкових портів (обсяг вантажопереробки), площу їх території, довжину портової лінії (причалів), глибину біля причалу та доступність до транспортної мережі суходолу, наведені в табл. 4 – 6.

З огляду на інформацію, що представлена в табл. 4, справедливою є констатація того, що найбільшим річковим портом за критерієм «довжина портової лінії (причалів)» є порт Ізмаїл (4 841,0 м).

Наступним у рейтингу є порт Рені з довжиною причалів 3 936,0 м. Далі Запорізький річковий порт (2 786,0 м), Київський річковий порт (1 479,0 м), Дніпровський річковий порт (1 346,0 м), Новокаховський річковий порт (1 200 м). І на останньому місці знаходиться Миколаївський річковий порт з довжиною причалів, що наближається до 1000 м (919,1 м). Своєю чергою, за критерієм «глибина біля причалу» рейтинг річкових портів такий: 1) Ізмаїл, 2) Рені, 3) Миколаївський, 4) Запорізький, 5) Новокаховський, 6) Дніпровський, 7) Київський.

Таблиця 4. Чисельні значення довжини причалів і глибини річки у їх межах

Порт	Річка/берег	Довжина причалів, м	Глибина річки біля причалу, м
1. Дніпровський річковий порт	Дніпро/лівий	1 346,0	3,0-4,0
2. Запорізький річковий порт	Дніпро/правий	2 786,0	3,5-4,0
3. Київський річковий порт	Дніпро/правий	1 479,0	3,0
4. Новокаховський річковий порт	Дніпро/лівий	1 200,0	3,4-3,8
5. Річковий порт Ізмаїл	Дунай/лівий	4 841,0 24 причали (2 618,6 м), користується 19 причалами 2182,73 п. м.	7,5
6. Річковий порт Рені	Дунай/лівий	3 936,0	6,8 (2 – 7,5)
7. Миколаївський річковий порт	Південний Буг/лівий	919,1	4,5-5,5 (7,6-8,5 на рейді)

Джерело: складено авторами.

Таблиця 5. Основні техніко-технологічні параметри найбільших річкових портів

Порт	Площа території, Га	Потужність порту, млн тонн/рік
1. Дніпровський річковий порт	20,8	10,0
2. Запорізький річковий порт	39,7	6,0
3. Київський річковий порт	18,0	30,0 (+10,0)
4. Новокаховський річковий порт	8,82	1-й причал – 459 т/добу; 2-й причал – 1369 т/добу; 3-й причал – 2608 т/добу
5. Річковий порт Ізмаїл	1 294 126 м ²	8,50
6. Річковий порт Рені	Спеціальна економічна зона – 943,6 тис. м ²	Максимальна виробнича потужність порту з урахуванням нафтоналивних вантажів складає 12,3 млн тонн (14,5), максимально досягнута у 1989 році – 10,5 млн тонн
7. Миколаївський річковий порт	56,62	5,0

Джерело: складено авторами.

Аналіз табл. 5 надав можливість встановити рейтинг річкових портів за критеріями «площа порту» і «потужність порту». То ж, за площею найбільшим портом є Ізмаїл (129,41 Га), далі Рені (94,36 Га), Миколаївський (56,62 Га), Запорізький (39,70 Га), Дніпровський (20,80 Га), Київський (18,00 Га) і Новокаховський (8,82 Га). За критерієм «потужність порту» рейтинг річкових портів такий: на першому місці – Київський (30,00 (+10,00) млн т/рік), на другому – Рені (10,50 млн т/рік), на третьому – Дніпровський (10,00 млн т/рік), на четвертому – Ізмаїл (8,50 млн т/рік), на п'ятому – Запорізький (6,00 млн т/рік), на шостому – Миколаївський (5,00 млн т/рік) і на сьомому – Новокаховський (до 1,5 млн т/рік).

У табл. 6 наведені результати аналізу доступності найбільших річкових портів до транспортної мережі суходолу. Фактично було проаналізовано наявність залізничного і автомобільного транспорту поблизу або у межах порту та визначено значення показника (коефіцієнта) з використанням теорії графів [1].

Результати аналізу, що у систематизованій формі наведені в табл. 6, надали можливість встановити, що найкраща доступність до транспорту на цей момент часу є для річкових портів (порядок вказано за рівнем зниження рівня доступності) – Київського, Ренійського, Миколаївського, Запорізького, Дніпровського, Новокаховського та Ізмаїльського.

Для встановлення рейтингу обраних річкових портів з метою першочерговості виконання роботи з організації логістичних зон у межах портів чи поблизу них було сформовано результативну таблицю (табл. 7). В ній проставлено місця річкових портів від першого до сьомого за кожним критерієм. Аналіз систематизованої в таблиці інформації надав можливість визначити загальний рейтинг (колонка 7, табл. 7) найбільших річкових

портів за обраними критеріями. Він такий: перше місце належить річковому порту Ізмаїл, друге – річковому порту Рені, третє – Київський річковий порт, четверте – Запорізький річковий порт, п'яте – Миколаївський річковий порт, шосте – Дніпровський річковий порт і сьоме – Новокаховський річковий порт.

Таблиця 6. Доступність до транспортної мережі суходолу найбільших річкових портів

Порт	Наявність транспорту поблизу або у межах порту		Значення показника (коефіцієнта) доступності, %
	автомобільний	залізничний	
1. Дніпровський річковий порт	+ (транзит вантажівок через центр міста)	+ (залізничне сполучення з трьома станціями)	0,9
2. Запорізький річковий порт	+ (транзит вантажівок через центр міста)	+ (залізнична станція «Порт «Велике Запоріжжя»)	0,9
3. Київський річковий порт	+ (зручний під'їзд для габаритного автотранспорту)	+ (три колії - 2419 м, фронт навантажень 50 вагонів, ваговий комплекс)	1,0
4. Новокаховський річковий порт	- (близько 2 км до міжнародної траси М14)	- (відсутнє залізничне сполучення, найближча залізнична станція на відстані 2 км)	0,3
5. Річковий порт Ізмаїл	+	- (наявна колія без електрифікації)	0,6
6. Річковий порт Рені	+	- (наявна колія без електрифікації)	0,6
7. Миколаївський річковий порт	+	+	1,0

Джерело: складено авторами.

Таблиця 7. Рейтинг найбільших річкових портів за обраними критеріями

Назва порту	Рейтинг порту					Загальний рейтинг
	потужність порту	площа території порту	довжина портової лінії	глибина біля причалу	доступність до транспортної мережі суходолу	
1. Дніпровський річковий порт	3	5	5	6	5	6
2. Запорізький річковий порт	5	4	3	4	4	4
3. Київський річковий порт	1	6	4	7	1	1
4. Новокаховський річковий порт	7	7	6	5	6	6
5. Річковий порт Ізмаїл	4	1	1	1	7	7
6. Річковий порт Рені	2	2	2	2	2	2
7. Миколаївський річковий порт	6	3	7	3	3	3

Примітка: 1 – перше місце, ..., 7 – сьоме місце.

Джерело: складено авторами.

Висновок. Виконані дослідження надали можливість встановити фактичну чисельність діючих на цей момент часу річкових портів, розвантажувальних терміналів і причалів у загальній річковій інфраструктурі України. Для вибору найбільш придатних річкових портів з метою організації на їхній базі логістичних зон обґрунтовано і запропоновано п'ять критеріїв. Такими визнано: потужність і територію порту, довжину портової лінії, глибину біля причалу і доступність до транспортної мережі суходолу.

За результатами виконаної оцінки з використанням запропонованої системи критеріїв рекомендовано для практичної організації логістичних зон обрати такі річкові порти: Ізмаїл, Рені, Київський, Запорізький, Миколаївський, Дніпровський і Новокаховський. Обрані річкові порти мають топологічну прив'язку до конкретних регіонів і можливість бути інтегрованими в регіональні розподільчі логістичні центри.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Доцільним буде у подальших дослідженнях розглянути питання інтеграції логістичних зон, що організовані у межах річкових портів, з морськими портами країни для розбудови логістичної системи країни.

Список використаних джерел

1. Бобрицька Г. С. Прикладне застосування теорії графів у різних сферах життя суспільства та окремої особистості. Фізико-математична освіта : наук. журнал. 2017. Вип. 3 (13). С. 23-30. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prikladne-zastosuvannya-teoriyi-grafiv-u-riznih-sferah-zhittya-suspilstva-ta-okremoyi-osobistosti/viewer> (дата звернення: 27.10.2023).
2. ВНУТРІШНІЙ ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ: ПЕРЕВАГИ ТА ЗАЛУЧЕНІСТЬ ОБЛАСТЕЙ І МУНІЦИПАЛІТЕТІВ. URL: [HTTPS://LOGISTICS-UKRAINE.COM/2020/12/15/%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B3/](https://logistics-ukraine.com/2020/12/15/%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B3/) (ДАТА ЗВЕРНЕННЯ: 26.02.2023).
3. Горошко К. О., Аляб'єва О. М. Річковий транспорт як вирішення проблем «зернової логістики». Агросвіт. №24. 2017. С. 49-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2017_24_10. (дата звернення 20.02.2023).
4. Задачі міністерства в рамках галузі морського та річкового транспорту. URL: <https://mtu.gov.ua/content/zadachi-ministerstva-v-ramkah-galuzi-morskogo-transportu.html> (дата звернення: 24.02.2023).
5. Зборовська О. М. Системне управління потоковими процесами промислового підприємства на підставі логістичного підходу : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський ун-т імені Альфреда Нобеля, 2011. 312 с.
6. Іртищева І., Бойко Є. Розвиток річкової інфраструктури як елемента аграрної логістики в контексті ресурсозберігаючої політики, 2016. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163025/32-Irtysheva.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.02.2023).
7. Окорочов А. М., Вернигора Р. В., Цупров П. С. Річковий транспорт України: сучасний стан та перспективи використання. Зб. наук. праць Дніпропетровського нац. ун-ту залізн. транспорту імені академіка В. Лазаряна. 2016. Вип. 12. С. 62-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdnu_tstp_2016_12_12 (дата звернення 20.02.2023).
8. Міністерство інфраструктури України. Офіційний сайт. URL : <http://www.mtu.gov.ua/> (дата звернення: 20.02.2023).
9. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 171 с.
10. Річкова інфраструктура повинна стати елементом аграрної логістики України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16911> (дата звернення 20.02.2023).
11. РІЧКОВА ЛОГІСТИКА: СТАН, МОЖЛИВОСТІ, РОЗВИТОК. URL: [HTTP://AGRO-BUSINESS.COM.UA/AGRO/INFRASTRUKTURA-RYNKU/ITEM/8287-RICHKOVA-LOHISTYKA-STAN-MOZHLYVOSTI-ROZVYTOK.HTML](http://agro-business.com.ua/agro/infrastructure-rynku/item/8287-richkova-lohistyka-stan-mozhlyvosti-rozvytok.html) (ДАТА ЗВЕРНЕННЯ: 24.02.2023).
12. Річкова інформаційна служба. Порти. URL: <https://ukrris.com.ua/hydraulics/ports/?showas=table&orderby=name&showRiver=riverAll> (дата звернення 20.02.2023).
13. Сліпенко А. К., Манаєнко І. М. Розвиток річкового транспорту України в умовах світових тенденцій енергоефективності. Актуальні проблеми економіки та управління. 2019. № 13. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/167629> (дата звернення: 20.02.2023).
14. Стратегічний план розвитку річкового транспорту на період до 2020 року : наказ Мін-ва інфраструктури України від 18.12.2015 р. № 543. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://mtu.gov.ua/files/Стратегія%20річкового%20Додаток%20до%20наказу%20543.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).
15. Сумець О. М., Горошкова Л. А. Евентуальна модель пошуку місця локації логістичних об'єктів соціально-економічного розвитку територій регіонального рівня. Економічний вісник університету : зб. наук. праць учених та аспірантів. Вип. 53. Переяслав : Ун-т Григорія Сковороди в Переяславі 2022. С. 139-151.
16. Сумець О. М. Логістичні зони і інноваційні термінали – нові можливості розвитку регіонів. Логістика: проблеми і рішення. 2021. № 1 (92). С. 36-39.
17. Сумець О. М. Теоретико-методологічні засади логістичної діяльності підприємств агропромислового комплексу : монографія. Харків : ТОВ «Друкарня Мадрид», 2015. 544 с.
18. Тимошук О. М., Горошко К. О. Європейський досвід забезпечення розвитку річкових судноплавних компаній. Проблеми економіки. 2015. № 4. С. 73-78
19. Шахов А. В., Росомаха О. І., Росомаха О. А. Річковий транспорт в Україні. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 2019. № 3 (68). С. 5-15.

References

1. Bobrytska G. S. (2017). Prykladne zastosityvannia teoriyi grafiv v riznykh sferakh zhyttia syspilstva ta okremoi osobystosti [Applied application of graph theory in various spheres of society and individual life]. Fyzyko-matematychna osvita : nauk. Zhurnal, 3 (13). 23-30. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prikladne-zastosuvannya-teoriyi-grafiv-u-riznih-sferah-zhittya-suspilstva-ta-okremoyi-osobistosti/viewer>

2. VNUTRISHNII VODNYI TRANSPORT: PEREVAGY TA ZALUCHENIST OBLASTEI I MUNITSUPALITETIV [INLAND WATER TRANSPORT: ADVANTAGES AND INVOLVEMENT OF REGIONS AND MUNICIPALITIES]. URL: [HTTPS://LOGISTICS-UKRAINE.COM/2020/12/15/%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B3/](https://logistics-ukraine.com/2020/12/15/%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B3/)
3. Horoshko K. O., Aliabieva O. M. (2017). Richkovyi transport yak vyrishennia problem «zernovoi lohistyky» [River transport as a solution to the problems of «grain logistics». *Ahrosvit*, 24. 49-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2017_24_10.
4. Zadachi ministerstva v ramkakh galuzi morskogo ta richkovogo transportu [Tasks of the Ministry in the field of sea and river transport]. URL: <https://mtu.gov.ua/content/zadachi-ministerstva-v-ramkah-galuzi-morskogo-transportu.html>
5. Zborovska O. M. (2011). Systemne upravlinnia potokovymy protsesamy promyslovogo pidpriemstva na pidstavi logistychnogo pidkhodu [System management of flow processes of an industrial enterprise based on a logistic approach] : monografiia. Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiy un-t imeni Alfreda Nobelia, 312 s.
6. Irtysheva I., Boiko Ie. (2016). Rozvytok richkovoi infrastruktury yak elementa agrarnoi logistyky v konteksti resursozberigaiuchoi polityky [Development of river infrastructure as an element of agricultural logistics in the context of resource conservation policy]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163025/32-Irtysheva.pdf?sequence=1>
7. Okorokov A. M., Vernygora R. V., Tsuprov P. S. (2016). Richkovyi transport Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [River transport of Ukraine: current state and prospects of use]. *Zb. nauk. prats Dnipropetrovskogo nats. un-tu zaliznychnogo transportu imeni akademika Lazariana*, 12. 62-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdnu_tstp_2016_12_12
8. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy [Ministry of Infrastructure of Ukraine]. Ofitsiinyi sait. URL : <http://www.mtu.gov.ua/>
9. Hrabovetskyi B. Ye. (2010). Metody ekspertykh otsinok: teoriia, metodolohiia, napriamky vykorystannia: monografiia [Methods of expert assessments: theory, methodology, areas of use: monograph]. Vinnytsia: VNTU, 171 p.
10. Richkova infrastruktura povynna staty elementom agrarnoi logistyky Ukrainy [River infrastructure should become an element of agricultural logistics in Ukraine]. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16911>
11. RICHKOVA LOGISTYKA: STAN, MOZHLYVOSTI, ROZVYTOK [RIVER LOGISTICS: STATE, OPPORTUNITIES, DEVELOPMENT]. URL: [HTTP://AGRO-BUSINESS.COM.UA/AGRO/INFRASTRUKTURA-RYNKU/ITEM/8287-RICHKOVA-LOHISTYKA-STAN-MOZHLYVOSTI-ROZVYTOK.HTML](http://agro-business.com.ua/agro/infrastruktura-rynku/item/8287-richkova-lohistyka-stan-mozhlyvosti-rozvytok.html)
12. Richkova informatsiina sluzhba. Porty [River information service. Ports]. URL: <https://ukrris.com.ua/hydraulics/ports/?showas=table&orderby=name&showRiver=riverAll>
13. Slipenko A. K., Manaienko I. M. (2019). Rozvytok richkovogo transportu Ukrainy v umovakh svitovykh tendentsii energoefektyvnosti [Development of river transport of Ukraine in the context of global energy efficiency trends]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia*, 13. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/167629>
14. Strategichniy plan rozvytku richkovogo transportu na period do 2020 roku: nakaz Min-va infrastruktury Ukrainy vid 18.12.2015 r. № 543 [Strategic plan for the development of river transport until 2020: order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine dated 18.12.2015 No. 543]. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://mtu.gov.ua/files/Cmpamezia%20pichkovo%20Dodatok%20do%20naky%20543.pdf>
15. Sumets O. M., Horoshkova L. A. (2022). Eventualna model poshuku mistia lokatsii logistychnykh ob'ektiv sothialno-ekonomichnogo rozvytku terytorii regionalnogo rivnia [The eventual model of finding the location of logistics objects of the socio-economic development of the territories of the regional level]. *Ekonomichniy visnyk universytetu*, 53. 139-151.
16. Sumets O. M. (2021). Logistychni zony i innovatsiini terminaly – novi mozhlyvosti rozvytku regioniv [Logistics zones and innovative terminals - new opportunities for regional development]. *Logistyka: problemy i rishennia*, 1 (92). 36-39.
17. Sumets O. M. (2015). Teoretyko-metodologichni zasady logistychnoi diialnosti pidpriemstv agropromyslovogo kompleksu [Theoretical and methodological principles of logistics activities of enterprises of the agro-industrial complex] : monografiia. Kharkiv : TOV «Drukarnia Madryd», 544 s.
18. Tymoshchuk O. M., Goroshko K. O. (2015). Yevropeyskyi dosvid zabezpechennia rozvytku richkovykh sudnoplavnykh kompanii [European experience in ensuring the development of river shipping companies]. *Problemy ekonomiky*, 4. 73-78.
19. Shakhov A. V., Rosomakha O. I., Rosomakha O. I. (2019). Richkovyi transport v Ukraini [River transport in Ukraine]. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta gospodariuvannia na transporti*, 3 (68). 5-15.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Горошкова Лідія Анатоліївна, д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології
 Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
 вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна
 e-mail: goroshkova69@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7142-4308>
 Researcher ID: D-6527-2019

Сумець Олександр Михайлович, д-р екон. наук, доцент, академік Академії економічних наук України, старший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії «Науки про Землю», Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна
e-mail: sumets.alexander@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7116-3857>
Researcher ID: H-9132-2018

DATA ABOUT THE AUTHORS

Horoshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor, Professor of the Department of Environmental Studies, National university of «Kyiv-Mohyla academy», 2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Sumets Alexander, D. Sc. in Economics, Senior Researcher, Research Laboratory «Earth Sciences», National university of «Kyiv-Mohyla academy», 2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine
e-mail: sumets.alexander@gmail.com

УДК 522.658.5.371.

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-49-53>

ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА: ФАКТОРИ І МЕТОДИ

Чабан Г. В.,
Чабан В. Г.,
Тірбах Л. В.

Актуальність теми дослідження полягає в тому що, в даний час кадрове планування персоналу є найважливішим елементом кадрової політики будь-якого підприємства, яке сприяє виконанню завдань які стосуються розвитку підприємства.

Постановка проблеми. Кадрове планування підприємства потребує постійного коригування: скільки працівників, якої кваліфікації, коли потрібно? Як залучити потрібних співробітників? Тому актуальним є питання кадрового планування підприємства для його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання значення формування персоналу приділено багато уваги у працях таких вчених, як Д. Богиня, П. Буряк, В. Геєць, В. Гриньова, А. Колот, Л. Михайлова, В. Петюх, О. Славгородська, В. О. Лук'янихін, В. Лукашевич М. Х. Мескон, М. І. Мурашко, Ф. І. Хміль, С. В. Шекшня, Г. Щекін, та ін. Тому правильно організоване формування персоналу є невід'ємною частиною ефективного управління підприємством.

Мета цієї статті – розглянути поняття «Кадрове планування» та його основного змісту і визначити напрямки вдосконалення формування персоналу підприємства.

Об'єктом дослідження є фактори і методи формування кадрового потенціалу на підприємствах.

Предметом дослідження є вивчення теоретичних і практичних питань формування кадрового потенціалу на підприємствах.

Галузь застосування. Результати даного дослідження можуть застосовуватись на підприємствах України для вирішення проблеми формування кадрового потенціалу підприємства, також у початковому процесі при викладанні дисципліни «Економіка праці і соціально-економічні відносини», «Управління персоналом», «Інноваційний розвиток підприємств», «Менеджмент персоналу», «Адміністративний менеджмент».

Висновки відповідно до статті. Це дослідження приводить нас до висновку, планування персоналу є невід'ємною складовою управлінням підприємством.

Ключові слова: кадрове планування, етапи кадрового планування, методи кадрового планування, мотивація персоналу, кадрова служба.

FORMATION OF ENTERPRISE PERSONNEL: FACTORS AND METHODS

Chaban Galina,
Chaban Vitaliy,
Tirbakh Lesya

The relevance of the research topic is that at present, personnel planning is an essential element of the personnel policy of any enterprise, which contributes to the fulfillment of tasks related to the development of the enterprise.

Formulation of the problem. Personnel planning of an enterprise requires constant adjustment: how many employees, what qualifications, when is it needed? How to attract the right employees?

Analysis of recent research and publications. Much attention has been paid to the study of the issue of the importance of personnel formation in the works of such scientists as D. Boginya, P. Buryak, V. Geyets, V. Grineva, A. Kolot, L. Mikhailova, V. Petyukh, O. Slavgorodskaya, V.A. Lukyanykhin, V. Lukashevich, M. Kh. Meskon, M. I. Murashko, F. I. Khmel, S. V. Shekshnya, G. Shchekin, etc. Therefore, properly organized personnel formation is an integral part of effective enterprise management.

The purpose of this article - consider the concept of «personnel planning» and its main content and determine the direction of improving the formation of the enterprise's personnel.

The object of research factors and methods of formation of personnel potential at enterprises. The subject of the study is the study of theoretical and practical issues of the formation of human resources in enterprises.

Application area. The results of this study can be applied at Ukrainian enterprises to solve the problem of forming the personnel potential of an enterprise, also in the initial process when teaching the discipline «Labor Economics and Social and Economic Relations», «Personnel Management», «Innovative Development of Enterprises», «Personnel Management», «Administrative Management».

Conclusions in accordance with the article. This study leads us to the conclusion that personnel planning is an integral part of enterprise management.

Key words: personnel planning, personnel planning stages, personnel planning methods, personnel motivation, personnel service.

JEL Classification: O31, J24, E24

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка та впровадження сучасних методів планування, потреб у персоналі є інструментом збільшення конкурентоспроможності підприємства, для подолання все більш нестабільного зовнішнього середовища. Кадрове планування представляє собою комплексну задачу, що включає велику кількість незалежних змінних – нові винаходи, зміни персоналу, опір змінам, споживчий попит, втручання держави в бізнес, іноземна конкуренція, конкуренція, а також здійснення конкуренції.

Кадрове планування – це складова частина планування на підприємстві. Зміст кадрового планування полягає у тому, щоб забезпечити людей робочими місцями у потрібний час і в необхідній кількості, відповідно до їхніх здібностей, нахилів і вимог виробництва [2].

Планування персоналу йде на користь організації і на користь співробітників. Кадрове планування інтегровано в загальний процес планування.

Кадрове планування передбачає визначення змін у структурі професійно-кваліфікаційного складу персоналу і, перш за все, ідентифікацію майбутніх кадрів. Потреби в персоналі та їх кількісна та якісна складові.

Планування персоналу має багато аспектів. Крім тимчасового поділу на довгострокове, середньострокове і короткострокове планування, дуже важливим є також поділ стратегічного планування, тактичного планування та оперативного планування. Кожен вид планування має свої цілі, заходи та потенціал. Функціональне групування кожної підсистеми системи управління персоналом. Ці розміри сформулюють ієрархічну та багатовимірну структуру планування персоналу.

На підставі планів керівництво підприємства має розглянути план людських ресурсів стосовно необхідності коригування завдань підприємства, наприклад, якщо виявиться неможливим збільшення обсягу виробництва в призначені терміни через те, що заплановано.

Такі плани є інструментом довгострокового кадрового планування, який допомагає прогнозувати потребу на 3-5 років наперед.

Проаналізуємо основні методи довгострокового планування персоналу:

- екстраполяція – полягає в перенесенні нинішньої ситуації (пропорцій) в майбутнє, він є загальнодоступним;

- метод експертних оцінок - полягає в відповідності ресурсів, якими володіє організація, і потреб в рамках планового періоду, використовуються знання досвідчених керівників;

- балансовий метод – ґрунтується на відповідності ресурсів, якими володіє підприємство, і потреб в рамках планового періоду, простота наочність; єдність планування на всіх рівнях правління;

- нормативний – сутність його, що в основу планових завдань на певний період відкладаються норми витрат трудових ресурсів на одиницю продукції (робочого часу, витрати фонду заробітної плати та ін.);

- математико-статистичні методи – зводяться до оптимізації розрахунків поза даними критеріїв на основі різного роду моделей, потрібно комплексно аналізувати ситуацію як склалась.

Перш за все визнається значимість і важливість плану він має такі характеристики:

- велика частина витрат – це витрати в штат;

- люди – один із головних факторів, визначають успіх підприємства загальна відплата;

- вміло координувати дії персоналу, при цьому діяти тільки планово.

Основна мета складання плану формування персоналу підприємства є обґрунтована вимога до роботи і співробітників та задоволення потреби в персоналі підприємства.

Тому, у процесі планування робочої сили, деякі завдання підпадають під такі умови:

- побудова здорової команди, реалізація ключових цілей підприємства;

- формування оптимальної структури персоналу підприємства;

- удосконалення організації праці;

- пошук раціональних мотивів;

- підвищення ефективності праці;
 - ротація кадрів;
 - оптимізувати фонд утримання персоналу.
- Основні факторами, які слід приймати в розрахунок, є такі:

1. Створення групи кадрового планування підприємства, включаючи менеджерів, відповідальних за виконання основних функцій в компанії.

2. Завдання людських ресурсів у досягненні цілей підприємства з рахунком:

- планів в області капітального обладнання (заноситься на баланс підприємства);
- реорганізації, централізації або децентралізації;
- зміна асортименту або обсяг продукції що випускається;
- фінансові обмеження.

3. Характеристика використання людських ресурсів, зокрема:

- чисельність працівників різних категорій;

- розрахунок плинності кадрів по кожній категорії працівників і аналіз впливу високих або низьких показників та вплив плинності кадрів на ефективність діяльності підприємства;

- обсяг виконаної понаднормової роботи;
- оцінка ефективності діяльності нинішнього персоналу і його потенціалу;
- загальний рівень оплати праці в порівнянні з рівнем оплати на інших підприємствах.

4. Зовнішнє середовище діяльності підприємства:

- положення та вимоги про набір персоналу;
- демографічні тенденції;
- місцеві плани щодо розвитку інфраструктури;
- національні угоди щодо умов праці;
- політика держави в області освіти, вихід на пенсію, надання субсидій і т.д.

5. Потенційна пропозиція на ринку праці, зокрема:

- вплив локальної еміграція робочої сили, та домінування зовнішнього ринку праці;
- наслідки набору та звільнення надлишкової робочої сили на місцевих підприємствах;
- можливість залучення до робіт тих категорій працівників, які не залучаються в даний час, наприклад, працівників, зайнятих неповний робочий день.

В формуванні персоналу на сучасних підприємствах можна застосовувати різні методи визначення потреби в людських ресурсах – від найпростіших до складних багато факторних моделей.

Основою ефективності будь-якого підприємства є врівноваження інтересів роботодавця та працівників. Насправді це означає досягнення балансу, коли персонал виконує виробничу мету, працюючи з максимальною реалізацією свого потенціалу.

Тому перед керівником стоїть завдання з одного боку, вивчити та проаналізувати потреби виробництва, з іншого – врахувати можливості колективу. І все це – з урахуванням необхідності гнучкої перебудови під обставини, що змінюється.

Виходячи з проведеного аналізу можна зробити висновок, в чому полягає сутність кадрового планування. Воно включає:

- прогнозування потреби підприємства у працівниках – з розбиттям на категорії;
- систематизацію робочих місць для підприємства;
- аналіз ринку праці;
- розробки програм з підбору та найму персоналу;
- розробку та впровадження заходів щодо підвищення кваліфікації та робочого складу.

Подібно до того, як головнокомандувачу армії для успіху потрібні карта військових дій, так і фахівцю з персоналу потрібна «карта» потреб підприємства, а також людські ресурси.

Планування кадрів в організації буде успішним, якщо відповідатиме таким вимогам:

- має достатню «еластичність», щоб своєчасно пристосовуватися до несподіваних змін;
- не містить інформаційних прогалин, що породжують невизначені ситуації;
- враховує можливі чинники впливу на виробничі показники;
- містить повну інформацію про співробітників;
- аналізує слабкі місця підприємства.

Якщо на підприємстві скорочували персонал, перерозподіляли співробітників у відділах або об'єднували кілька підрозділів, при цьому потрібно перевірити, як оформили штатний розпис.

З перерахованого вище, можна сказати що своєчасне забезпечення підприємства кваліфікованими працівниками – це глобальне завдання кадрового планування. Його можна поділити на наступні етапи:

1). Підбір висококласних співробітників – важливо не тільки найняти потрібну кількість працівників, але й зуміти забезпечити зайнятості на підприємстві.

2). Використання потенціалу працівників – виявлення та розвиток здібностей окремих працівників або цілих команд.

3). Вирішення проблем, що виникають – наприклад, якщо утворюється надлишок робочої сили або, недостатня її кількість.

При плануванні кадрів потрібно не тільки дотриматись інтересів підприємства, а й врахувати вимоги чинного законодавства України. Для досягнення цієї мети фахівці з підбору персоналу вирішують завдання на різних рівнях:

- розробку стратегії з урахуванням аналізу цілей підприємства, з прорахованою потребою у працівниках;
- збір, систематизацію, аналіз даних співробітників. Особливо в тій частині, яка допоможе використовувати їх здібності з максимальною користю для підприємства;
- прогнозування потреб у персоналі залежно від того, який сценарій розвитку підприємства буде впроваджено;
- аналіз соціальних, мікро та макроекономічних тенденцій, які можуть вплинути на розвиток підприємства;
- вивчення та аналіз ринку праці, своєчасне реагування на зміни у законодавчій базі України;
- розробка та застосування механізмів роботи з колективом.

Побудова простих форм внутрішньої взаємодії: між керівниками найвищого рівня, службою управління персоналом, керівниками підрозділів тощо.

Нині важливим є планування вивільнення персоналу, що пов'язане з появою надлишку робочої сили порівняно із запланованою потребою в ній. При цьому необхідно з'ясувати причини виникнення надлишку робочої сили за допомогою перевірки структурних підрозділів і визначення, в якому з них з'явився надлишок робочої сили. Причини вивільнення можуть бути такі:

- припинення виробництва через недоцільність існування підприємства;
- тривалий спад зайнятості працівників;
- характерні для усієї галузі процеси згорання виробництва;
- обмежений або необмежений дефіцит капіталу;
- нові напрями технічного розвитку;
- зміни вимог до робочих місць;
- зміни організаційної структури [4, с. 109-111].

Фахівець із персоналу може використовувати кілька методів планування кадрів.

Під кожною складовою кадрового планування розуміється окремий напрямок роботи кадрової служби підприємства, який повинен своєчасно виконуватись відповідно до загальної кадрової політики підприємства. Кадровий контроль повинен бути заключною фазою процесу прийняття кадрових рішень. Проте досвід роботи багатьох підприємств доводить інше [1].

Наведемо найпоширеніші методи планування кадрів.

Кількісне планування:

- обліку часу, який необхідно для виконання робіт;
- збір та аналіз даних про трудомісткість процесів;
- розрахунок за нормативами чисельності та нормами обслуговування;
- пряма та розширена експертна оцінка (силами підприємства або із залученням сторонніх експертів);
- комплексна статистична оцінка обсягів виробництва, трудомісткості, норм часу та інших виробничих показників.

Також на підприємстві проводиться якісне планування кадрів на основі проведеного аналізу:

- виробничо-технологічної документації;
- штатного розпису;
- посадових інструкцій та вимог до робочих місць.

Найпоширеніший метод якісного планування - експертний, коли група експертів вивчає поточний кадровий склад і робить висновки про те, які зміни слід зробити.

Окремо виділимо методи визначення необхідної чисельності кадрів підприємства [3]. При цьому варто розрізняти:

- загальну потребу в персоналі, що представляє собою всю чисельність персоналу, яка необхідна підприємству для виконання запланованого обсягу робіт (брутто-потреба в кадрах),
- додаткову потребу, кількість працівників, які необхідні в планованому періоді додатково до наявної чисельності базового року, обумовлені поточними нестатками підприємства (нетто-потреба в кадрах).

Тому на підприємствах з кадровим плануванням видно, що значні ресурси можна заощадити за рахунок якісного забезпечення персоналом. Додаткова вигода виходить завдяки ефективному використанню потенціалу працівників.

При правильному кадровому плануванні для підприємства воно дає розуміння:

- в якій кількості, коли, де будуть потрібні співробітники;
- працівники якоїсь спеціальності та кваліфікації потрібні підприємству;
- як можна найняти потрібний персонал;
- як, коли скоротити штат із дотриманням законодавства України, без соціальної шкоди працівникам;
- за допомогою яких методів можливо досягти професійного розвитку персоналу, реалізації його потенціалу;
- скільки коштів потрібно виділити для запланованої роботи з персоналом;
- звільнення персоналу за наслідками випробувального терміну;
- підприємство змінює умови роботи, як звільнити незгодних співробітників, згідно чинного законодавства України.

Висновки. Формування персоналу на підприємствах є невід'ємною частиною управління підприємством, що включає планування, наймання, відбір і кар'єрний ріст працівників. Використання концепції ланцюжка вартості дозволяє ідентифікувати ті види діяльності, які є визначальними для досягнення та підтримки конкурентної переваги персоналу з метою підвищення конкурентоспроможності підприємства та порівняльної оцінки можливостей підприємства. Підвищити якість і кількість персоналу, соціальну захищеність і мотивацію до праці, підвищити ефективність використання та розвитку персоналу. Ми пропонуємо створити нові робочі місця та сформуванати систему управління персоналом відповідно до сфери діяльності та врахувати функції масштабу підприємства, включаючи розвиток персоналу, управління кар'єрою працівників, традиційні та нетрадиційні системи мотивації, моделювання компетенцій, використання комп'ютерних технологій та впровадження інновацій, соціальної безпеки, ефективності кадрового забезпечення та розвитку.

Аналіз існуючих методів планування чисельності персоналу доводить, що на даному етапі не існує методу, що враховує всі фактори впливу, для розрахунку чисельності персоналу різних категорій.

Список використаних джерел

1. Гайдученко С. О. Кадрове планування у сфері державної служби: цілі, завдання, заходи. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/3/06.pdf>
2. Дмитренко Г. А. Мотивація й оцінка персоналу. Навч. пос.. МАУП, 2002. 248 с
3. Прогнозування і планування діяльності підприємства. URL: http://studopedia.net/3_14048_prognozuvannya-diyalnosti-pidpriemstvasutnist-funktsii-tipi-ta-metodi.html
4. Крушельницька О., Мельничук Д. Управління персоналом. Навчальний посібник. 2-е вид., перероб. й доп.. К. Кондор, 2005. 304 с.

References

1. Gaiduchenko S.O. Personnel planning in the field of civil service: goals, objectives, measures. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/3/06.pdf>
2. Dmytrenko G. A. (2002). Motivation and evaluation of personnel. Education pos.. MAUP. 248 p.
3. Forecasting and planning of enterprise activity. URL: http://studopedia.net/3_14048_prognozuvannya-diyalnosti-pidpriemstvasutnist-funktsii-tipi-ta-metodi.html
4. Krushelnyska O., Melnychuk D. (2005). Personnel management. Tutorial. 2nd ed., revision. and add.. K. Condor, 304 p.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ:

Чабан Галина Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, оподаткування, та бізнес-управління
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Чайковського, 7, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна
e-mail: halynachaban2@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5359-316X>

Чабан Віталій Григорович, кандидат економічних наук, професор кафедри, бізнес-економіки та підприємництва
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, Україна
e-mail: pokeragro3@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4353-4374>

Тірбах Леся Віталіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
вул. Чайковського, 5, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна
e-mail: tirbakh.lesia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4720-0846>

DATA ABOUT THE AUTHORS:

Chaban Galina, PhD, Assistant Professor of Department of Accounting, Taxation, and Business Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
7, Chaykovskogo st., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: halynachaban2@gmail.com

Chaban Vitaliy, PhD, Professor of the Department, Business Economics and Entrepreneurship, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Victory Avenue, 54/1 Kyiv, 03057, Ukraine
e-mail: pokeragro3@gmail.com

Tirbakh Lesya, PhD, Assistant Professor of Department of Economics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
5, Chaykovskogo st., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: tirbakh.lesia@gmail.com

УДК 338.47

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-54-60>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ КОНВЕРГЕНЦІЇ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ ДО ЄС

Кудрицька Н. В.

Актуальність теми дослідження. Стаття присвячена проблемі державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до Європейського Союзу (ЄС), актуальність якої підтверджена у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року та проекті Плану відновлення України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наведений огляд зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень щодо проблем державного регулювання авіаційного транспорту.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою статті є визначення проблем та методів державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС та окреслення засобів їх реалізації.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень щодо проблем державного регулювання авіаційного транспорту необхідно відмітити недостатність наукових праць з даної проблематики.

Викладення основного матеріалу. Автором визначені системні ризики економічної стійкості функціонування авіаційного транспорту України в умовах війни та повоєнного відновлення й ключові дії для їх зниження. Наведені методи державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС (підвищення рівня безпеки; прогресуюча ліберальна політика; дерегуляція економічної діяльності; сприяння зовнішньоекономічній і міжнародно-правовій діяльності; технічне удосконалення; впровадження інформаційних технологій) та засоби їх реалізації.

Висновки відповідно до статті. Підписання України з країнами ЄС Угоди про Спільний авіаційний простір сприяє розвитку вітчизняної авіаційної галузі та передбачає об'єднання авіатранспортних ринків нашої країни і ЄС, зняття бар'єрів, що сприятиме розвитку транзитного потенціалу України та інтеграції в європейські авіаційні структури, зміцненню авторитету країни на міжнародній арені.

Під час повоєнного відновлення України необхідно впроваджувати нові методи державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту до ЄС:

- запровадження повітряного простору вільних маршрутів;
- розвиток інституту уповноваженого економічного оператора;
- трансформація традиційних аеропортів у екосистеми;

- використання цифровізації, сучасних технологій управління повітряним рухом, біометрії, штучного інтелекту, електронного документообігу.

Ключові слова: конвергенція, авіаційний транспорт, методи, державне регулювання.

STATE REGULATION OF AIR TRANSPORT CONVERGENCE PROCESSES FROM UKRAINE TO THE EU

Kudrytska Nataliia

Relevance of the research topic. The article is devoted to the problem of state regulation of the processes of convergence of air transport of Ukraine to the European Union (EU), the relevance of which is confirmed in the National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030 and the draft Plan for the Recovery of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. An overview of foreign and domestic scientific research on the problems of state regulation of air transport is presented.

Setting the task, the goal of the research. The purpose of the article is to determine the problems and methods of state regulation of the processes of convergence of aviation transport of Ukraine to the EU and outline the means of their implementation.

Highlighting unexplored parts of the general problem. Despite the large number of studies on the problems of state regulation of air transport, it is necessary to note the insufficiency of scientific works on this issue.

Presentation of the main material. The author identified the systemic risks of the economic stability of the functioning of the aviation transport of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery and the key actions to reduce them. The methods of state regulation of the processes of convergence of air transport of Ukraine to the EU (increasing the level of security; progressive liberal policy; deregulation of economic activity; promotion of foreign economic and international legal activity; technical improvement; introduction of information technologies) and the means of their implementation are given.

Conclusions according to the article. Ukraine's signing of the Common Aviation Space Agreement with the EU countries contributes to the development of the domestic aviation industry and provides for the unification of the air transport markets of our country and the EU, the removal of barriers, which will contribute to the development of Ukraine's transit potential and integration into European aviation structures, strengthening the country's authority on the international arena.

During the post-war recovery of Ukraine, it is necessary to introduce new methods of state regulation of the processes of convergence of air transport to the EU:

- introduction of airspace free routes;
- development of the institute of the authorized economic operator;
- transformation of traditional airports into ecosystems;
- use of digitization, modern technologies of air traffic management, biometrics, artificial intelligence, electronic document management.

Key words: convergence, air transport, methods, state regulation

JEL Classification: R40, G18, O10.

На сучасному етапі розвитку світового господарства поглиблення тенденцій міжнародного поділу праці, економічна глобалізація, транснаціоналізація виробництва, посилення інтеграційних процесів об'єктивно обумовлюють потребу в адекватній інфраструктурі авіаційного транспорту, що здатна повною мірою забезпечувати гармонійну взаємодію економічних агентів на міжнародному рівні, створювати необхідні умови для розвитку перспективних міждержавних і суспільних взаємовідносин.

Нині потреба конвергенції національних економік у світові торговельно-економічні відносини є глобальною закономірністю і водночас виступає тенденцією світового розвитку та передумовою подальшої інтенсифікації процесів глобалізації.

Актуальність наукових досліджень проблеми державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС підтверджена у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [1] та проекті Плану відновлення України [2].

Указом Президента України від 21.04.2022 № 266/2022 створена Національна рада з відновлення України від наслідків війни, основним завданням якої є «розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини» [3].

Метою статті є визначення методів державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС та окреслення засобів їх реалізації.

Проблеми державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС висвітлені у багатьох наукових працях [4-6]. Дана стаття є продовженням досліджень автора присвяченим процесам конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС [7-9].

У дисертації Дмитрієвої О. І. [4] розроблено концепцію модернізації державного регулювання інноваційного розвитку транспортної інфраструктури України на засадах інтелектуалізації і партнерства, в якій досягнення цільових векторів інноваційного розвитку транспортної інфраструктури реалізується в двокомпонентній системі комплементарних механізмів державного регулювання, спрямованих на активізацію

інноваційної діяльності (стратегічні, організаційно-економічні, фінансово-інвестиційні) і підтримку її результативності (нормативно-правові, кадрові, інформаційні, іміджеві, адміністративно-управлінські).

Семеній Р. [5] визначає, що державне управління діяльністю авіаційного транспорту здійснюється шляхом проведення та реалізації економічної (податкової, фінансово-кредитної, тарифної, інвестиційної) та соціальної політики, включаючи надання дотацій на пасажирські перевезення.

У документі Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) [6] визначені механізми державної підтримки міжнародного авіаційного транспорту (перехресне субсидування; залік експлуатаційних втрат; надання капіталу; гранти; гарантії; позики або страхування на пільгових умовах; захист від банкрутства; відмова від стягнення належних сум; забезпечення нормального прибутку від інвестованих державних коштів; податкові пільги або звільнення від сплати податків; компенсація фінансового тягаря, покладеного органами державної влади; доступ на некомерційній основі до засобів аеронавігації, палива, наземного обслуговування, безпеки, комп'ютерних систем резервування, розподілу слотів або інших супутніх засобів та послуг, необхідних для функціонування повітряних перевезень).

Методи державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС – це способи впливу держави на сферу надання послуг авіаційного транспорту, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор з метою створення умов їх ефективного функціонування відповідно до напрямків державної економічної політики.

В умовах війни та повоєнного відновлення економіки неможливе повернення до звичних підходів і методів державного регулювання. Необхідно виробити стратегію протистояння, захисту, збереження і розвитку України в умовах воєнної загрози, сусідства з агресором.

Указом Президента України №479/2021 прийняте рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості», в якому одним із базових елементів національної системи стійкості визначено стійке функціонування транспортних систем [10].

У таблиці наведені системні ризики економічної стійкості функціонування авіаційного транспорту України в умовах війни та повоєнного відновлення й ключові дії для їх зниження та зміцнення стійкості.

Одним із найважливіших досягнень у процесі конвергенції українського авіаційного транспорту до ЄС є приєднання до Спільного авіаційного простору (САП). Україна та ЄС підписали Угоду про САП 12.10.2021 р. в рамках 23-го саміту Україна - ЄС в Києві. Європейський САП – це двостороння угода між ЄС і третіми країнами для встановлення спільних стандартів безпеки та лібералізації ринкових відносин у сфері авіації [11]. По суті, САП – це зона вільної торгівлі для авіації. Ця угода базується на принципі прийняття країною всього законодавства ЄС у сфері цивільної авіації, зокрема щодо безпеки польотів, захисту пасажирів, відповідальності авіаперевізників за перевезення, захисту навколишнього середовища, конкуренції та державної допомоги. Для України це конкретний і цільовий напрям інтеграції до ринку ЄС згідно з його стандартами [12].

Таблиця. Ризики економічної стійкості функціонування авіаційного транспорту України в умовах війни та повоєнного відновлення й ключові дії для їх зниження

Системні ризики для економічної стійкості	Точки уразливості в умовах воєнного стану	Ключові дії для зниження уразливості та зміцнення стійкості
Системними ризиками економічної стійкості України в умовах війни є: - триваюча широкомасштабна військова агресія Російської Федерації проти України; - дефіцит фінансування для утримання авіаційної галузі під час військової агресії та робіт з відновлення пошкоджених об'єктів авіаційної та аеронавігаційної інфраструктури; - часткова невідповідність законодавства України з питань авіаційного транспорту вимогам ЄС.	Загалом з 19 діючих цивільних аеропортів зруйновано аеродромні комплекси (злітно-посадкові смуги, будівлі, споруди) у 12 аеропортах. Орієнтовні збитки аеропортів та аеронавігаційного обладнання складають близько 200 млрд. грн. [2]. Вітчизняне законодавство з питань авіаційної діяльності потребує подальшої адаптації відповідно вимог ЄС.	Ключові дії: - відновлення об'єктів аеропортової та аеронавігаційної інфраструктури та операційної діяльності українських авіакомпаній; - відновлення надання послуг аеронавігаційного обслуговування в повітряному просторі України; - адаптація національного законодавства у сфері авіаційного транспорту до законодавства ЄС.

Джерело: Розроблено автором

Аналіз нормативно-правових актів у сфері діяльності авіаційного транспорту дозволив систематизувати методи державного регулювання процесів конвергенції України до ЄС (рисунок).

Розглянемо ці методи більш детально, визначаючи основні засоби їх реалізації.

Підвищення рівня безпеки:

- впровадження заходів з безпеки польотів з метою створення ефективної системи управління на державному рівні та рівні суб'єктів авіаційної діяльності відповідно до додатка 19 до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію та Глобального плану забезпечення безпеки польотів на 2013-2027 роки [1];

- створення системи кібернетичної безпеки цивільної авіації з урахуванням вимог ІКАО, настанов національного регулятора у сфері кібернетичної безпеки та існуючих європейських практик;
- приведення функціоналу Бюро розслідування пригод на авіаційному транспорті у відповідність до європейського законодавства задля прийняття оптимального рішення у разі інциденту чи акту незаконного втручання;

Рисунок – Основні методи державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС

Джерело: Розроблено автором

- посилення співробітництва з Європейським агентством з безпеки польотів (EASA);
- врегулювання на законодавчому рівні питання щодо здійснення контролю за орнітологічною ситуацією в аеропортах України з урахуванням стандартів та рекомендованої практики ІКАО;
- забезпечення екологічної безпеки та енергозбереження об'єктів цивільної авіації. Україна приймала участь у програмі компенсації та скорочення викидів CO₂ від міжнародної авіації в рамках програми CORSIA (Carbon Offsetting Scheme for International Aviation) [13].

Прогресуюча ліберальна політика:

- зняття обмежень на паритетних засадах щодо кількості призначених авіапідприємств, пунктів та частот при виконанні польотів між Україною та різними регіонами світу;
- збільшення кількості ефективних конкурентів на рівні маршрутів авіаційних перевезень;
- свобода встановлення цін авіаперевізником;
- збільшення чисельності лоу-кост перевізників [14] ;
- ліцензування послуг;
- удосконалення процедури валютного регулювання підприємств цивільної авіації з метою зменшення собівартості їх послуг та підвищення конкурентоспроможності;
- реалізація регіональними аеропортами стратегічних проектів, в тому числі через державно-приватне партнерство та комплексні міжнародні програми з пільговими умовами фінансування;
- впорядкування правових, експлуатаційних та фінансових відносин між власниками аеродромів та їх фактичними експлуатантами, в тому числі в рамках проектів державно-приватного партнерства.

Дерегуляція економічної діяльності:

- спрощення формальностей під час здійснення міжнародних авіаційних перевезень вантажів через аеропорти України шляхом впровадження рекомендацій Європейської економічної комісії ООН щодо принципу «єдиного вікна» стосовно технологій та процедур контролю, розвитку державно-приватного партнерства;
- впровадження стандартів та рекомендованої практики ІКАО та Рамкових стандартів безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі (SAFE) Всесвітньої митної організації, зокрема в частині запровадження інституту уповноваженого економічного оператора, для безпеки логістичного ланцюга поставок авіаційних вантажів та пошти і спрощення процедур перетинання державного кордону для пасажирів;

- сприяння розвитку та популяризації авіації загального призначення, в тому числі шляхом спрощення процедур реєстрації, сертифікації та митного оформлення повітряних суден і надлегких літальних апаратів, а також приведення вимог законодавства України у відповідність із стандартами та рекомендованою практикою ІКАО щодо нерегулярних міжнародних польотів з некомерційною метою.

Сприяння зовнішньоекономічній і міжнародно-правовій діяльності цивільної авіації:

- реалізація Угоди про спільний авіаційний простір з ЄС з одночасним проведенням двосторонніх переговорів щодо лібералізації згідно з зазначеною Угодою;

- обрання України до членів Ради ІКАО та активна участь в її роботі.

Технічне удосконалення:

- розбудова термінальних пасажирських та вантажних комплексів з мультимодальними технологіями за рахунок їх власників та/або державно-приватного партнерства із забезпеченням міжнародних стандартів якості обслуговування пасажирів, у тому числі осіб з обмеженою рухливістю та осіб з інвалідністю, вантажів та пошти;

- реконструкція злітно-посадкових смуг та комплексна модернізація обладнання в регіональних аеропортах для можливості експлуатації середньо-магістральних літаків, а за доцільності і широкофюзеляжних літаків, відповідно до європейського законодавства;

- підвищення пропускної спроможності повітряного простору України через запровадження *повітряного простору вільних маршрутів (Free Route Airspace – FRAU)*;

Повітряний простір вільних маршрутів – це сталий елемент структури повітряного простору країни (або декількох країн, у разі застосування транскордонних операцій в рамках регіональних районів FRA (*free route airspace*)), визначений у вертикальних та горизонтальних межах.

У ньому авіакомпанії можуть вільно планувати будь-які маршрути з урахуванням своїх потреб, проте з обов'язковим урахуванням діючих в цей проміжок часу обмежень/заборон на використання певних частин повітряного простору під відповідальністю України та інших можливих обмежень.

Це означає, що користувачі можуть прокласти свої маршрути безпосередньо від однієї до іншої точки або через проміжні (опубліковані чи неопубліковані) точки, без використання фіксованої мережі маршрутів.

Незважаючи на таку відносну свободу дій, у повітряному просторі вільних маршрутів польоти залишаються під пильним контролем з боку авіадиспетчерів, які здійснюють допомогу пілотам, вирішують потенційно-конфліктні ситуації та забезпечують нормативний рівень безпеки польотів.

Також необхідною умовою для виконання таких польотів є наявність бортового обладнання, що здатне витримувати необхідну навігаційну точність польоту. Наразі більшість літаків у комерційній авіації відповідають цим сучасним вимогам [15].

- підвищення конкурентоспроможності міжнародного аеропорту «Бориспіль» як провідного вузлового аеропорту Східної Європи, зокрема шляхом розширення мережі авіаційних сполучень, залучення більшої кількості авіаперевізників;

- врегулювання питання використання безпілотних літальних апаратів у повітряному просторі України та особливо - в районі аеропортів та аеродромів цивільної авіації;

- приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів шляхом прийняття нового Повітряного Кодексу України та переведення у відповідність до JAA¹ систем сертифікації:

- авіатехніки;
- організацій-розробників;
- організацій-виробників авіаційної техніки;
- експлуатантів;
- організацій з технічного обслуговування авіатехніки;
- видача свідоцтв льотному персоналу.

Впровадження інформаційних технологій:

- запровадження технологій електронного керування всіма етапами логістичного ланцюга для авіаційних вантажних перевезень та пошти відповідно до всесвітньої програми «*IATA-FIATA Air Cargo Program*»;

- реалізація стратегічних проектів в авіації, модернізація та розвиток інфраструктури аеропортів та провайдерів аеронавігаційних послуг України, в тому числі запровадження новітніх технологій віддаленого аеродромно-диспетчерського обслуговування (*remote control tower*) регіональних аеропортів з малими обсягами перевезень;

- впровадження системи електронного документообігу під час здійснення авіаційних вантажних перевезень;

- реалізація програм цифрової трансформації, інвестуючи в проекти розвитку біометричних технологій, технологій блокчейн, VR, AR та хмарних сервісів, технології обробки та аналізу великих даних, а також проекти створення інтелектуальних цифрових центрів. В цілому рівень цифровізації авіаційної галузі становить більше 30% [4];

- трансформація традиційних аеропортів у так звані екосистеми – економічні центри з персоналізованим технологічним середовищем для обслуговування пасажирів;

¹ Joint Aviation Authorities (JAA) - Об'єднане управління цивільної авіації, представляє регуляторні органи цивільної авіації для низки країн Європи, які погодилися співпрацювати у розробці та впровадженні спільних стандартів безпеки та процедур.

- впровадження технології управління повітряним рухом ADS-B (*Automatic Dependent Surveillance – Broadcast*), яка дозволяє відслідковувати місцезнаходження літаків, проводити моніторинг його руху як в межах аеропорту, так віддалених місцях, де обмежена дія радарів;

- для ідентифікації об'єктів на основі радіочастотного електромагнітного випромінювання та автоматизованого зчитування даних повітряного судна використовується цифрова технологія *RFID* (*Radio Frequency Identification*). За допомогою технології *RFID* проводиться ідентифікація співробітників аеропортів, моніторинг руху вантажів та пасажирів, а також підтримується високий рівень безпеки в аеропортах.

Висновки. Інтеграція національної цивільної авіації в систему міжнародних зв'язків являє собою стратегічно важливу ціль національної економічної політики. Досягнення цієї цілі дає можливість Україні стати учасником програми розвитку єдиного європейського повітряного простору. Підписання України з країнами ЄС Угоди про Спільний авіаційний простір сприяє розвитку вітчизняної авіаційної галузі та передбачає об'єднання авіатранспортних ринків нашої країни і ЄС через процес лібералізації ринків, зняття бар'єрів.

Під час повоєнного відновлення України необхідно впроваджувати нові методи державного регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту до ЄС:

- запровадження повітряного простору вільних маршрутів;
- розвиток інституту уповноваженого економічного оператора;
- трансформація традиційних аеропортів у екосистеми;
- використання цифровізації, сучасних технологій управління повітряним рухом, біометрії, штучного інтелекту, електронного документообігу.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.
2. Проект Плану відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/restoration-and-development-of-infrastructure.pdf>.
3. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>.
4. Димтієва О. І. Державне регулювання інноваційного розвитку транспортної інфраструктури. URL: https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/dmytriieva_dis.pdf.
5. Семеній Р. Державне регулювання цивільної авіації в Україні. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/409>.
6. Overview of regulatory and industry developments in international air transport. URL: https://www.icao.int/Meetings/a39/Documents/Overview_of_Regulatory_and_Industry_Developments_in_International_Air_Transport.pdf.
7. Кудрицька Н. В. Процеси конвергенції у сфері авіаційного транспорту України. Actual problems of practice and science and methods of their solution : Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference (January 31 - February 2 2022, Italy, Milan). P. 169-171. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2022/01/Actual-problems-of-practice-and-science-and-methods-of-their-solution.pdf>.
8. Кудрицька Н. В. Бізнес-модель авіаційних компаній як ефективний метод визначення процесів конвергенції. Сучасні світові тенденції розвитку економіки, обліку, фінансів і права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (12 липня 2022 р., Полтава). С.15-17. URL: http://www.economics.in.ua/2022/07/blog-post_20.html.
9. Кудрицька Н. В. Контролінг – ефективний метод дослідження процесів конвергенції на рівні підприємства. Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: збірник матеріалів одинадцятої міжнародної науково-практичної конференції (9-10 вересня 2022 р., Одеса). С. 252-253. URL: https://drive.google.com/file/d/1rWxemxDXbFHstYZ_7dD2aLMgvRsOc42p/view.
10. Президент України. В. Зеленський. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>.
11. Мільян О. С. Відповідність національних аспектів регулювання в системі цивільної авіації до європейських стандартів в розрізі укладення Угоди про спільний авіаційний простір. URL: http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Economics/2_131591.doc.htm.
12. «Acquis ЄС у сфері цивільної авіації та перспективи адаптації законодавства України у світлі підписання та набуття чинності Угоди про спільний авіаційний простір між Україною та ЄС». URL: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/201410280000001572.doc>.
13. Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf.
14. EU Air Transport Liberalisation Process, Impacts and Future Considerations. URL: <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/docs/dp201504.pdf>.
15. Вільні маршрути: в Україні запроваджується нова концепція повітряного простору. URL: https://www.avianews.com/blog/2021/12/08/ukraine_introduced_free_route_airspace_ukraine.

References

1. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku [On the approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.

2. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy [Project of the Recovery Plan of Ukraine]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/restoration-and-development-of-infrastructure.pdf>.
3. Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny [Project of the Recovery Plan of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>.
4. Dmytriieva O. I. Derzhavne rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku transportnoi infrastruktury [State regulation of innovative development of transport infrastructure]. URL: https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/dmytriieva_dis.pdf.
5. Semenii R. Derzhavne rehuliuвання tsyvilnoi aviatsii v Ukraini [State regulation of civil aviation in Ukraine]. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/409>.
6. Overview of regulatory and industry developments in international air transport. URL: https://www.icao.int/Meetings/a39/Documents/Overview_of_Regulatory_and_Industry_Developments_in_International_Air_Transport.pdf.
7. Kudrytska N. V. (2022). Protsesy konverhentsii u sferi aviatsiinoho transportu Ukrainy [Convergence processes in the sphere of air transport of Ukraine] Actual problems of practice and science and methods of their solution : Abstracts of IV International Scientific and Practical Conference (January 31-February 2, Italy. Milan). P. 169-171. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2022/01/Actual-problems-of-practice-and-science-and-methods-of-their-solution.pdf>.
8. Kudrytska N. V. (2022). Biznes-model aviatsiinykh kompanii yak efektyvnyi metod vyznachennia protsesiv konverhentsii [Business model of aviation companies as an effective method for determining convergence processes] Suchasni svitovi tendentsii rozvytku ekonomiky, obliku, finansiv i prava: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (12 lypniar, Poltava). S.15-17. URL: http://www.economics.in.ua/2022/07/blog-post_20.html.
9. Kudrytska N. V. (2022). Kontrolinh – efektyvnyi metod doslidzhennia protsesiv konverhentsii na rivni pidpriemstva [Controlling – an effective method of researching convergence processes at the enterprise level]. Ekonomika pidpriemstva: suchasni problemy teorii ta praktyky: zbirnyk materialiv odynadtsiatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (9-10 veresnia, Odesa). S. 252-253. URL: https://drive.google.com/file/d/1rWxemxDXbFHstYZ_7dD2aLMgvRsOc42p/view.
10. Prezydent Ukrainy. V. Zelenskyi [President of Ukraine. V. Zelenskyi]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>.
11. Mylian O. S. (2013). Vidpovidnist natsionalnykh aspektiv rehuliuвання v systemi tsyvilnoi aviatsii do yevropeyskykh standartiv v rozrizi ukladennia Uhody pro spilnyi aviatsiinyi prostir [Conformity of national aspects of regulation in the civil aviation system to European standards in the context of the conclusion of the Agreement on common aviation space]. URL: http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Economics/2_131591.doc.htm.
12. Acquis YeS u sferi tsyvilnoi aviatsii ta perspektivy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy u svitli pidpysannia ta nabuttia chynnosti Uhody pro spilnyi aviatsiinyi prostir mizh Ukrainoiu ta YeS [EU acquis in the field of civil aviation and prospects for adaptation of Ukrainian legislation in light of the signing and entry into force of the Agreement on a common aviation space between Ukraine and the EU]. URL: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/201410280000001572.doc>
13. Sektoralna intehtratsiia Ukrainy do YeS: peredumovy, perspektivy, vyklyky [Sectoral integration of Ukraine into the EU: prerequisites, prospects, challenges]. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf.
14. EU Air Transport Liberalisation Process, Impacts and Future Considerations [EU Air Transport Liberalization Process, Impacts and Future Considerations]. URL: <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/docs/dp201504.pdf>.
15. Vilni marshruty: v Ukraini zaprovadzhuietsia nova kontseptsiiia povitrianoho prostoru [Free routes: a new airspace concept is being introduced in Ukraine]. URL: https://www.avianews.com/blog/2021/12/08/ukraine_introduced_free_route_airspace_ukraine.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Кудрицька Наталія Василівна, старший науковий співробітник відділу розвитку інфраструктури, старший науковий співробітник, кандидат економічних наук, Інститут економіки та прогнозування НАН України, вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна, ORCID : 0000-0003-3271-3112, e-mail: natalyust@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kudrytska Natalia, senior fellow for development of infrastructure, Senior Researcher, PhD, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, st. Panasa Myrnoho, 26, Kyiv, 01011, Ukraine, e-mail: natalyust@ukr.net

BULGARIAN CONTRIBUTION TO THE ECONOMICS OF THE EUROPEAN UNION**Kalinkova Sabrina**

Bulgaria, as one of the youngest members of the European Union (EU), has made significant contributions to the economic development of the Union. Since joining the European Union in 2007, Bulgaria has undergone a series of economic reforms and has shown impressive growth rates, which have had positive effects on the European Union's economy. The country's strategic location, low-cost labour force, and relatively low corporate tax rates have made it an attractive destination for foreign investors, leading to increased trade and investment flows between Bulgaria and other European Union member states. Bulgaria has also played an active role in the European Union's efforts to deepen economic integration and promote the digital single market. However, the country still faces challenges related to corruption, governance, and demographic trends that need to be addressed to ensure sustainable growth and to fully realize its potential in the European Union's economy.

Key words: Bulgarian contribution, total product, European Union's economy.

JEL Classification: F15, F20

ВНЕСОК БОЛГАРІЇ У ЕКОНОМІКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**Калінкова Сабріна**

Болгарія, як один із наймолодших членів Європейського Союзу (ЄС), зробила значний внесок в економічний розвиток блоку. З моменту вступу до ЄС у 2007 році Болгарія пройшла низку економічних реформ і продемонструвала вражаючі темпи зростання, що мало позитивний вплив на економіку ЄС. Стратегічне розташування країни, низька вартість робочої сили та відносно низькі ставки корпоративного податку зробили її привабливою для іноземних інвесторів, що призвело до збільшення торгівлі та інвестиційних потоків між Болгарією та іншими державами-членами ЄС. Болгарія також відіграє активну роль у зусиллях ЄС щодо поглиблення економічної інтеграції та просування єдиного цифрового ринку. Проте країна все ще стикається з проблемами, пов'язаними з корупцією, управлінням і демографічними тенденціями, які необхідно вирішити, щоб забезпечити стає зростання та повністю реалізувати свій потенціал в економіці ЄС.

Ключові слова: болгарський внесок, загальний продукт, економіка ЄС.

Brief overview about the current state of the European Union

The European Union (EU) is a political and economic union of 27¹ member states that is formed in the aftermath of World War II as a means of promoting peace and prosperity across the continent. Today, membership in the European Union is seen as a valuable asset for countries looking to increase their economic growth, enhance their political influence, and promote greater cooperation with other nations. There are several key benefits to being a member of the European Union. One of the primary advantages is access to the single market, which allows goods and services to be traded freely between member states without tariffs or other barriers.

In addition to the economic benefits, European Union membership also offers significant political advantages. Members of the European Union have a position in shaping the Union's policies and regulations, as well as participating in its decision-making processes. This allows member states to have a greater voice on the global stage and to exert more influence in international affairs. Another advantage of European Union membership is the ability to collaborate with other member states on issues of common concern, such as climate change, terrorism, and migration. By working together, member states can pool their resources and expertise to tackle complex challenges that would be difficult to address on their own.

However, European Union membership also comes with certain obligations and responsibilities. Members must comply with European Union regulations and standards, which can sometimes be costly and time-consuming. They must also contribute to the European Union budget, which is used to fund various projects and initiatives across the union. There are also concerns about the potential loss of sovereignty that comes with European Union membership. Critics argue that the European Union's supranational structure and decision-making processes can undermine national sovereignty and democratic accountability. Additionally, some argue that the European Union's policies and regulations can be overly bureaucratic and restrictive, stifling innovation and entrepreneurship.

Despite these concerns, however, European Union membership remains an attractive option for many countries. Since its inception, the European Union has grown from just six member states to 27, with several more countries expressing interest in joining in the future. For many, the benefits of European Union membership outweigh the potential drawbacks, making it a valuable asset for countries looking to increase their economic growth, political influence, and international cooperation.

Bulgarian Membership in the European Union: A Look at the Past, Present, and Future

In 2007, Bulgaria became the 27th member state to join the European Union (EU). The country's accession to the European Union was the result of years of political and economic reforms, and it was seen as a significant milestone in Bulgaria's history. However, since its membership, Bulgaria has faced several challenges, including corruption, organized crime, and political instability.

¹ 28 members with United Kingdom until 2020. The analyzed data includes the information about United Kingdom.

Background on Bulgarian European Union Membership

Bulgaria's path to European Union membership was long and challenging. After the fall of communism in 1989, the country embarked on a series of political and economic reforms. However, the pace of the reforms was slow, and Bulgaria faced several setbacks, including hyperinflation, high unemployment, and a banking crisis. In 1997, Bulgaria applied for European Union membership, and negotiations started in 2000. However, progress was slow, and the European Union repeatedly criticized Bulgaria for its slow pace of reforms, especially in the areas of justice, corruption, and organized crime. Nevertheless, Bulgaria continued its reforms, and in 2004, it was invited to join the European Union along with nine other countries. In 2007, after fulfilling all the conditions set by the European Union, Bulgaria officially became a member state.

Achievements and Challenges of Bulgarian European Union Membership

Bulgaria's membership in the European Union has brought several benefits to the country. Firstly, it has opened up new markets for Bulgarian goods and services, creating new opportunities for businesses and contributing to economic growth. Secondly, it has increased foreign investment in Bulgaria, which has led to the development of new industries and the creation of new jobs. Thirdly, it has provided Bulgarian citizens with the right to live and work in any European Union member state, enabling them to benefit from the European Union's free movement policies.

However, Bulgarian European Union membership has not been without challenges. One of the most significant challenges has been corruption and organized crime. Bulgaria has struggled to combat these issues, and the European Union has repeatedly criticized the country for its lack of progress. Corruption has also hindered Bulgaria's economic growth and discouraged foreign investment. Another challenge has been political instability. Bulgaria has experienced several political crises since joining the European Union, which have hindered its ability to implement reforms and address its challenges effectively. Finally, Bulgaria's membership in the European Union has also exposed the country to the negative effects of the global economic crisis, which has affected its economy and led to high unemployment rates.

Future of Bulgarian Relationship with the European Union

Despite its challenges, Bulgaria remains committed to its European Union membership. The country has continued to implement reforms in areas such as the judiciary, the fight against corruption, and organized crime. In 2019, Bulgaria adopted a new anti-corruption law, which was seen as a significant step forward in the country's fight against corruption. Bulgaria also benefits from European Union funding and support, which has helped the country modernize its infrastructure, improve its healthcare system, and address environmental issues. Additionally, Bulgaria is part of the European Union's Common Foreign and Security Policy, which provides it with access to the European Union's diplomatic network and decision-making process. However, the relationship between Bulgaria and the EU has been strained in recent years.

Bulgarian contribution to the economy of European Union

Since Bulgaria has joined the European Union, the country has made significant contributions to the economy of the European Union, playing an important role in the region's economic development.

One of the most significant contributions Bulgaria has made to the European Union's economy is its strong agricultural sector. Bulgaria has a diverse range of agricultural products, including grains, fruits, vegetables, and livestock, which have contributed significantly to the European Union's food supply. The country has a long history of farming and agriculture, with fertile soil and a favourable climate for crops such as wheat, corn, and sunflowers. Bulgaria is one of the largest producers of sunflower oil in the world, and it is also a major exporter of wheat and barley. The country is known for producing high-quality rose oil and lavender, which are essential ingredients in the cosmetics industry. In addition to agriculture, Bulgaria has a thriving manufacturing sector that has helped boost the European Union's economy. The country is home to a variety of industries, including electronics, textiles, and machinery. Bulgarian businesses have been able to take advantage of the European Union's single market, which has allowed for the free movement of goods, services, and capital across borders, enabling them to sell their products throughout Europe.

In addition to its agricultural sector, Bulgaria is also a significant producer of energy. The country has large reserves of coal and lignite, which are used to generate electricity. Bulgaria is also investing in renewable energy sources such as wind and solar power, which will help to reduce the country's reliance on fossil fuels.

Bulgaria's location in south-eastern Europe also makes it an important transit hub for trade between Europe and Asia. The country's Black Sea ports provide a gateway to the Middle East and Asia, and Bulgaria is also a key transport corridor for natural gas and oil pipelines from Russia and the Caspian region. Bulgaria has also become an attractive destination for foreign investment, with many international companies setting up operations in the country. The Bulgarian government has implemented a number of measures to attract foreign investment, including offering tax incentives and streamlined bureaucratic procedures. As a result, Bulgaria has become a hub for outsourcing and has seen significant growth in its IT sector, with many companies outsourcing their IT services to Bulgaria due to its highly skilled workforce and cost-effective services.

Tourism is another significant contributor to Bulgaria's economy. The country has a rich cultural heritage and beautiful natural landscapes, making it an attractive destination for tourists from around the world. The tourism industry has provided employment opportunities for many Bulgarians and has helped boost the country's economy.

Bulgarian contribution in numbers

The study of the contribution of the Bulgarian economy to the European Union through an analysis of the volume of total product should be seen as only one aspect of this analysis. Table 1 presents information on the absolute values of the total product created by the Bulgarian economy, as well as the overall product within the

integration community. As can be seen from the data presented, there is a trend towards an increase in these volumes from the beginning of the study period (2010) until 2019.

Table 1: Absolute volumes of total product created in Bulgarian economic and the economic of EU (period 2010-2020; in EUR)

	Bulgaria	EU
2010	79 172,48	23 924 299,00
2011	87 265,29	24 961 781,45
2012	89 310,45	25 375 748,57
2013	86 845,80	25 397 468,25
2014	92 215,70	29 842 339,02
2015	96 483,16	27 247 745,33
2016	96 158,00	27 288 803,46
2017	105 362,42	28 383 604,29
2018	114 657,98	29 558 812,51
2019	122 918,58	30 567 431,99
2020	120 918,17	28 857 818,72

Source: Eurostat

In 2020, the European Union experienced a significant economic decline due to the many areas, including employment, trade, and investment, which results in decrease of the value of COVID-19 pandemic. The pandemic had a profound impact on the European Union's economy, which led to the worst recession in decades. The pandemic's impact on the European Union's economy was felt in total product generated in each member-state.

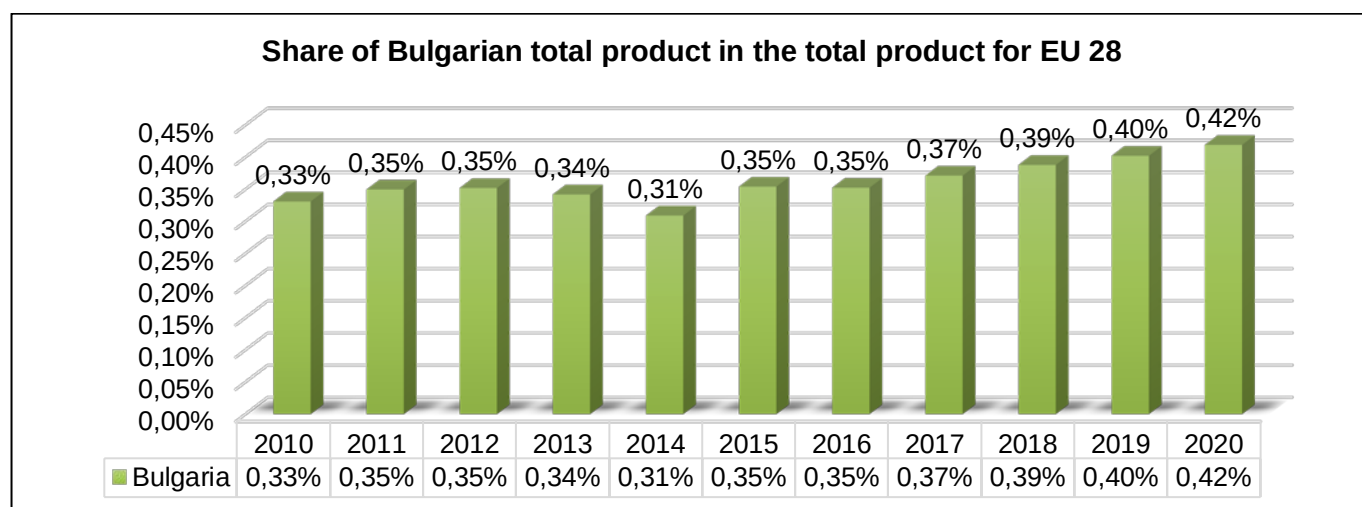
One of the main reasons for the economic decline was the measures taken to control the spread of the virus. These measures, such as lockdowns, social distancing rules, and travel restrictions, led to a significant reduction in economic activity across the European Union. The measures had a severe impact on the services sector, which accounts for the majority of the European Union's economic activity. Businesses such as restaurants, hotels, and retail shops were forced to close or reduce their operations, leading to significant job losses and a decline in consumer spending.

The impact of the pandemic on the European Union's economy was also felt in the manufacturing sector. The lockdown measures disrupted supply chains, leading to a reduction in production and a decline in exports. Many countries imposed export restrictions to ensure that they had enough medical supplies and equipment to deal with the pandemic. This led to a decline in trade, which further exacerbated the economic decline.

The European Union's economy was also impacted by the pandemic's global impact. Many of the European Union's trading partners, such as the United States and China, also experienced significant economic declines due to the pandemic. This led to a decline in demand for European Union exports and a reduction in foreign investment in the EU.

Diagram 1 illustrates Bulgaria's contribution to the overall production of the European Union based on its share. As can be seen, the share of the Bulgarian economy forms less than 1% of the Community's economy. These values are entirely understandable and are determined by the objective characteristics of the country - size, competitiveness, resource endowment, efficiency, and production potential.

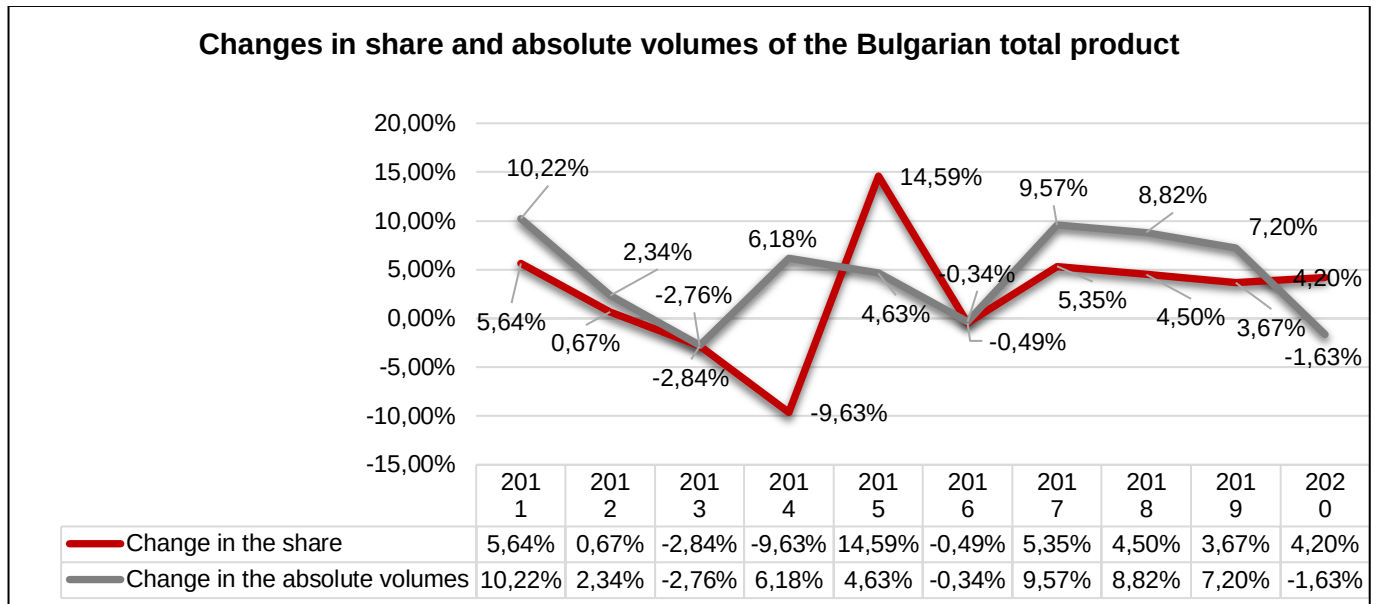
A positive trend that should be noted is the increase in the relative share size at the end of the study period compared to its beginning. To assess Bulgaria's role in the economy of the European Union, the presence of the just-mentioned trend in the face of the challenges posed by the COVID-19 pandemic should also be considered.

Source: Author's diagram, based on author's calculation with information provided by Eurostat

Diagram 1: Share of Bulgarian total product in the total product for EU 28

At the same time, it should be noted that there is no evidence of identical trends in the rates of change in the absolute volume of total product created in the Bulgarian economy and in the case of this total product within the Community. Diagram 2 provides visual confirmation of the statement formulated.

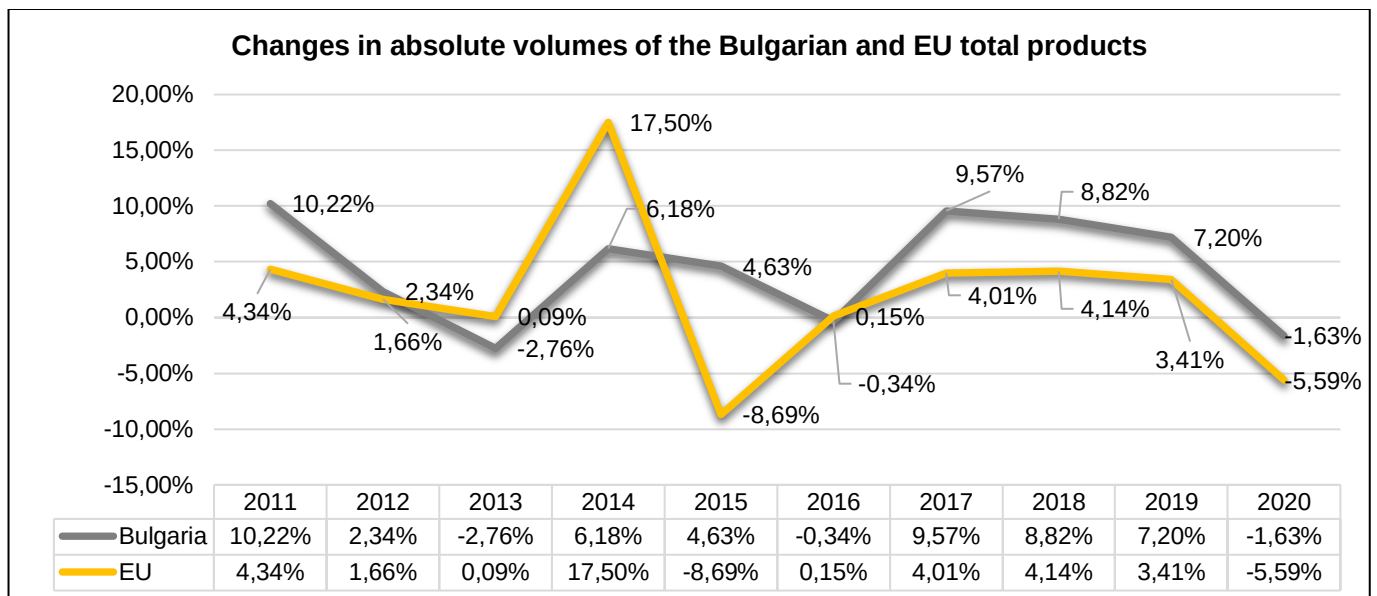

Source: Author's diagram, based on author's calculation with information provided by Eurostat

Diagram 2: Changes in share and absolute volumes of the Bulgarian total product

The presented data shows that there is a trend of leading changes (in a positive direction) in the absolute volumes of total product for Bulgaria compared to the change in the relative share of the same product within the European Union. In addition, it is noteworthy that there was a decline in the share of the Bulgarian economy in 2014, while there was a significant increase in the absolute values of the indicator. This trend continues until the last year of the research period (2020), when the change in the relative share is higher than the change in the absolute values. For this reason, it can be hypothesized that in the future, the importance of the Bulgarian economy for the development and functioning of the economy of the integration community will increase.

Last but not least, the comparison between the rate of change in the volume of total product for Bulgaria and that for the European Union is also of interest. For this purpose, Diagram 3 presents the studied changes.

Source: Author's diagram, based on author's calculation with information provided by Eurostat

Diagram 3: Changes in absolute volumes of the Bulgarian and EU total products

During the studied period (taking into account the presence of certain fluctuations) in the Bulgarian economic system, higher rates of change (increase and decrease) in the absolute volume of the total product are reported, compared to the changes in the economy of the European Union as a whole. For example, in 2010, 2015, 2017,

2018 and 2019, the growth rates of the total output created in Bulgaria were about twice as high as those characterizing the integration community. Only in 2013, 2014 and 2016 was there an increase ahead of Bulgaria in the European Union.

Conclusion

In conclusion, it is evident that Bulgaria has made significant contributions to the economic growth and development of the European Union since its accession in 2007. Despite facing various challenges and obstacles, such as the global economic crisis and the COVID-19 pandemic, Bulgaria has managed to maintain steady economic growth and has been making continuous efforts to improve its economic situation. However, there are still challenges that Bulgaria needs to address in order to fully realize its potential as a member of the European Union.

Overall, Bulgaria's contribution to the economic success of the European Union cannot be understated. As a member state, Bulgaria has demonstrated its commitment to the European Union's values and has been a valuable partner in advancing the European Union's economic agenda. As such, Bulgaria's role in the European Union will continue to be significant and its contributions will continue to be crucial to the success of the European Union as a whole.

References

1. Eurostat (2021), *ESA Supply and Use Tables; FIGARO input-output tables*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/esa-supply-use-input-tables/figaro>

ACKNOWLEDGEMENTS

«This work was financially supported by the UNWE Research Programme (Research Grant №1/2022)».

ДАНІ ПРО АВТОРА

Сабріна Калінкова, кандидат економічних наук, асистент кафедри «Маркетинг і стратегічне планування», Університет національної і світової економіки, Софія
email: s.kalinkova@unwe.bg

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Sabrina Kalinkova, Dr., Chief Assistant at the Department of «Marketing and Strategic Planning» at the University of National and World Economy, Sofia.
email: s.kalinkova@unwe.bg

УДК 334.7:005.932

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-65-76>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шугалій А. М.

Вже більше року в Україні триває розпочата Росією війна проти України, яка є найбільшою за масштабами з часів Другої світової війни. Починаючи з 24 лютого 2022 року в Україні запроваджено військовий стан. У зв'язку з цим Україна зіштовхнулася з низкою питань, які потребують ретельного вивчення, негайного оперативного вирішення та державного регулювання. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств в умовах воєнного стану має певну специфіку. Протягом усього часу повномасштабної війни економіка країни зазнала колосальних втрат, які продовжують накопичуватись.

Суттєву роль у стабілізації та відновленні економіки відіграє детальний аналіз поточної ситуації та чинників, що впливають на неї, а на підставі зроблених висновків - оперативне державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності з метою забезпечення національної безпеки.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. На сьогодні зовнішньоекономічна діяльність повинна забезпечити національну безпеку держави без перебільшення.

У сучасних умовах, коли окремі бюджетотворюючі підприємства держави зруйновані або пошкоджені, частина території окупована, а інша знаходиться під постійним обстрілом в зоні бойових дій, міжнародні логістичні шляхи експорту та імпорту товарів та логістичні центри постачання та зберігання товарів порушено, енергетична система зазнає безпрецедентних руйнувань, деякі міжнародні транспортні коридори закриті, а інші працюють з великим перевантаженням, пункти пропуску для авіаційного сполучення по всій державі закриті, а морські порти працюють в обмеженому режимі - державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств має велике значення.

При цьому важливо забезпечити створення сприятливих умов для підприємств, що діють в умовах бойових дій та обмежень. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності повинно забезпечувати їх захист та підтримку, зокрема шляхом зменшення бюрократичних перешкод,

прискорення процедур митного оформлення, спрощення правил експорту та імпорту товарів. Такі заходи допоможуть підприємствам зберегти конкурентоспроможність в умовах кризи та зміцнити позиції на міжнародному ринку.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічна діяльність підприємств, зовнішньоекономічна політика, міжнародна торгівля, світовий ринок, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, імпорт, експорт, воєнний стан, національна безпека держави.

CURRENT TRENDS AND PROBLEMS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF A MILITARY STATE

Shuhalii Anatolii

The war that Russia started against Ukraine more than a year ago, which is the largest in scale since World War II, continues in Ukraine. Starting from February 24, 2022, martial law has been introduced in Ukraine. In connection with this, Ukraine has faced a number of issues that require careful study, immediate operational resolution, and state regulation. The foreign economic activity of enterprises under conditions of martial law has a certain specificity. Throughout the full-scale war, the country's economy has suffered enormous losses, which continue to accumulate.

A detailed analysis of the current situation and the factors that affect it plays a significant role in stabilizing and restoring the economy, and based on the conclusions drawn, prompt state regulation of foreign economic activity is essential to ensure national security.

State regulation of foreign economic activity is aimed at protecting Ukraine's economic interests, as well as the rights and legitimate interests of foreign economic activity entities. Currently, foreign economic activity should ensure national security without exaggeration.

In modern conditions, when some budget-forming enterprises of the state are destroyed or damaged, part of the territory is occupied, and another is constantly shelled in the combat zone, international logistics routes for export and import of goods and logistics centers for supply and storage of goods are disrupted, the energy system is experiencing unprecedented destruction, some international transport corridors are closed, and others work with significant overload, state regulation of foreign economic activity of enterprises is of great importance.

At the same time, it is important to create favorable conditions for enterprises operating in conditions of combat and restrictions. State regulation of foreign economic activity should provide their protection and support, including by reducing bureaucratic obstacles, accelerating customs clearance procedures, and simplifying rules for the export and import of goods. These measures will help enterprises maintain competitiveness in crisis conditions and strengthen their positions in the international market.

Key words: foreign economic activity, foreign economic activity of enterprises, foreign economic policy, international trade, world market, state regulation of foreign economic activity, import, export, state of war, national security of the state.

Постановка проблеми. Пошуки нових механізмів організації зовнішньоекономічної діяльності (далі - ЗЕД) та збереження експортного потенціалу є надзвичайно важливими завданнями для України в умовах воєнного стану. Під час воєнного стану економіка України зіштовхнулася з низкою проблемних питань по кожному напрямку, особливо в ЗЕД, кожне проблемне питання необхідно ретельно вивчати, визначити чинники що на його впливають і на підставі аналізу приймати практичні дії щодо мінімізації зазначених ризиків. Проведення всебічного аналізу ситуації в ЗЕД в умовах воєнного стану дозволить визначити короткострокові та середньострокові тенденції її розвитку, скласти стратегічний план стабілізації та розвитку економіки України в цілому, та зокрема ЗЕД.

Події, які відбуваються на території України, мають безпрецедентний характер. Держава та світ не мають достатнього досвіду регулювання ЗЕД в таких критичних умовах. Забезпечення національної безпеки, стабілізації економіки та післявоєнного відновлення є надзвичайно важливими. Перехід від теорії до практики є важливим кроком у розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ЗЕД в умовах нестабільності та воєнного стану приділено значну увагу у дослідженнях таких науковців: С. Бродберрі [1], О. В. Воронова [25], М. Гаррісон [1], С. О. Іщук [8], Ю. В. Полякової [8], С. В. Скрипник [25], І. З. Сторонянська [4], А. І. Швець [27] та ін.

Так, С. О. Іщук та Ю. В. Полякова досліджують динаміку та структуру українського товарного експорту у регіональному вимірі і визначають експортну спеціалізацію товарного експорту України та її регіонів за товарними групами [8].

В доповіді підготовленої під керівництвом д.е.н., проф. І. З. Сторонянської досліджують питанням ідентифікації та оцінювання викликів та загроз соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах російсько-української війни, зокрема масштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року [4].

А. І. Швець досліджує скасування торговельних обмежень зі сторони ЄС як безпрецедентного кроку в історії Євросоюзу, щоб допомогти відновленню українського бізнесу, який постраждав від війни [27].

С. Бродберрі і М. Гаррісон досліджують дві проблеми, які виникають під час воєнного стану. По-перше, які економічні чинники сприяли перемозі та поразці у Першій світовій війні. По-друге, як війна вплинула на економічні інститути та показники в економіці, що брала участь або найбільше постраждала від війни [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливості регулювання ЗЕД проаналізовано у працях вище окреслених дослідників. Однак ряд питань через їх складність і актуальність

вимагають подальшого поглибленого вивчення. Зокрема, якщо особливості регулювання ЗЕД в умовах нестабільності та воєнного стану частково досліджено в працях вищеназваних дослідників, то проблеми регулювання ЗЕД в умовах воєнного стану зумовлюють потребу у дослідженні проблематики та аналізу відповідних чинників, що притаманні Україні.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сучасних тенденцій і проблем ЗЕД підприємств України в умовах воєнного стану. Їх з'ясування дозволить визначити основні чинники, що вплинули на ЗЕД та ефективні механізми її регулювання в умовах воєнного стану.

Постановка завдання. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання: дослідження фахових робіт з економіки що стосуються періоду воєнного стану або нестабільності; дослідження фахових інтернет видань; аналіз статистичної інформації щодо ЗЕД в попередній період та під час воєнного стану; аналіз чинників що впливали на показники ЗЕД; аналіз заходів державного регулювання ЗЕД в період воєнного стану та їх результати; аналіз міжнародного впливу на ЗЕД; аналіз проблемних питань з якими зіткнулися підприємства України.

Метод проведення дослідження: аналіз і синтез.

Актуальність теми дослідження. Дослідження дозволить визначити основні чинники, проблемні питання, що вплинули на ЗЕД та визначити ефективні механізми її регулювання в умовах воєнного стану.

Викладення основного матеріалу. Згідно з Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про запровадження військового стану в Україні», затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [17], починаючи з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні запроваджено військовий стан.

Україна знаходиться в складних умовах, пов'язаних з війною, яка має негативний і руйнівний вплив на економіку країни, про що можна стверджувати, спираючись на такі критичні фактори:

- знищення або пошкодження виробництва бюджетотворюючих підприємств та цілих галузей господарювання;
- руйнування енергетичного сектору держави;
- порушення міжнародних логістичних шляхів експорту та імпорту товарів через закриття деяких транспортних коридорів, працюючі з перевантаженням, закриття пунктів пропуску для авіаційного сполучення та обмежену роботу морських портів;
- знищення логістичних центрів та складських приміщень;
- окупація частини території України та руйнування підприємств на цих територіях;
- значне сповільнення бізнес-активності, унеможливлення соціально-економічного розвитку та складність відновлення рентабельності суб'єктів господарювання у нових умовах;
- зниження продуктивності та якості праці, відтік кваліфікованих кадрів, унеможливлення навчання та підвищення кваліфікації працівників через ускладнення стану забезпеченості роботодавців. Виїзд за кордон України біженців в країни Європи та інші країни станом на 21.02.2023 року – 8087952 за даними УВКБ ООН [11].

Урахування динаміки експортно-імпоротної активності вітчизняних підприємств під час військового стану є надзвичайно важливим для побудови регуляторних механізмів та інструментів управління ЗЕД.

Варто зауважити, що події, які відбуваються в Україні, мають глобальний характер. Інтернаціоналізація економічних систем є основним фактором, який стимулює зростання економіки кожної держави, розширення можливостей та зміцнення світового співтовариства. ЗЕД – це процес включення економіки країн до системи світового господарства, а отже, і до процесів міжнародного поділу праці та міжнародної кооперації. Відповідно до цього ЗЕД, як процес міжнародної взаємодії та переплетіння національних економічних систем, є фактором, який зумовлює ефективний розвиток кожної країни світу. Саме тому ЗЕД в Україні має велике значення в умовах війни для стабілізації, відновлення власної економіки, міжнародної бізнес-активності вітчизняних підприємств.

ЗЕД передбачає застосування регуляторних механізмів та інструментів, проте на їх ефективність вказує динаміка експортно-імпоротної активності підприємств національного виробництва під час воєнного стану (рис. 1 та рис. 2).

Слід зазначити, що лінія тренду (експорт) у 2021 році свідчить про досягнення певних успіхів державними органами влади у регулюванні ЗЕД, оскільки Україні вдалося стабілізувати експорт в умовах пост-пандемічної нестабільності і досягнути позитивного сальдо. Однак війна кардинально змінила умови для ЗЕД і за результатами 2022 року лінія тренду (рис. 1) показує різко негативну динаміку експортної активності в Україні, яка наприкінці року стабілізувалась на нижчому рівні.

Щодо динаміки імпорту, його показники у 2021 році свідчать про збільшення імпорту та відносну стабілізацію його рівня. Проте також війна змінила умови, імпорту продовжив різке падіння, яке відображається на лінії тренду за 2022 рік (рис. 2).

Економіка держави в цілому, а також окремих її галузей, серед іншого, визначається відношенням обсягів експорту та імпорту (рис. 3). Більшість розвинутих капіталістичних країн мають додаткове сальдо торгового балансу зі значним перевищенням експорту над імпортом. Україна, у зв'язку з об'єктивними причинами, поки що, спостерігає зворотну тенденцію, особливо це відмічається з початку війни розв'язаною країною агресором росією.

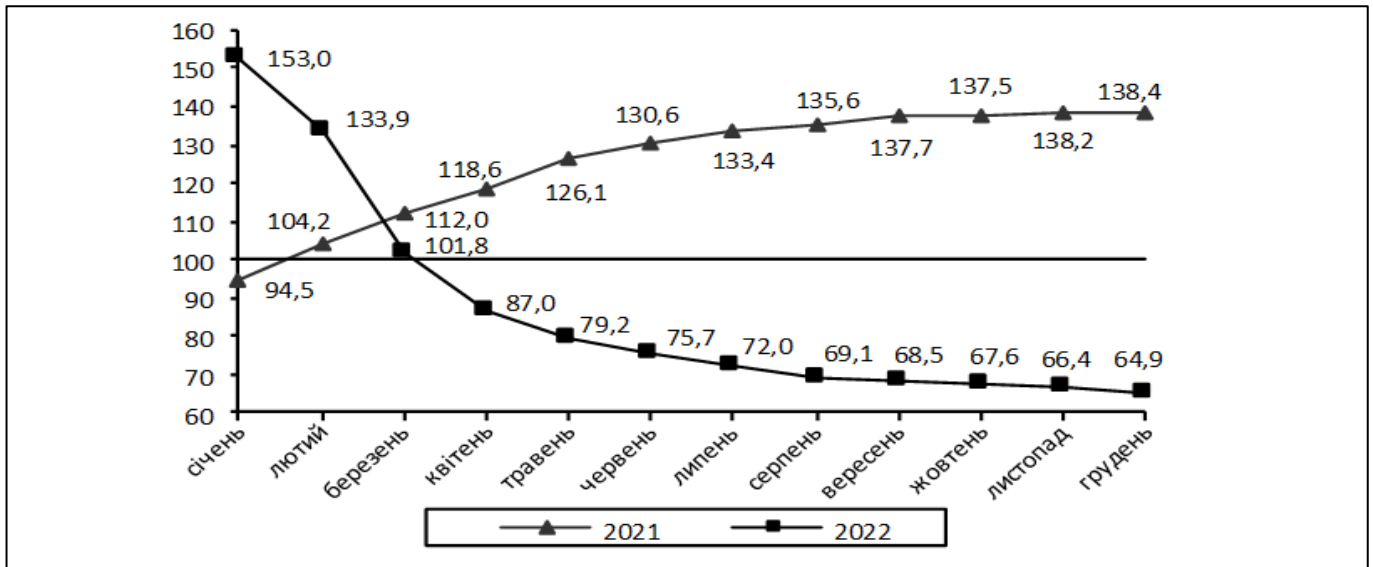

Рисунок 1. Динаміка зростання (зниження) експорту товарів у 2021-2022 рр. (у % до відповідного періоду попереднього року, нарастаючим підсумком) [23].

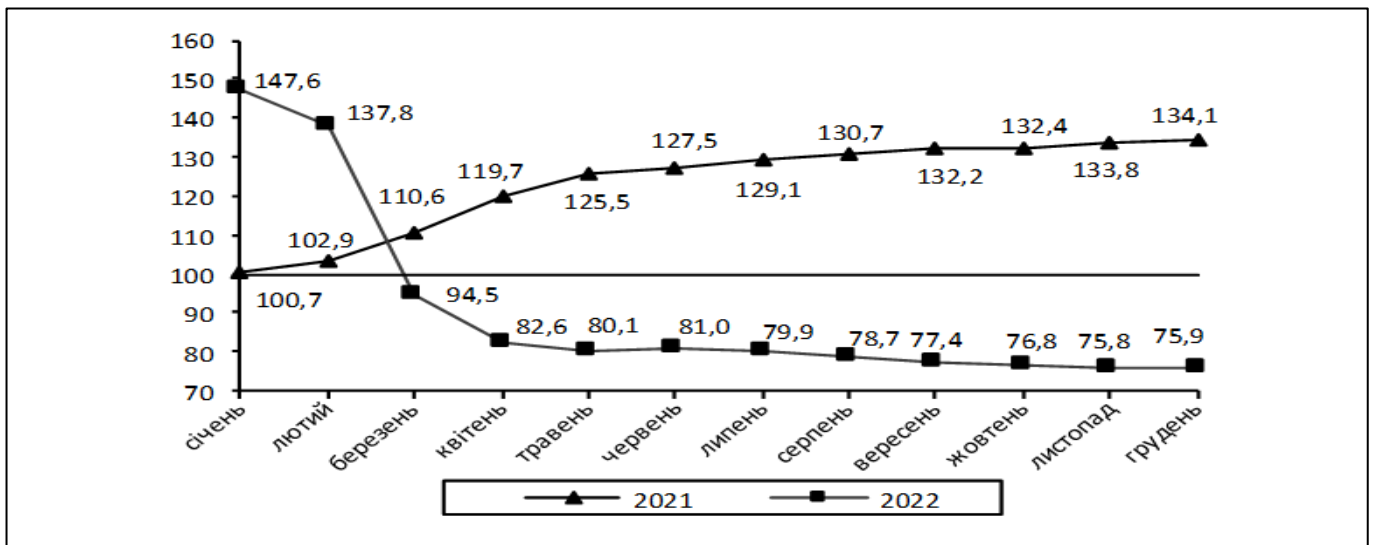

Рисунок 2. Динаміка зростання (зниження) імпорту товарів у 2021-2022 рр. (у % до відповідного періоду попереднього року, нарастаючим підсумком) [23].

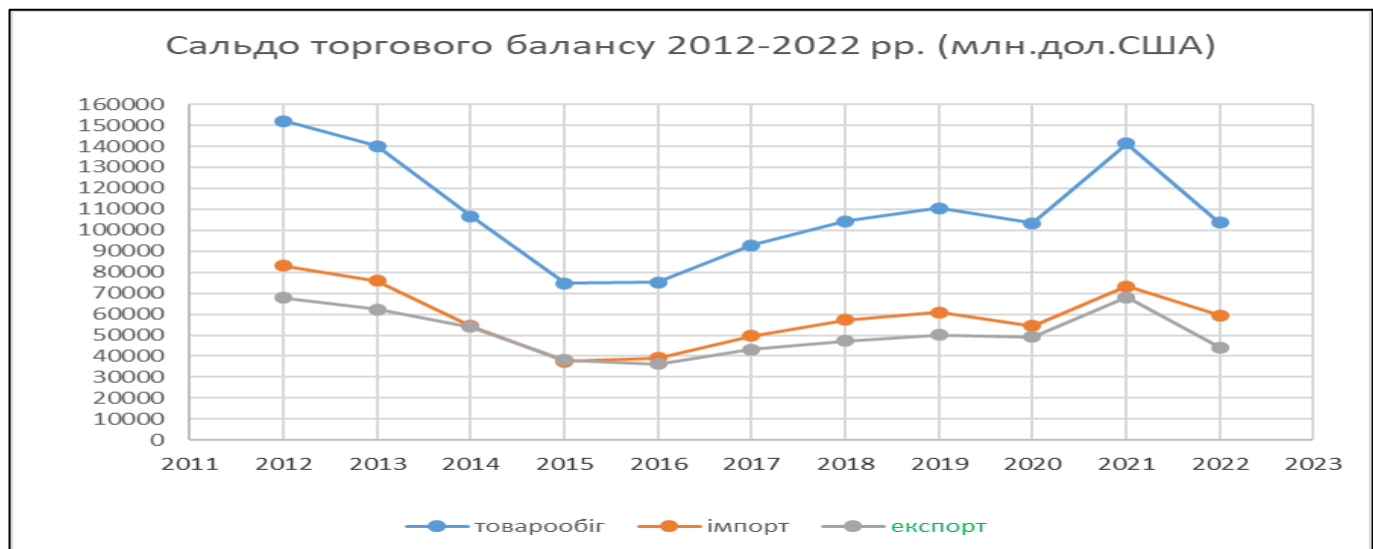

Рисунок 3. Зовнішня торгівля України. Сальдо торгового балансу за період з 2012 по 2022 рік (млн. дол. США) за даними Державної служби статистики України та Державної митної служби України [6]

Товарообіг за 2022 рік склав 103 679 млн. дол. США. За цей період загальний товарообіг України скоротився на 37 698 млн. дол. США (-26,66%) порівняно з 2021 роком (141 377 млн. дол. США). Загальний обсяг експорту товарів за 2022 рік склав 44 173 млн. дол. США. За цей період загальний обсяг експорту товарів з України скоротився на 23 915 млн. дол. США (-35,12%) у порівнянні з 2021 роком (68 088 млн. дол. США). Загальний обсяг імпорту товарів за 2022 рік склав 59 506 млн. дол. США. За цей період загальний обсяг імпорту скоротився на 13 783 млн. дол. США (-18,81%) порівняно з 2021 роком (73 289 млн. дол. США). З вищенаведених даних, видно, що економіка України зазнала серйозних втрат у результаті військової агресії Росії в 2022 році. Такі значні зміни свідчать про складну економічну ситуацію в країні. Зменшення товарообігу має негативний вплив на рівень зайнятості та виробництва в Україні, а також на платіжний баланс країни. Для поліпшення ситуації, необхідно активно працювати над привабливістю українських товарів для зарубіжних покупців, розвивати нові ринки збуту та покращувати інфраструктуру та логістику. Також важливо забезпечити стабільність та прозорість управління економікою та боротьбу з корупцією. Україна потребує активних дій для відновлення економічного потенціалу та розвитку в умовах відновлення після війни. Це вимагає широкої співпраці між державою, бізнесом та міжнародними організаціями.

Війна суттєво вплинула на традиційні маршрути експорту товарів з України. Це видно з даних таблиці 1, яка демонструє, як і в якій мірі відбулася така трансформація.

Таблиця 1. Основні напрямки експорту товарів з України в 2021-2022 роках [26]

Країна імпортер	Питома вага в % за 2022 рік	Експорт з України в 2021 році, млрд.дол.США	Експорт з України в 2022 році, млрд.дол.США	Сальдо, 2022 рік до 2021 року, млрд.дол.США
Польща	15,08	5,23	6,66	1,43
Румунія	8,74	1,54	3,86	2,32
Туреччина	6,66	4,14	2,94	-1,20
Китай	5,59	8,00	2,47	-5,53
Угорщина	5,15	1,63	2,27	0,64
Німеччина	5,14	2,87	2,27	-0,60
Італія	3,73	3,47	1,65	-1,82
Іспанія	3,55	1,68	1,57	-0,11
Нідерланди	3,49	2,26	1,54	-0,72
Словаччина	3,42	1,00	1,51	0,51
Болгарія	3,23	0,84	1,43	0,59
Чехія	2,84	1,41	1,25	-0,16
Молдова, Республіка	2,09	0,86	0,92	0,06
Індія	2,01	2,49	0,89	-1,60
Австрія	1,86	0,91	0,82	-0,09
Єгипет	1,81	1,94	0,80	-1,14
Литва	1,5	0,58	0,66	0,08
Франція	1,33	0,90	0,59	-0,31
Росія	1,08	3,41	0,48	-2,94

Війна, і закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон змінили основні напрямки експорту українських товарів. Зокрема, 63% експорту припадає на країни ЄС (27,9 млрд дол.), серед яких найбільше товарів експортується до Польщі (6,6 млрд дол.), Румунії (3,8 млрд дол.), Угорщини (2,27 млрд дол.), Німеччини (2,23 млрд дол.), Італії та Іспанії (по 1,5 млрд дол.). Туреччина стала найбільшим ринком експорту за межами ЄС (2,9 млрд дол.), випередивши Китай (2,47 млрд дол.) при цьому експорт до Туреччини скоротився на 29%, а до Китаю – на 69%. Збільшився експорт в Польщу, Румунію та Угорщину, але скоротився до Китаю, Італії, Індії та Туреччини. Експорт/імпорт товарів до Росії та Білорусі припинився.

Зважаючи на повномасштабне військове вторгнення, всі галузі української промисловості зазнали різних втрат. У таблиці 2 наведено зміни, які відбулися в товарній структурі експорту з України у 2022 році.

Враховуючи вищенаведену інформацію, можливо зробити наступні висновки, структура експорту зазнала значних змін, зокрема скоротився експорт чорних металів на 8,57 млрд дол. США, злаків на 2,64 млрд дол. США, руди, шлаків та золи на 3,94 млрд дол. США. Хоча залізна руда залишилася в топі з експортом 23,9 млн тон. на суму 2,9 млрд дол. США, проте вона зазнала скорочення у вартості на 57,8% через закриття морських портів та зменшення попиту через побоювання рецесії. Україна експортувала 11,2 млн тон. пшениці на суму 2,6 млрд дол. США, що на 44,7% менше у порівнянні з минулим роком. 3,12 млн тон. ріпаку принесли Україні 1,54 млрд дол. США надходжень, що на 8,6% менше у порівнянні з минулим роком, але в обсязі більше на 17%.

Один з традиційних лідерів промислового експорту – проводи ізольовані – заробив 1,32 млрд дол. США, це на 16,4% менше, ніж у 2021 році, що пов'язано також зі скороченням обсягу експорту на 13,6% (65,9 тисяч тон.). Наступні в рейтингу – напівфабрикати зі сталі та гарячекатаний прокат – відображають всю трагедію української металургії. Падіння в обсягах за рік становило 72%, це відбувається через руйнування металургійних

комбінатів та заводів (зокрема – Азовсталь, Меткомбінат ім. Ілліча). Загальний обсяг експорту напівфабрикатів склав 1,9 млн тон. вартістю 1,1 млрд дол. США, а гарячекатаного прокату – 1,3 млн тон. вартістю 1 млрд дол. США. Соя стала рідкісним випадком істотного зростання попри війну, фізичний обсяг її експорту збільшився на 81,6% і становив 1,99 млн тон., це на 42% більше, ніж у минулому році. М'ясо птиці з України експортували на 10% менше – 413 тисяч тон., але це принесло на 19% більше виручки – 852 млн дол. США.

Таблиця 2. Товарна структура експорту з України в 2021/2022 році [26]

Групи товарів	Питома вага в % за 2021 рік	Експорт з України в 2021 році, млрд.дол. США	Питома вага в % за 2022 рік	Експорт з України в 2022 році, млрд.дол. США	Сальдо, 2022 рік до 2021 року, млрд.дол. США
72 - Чорні метали	19,90	13,10	10,26	4,53	-8,57
10 - Злаки	17,9	11,80	20,64	9,16	-2,64
26 - Руди, шлак та зола	10,60	7,02	6,97	3,08	-3,94
15 - Жири та олії тваринного або рослинного походження та продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски тваринного чи рослинного походження	10,40	6,89	13,48	5,95	-0,94
85 - Електричні машини та обладнання, їх частини; звукозаписна та звуковідтворювальна апаратура, апаратура для запису та відтворення телевізійного зображення та звуку, їх частини та приладдя	4,8	3,16	5,80	2,56	-0,60
84 - Реактори ядерні, котли, обладнання та механічні пристрої; їх частини	3,21	2,11	2,67	1,18	-0,93
12 - Олійне насіння та плоди; інше насіння, плоди та зерно; лікарські рослини та рослини для технічних цілей; соломка та фураж	3,21	2,11	8,51	3,76	1,65
44 - Деревина та вироби з неї; деревне вугілля	2,94	1,93	4,26	1,88	-0,05
23 - Залишки та відходи харчової промисловості; готові корми для тварин	2,62	1,72	2,45	1,08	-0,64
73 - Вироби із чорних металів	1,88	1,24	2,38	1,05	-0,19

Частка торгівлі України з росією до війни мала достатньо високе значення. За 2021 рік, що передував повномасштабній війні, Україна експортувала до росії товарів на 3,4 млрд дол. США, а імпортувала – на 6,1 млрд дол. США.

Падіння імпорту було не таким суттєвим, як експорту, оскільки обсяги купівлі закордонних товарів українцями скоротилися менше ніж на четвертину від довоєнного рівня, тоді як продажі за кордон впали на одну третю, однак відбулися певні зміни напрямків імпорту. Слід відзначити, що за даними Державної митної служби України [26] імпорт товарів до України у 2022 році надходив від таких основних торгових партнерів: Китай - 8,68 млрд дол. США, Польща – 5,55 млрд дол. США, Німеччина – 4,45 млрд дол. США, Туреччина – 3,36 млрд дол. США, США – 2,18 млрд дол. США, Болгарія – 2,06 млрд дол. США, Італія – 1,8 млрд дол. США, Індія – 1,7 млрд дол. США, Чехія – 1,54 млрд дол. США та Румунія – 1,51 млрд дол. США. В імпорті відбулися зміни у 2022 році, а саме збільшився імпорт з Болгарії, Індії, Румунії та Польщі, проте суттєво зменшився імпорт з Китаю, Білорусії, Німеччини, Росії, США, Угорщини та Італії. Таким чином, у торгівлі з країнами ЄС імпорт скоротився всього на 8%, з країн СНД скоротився суттєво на 37%, а з іншими країнами – на 22%. Як бачимо, Україні вдалось певною мірою здійснити переорієнтацію ЗЕД з країн СНД на країни ЄС.

Що стосується товарної структури імпорту, то у 2022 році вона була наступною за основними товарними групами: 28,66% (17,05 млрд дол. США) – паливо мінеральне, нафта та продукти їх перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні; 8,79% (5,23 млрд дол. США) – засоби наземного транспорту; 8,38% (4,99 млрд дол. США) – електричні машини та обладнання, їх частини; звукозаписна та звуковідтворювальна апаратура, апаратура для запису та відтворення телевізійного зображення та звуку, їх частини та приладдя; 7,07% (4,21 млрд дол. США) – реактори ядерні, котли, обладнання та механічні пристрої; їх частини; 4,16% (2,47 млрд дол. США) – пластмаси та вироби з них; 3,20% (1,90 млрд дол. США) – фармацевтична продукція; 2,20% (1,31 млрд дол. США) – інші хімічні продукти; 1,94% (1,15 млрд дол. США) – інструменти та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, вимірювальні, контрольні, прецизійні, медичні чи хірургічні; їх частини та приладдя; 1,6% (0,95 млрд дол. США) – чорні метали; 1,35% (0,80 млрд дол. США) – добрива.

Враховуючи те, що до 24 лютого 2022 року була присутня значна залежність нашої держави від постачання деяких товарів із росії та білорусі, у 2021 році 62% дизпаливе й 50% бензину надходило з росії та білорусі, тепер ці маршрути втрачено. Однак, сьогодні Україна поступово переорієнтувалася на постачання пального із Польщі, Литви, Румунії, Словаччини, Греції, Болгарії та Азербайджану. Сьогодні 95% імпортованого бензину та 72% дизельного палива Україна отримує з країн ЄС. Лідерами постачання є Румунія, Литва, Словаччина, Греція, Болгарія та Польща. Отже, досить швидко Україна змогла кардинально змінити вектор імпорту нафтопродуктів таким чином, аби отримувати його в достатній кількості для покриття потреб економіки.

Після ударів росії по паливній інфраструктурі, Україна критично залежна від імпорту нафтопродуктів. Уряд створив умови для інтенсифікації ввезення пального з-за кордону. На початку повномасштабної війни скасували акцизний збір на нафтопродукти, а ПДВ знизили з 20 до 7%, також призупинили регулювання цін на пальне, аби дати можливість операторам швидше поповнювати свої запаси. Все це в комплексі дало можливість наростити обсяги імпорту в 12 разів.

Війна суттєво вплинула на традиційні логістичні маршрути експорту-імпорту товарів з України. За даними Державної митної служби України [26], спостерігається зміна основних міжнародних маршрутів переміщення товарів та транспортних засобів: основними маршрутами є Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, таким чином основний напрямок змінився кардинально: з країн СНД (-57,46%) на країни ЄС (+20,51%), змінилися і основні види транспорту – з морських пунктів пропуску (-71,43%) на пункти пропуску для автомобільного та залізничного сполучення.

Тут варто також відзначити проблему, яка на сьогодні характерна для експорту сільськогосподарської (а особливо зерна) та металургійної продукції. Так, експорт сільськогосподарської та металургійної продукції є обмежений недостатньою пропускну здатністю інфраструктури, яку би міг у максимальних обсягах забезпечити морський транспорт. Через блокування морських портів, розрив логістичних та виробничих ланцюгів, а також внаслідок суттєвого збільшення логістичних витрат, ринок експорту України не може нормально розвиватися (як відомо у мирний час експорт товарів з України майже на 90% здійснювався через морські порти) [10].

«Росія намагається спровокувати глобальну цінову кризу. Щоб почався хаос на всіх базових ринках і особливо на продовольчому. Український експорт допоможе стабілізувати ринки. Отже, це необхідно не тільки нам, а й усім європейцям. Мешканцям усіх країн, по яких можуть вдарити російські деструктивні амбіції», – із звернення Президента України В. Зеленського, 27 квітня 2022 року [24].

У 2022 році склалася катастрофічна ситуація з експортом зерна на світові ринки продовольства. Відповідно до «зернової угоди», підписаної 22 липня в Стамбулі розблоковано три українських порти (Одеса, Чорноморськ та Південний) для експорту української агропродукції.

Згідно з оперативними даними Державної митної служби, експорт з України зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна 2022/2023 маркетинговому році, станом на 06.03.2022, склав 32,938 млн тон., що на 26,56% менше ніж показники попереднього сезону. При цьому за аналогічний період попереднього сезону вказаний показник становив 44,849 млн тон.. За даними Продовольчої та аграрної програми ООН (FAO), до війни український аграрний сектор давав до 20% ВВП та понад 40% експортних доходів. У 2021 році лише експорт зернових приніс країні понад 12 млрд дол. США.

Акцентуючи увагу на обсягах експорту-імпорту за 2022 рік у регіональному розрізі [23], то доцільно зауважити, що найбільше скорочення експортно-імпортних операцій за товарами відбулося у регіонах, території яких зазнали прямого повномасштабного вторгнення росії, яка є державою-агресором. Станом на березень 2022 року через бойові дії агресора 10 областей України не мали змоги економічно розвиватись. У довоєнний період саме ці області, включно із м. Києвом, формували майже 55% ВВП країни. У квітні 2022 року активні бойові дії відбувались на території 6-ти областей України, однак варто зауважити, що і ці області відіграють вирішальну роль у розвитку економіки України, адже формують 20% ВВП країни. Переважна кількість зруйнованих та пошкоджених підприємств сконцентрована в шести областях: Київській та Донецькій (по 17% від загальної кількості), Запорізькій (14%), Харківській (13%), Луганській (10%) та Миколаївській (8%).

Аналізуючи статистичні дані, варто відзначити, що за 2022 рік у порівнянні з 2021 роком, відбулося суттєве зростання обсягів експорту товарів у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській та Чернівецькій областях, приріст експорту товарів яких становив понад 20%. Що стосується імпорту товарів, то за 2022 рік у порівнянні із аналогічним періодом 2021 року значний приріст імпорту товарів був присутній у Волинська, Житомирська, Львівська, Хмельницька та Чернівецькій областях.

Український бізнес зіткнувся з наступними логістичними проблемами [9]:

- Відмова від накопичення. Чим більше товарів знаходиться на складах, тим вищий обсяг заморожених фінансів. Бізнес почав відвантажувати «з коліс», намагаючись мінімально накопичувати залишки, щоб у разі можливої атаки на склади не було втрат товару.

- Зміна складських умов. Як відомо, найбільший складський хаб в Україні – 70–80% усіх професійних складських площ – був у Київській області. Величезним стресом стало знищення близько 400 000 кв. м. складів під Києвом, це велика кількість – близько 20% усієї професійної складської нерухомості в Україні. З початком війни великі компанії, а за ними середні та дрібні, були змушені перевезти свої складські залишки та товари на захід України. Відбувся колосальний відтік до Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей,

Закарпаття, де такого обсягу складських площ не існувало в принципі. Таким чином, бізнес був змушений змінити складський ланцюжок і тим самим збільшити складність та вартість цих операцій[5].

- Складнощі з закупівлею товарів. Проблеми пов'язані насамперед з обмеженістю асортименту й постачальників, блокуванням портів та навантаженням на залізничну інфраструктуру.

- Ускладнення логістичних операцій. Блокпости, огляди, комендантська година — все це ускладнює перевезення вантажів. Крім того, необхідно заздалегідь планувати запасні маршрути, оскільки є ризик нових атак.

Руйнування підприємств під час бойових дій [3], війна завдала українській інфраструктурі прямих збитків на майже \$138 млрд. дол. США. Збитки від руйнувань: житлового фонду оцінюються у 55,5 млрд. дол. США; найбільш постраждалими від війни сферами залишаються інфраструктура – 35,6 млрд. дол. США; промисловість і підприємства – 13,0 млрд. дол. США; освіта 8,6 млрд. дол. США; енергетика – 6,8 млрд. дол. США; АПК – 6,6 млрд. дол. США. За підсумками 2022 року щонайменше 109 великих та середніх підприємств зазнали прямих збитків внаслідок повномасштабного вторгнення, розпочатого росією 24 лютого 2022 року. До найбільших підприємств за розмірами активів, що зазнали прямих збитків від збройної агресії росії у 2022 році, увійшли Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча, Азовсталь, Нібулон, Мотор Січ, Кременчуцький НПЗ, Зоря-Машпроект.

В умовах війни з об'єктивних причин для стабілізації ЗЕД, Україні необхідна міжнародна допомога країн партнерів. Така допомога надавалась Україні впродовж року, при цьому слід зауважити, що за даними звіту [7] німецького Кільського інституту світової економіки (IfW), загалом відповідно до міжурядових зобов'язань, Україні надано допомоги на суму понад 144 мільярди євро з 24 січня 2022 року по 15 січня 2023 року. Однак логістика залишається найбільшим викликом в наданні допомоги Україні. Низька адаптивність та надзвичайна заплутаність існуючих механізмів надання допомоги чітко показали необхідність реформування цього напрямку в Україні та світі.

В умовах дії воєнного стану вищими органами державної влади вжито низку заходів зі стабілізації ЗЕД в Україні та нівелювання ряду ризиків і загроз. Зокрема, прийнято:

- Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII зі змінами внесеними в період дії воєнного стану [20], цей Закон визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, що має безпосередній вплив на всю ЗЕД підприємств.

- Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-XII від 16.04.1991зі змінами [18]в ст. 9 визначено, що Верховна Рада України є найвищим органом, що здійснює державне регулювання ЗЕД. Під час воєнного стану Верховною Радою України було прийнято низку законів, що стосуються регулювання зовнішньоекономічної діяльності; прийнято відповідні рішення про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, щодо встановлення повної/часткової заборони (повного/часткового ембарго) на торгівлю; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму.

Постанови КМУ:

- «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» від 9 квітня 2022 р. № 426, постановою забороняється ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з Російської Федерації [14];

- «Про заборону вивезення товарів з України на митну територію Російської Федерації» від 27 вересня 2022 р. № 1076, постановою заборонено до вивезення за межі митної території України товарів за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), торговельною країною та/або країною призначення яких є Російська Федерація [12];

- «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік» від 29 грудня 2021 р. № 1424 із змінами, було затверджено низку змін, зокрема: внесені зміни до обсягів квот товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню, а також в перелік товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню. Введено ліцензії на експорт окремих видів продукції. Цей процес має забезпечити безпеку й стабільність на ринках та захист національних інтересів країни [15].

- «Про перелік товарів критичного імпорту» від 24.02.2022 р. № 153 зі змінами, її положення регулюють як теоретичні, так і практичні аспекти, зокрема ті, що стосуються відновлення господарської діяльності підприємств, робота яких залежить від імпортової сировини тощо. Відповідно, за умов чіткого регулювання організації критичного імпорту в умовах війни держава здатна підтримувати як виробництво продукції, необхідної для внутрішнього ринку, так і продукції, призначеної для експорту [19].

- «Про затвердження переліку лікарських засобів та медичних виробів, що ввозяться та постачаються на митну територію України під час воєнного стану» від 27.12.2022 № 1447. Відповідно до Постанови, тимчасово, на період проведення антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, та/або запровадження воєнного стану відповідно до законодавства, звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України та постачання на митній території України лікарських засобів та медичних виробів за переліком [16].

Розпорядження КМУ:

- «Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю» від 26 лютого 2022 р. № 188-р, відповідно до нього на кордоні з Росією та Білорусією закрити усі пункти пропуску для автомобільного, залізничного сполучення та повітряного сполучення[21];

Наказ Міністерства інфраструктури України:

- «Про закриття морських портів» від 28 квітня 2022 р. № 256. Відповідно до наказу з дня його офіційного опублікування морські порти Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ, Херсон є закритими до відновлення контролю над зазначеними морськими портами [13].

Щодо цифрової трансформації, портал Дія Бізнес [2], офіс з розвитку підприємництва та експорту запуснув в режимі тестування платформу «Експорт в умовах війни» з актуальною інформацією для українських експортерів, які готові постачати свою продукцію за кордон в умовах війни та дати гідну відсіч всьому російському та білоруському у світі.

Прогресивним у розвитку експорту України став Регламент (ЄС) 2022/870 Європейського Парламенту та Ради від 30.05.2022 р. про тимчасові заходи лібералізації торгівлі, що доповнюють торговельні пільги, що застосовуються до українських товарів згідно з Угодою про асоціацію між Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з одного боку, та Україною – з іншого, який набув чинності 04 червня 2022 року. Положеннями цього документу передбачено розширення можливостей, які передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, для українських експортерів. Так, тимчасово призупиняються: мито для промислової продукції; система вхідних цін на овочі та фрукти; тарифні квоти для продукції сільського господарства; антидемпінгові мита на імпорту товарів, які походять з України; глобальні захисні заходи, які спрямовувались проти експорту товарів з України [22].

Таким чином одним з можливих рішень ЗЕД в умовах воєнного стану є залучення міжнародних механізмів, таких як тимчасове зниження мит, створення спеціальних торговельних зон або розширення мережі договорів про вільну торгівлю з іншими країнами. Крім того, необхідно шукати нові ринки для збуту вітчизняної продукції та послуг. Можна розглянути варіант розвитку експорту до країн, які не беруть участі в конфлікті, або до країн, які не мають альтернативних постачальників певних товарів і послуг.

Також важливо забезпечити бізнес-активність підприємств, що дозволить їм пристосуватися до нових умов та розвиватися в умовах війни. Це може бути досягнуто через стимулювання підприємницької діяльності, надання фінансової підтримки та спрощення процедур бізнесу, раціонального поєднання інструментів стимулювання експорту та забезпечення зняття усіх перепон для оперативного постачання товарів необхідних для функціонування та оборони держави, так званого критичного імпорту.

Державне регулювання ЗЕД під час війни передбачає заходи щодо контролю та регулювання торгівлі з третіми країнами, включаючи санкції, заборони на імпорту та експорт, обмеження квот та процедури ліцензування, необхідно постійно вдосконалювати вищезазначені механізми.

Умови воєнного стану потребують оптимізації регулювання зовнішньоекономічних відносин, при цьому необхідно розглянути та врахувати при плануванні:

- створення системи аналізу даних ЗЕД з використанням програмного забезпечення в області штучного інтелекту за прикладом платформи Government Technology, далі – GovTech, яка може автоматично аналізувати статистичну інформацію про зовнішньоекономічні операції та надаватиме відповідні рекомендації для прийняття рішення. Мета GovTech - рішень, підвищити якість надання послуг, адміністративної роботи, ефективності управління;

- підтримку імпорту товарів, які є критично необхідними для держави та мають високу цінність для оборони, економіки та громадян. Створення переліку критичного імпорту та надання онлайн-доступу бізнесу до відповідної бази даних;

- безперешкодну та пріоритетну доставку міжнародної гуманітарної допомоги від громадських організацій (волонтерів), міжнародних організацій, країн-донорів та відповідального бізнесу по всьому світу. Спрощення формальностей та автоматизація проходження цих вантажів в міжнародних пунктах пропуску;

- забезпечити збільшення пропускну здатності міжнародних пунктів пропуску в Україні, на які максимально збільшилось навантаження; проведення переговорів з державами партнерами щодо розвитку інфраструктури суміжних пунктів пропуску в умовах збільшення навантаження;

- створення сприятливих умов для підприємств експортерів, державна підтримка експорту, як методу наповнення державного бюджету фінансовими ресурсами, забезпечення конкурентоспроможності цих підприємств в умовах воєнного стану;

- активізація торгових відносин з ЄС та з іншими країнами партнерами;

- створення інтерактивної карти для бізнесу щодо логістичних шляхів, які можливо використовувати для експорту та імпорту товарів;

- забезпечити боротьбу з корупцією в державних органах, які приймають рішення про пропуск вантажів в пунктах пропуску через державний кордон, що надзвичайно важливо під час воєнного стану.

Висновки. У результаті дослідження визначено, що Україна перебуває у складних обставинах військової агресії росії проти України при цьому показники ЗЕД мають негативну динаміку. Це має значний вплив на економіку держави, оскільки зовнішній ринок є важливим джерелом доходів для України. За результатами проведеного огляду основних тенденцій розвитку ЗЕД України в період російської агресії,

встановлено, що обсяги експорту товарів з України, які по факту зупинилися на початку війни, зараз поступово відновлюються.

Одним із шляхів відновлення довоєнних обсягів експорту – це переорієнтація із логістики морського транспорту на логістику альтернативних видів транспорту. Необхідно продовжити створення та розвиток трьох транспортних коридорів через Польщу, Румунію та Словаччину. Економіка України поступово відновлюється завдяки областям, на території яких не ведуться активні бойові дії. Зокрема, вирішальну роль виконують області, які розташовані на заході України, адже саме через їх територію сьогодні проходять важливі логістичні шляхи. Зупинена торгівля з росією та республікою білорусь, що ставить відповідне завдання щодо переорієнтації експорту з цих ринків та здійснити відповідні заходи щодо імпортозаміщення.

З метою оперативного регулювання ЗЕД, необхідно впроваджувати систему аналізу, засновану на передових інформаційних технологіях в режимі реального часу, застосовувати передові технології штучного інтелекту в прийнятті рішень. Виробничі підприємства України мають усвідомлювати, що після закінчення війни, на етапі відновлення економіки, вони отримають можливість вийти на нові ринки, що належать прогресивним європейським державам. Проте основними передумовами зайняття впевнених позицій на них є прагнення і готовність вітчизняних підприємств до освоєння різних сфер економіки, а також підвищення конкурентоспроможності шляхом збільшення рівня інноваційної, екологічності і технологічності товарів/послуг.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з комплексним аналізом можливих напрямків (шляхів) переорієнтації українського експорту товарів в умовах війни, в основу якої закладено пошук нових логістичних маршрутів та нових ніш на ринку Європейського Союзу (далі – ЄС) та інших ринках. Практичне значення одержаних результатів полягає у визначенні та аналізі основних чинників що впливають на ЗЕД підприємств України та тенденції до стабілізації та розвитку.

Список використаних джерел

1. Бродберрі С. і Гаррісон М. *Економіка Першої світової війни*: видавництво Кембриджська університетська преса, Кембридж, Великобританія, 2005. 344 с.
2. Дія Бізнес, *Експорт в умовах війни*, 2022. URL: https://export.gov.ua/business_during_war (дата звернення: 07.03.2023).
3. Дослідження аналітичної команди Київської школи економіки (KSE), 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zroslo-do-mayzhe-138-mlrd/> (дата звернення: 07.03.2023).
4. *Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості*: науково-аналітичне видання / наук. ред. Сторонянська І. З. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2022. 70 с.
5. *Зберегти та забезпечити: як змінилася логістика в Україні під час війни*. Інтернет видання, 2022. URL: <https://mind.ua/openmind/20241674-zberegti-ta-zabezpechiti-yak-zminilasya-logistika-v-ukrayini-pid-chas-vijni> (дата звернення: 07.03.2023).
6. *Зовнішня торгівля товарами у 2022*. Державна служба статистики України, 2022. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.03.2023).
7. *Іноземна підтримка України: дані з бази даних військової, фінансової та гуманітарної допомоги*. Звіт німецького Кільського інституту світової економіки (IfW). URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/foreign-support-ukraine-evidence-database-military-financial-and-humanitarian-aid> (дата звернення: 07.03.2023).
8. Іщук С. О., Полякова Ю. В., Процевят О. С. Структура та динаміка українського товарного експорту: регіональний вимір. *Регіональна економіка*, 2021. С. 20–28.
9. *Логістика під час війни: як українському бізнесу організувати транспортні потоки*. Інтернет видання, 2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3566470-logistika-pid-cas-vijni-ak-ukrainskomu-biznesu-organizuvati-transportni-potoki.html (дата звернення: 07.03.2023).
10. Обух. В. *Відновити експорт в умовах війни: складно, але життєве необхідно*. Укрінформ, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3449529-vidnoviti-eksport-v-umovah-vijni-skladno-ale-zittevo-neobhidno.html> (дата звернення: 07.03.2023).
11. Основні довідкові дані, які використовуються в УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 07.03.2023).
12. Про заборону вивезення товарів з України на митну територію Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України № 1076 від 27.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.03.2023).
13. Про закриття морських портів: Наказ Міністерства інфраструктури України № 256 від 28.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text> (дата звернення: 07.03.2023).
14. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України № 426 від 9.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.03.2023).
15. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік: Постанова Кабінету Міністрів України № 1424 від 29.12.2021, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.03.2023).

16. Про затвердження переліку лікарських засобів та медичних виробів, що ввозяться та постачаються на митну територію України під час воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2022 № 1447. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pereliku-likarskykh-zasobiv-ta-me-a1447?fbclid=IwAR2monvYbD8Z7pVvdfyQZcrQ7Glw-nJe6RnfB3LyMYdstGIHr4xhQOxmKI> (дата звернення: 07.03.2023).

17. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 року № 2102-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T222102?an=2> (дата звернення: 07.03.2023).

18. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>. (дата звернення: 07.03.2023).

19. Про перелік товарів критичного імпорту: Постанова Кабінету Міністрів України № 153 від 24.02.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-perelik-tovariv-kritichnogo-importu-153-240222> (дата звернення: 07.03.2023).

20. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2394-20#n69> (дата звернення: 07.03.2023).

21. Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 188-р від 26.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.03.2023).

22. Про тимчасові заходи лібералізації торгівлі, що доповнюють торговельні пільги, що застосовуються до українських товарів: Регламент (ЄС) Європейського Парламенту та Ради від 30.05.2022 № 2022/870. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.152.01.0103.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A152%3ATOC (дата звернення: 07.03.2023).

23. Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у 2022 році / Державна служба статистики України. 2022. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07.03.2023).

24. Росія намагається спровокувати глобальну цінову кризу, та український експорт допоможе стабілізувати ринки – звернення Президента Володимира Зеленського / Офіс Президента України. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rosiya-namagayetsya-sprovokuvati-globalnu-cinovu-krizu-ta-uk-74621> (дата звернення: 07.03.2023).

25. Скрипник С., Процевят О., Воронова О. (2022). «Особливості регулювання ЗЕД в умовах воєнного стану». Економіка та суспільство, 2022. – № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1308> (дата звернення: 07.03.2023).

26. Статистичний експорт та імпорт товарів 2022 / Державна митна служба України, 2022. URL: <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri#reiestri> (дата звернення: 07.03.2023).

27. Швець. А. Роль ЄС у відновленні експортного потенціалу України в умовах війни. Наукові інновації та передові технології, 6(8), 447–458. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/1712> (дата звернення: 07.03.2023).

References

1. Brodberri S. and Harrison M. (2005). *The Economics of World War I*: Cambridge University Press, Cambridge, UK, 344 p.
2. *Business during War*, 2022. URL: https://export.gov.ua/business_during_war (accessed March 07, 2023).
3. Analytical team research of the Kyiv School of Economics (KSE), 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd/> (accessed March 07, 2023).
4. *Economy of Ukraine's regions in times of war: risks and directions for ensuring stability: scientific-analytical publication* / ed. by I. Storonyanska. Lviv, Dolishniy Institute of Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. 70 p.
5. *Save and Secure: How Logistics Changed in Ukraine During the War*. Online publication, 2022. URL: <https://mind.ua/openmind/20241674-zberegti-ta-zabezpechiti-yak-zminilasya-logistika-v-ukrayini-pid-chas-vijni>.
6. *Foreign trade in goods in 2022*. State Statistics Service of Ukraine, 2022. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.
7. *Foreign Support for Ukraine: Evidence from a Database of Military, Financial, and Humanitarian Aid*. Report from the Kiel Institute for the World Economy (IfW). URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/foreign-support-ukraine-evidence-database-military-financial-and-humanitarian-aid>.
8. Ishchuk S. O., Polyakova Y. V., Protsyvat O. S. (2021). Structure and dynamics of Ukrainian commodity exports: regional dimension. *Regional Economy*. 20–28.
9. *Logistics during War: How Ukrainian Businesses Can Organize Transportation Flows*. Online publication, 2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3566470-logistika-pid-cas-vijni-ak-ukrainskomu-biznesu-organizuvati-transportni-potoki.html.
10. Obukh V. (2022). Restoring exports in times of war: difficult, but vital. *Ukrinform*, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3449529-vidnoviti-eksport-v-umovah-vijni-skladno-ale-zittevo-neobhidno.html>.
11. The main reference data used by UNHCR Ukraine. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

12. On the prohibition of the export of goods from Ukraine to the customs territory of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1076 of 27.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-2022-%D0%BF#Text>.
13. On the closure of seaports: Order of the Ministry of Infrastructure of Ukraine No. 256 of 28.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text>.
14. On the application of the ban on the import of goods from the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 426 of 09.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-%D0%BF#Text>.
15. On the approval of lists of goods, the export and import of which is subject to licensing, and quotas for 2022: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1424 of 29.12.2021, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1424-2021-%D0%BF#Text>.
16. On the approval of the list of medicines and medical devices imported and supplied to the customs territory of Ukraine during martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 27.12.2022 No. 1447. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pereliku-likarskykh-zasobiv-ta-me-a1447?fbclid=IwAR2monvYbD8Z7pVvdfyQZcrQ7G1w-nJe6RnfB3LyMYdstGIHp4xuQOxmKI>.
17. On the approval of the Decree of the President of Ukraine «On the Introduction of Martial Law in Ukraine»: Law of Ukraine No. 2102-IX of 24.02.2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T222102?an=2>
18. On foreign economic activity: Law of Ukraine No. 959-XII of 16.04.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.
19. On the list of critical import goods: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 153 of 24.02.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-perelik-tovariv-kritichnogo-importu-153-240222>.
20. About the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2394-20#n69>.
21. On the temporary closure of certain checkpoints across the state border and control points: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 188-r dated 26.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-2022-%D1%80#Text>.
22. About temporary measures to liberalize trade complementing trade preferences applied to Ukrainian goods: Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council dated 30.05.2022 № 2022/870. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.152.01.0103.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A152%3ATOC.
23. Regional volumes of foreign trade in goods in 2022 / State Statistics Service of Ukraine. 2022. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.
24. Russia is trying to provoke a global price crisis, and Ukrainian exports will help stabilize the markets – statement by President Volodymyr Zelensky / Office of the President of Ukraine. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rosiya-namagayetsya-sprovokuvati-globalnu-cinovu-krizu-ta-uk-74621>.
25. Skrypyuk S., Protsievat O., Voronova O. (2022). «Features of regulation of foreign economic activity in conditions of martial law.» *Economics and Society*, 2022. № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1308>.
26. Statistical export and import of goods in 2022 / State Customs Service of Ukraine, 2022. URL: <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri#reiestri>.
27. Shvets A. The role of the EU in restoring Ukraine's export potential in wartime. *Scientific innovations and advanced technologies*, 6(8), 447-458. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/1712>.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шугалій Анатолій Михайлович, аспірант, ПВНЗ «Європейський університет», м. Київ,
 Бульвар академіка Вернадського, 16 В, м. Київ, 03115, Україна
 e-mail: shugaliyam@gmail.com
 orcid.org/0009-0000-7526-7795
 Researcher ID: HPC-7152-2023

DATA ABOUT THE AUTHOR

Shuhali Anatolii, postgraduate student, Private Higher Education Establishment «European University», Kiev,
 16 V, Academician Vernadskyi Boulevard, Kiev, 03115, Ukraine
 e-mail: shugaliyam@gmail.com

Рецензент: **Шульга Ольга Антонівна**, завідувач кафедри економіки, фінансів і обліку ПВНЗ «Європейський університет», доктор економічних наук, доцент.

УДК: 338.24:504.

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-77-95>

ТЕОРЕТИКО-ДЕФІНІТИВНА ЕКСПОЗИЦІЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Амбер А. Ю.

Актуальність теми дослідження. Сучасні вимоги до підприємств передбачають дотримання екологічних норм та стандартів з метою забезпечення не лише безпеки життя та здоров'я населення, а й збереження навколишнього природного середовища. Такий підхід є необхідною умовою для сталого розвитку бізнесу та забезпечення економічної стійкості підприємств у довгостроковій перспективі.

Постановка проблеми. Управління екологічною безпекою підприємств є однією з найбільш актуальних та складних проблем, з якими сьогодні стикаються бізнес-структури. З одного боку, компанії мають зацікавленість у максимальному збуті своїх товарів та послуг, з іншого боку, вони повинні відповідати вимогам державного законодавства та міжнародним рекомендаціям у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванню теоретико-методологічних та практичних аспектів управління екологічною безпекою підприємств присвячені праці таких вітчизняних вчених, як: О.І. Басараб, Є.С. Белаш, І.В. Бреславська, В.І. Данилевський, Г.М. Дрозд, О.О. Дроздова, М.І. Журба, І.П. Калініна та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, присвячених екологічній безпеці підприємств, питання про її роль та місце в загальній системі національної безпеки держави залишається об'єктом дискусії.

Метою статті є розробка теоретико-дефінітивної експозиції категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства.

Основними завданнями є: дослідження існуючих підходів до трактування сутності поняття «управління екологічною безпекою підприємства» та розробка на основі їх аналізу теоретико-дефінітивної експозиції категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства з урахуванням сучасних тенденцій та викликів сталого розвитку.

Методи дослідження. У статті було використано історичний підхід, системний підхід, методи аналізу та синтезу, дедукції, логічний метод, метод узагальнення, як основу дослідження.

Результати дослідження. Виділено такі підходи до трактування сутності поняття «управління екологічною безпекою підприємства»: соціальний, комплексний, галузевий, правовий, регіональний, природоресурсний, ризикоорієнтований, процесний та результативний підходи. Кожен з цих підходів має свої особливості та використовується в залежності від потреб підприємства та конкретної ситуації. Розроблено теоретико-дефінітивну експозицію категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства: **екологічна безпека підприємства** – це комплексний стан, при якому діяльність підприємств не порушує здатності природних екосистем до саморегулювання, забезпечує збереження біорізноманіття та клімату, уникає створення нових екологічних ризиків,

зменшує негативний вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище та забезпечує безпеку та здоров'я населення; **управління екологічною безпекою підприємства** – це система стратегічного планування, координації та виконання заходів з мінімізації негативного впливу підприємства на довкілля, забезпечення дотримання вимог екологічного законодавства та стандартів, зниження екологічних ризиків та пропагування принципів сталого розвитку.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення теоретичних підходів та розробки ефективних стратегій управління екологічною безпекою підприємства.

Висновки. Таким чином, екологічна безпека підприємства є складовою національної безпеки. Теоретико-дефінітивну експозицію категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства представлено у вигляді:

Безпека – це комплексний стан відсутності загроз та ризиків, що можуть призвести до шкоди людям, навколишньому середовищу та майновій власності, який забезпечується не лише реактивними заходами відповіді на потенційні загрози, але й проактивним підходом до забезпечення безпеки шляхом прийняття запобіжних заходів та зменшення можливих наслідків потенційних загроз.

Екологічна безпека підприємства – це комплексний стан, при якому діяльність підприємств не порушує здатності природних екосистем до саморегулювання, забезпечує збереження біорізноманіття та клімату, уникає створення нових екологічних ризиків, зменшує негативний вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище та забезпечує безпеку та здоров'я населення.

Управління екологічною безпекою підприємства – це система стратегічного планування, координації та виконання заходів з мінімізації негативного впливу підприємства на довкілля, забезпечення дотримання вимог екологічного законодавства та стандартів, зниження екологічних ризиків та пропагування принципів сталого розвитку.

Ключові слова: безпека, безпека держави, безпека підприємства, екологічна безпека, екологічна безпека підприємства, управління екологічною безпекою підприємства.

THEORETICAL-DEFINITIVE EXPOSITION OF THE CATEGORICAL APPARATUS FOR INVESTIGATING THE MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN AN ENTERPRISE

Amber Arthur

Relevance of the research topic. Modern requirements for enterprises include compliance with environmental norms and standards to ensure not only the safety of people's lives and health but also the preservation of the natural environment. Such an approach is a necessary condition for the development of sustainable business and ensuring economic stability of enterprises in the long term.

Problem statement. Environmental safety management of enterprises is one of the most pressing and complex problems faced by business structures today. On the one hand, companies are interested in maximizing sales of their goods and services, while on the other hand, they must comply with the requirements of state legislation and international recommendations in the field of environmental protection.

Analysis of recent research and publications. The works of such Ukrainian scientists as O.I. Basarab, Ye.S. Belash, I.V. Breslavskaya, V.I. Danylevsky, H.M. Drozd, O.O. Drozdova, M.I. Zhurba, I.P. Kalinina, and others are devoted to the study of theoretical, methodological, and practical aspects of environmental safety management of enterprises.

Highlighting previously unresolved parts of a common issue. Despite the abundance of scientific studies on the management of environmental safety in enterprises, the question of its role and position within the broader system of national security of the state remains a topic of ongoing discussion.

The aim of the article is to develop a theoretical and definitive exposition of the categorical apparatus for managing the environmental safety of enterprises.

The main objectives of the study are: to investigate existing approaches to interpreting the essence of the concept of «environmental safety management of enterprises» and to develop, based on their analysis, a theoretical and definitive exposition of the categorical apparatus for managing the environmental safety of enterprises, taking into account modern trends and challenges of sustainable development.

Research methods. The article utilized a historical approach, a systems approach, methods of analysis and synthesis, deduction, logical method, and generalization as the basis of the research.

Results of the research. The following approaches to interpreting the essence of the concept of «environmental safety management of enterprises» were identified: social, complex, sectoral, legal, regional, natural resource, risk-oriented, process-oriented, and results-oriented approaches. Each of these approaches has its own characteristics and is used depending on the needs of the enterprise and the specific situation. A theoretical and definitive exposition of the categorical apparatus for managing the environmental safety of enterprises was developed: **environmental safety of an enterprise** is a complex state in which the activities of the enterprise do not violate the self-regulation ability of natural ecosystems, ensure the preservation of biodiversity and climate, avoid the creation of new environmental risks, reduce the negative impact of anthropogenic factors on the environment, and ensure the safety and health of the population; **management of the environmental safety of an enterprise** is a system of strategic planning, coordination, and implementation of measures to minimize the negative impact of the enterprise on the

environment, ensure compliance with environmental legislation and standards, reduce environmental risks, and promote the principles of sustainable development.

Field of application of the results. *The research findings can be used to improve theoretical approaches and develop effective strategies for managing the environmental safety of enterprises.*

Conclusions. *Thus, the environmental safety of an enterprise is an integral part of national security. The theoretical and definitive exposition of the categorical apparatus for managing the environmental safety of an enterprise is presented as follows:*

Safety is a comprehensive state of absence of threats and risks that can cause harm to people, the environment, and property, which is ensured not only by reactive responses to potential threats but also by a proactive approach to ensuring safety through preventive measures and reducing the potential consequences of potential threats.

Environmental safety of an enterprise is a complex state in which the activities of the enterprise do not violate the self-regulation ability of natural ecosystems, ensure the preservation of biodiversity and climate, avoid the creation of new environmental risks, reduce the negative impact of anthropogenic factors on the environment, and ensure the safety and health of the population.

Management of the environmental safety of an enterprise is a system of strategic planning, coordination, and implementation of measures to minimize the negative impact of the enterprise on the environment, ensure compliance with environmental legislation and standards, reduce environmental risks, and promote the principles of sustainable development.

Keywords: security, national security, enterprise security, environmental security, environmental security of enterprise, enterprise environmental security management.

JEL Classification: M110, O130, Q200.

Актуальність теми дослідження. Сучасні вимоги до підприємств передбачають дотримання екологічних норм та стандартів з метою забезпечення не лише безпеки життя та здоров'я населення, а й збереження навколишнього природного середовища. Такий підхід є необхідною умовою для сталого розвитку бізнесу та забезпечення економічної стійкості підприємств у довгостроковій перспективі.

Постановка проблеми. Управління екологічною безпекою підприємств є однією з найбільш актуальних та складних проблем, з якими сьогодні стикаються бізнес-структури. З одного боку, компанії мають зацікавленість у максимальному збуті своїх товарів та послуг, з іншого боку, вони повинні відповідати вимогам державного законодавства та міжнародним рекомендаціям у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванню теоретико-методологічних та практичних аспектів управління екологічною безпекою підприємств присвячені праці таких вітчизняних вчених, як: О.І. Басараб, Є.С. Белаш, І.В. Бреславська, В.І. Данилевський, Г.М. Дрозд, О.О. Дроздова, М.І. Журба, І.П. Калініна та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, присвячених екологічній безпеці підприємств, питання про її роль та місце в загальній системі національної безпеки держави залишається об'єктом дискусії.

Метою статті є розробка теоретико-дефінітивної експозиції категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства.

Основними завданнями є: дослідження існуючих підходів до трактування сутності поняття «управління екологічною безпекою підприємства» та розробка на основі їх аналізу теоретико-дефінітивної експозиції категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства з урахуванням сучасних тенденцій та викликів сталого розвитку.

Методи дослідження. У статті було використано історичний підхід, системний підхід, методи аналізу та синтезу, дедукції, логічний метод, метод узагальнення, як основу дослідження.

Виклад основного матеріалу. «Безпека» є одним з важливих понять, що визначає стабільність та процвітання суспільства. Це фундаментальний феномен, який постійно перетворюється та адаптується до нових викликів, з якими зіткнулася людина протягом всієї своєї історії. Забезпечення безпеки стало завданням кожної країни та міжнародної спільноти, адже тільки в такому випадку можна говорити про ефективний розвиток та процвітання суспільства.

Безпека полягає у забезпеченні стану відсутності ризику або небезпеки для окремих людей, груп населення, держави та суспільства в цілому.

Ключовим аспектом безпеки є здатність забезпечувати належний рівень захисту від можливих ризиків, загроз та суперечностей. Ці аспекти є частиною життя та природного порядку. Ризики включають у себе можливість виникнення небезпеки, а загрози відображають внутрішній чи зовнішній фактори, які можуть поставити нашу безпеку під загрозу. Суперечності ж відображають протиріччя між різними цінностями, інтересами та потребами людей, які можуть призвести до конфліктів та небезпек. Таким чином, забезпечення безпеки вимагає здатності розрізняти та оцінювати ризики, загрози та суперечності, щоб ефективно протистояти їм та забезпечувати належний рівень захисту від них.

Для належного захисту від ризиків, загроз та суперечностей необхідний комплексний підхід, що включає науково-технічні, правові, економічні та соціальні аспекти. Систематичний моніторинг екологічної ситуації та аналіз ризиків допомагає виявляти та попереджувати можливі загрози для людей та довкілля. Для

ефективного управління ризиками та загрозами потрібно залучати до процесу прийняття рішень громадськість, науковців, галузевих експертів та урядових представників. Всі ці заходи допомагають забезпечити ефективний захист від ризиків, загроз та суперечностей, зберегти життя та здоров'я людей та навколишнє середовище для майбутніх поколінь.

Давньогрецький філософ Платон у своїй діалогічній розмові «Горгій» розглядав поняття безпеки у контексті політичної структури суспільства. Він стверджував, що безпека громадян залежить від справедливості влади, і що влада повинна діяти в інтересах всього суспільства: «якщо місто справедливе, то його громадяни живуть у безпеці і мають свободу; якщо ж місто несправедливе, то воно не може бути безпечним, а його громадяни живуть у страху та неволі»[1].

Платон у своїй трактації підкреслює важливість справедливості влади для забезпечення безпеки громадян та стабільності у суспільстві. Його погляди можуть бути корисними для аналізу сучасної політичної ситуації в країнах з різними формами влади.

Середньовічний мислитель Томас Аквінський розумів поняття безпеки у контексті релігії. У своїй праці «Сума теології» він стверджував, що безпека і справедливість можуть бути досягнуті лише тоді, коли люди сліdkують за своїм духовним розвитком і дотримуються релігійних принципів [2].

Важливість релігійних принципів для забезпечення безпеки та стабільності можна використовувати при аналізі культурних та релігійних вимірів сучасних конфліктів.

У епоху Просвітництва, мудреці також звертали увагу на поняття безпеки. Так, Жан-Жак Руссо у своїй праці «Суспільний договір» висловлював думку, що завданням уряду є забезпечити безпеку кожному громадянину, і його влада повинна встановлювати правила та закони, які забезпечують цю безпеку, та рівність перед законом [3].

Він акцентував увагу, що безпека повинна бути забезпечена не лише у фізичному, але й у політичному та економічному сенсі.

За трактуванням Руссо безпека є важливою складовою функції уряду, і він покладає на уряд відповідальність за забезпечення безпеки та рівності перед законом. Це відображає сучасні принципи демократичного управління, де влада є зобов'язана діяти в інтересах громадян та забезпечувати їхню безпеку.

У XIX столітті дослідники продовжували розглядати поняття безпеки в контексті соціального розвитку. Карл Маркс у своїй праці «Капітал» наголошував, що безпека повинна бути забезпечена не лише для окремих громадян, але й для всього суспільства в цілому. Вчений стверджував, що безпека може бути досягнута лише тоді, коли громадяни мають доступ до рівних можливостей та ресурсів [4].

Таке трактування безпеки відповідає ідеї соціальної справедливості та рівності, а також висуває вимогу до урядів та політичних лідерів забезпечувати рівний доступ до можливостей та ресурсів усім громадянам, щоб забезпечити безпеку та процвітання суспільства в цілому.

У XX столітті поняття безпеки набуло складнішого та багатограннішого значення порівняно з попередніми століттями.

Ханс Моргентау підкреслював, що безпека полягає в забезпеченні відсутності будь-яких загроз і викликів з боку зовнішнього середовища, таких як війни, конфлікти, економічні кризи, екологічні катастрофи. У своїх працях він досліджував роль безпеки в міжнародних відносинах та її вплив на зовнішню політику держав [5].

Вчений віддавав перевагу реалістичному підходу до безпеки, який покладає найбільший акцент на державну безпеку та інтереси держави. Він вважав, що держави повинні дбати про збереження своєї безпеки шляхом забезпечення балансу сил та збереження миру.

У XXI столітті поняття безпеки значно розширилося. Традиційні аспекти військової, економічної та особистої безпеки продовжують бути важливими, але з'явилися нові виклики, та підходи до їх вивчення.

Брюс Шнайер та Річард Кларк звертають увагу на тому, що кібербезпека є необхідною складовою національної безпеки та вимагає співпраці різних секторів та держав, а також, що захист критичних інфраструктур є особливо важливим у забезпеченні кібербезпеки [6, 7].

Крім того, вони зазначають, що захист критичних інфраструктур є особливо важливим у контексті забезпечення кібербезпеки. Це вимагає забезпечення належного рівня захисту від кібератак та розробки ефективних механізмів виявлення та реагування на потенційні загрози.

Марта Кулендер і Аудрі Курт присвятили свої дослідження проблемам безпеки від тероризму. Вони зосереджують свою увагу на аналізі мотивацій терористів, їхніх стратегій, технік і тактик, а також розробці ефективних методів боротьби з тероризмом [8, 9].

Їхні дослідження сприяють розробці ефективних методів боротьби з тероризмом, які передбачають не тільки використання військових засобів, а й економічні, політичні та соціальні заходи. Наприклад, діалог між культурами та релігійними групами, вдосконалення законодавства, розвиток соціальних програм для профілактики радикалізації, збільшення інформаційної безпеки.

Річард Орбелл та Раджешваран Раманан досліджують питання космічної безпеки. Орбелл зосереджується на питаннях безпеки у зв'язку зі збільшенням кількості космічних об'єктів, що обертаються навколо Землі, в той час, як Раманан досліджує космічну безпеку з погляду захисту від потенційних загроз, що можуть виникнути у разі збройного конфлікту. В обох дослідниках виникає дуже важлива тема про важливість захисту космічних інфраструктур від кібератак та захисту від сонячних бурь [10, 11].

Дослідження Річарда Орбелла та Раджешварана Раманана підкреслюють важливість захисту космічної інфраструктури від кібератак та інших загроз, таких як сонячні бурі та збройний конфлікт. Це може включати розробку нових технологій та методів захисту, а також співпрацю між різними країнами та секторами для забезпечення космічної безпеки.

Майкл Мендельсон у своїй праці «The Economics of Climate Change: The Stern Review» розглядає економічні результати зміни клімату та ризики для безпеки людей та майна. В ній досліджуються економічні наслідки зміни клімату, такі як вплив на здоров'я, сільське господарство, водні ресурси та економіку в цілому, а також пропонуються різні стратегії зменшення ризиків та збільшення стійкості до зміни клімату [12].

Реалізація стратегій зменшення ризику зміни клімату може допомогти зменшити наслідки зміни клімату та забезпечити більш стійку економіку та більш безпечне життя для людей. Однак, для досягнення цих цілей необхідно значно збільшити інвестиції в енергоефективність та відновлювану енергетику, а також зменшити викиди парникових газів.

Джон Браунілл зосереджується на дослідженні питань безпеки сталого розвитку. Він зазначає, що екологічна безпека є важливим фактором для досягнення сталого розвитку, а нерівність між країнами в умовах глобалізації може призвести до загострення проблем екологічної безпеки та загроз для сталого розвитку [13].

Браунілл підкреслює важливість екологічної безпеки для досягнення сталого розвитку та необхідність співпраці між країнами. Він рекомендує інклюзивний підхід до планування та впровадження стратегій сталого розвитку з урахуванням інтересів всіх стейкхолдерів.

Ханс Йонас у своїй праці «Принцип відповідальності: від моралі до техніки» стверджує: «в кожній епосі людство по-новому визначається через свої власні здібності та через свої ставлення до засобів та до світу, з яким воно має справу. Спосіб, у який ми впорядковуємо світ, теж визначає нашу безпеку. Наслідком нашого способу життя та використання природних ресурсів є певні загрози, які можуть підірвати нашу безпеку та майбутнє нашої цивілізації» [14].

Йонас акцентує увагу на важливості відповідального ставлення до природних ресурсів та потреби змінити наш спосіб життя, щоб зберегти безпеку нашої цивілізації та майбутніх поколінь.

Українські вчені трактують поняття безпеки як стан відсутності загроз для життя, здоров'я, свободи, прав і інтересів людини (О. Ходаківський, В. Дубовик), а також як стан стійкості та захищеності від можливих негативних впливів з зовнішнього середовища (М. Чумак, М. Ільченко). Окрім того, науковці підкреслюють важливість національної безпеки, що охоплює захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів (І. Швайка, О. Завгородній).

Науковий підхід Олександра Ходаківського до поняття безпеки відображений у його праці «Забезпечення безпеки людини в глобальному світі». Вчений трактує безпеку як стан відсутності загроз для життя, здоров'я, свободи, прав та інтересів людини. Він також підкреслює важливість збереження екологічної безпеки та захисту від техногенних та природних катастроф, які можуть загрожувати життю та здоров'ю людей [15].

Ходаківський розглядає безпеку як комплексний поняття, яке включає в себе не лише захист від прямих загроз життю та здоров'ю людей, а й екологічну безпеку та захист від природних та техногенних катастроф.

Володимир Дубовик розглядає безпеку як універсальне поняття у своїй праці «Безпека людини: поняття та зміст». Він підкреслює, що безпека охоплює різні аспекти людського життя, включаючи фізичну, соціальну, економічну та екологічну безпеку, і є пов'язана зі станом взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми. Науковець зазначає, що безпека пов'язана зі ступенем взаємодії суспільства в цілому, тому розв'язання питань безпеки вимагає спільних зусиль усіх громадян і держави загалом [16].

Дубовик підходить до безпеки як до складного та багатовимірного поняття, яке вимагає спільних зусиль всіх членів суспільства. Його трактування безпеки надає значення різноманітним аспектам людського життя та в тому числі і необхідність співпраці між державами та громадянами для забезпечення безпеки в глобальному світі.

Михайло Чумак вважає, що безпека повинна бути орієнтована на захист національних інтересів, включаючи екологічні. Він підкреслює, що в умовах глобалізації світової економіки та міжнародної політики, національна безпека відповідно повинна забезпечувати стійкість та захищеність національних економічних та екологічних інтересів [17].

Таке трактування безпеки Михайла Чумака є важливим, оскільки забезпечення національної безпеки є важливим завданням будь-якої держави, і вимагає комплексного підходу та співпраці всіх секторів суспільства. Однак, варто зазначити, що такий підхід може викликати конфлікти між різними країнами та їх інтересами, тому вирішення питань національної безпеки вимагає балансування різних факторів та співпраці на міжнародному рівні.

Микола Ільченко бачить безпеку як здатність суспільства відновлюватись та функціонувати після кризових ситуацій, включаючи негативні впливи з зовнішнього середовища. Він вважає, що безпека повинна бути орієнтована на запобігання кризових ситуацій та забезпечення стійкості суспільства в умовах невизначеності та нестабільності в зовнішньому середовищі [18].

Це може бути досягнуто шляхом запобігання кризових ситуацій, зокрема, через управління ризиками, планування та підготовку до можливих криз, а також збереження та ефективного використання природних ресурсів.

Ігор Швайка у своїх дослідженнях підкреслює, що національна безпека є складовою частиною загальної безпеки, і є необхідним фактором для забезпечення стійкого розвитку держави [19].

Швайка наголошує на необхідності забезпечення національної безпеки як одного з основних факторів стійкого розвитку держави. При цьому, його трактування не вдається до конкретизації складових частин національної безпеки або конкретних заходів, які мають бути прийняті для забезпечення національної безпеки.

Олександр Завгородній вважає, що національна безпека залежить від стабільності кордонів та недоторканності території держави, і захист цих елементів є ключовим завданням держави в забезпеченні своєї безпеки [20].

З таким підходом до трактування безпеки, можна зрозуміти, що зовнішній агресор, порушуючи територіальну цілісність держави, ставить під загрозу її національну безпеку. Таким чином, захист кордонів і території є важливим компонентом національної безпеки.

Проте, це трактування може бути критиковано, оскільки безпека не обмежується лише територією держави. Наприклад, зміни в глобальному екологічному середовищі, пандемії, кібератаки та інші проблеми, які не мають прямого зв'язку з територією держави, також можуть становити загрозу національній безпеці. Отже, таке трактування безпеки може бути вузьким і не повністю відображати сучасні виклики, які стоять перед державою у забезпеченні своєї безпеки.

Валерій Андреев розглядає безпеку як комплексну категорію, що включає безпеку людини, суспільства, держави та міжнародної безпеки. За його думкою, безпека людини передбачає забезпечення її прав та свобод, максимальний захист від негативних впливів зовнішнього середовища та можливість самореалізації [21].

Таке трактування безпеки підкреслює важливість людського фактору у системі безпеки. За цим підходом, безпека не може бути забезпечена, якщо не забезпечені права та свободи людини, яка є основною одиницею суспільства. Андреев вважає, що держава повинна створювати умови для самореалізації людини, забезпечувати її безпеку та захист від негативних впливів.

Безпека є важливою складовою будь-якої стабільної та успішної суспільної системи. Основні види безпеки – це безпека держави та безпека особистості. Безпека держави визначається здатністю держави забезпечувати захист від зовнішніх загроз, відстоювати територіальну цілісність, зберігати владу та контроль над своїми ресурсами та територією. Іншим важливим аспектом безпеки держави є захист внутрішньої стабільності та забезпечення законності в суспільстві.

З іншого боку, безпека особистості передбачає забезпечення захисту прав та свобод людини, які гарантовані конституцією та законами країни. Це включає право на життя, свободу від насильства та дискримінації, право на свободу слова та думки, право на освіту та медичну допомогу, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Безпека особистості також пов'язана з економічною, соціальною та екологічною безпекою, що включає доступ до роботи, освіти та здоров'я, а також захист від бідності та соціальної відчуженості, захист від забруднення навколишнього середовища.

Питання забезпечення безпеки держави є однією з найактуальніших тем в політичній науці та державному управлінні. Це питання стосується не лише захисту територіальної цілісності держави, але й здатності держави відстоювати свої національні інтереси на міжнародній арені, забезпечення економічної, соціальної та екологічної стабільності, захисту прав і свобод громадян. Розуміння та ефективне забезпечення безпеки держави є важливим завданням для державних лідерів та політичних діячів у сучасному світі, де загрози для національної безпеки можуть мати різний характер та походити як від зовнішніх, так і внутрішніх джерел.

Оскільки науковці мають різні підходи до дослідження проблем безпеки держави, їхні трактування цього поняття можуть відрізнятися залежно від наукової парадигми, яку вони використовують. У зв'язку з цим, ми розглянемо основні підходи до розуміння цієї концепції.

Згідно з мілітарним підходом, безпека держави пов'язана зі здатністю забезпечити свою військову оборону та захист від зовнішньої агресії.

Одним з провідних представників цього підходу є Клаус Ноубер, який вважав, що безпека держави залежить від її військової потужності та здатності до стратегічного планування [22].

Проте варто зазначити, що трактування Клауса Ноубера є обмеженим, оскільки воно не враховує сучасних викликів та загроз безпеці, які змінюються залежно від політичної, економічної, соціальної та технологічної ситуації в світі. Сучасні виклики безпеці також включають кібербезпеку, біологічні загрози, тероризм, зміну клімату та інші фактори, які можуть впливати на безпеку держави та її громадян.

Політичний підхід визначає безпеку держави як здатність державного устрою зберігати стабільність та ефективність управління внутрішніми справами та здійснювати зовнішню політику.

За словами Кеннета Уолца, безпека держави залежить від здатності до ефективного управління, стабільності демократичного процесу та захисту прав і свобод громадян [23].

Кеннет Уолц розглядає безпеку держави в контексті демократії та управління. За його думкою, ефективне управління є ключовим фактором для забезпечення національної безпеки, оскільки воно дозволяє державі адекватно реагувати на зовнішні виклики та кризові ситуації.

Економічний підхід розглядає безпеку держави як здатність до забезпечення економічного добробуту, конкурентоспроможності та стійкості на міжнародних ринках.

Представниками цього підходу є Джозеф Най, який вважав, що безпека держави залежить від її здатності до ефективної економічної політики та створення ринку [24].

Таким чином, безпека держави пов'язана з її економічним розвитком і створенням стабільного ринку. Але, слід зазначити, що це трактування не враховує інших аспектів безпеки, таких як військова потужність, захист прав та свобод громадян, стабільність демократичного процесу тощо. Отже, хоча економічна стійкість може бути важливою складовою безпеки, вона не може бути розглянута як єдиний визначальний фактор безпеки держави.

Соціальний підхід визначає безпеку держави як здатність до забезпечення соціальної стабільності, рівноправності та добробуту громадян. За такого підходу, безпека держави пов'язується зі здатністю держави забезпечувати максимальний рівень задоволення потреб населення, забезпечення соціального захисту, доступності освіти та медичних послуг. Зокрема, таке розуміння безпеки держави висвітлено у працях відомих українських науковців, таких як Ігор Слюнько та Микола Рибальченко.

Ігор Слюнько у своїй праці «Соціальна безпека: концептуальні основи» визначає безпеку держави як стан, у якому забезпечується задоволення основних потреб населення, збереження соціальної стабільності та здійснення прав і свобод громадян. За його словами, безпека держави залежить від розвитку соціально-економічної сфери, адекватності рівня соціального захисту та доступності освіти та медичних послуг [25].

Такий підхід до визначення безпеки держави відображає нові реалії сучасного світу, де економічний та соціальний розвиток держави стають все більш важливими складовими безпеки. Водночас, такий підхід також вимагає більш комплексного управління державою, зосередженого не лише на військовій та політичній безпеці, а й на розвитку соціально-економічної сфери та соціальному захисті населення.

Микола Рибальченко у своєму дослідженні «Соціальна безпека в Україні: виклики та шляхи подолання», визначає безпеку держави як стан, у якому забезпечується здатність громадян до самореалізації та максимального задоволення основних потреб. За словами науковця, таке розуміння безпеки держави пов'язане зі здатністю держави до забезпечення соціальної справедливості, економічного зростання та збереження рівня екологічної безпеки [26].

Таке трактування враховує потреби та інтереси людей і покладає відповідальність за безпеку держави на її здатність задовольняти ці потреби. Проте, в цьому трактуванні можна помітити відсутність чіткої згадки про важливість захисту території держави та її кордонів, а також про міжнародну безпеку. Тому, це трактування може бути корисним для розуміння внутрішньої безпеки, але потребує доповнення іншими аспектами безпеки держави.

Екологічний підхід до визначення поняття безпеки держави базується на забезпеченні екологічної безпеки, тобто стану довкілля, що не завдає шкоди здоров'ю людини та природі. За цим підходом безпека держави пов'язана з забезпеченням екологічної стійкості, збереженням біорізноманіття, охороною природних ресурсів та використанням екологічно чистих технологій.

Екологічна безпека та національна безпека держави взаємопов'язані та взаємозалежні. З одного боку, забезпечення екологічної безпеки є необхідною умовою забезпечення національної безпеки, оскільки погіршення екологічної ситуації може призвести до загрози здоров'ю та життю людей, економічній та соціальній нестабільності, а також порушення безпеки держави у зовнішніх відносинах. З іншого боку, національна безпека може впливати на стан екологічної безпеки через прийняття відповідних законів, нормативно-правових актів та політики в цій сфері, а також фінансову підтримку наукових досліджень та проєктів, спрямованих на захист довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

Роберт Каплан розглядає безпеку держави як залежність від екологічного капіталу. Він стверджує, що безпека держави пов'язана не лише з військовою міццю та економікою, але й з екологічними ресурсами, такими як вода, ґрунти, повітря та природні ресурси, які є необхідними для життя людей. Вчений вважає, що недостатнє управління екологічним капіталом може призвести до екологічної катастрофи та загрози безпеці держави [27].

Трактування Роберта Каплана виокремлює значення екологічного капіталу для безпеки держави та підкреслює, що недостатнє управління екологічним капіталом може мати негативний вплив на безпеку держави. Його підхід сприяє розумінню того, що безпека держави пов'язана не тільки з військовими та економічними аспектами, але і з охороною довкілля та сталим розвитком.

Ігор Ліхно та Михайло Нечипорук визначають екологічну безпеку держави як концепцію, що пов'язана зі збереженням природних ресурсів та екологічної рівноваги, забезпеченням стійкого розвитку економіки, попередженням екологічних криз та забезпеченням належного рівня життя населення [28].

У своєму трактуванні Ліхно та Нечипорук звертають увагу на необхідність створення стійкого розвитку економіки та забезпечення стійкості природних ресурсів, які є необхідними для життя населення.

Безпека підприємств є частиною загальної безпеки держави, і пов'язана з її економічною, соціальною та екологічною безпекою. Її контекст полягає в забезпеченні діяльності суб'єктів господарювання в рамках закону та з урахуванням соціально-економічних та екологічних інтересів держави.

Л. П. Загородній визначає безпеку підприємства як функціональний підхід до управління ризиками. Згідно з її підходом, безпека підприємства є функцією, яка забезпечує захист його ресурсів та діяльності від різних загроз та ризиків. Цей підхід враховує, що безпека є важливим елементом управління підприємством, а не окремою функцією. Науковець підкреслює, що безпека повинна бути інтегрована в усі процеси та функції підприємства, щоб забезпечити його стійкість та ефективність в умовах змін та невизначеності [29].

Такий підхід передбачає, що безпека підприємства є функцією, яка має бути врахована при прийнятті управлінських рішень на всіх рівнях підприємства, від стратегічного до оперативного.

В.П. Корольов розглядає безпеку підприємства як системний підхід до управління ризиками та забезпечення стійкості підприємства. Він підкреслює, що безпека підприємства є складною системою, що складається з багатьох елементів, включаючи технічні, економічні, соціальні та організаційні аспекти [30].

Безпека підприємства має бути визначена і реалізована через систему управління ризиками, яка забезпечує постійний моніторинг, оцінку та керування ризиками.

В.М. Богатирьов вивчає безпеку підприємства як нормативно-правовий підхід, який базується на законодавчих та інших нормативних актах, що регулюють питання безпеки на підприємствах [31].

Ця методика передбачає, що безпека підприємства гарантується шляхом виконання нормативно-правових вимог, що регулюють питання безпеки праці, охорони здоров'я, пожежної безпеки, охорони довкілля та інших факторів, що можуть впливати на безпеку підприємства.

Однак, важливо підкреслити, що цей підхід не є достатнім для забезпечення повної безпеки підприємства, оскільки він не враховує багато факторів, які можуть впливати на безпеку підприємства, такі як соціально-економічні та організаційні аспекти діяльності підприємства.

О.П. Рогоза визначає безпеку підприємства як інтегрований підхід, що передбачає комплексне розглядання безпеки в контексті різних аспектів діяльності підприємства [32].

Згідно з цим підходом, безпека підприємства повинна розглядатися в контексті організаційної культури, рівня технологічного розвитку, соціально-економічного середовища, взаємовідносин зі споживачами та іншими аспектами діяльності підприємства, для зменшення ризиків та забезпечення стійкого розвитку.

Ю.В. Хрулев розглядає безпеку підприємства як превентивний підхід, що передбачає забезпечення безпеки шляхом запобігання можливим небезпечним ситуаціям заздалегідь [33].

Безпека підприємства повинна базуватись на системі запобігання ризикам та небезпекам, в тому числі шляхом проведення аналізу ризиків, ідентифікації потенційних небезпек та розробки відповідних заходів для їх запобігання.

В.В. Бекін визначає безпеку підприємств як ризикоорієнтований підхід, що передбачає ідентифікацію, аналіз та управління ризиками, пов'язаними з діяльністю підприємства [34].

Основою безпеки підприємства має бути розуміння та управління ризиками, які можуть виникнути внаслідок діяльності підприємства. Це передбачає ідентифікацію потенційних ризиків, їх оцінку та управління ними, включаючи прийняття заходів для їх запобігання та зменшення наслідків в разі їх реалізації.

Важливим елементом забезпечення безпеки діяльності підприємства є класифікація видів безпеки підприємства. В залежності від конкретної галузі та особливостей діяльності підприємства, види безпеки можуть бути різними.

О.В. Коробков у своїй книзі «Безпека життєдіяльності» класифікує види безпеки залежно від впливу на підприємство і виділяє наступні категорії [35]:

- Техногенна безпека – запобігання небезпек, що виникають на підприємстві внаслідок використання технологій, устаткування та матеріалів, що можуть стати причиною аварій, катастроф, пожеж та інших негативних наслідків.
- Економічна безпека – забезпечення ефективної фінансово-господарської діяльності підприємства, захистом його від зовнішніх та внутрішніх загроз, збереженням і розвитком власності та інвестицій.
- Природоохоронна безпека – запобігання забрудненню навколишнього середовища на підприємстві та в його навколишній території, зниженню впливу виробництва на природу і збереженню ресурсів.
- Політична безпека – збереження стабільності та безпеки на підприємстві в умовах зміни соціально-політичної ситуації, конфліктів та інших загроз з боку політики.

О.М. Петренко у своїй праці «Безпека підприємства: теорія і практика» виділяє наступні категорії безпеки залежно від об'єкта захисту [36]:

- Інформаційна безпека – захист інформації від несанкціонованого доступу, використання, розголошення.
- Матеріально-технічна безпека – забезпечення надійності, стійкості та безперебійності функціонування матеріальних та технічних ресурсів підприємства.
- Фінансова безпека – забезпечення стійкості фінансово-господарської діяльності підприємства, захисту від злочинних дій та економічних ризиків.
- Персональна безпека – захист життя та здоров'я працівників підприємства від травм, нещасних випадків, професійних захворювань.

Кожна з цих категорій відображає певний аспект безпеки підприємства та її важливість для успішної та безпечної роботи підприємства. Забезпечення безпеки в цих чотирьох аспектах допоможе знизити ризики та підвищити ефективність роботи підприємства.

М.В. Шульга в своїй науковій роботі «Управління безпекою життєдіяльності підприємства» класифікує види безпеки підприємства залежно від ступеня вразливості до ризиків на наступні категорії [37]:

- Техногенна безпека – ризики, які виникають в результаті технічної діяльності підприємства і можуть мати негативний вплив на життя та здоров'я людей, довкілля, майно та інші матеріальні цінності.
- Екологічна безпека – ризики, які виникають в результаті впливу підприємства на довкілля та можуть мати негативні наслідки для природних ресурсів, здоров'я людей та інших живих організмів.
- Фінансово-економічна безпека – ризики, які виникають в результаті фінансово-економічної діяльності підприємства і можуть мати негативний вплив на фінансове становище підприємства, його інвесторів, партнерів та інших зацікавлених сторін.

- Інформаційна безпека – ризики, які виникають в результаті некоректної обробки та захисту інформації, що є важливою складовою діяльності підприємства, і можуть мати негативні наслідки для бізнесу, конфіденційності даних, репутації та інших аспектів діяльності підприємства.

О.М. Барабаш в своїй книзі «Безпека життєдіяльності підприємств» класифікує види безпеки залежно від галузі діяльності на наступні категорії: безпека в енергетиці; безпека в харчовій промисловості; безпека в автомобілебудуванні; безпека в хімічній промисловості [38].

Кожна з цих галузей має свої особливості та потенційні ризики, які можуть впливати на безпеку підприємства. Таким чином, забезпечення безпеки на підприємствах цих галузей вимагає спеціального підходу та заходів з мінімізації ризиків.

О.І. Заєць в своїй праці «Управління ризиками на підприємстві» запропонував класифікацію видів безпеки підприємства від взаємодії з іншими підприємствами та галузями на наступні категорії [39]:

- Безпека виробництва та технічна безпека.
- Безпека перевезень та транспортна безпека.
- Безпека інформаційних технологій та кібербезпека.
- Безпека енергопостачання та енергетична безпека.
- Безпека міжнародної діяльності та зовнішньоекономічна безпека.
- Безпека управління та організаційна безпека.
- Екологічна безпека.

Ця класифікація розглядає безпеку підприємства з ширшої перспективи, враховуючи взаємодію підприємства з іншими галузями та соціальну відповідальність.

Забезпечення сталого розвитку, захист довкілля та збереження природних ресурсів є важливими завданнями для забезпечення екологічної безпеки підприємства як складової національної безпеки країни. Надмірне забруднення навколишнього середовища, зниження якості повітря, води та ґрунту, використання небезпечних хімічних речовин можуть негативно вплинути на здоров'я громадян, знизити економічний потенціал країни та призвести до загроз національній безпеці.

Згідно з загальним підходом до терміну «екологічна безпека», основний акцент робиться на здатності забезпечити сталість та розвиток екосистем, що забезпечують здоров'я та добробут людей, із застосуванням екологічно безпечних технологій та методів. Основний зміст цього трактування полягає у забезпеченні збалансованого використання ресурсів та запобіганні забрудненню навколишнього середовища та екологічних криз.

Екологічна безпека є однією з ключових глобальних цілей, яку Організація Об'єднаних Націй (ООН) визначила в рамках своїх Стратегічних цілей сталого розвитку на період до 2030 року, які були ухвалені в 2015 році.

Організації Об'єднаних Націй зазначає, що «екологічна безпека» – це здатність забезпечувати сталість екосистем, зберігаючи їх природний баланс та здатність відновлюватись після відновлення збитків, що запобігає шкідливому впливу людської діяльності та забезпечує сталість розвитку [40].

Ознаки екологічної безпеки згідно ООН можуть включати [40]:

- Збереження біорізноманітності: збереження різноманіття видів та екосистем, що забезпечує життєву підтримку всього живого на планеті.
- Збереження природних ресурсів: забезпечення раціонального використання природних ресурсів, таких як вода, повітря, ліси, ґрунти, мінерали та інші.
- Забезпечення безпеки харчування: забезпечення доступу до безпечної та здорової їжі, зменшення використання хімічних добрив, пестицидів та інших шкідливих речовин у вирощуванні продуктів.
- Забезпечення безпеки водних ресурсів: забезпечення доступу до чистої питної води та зменшення забруднення водних ресурсів.
- Зменшення викидів забруднюючих речовин: зменшення викидів газів та інших забруднюючих речовин у повітря, що призводить до зміни клімату та інших негативних наслідків для здоров'я та довкілля.
- Забезпечення екологічної безпеки природних катастроф: підготовка до природних катастроф та реагування на них з метою зменшення втрат життя та майна.
- Забезпечення здорового довкілля: зменшення впливу шкідливих речовин на здоров'я людини та довкілля.
- Збільшення екологічної свідомості: підвищення рівня знань та розуміння людьми про проблеми довкілля та їхні наслідки, що сприяє збільшенню свідомого підходу до взаємодії з природою.
- Забезпечення сталого розвитку: забезпечення розвитку людського суспільства без шкоди для довкілля та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь.
- Міжнародне співробітництво: співпраця між державами з метою зменшення впливу глобальних проблем довкілля та забезпечення екологічної безпеки на міжнародному рівні.

Ці ознаки є ключовими для забезпечення екологічної безпеки, тому що вони сприяють збереженню природних ресурсів та здоров'я людей, а також допомагають попереджати небезпеки, пов'язані з деградацією довкілля.

Також, Організація Об'єднаних Націй (ООН) визначає наступні функції екологічної безпеки [40]:

- Захист здоров'я людей і тварин: забезпечення безпечного середовища для життя і здоров'я людей та тварин.
- Збереження біологічного різноманіття: збереження різноманітності живих організмів і їх середовища.
- Захист клімату: захист клімату шляхом зменшення викидів газів, що сприяють глобальному потеплінню.

- Забезпечення стійкого розвитку: забезпечення стійкого використання природних ресурсів та забезпечення їх продуктивності на майбутнє.

- Захист від надзвичайних ситуацій: захист від природних катастроф, таких як повені, зливи, землетруси, та інших надзвичайних ситуацій, які можуть пошкодити довкілля та природні ресурси.

- Захист від загроз безпеці: забезпечення захисту від можливих загроз для національної та міжнародної безпеки, пов'язаних з екологічними проблемами, такими як екологічні кризи, торгівля незаконними відходами, недостатня якість продуктів харчування та інші.

Ці функції визначаються з метою забезпечення безпеки та добробуту людей, збереження природних ресурсів та підтримки сталого розвитку. Їх реалізація є важливим завданням для всіх країн та громадян світу, оскільки стан довкілля безпосередньо впливає на якість життя та добробут населення.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), підкреслює, що «екологічна безпека» – це здатність забезпечити сталість та розвиток екосистем, що забезпечують здоров'я та добробут людей, із застосуванням екологічно безпечних технологій та методів [41].

За визначенням Європейської комісії, «екологічна безпека» – це здатність забезпечувати сталість екосистем, зберігаючи їх природний баланс та здатність відновлюватись після відновлення збитків, запобігаючи шкідливому впливу людської діяльності [42].

Це визначення зосереджується на збереженні сталості екосистем та їх природного балансу, зокрема на їх здатності відновлюватись після відновлення збитків. Визначення також підкреслює значення запобігання шкідливого впливу людської діяльності на екосистеми.

Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) визначає екологічну безпеку як здатність забезпечити сталість екосистем, що забезпечують здоров'я та добробут людей, а також захист екосистем від шкідливого впливу людської діяльності, в тому числі запобігання забрудненню та управління природними ресурсами [43].

Це визначення підкреслює важливість запобігання забрудненню та управління природними ресурсами для забезпечення екологічної безпеки та акцентує на сталості екосистем, що забезпечують здоров'я та добробут людей, а також на захисті екосистем від шкідливого впливу людської діяльності, включаючи запобігання забрудненню та управління природними ресурсами.

Еколого-соціальний підхід до визначення поняття «екологічна безпека» передбачає розгляд цього поняття як комплексного, що включає не лише екологічні, але й соціальні аспекти. Відповідно до даного підходу, екологічна безпека розглядається як здатність суспільства забезпечувати сталість екосистем та їх ресурсів, забезпечуючи при цьому економічний та соціальний розвиток населення.

М. І. Корольчук стверджує, що «екологічна безпека» – це здатність суспільства до збереження життєдіяльності людей, стійкості природних екосистем та досягнення економічного і соціального розвитку на основі природних ресурсів [44].

За таким підходом, екологічна безпека забезпечує стійкість природних екосистем, що може включати збереження різноманітності видів, збереження природних ландшафтів і біосферних заповідників, запобігання виснаженню природних ресурсів і збереження водних ресурсів. Крім того, визначення підкреслює важливість економічного і соціального розвитку, що залежить від природних ресурсів, але має бути здійснений таким чином, щоб не порушувати баланс природних екосистем та запобігати шкідливому впливу людської діяльності на довкілля.

С. І. Воронцов зазначає, що «екологічна безпека» – це сталість біосфери та здоров'я населення при забезпеченні економічного і соціального розвитку [45].

Такий підхід може вказувати на важливість забезпечення рівноваги між розвитком та збереженням природних ресурсів і екосистем, а також на важливість забезпечення здоров'я та добробуту населення в контексті екологічної безпеки.

Геополітичний підхід до визначення поняття «екологічна безпека» ґрунтується на розгляді взаємозв'язків між екологічною безпекою та геополітичними процесами. В цьому підході розглядається вплив факторів геополітичного характеру на стан екологічної безпеки, а також вплив стану екологічної безпеки на геополітичну ситуацію в регіоні.

За визначенням В.М. Галети, «екологічна безпека» – це забезпечення стійкого розвитку суспільства з урахуванням геополітичних інтересів, які визначаються географічним положенням та наявністю природних ресурсів [46].

Трактування В.М. Галети, з одного боку, акцентує увагу на необхідності забезпечення стійкого розвитку суспільства, а з іншого боку, вказує на те, що такий розвиток має бути здійснюваний з урахуванням геополітичних інтересів. Водночас, визначення не містить конкретних вказівок щодо того, яким чином необхідно забезпечувати екологічну безпеку, які аспекти необхідно враховувати та які ризики можуть виникнути при такому забезпеченні. Також визначення має деякий геополітичний підтекст, що може викликати дискусії щодо того, наскільки воно є об'єктивним та адекватним для різних країн та регіонів світу.

А. А. Тихомиров зазначає, що «екологічна безпека» - це забезпечення екологічної стійкості та ресурсної безпеки в країнах та регіонах, що мають важливе геополітичне значення для світової політики [47].

Трактування А.А. Тихомирова має геополітичний спрямування, яке відображається в акцентуванні уваги на важливості екологічної безпеки в країнах та регіонах з важливим геополітичним значенням. Водночас,

визначення також містить термін «екологічна стійкість», який підкреслює необхідність забезпечення збереження стану екологічних систем на тривалий період. Однак, акцент на геополітичній важливості може викликати заперечення у тих, хто вважає, що екологічна безпека має універсальний характер та повинна бути забезпечена всюди.

Природоохоронний підхід до визначення екологічної безпеки зосереджується на захисті природних екосистем, що забезпечує збереження біорізноманіття та природних ресурсів. Екологічна безпека визначається як стан екосистем та їх функцій, що забезпечує збереження природних ресурсів та біорізноманіття.

В. А. Соколов, зазначає, що «екологічна безпека» – це забезпечення сталості та раціонального використання природних ресурсів з метою збереження біорізноманіття та забезпечення екологічного балансу [48].

Даний підхід спрямований на захист екосистем та підтримання екологічного балансу, ніж на врахування геополітичних аспектів або економічних та соціальних інтересів. Водночас, зазначення про раціональне використання природних ресурсів можна трактувати як звернення до необхідності балансу між природними ресурсами та потребами суспільства в них, що може сприяти досягненню сталого розвитку.

Зважаючи на те, що екологічна безпека є складним і мультидисциплінарним поняттям, для її повного трактування необхідно брати до уваги як наукові, так і правові аспекти.

Визначення «екологічної безпеки» у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року стало важливим кроком у забезпеченні стійкого розвитку країни. Згідно з цією Декларацією, екологічна безпека є одним із самостійних напрямків національної політики. Таке визнання свідчить про те, що екологічна безпека має вирішальне значення для забезпечення національної безпеки та стійкого розвитку України [49].

У цьому документі екологічна безпека представлена як характеристика держави Україна: самостійно встановлювати порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів; мати свою національну комісію радіаційного захисту населення; мати право забороняти будівництво та припиняти функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці; дбати про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління; мати право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

В Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., екологічна безпека розглядається у декількох значеннях [50]:

- як мета правового забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини - невід'ємної умови сталого економічного та соціального розвитку України (ч. 1 Преамбули Закону);

- як складова державної екологічної політики, що спрямована на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів (ч. 2 Преамбули Закону);

- як одне із завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону);

- як ключовий принцип охорони навколишнього природного середовища (п. а та б ст. 3 Закону);

- як суб'єктивне екологічне право громадян (п. а ст. 9 Закону);

- як обов'язок громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища (п. б ст. 12 Закону);

- як мета управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (ч. 5 ст. 16 Закону);

- як окремий напрямок природоохоронної діяльності (Розділ XI Закону).

В ст. 50 зазначеного Закону екологічна безпека визначається як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [50].

Конституція України від 28 червня 1996 р. визначає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. (ст. 16) та гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) [51].

Екологічна безпека підприємств є важливою складовою екологічної безпеки держави, оскільки стан довкілля є основним фактором формування загального екологічного стану країни та сприяє досягненню загальної екологічної безпеки на рівні держави. З огляду на актуальність проблеми екологічної безпеки підприємств, українські науковці провели розгляд диференціації концепцій щодо її визначення.

В.І. Данилевський та І.М. Макаренко визначають екологічну безпеку підприємства з технічного підходу як стан і процеси функціонування технічних засобів, обладнання та іншого майнового комплексу, які забезпечують дотримання встановлених нормативно-правових вимог до стану навколишнього середовища та виключають загрози їх порушення [52].

Дане визначення підходить для оцінки технічної готовності підприємства до роботи в екологічно вразливих регіонах, де потенційні ризики можуть бути великими, а невиконання вимог законодавства може призвести до шкоди для навколишнього середовища. Проте, цей підхід не враховує інших важливих аспектів екологічної безпеки, таких як розумне використання ресурсів, збереження біорізноманіття та управління екосистемами.

Є.М. Гончаренко та О.Г. Шабловська розглядають екологічну безпеку підприємств з соціального підходу. Вони визначають екологічну безпеку підприємств як стан, при якому забезпечується високий рівень

безпеки для працівників, населення та природного середовища в результаті зменшення впливу підприємства на навколишнє середовище та забезпечення стійкого розвитку. Основний акцент при цьому робиться на впливі підприємства на людський фактор, зокрема на здоров'я працівників та мешканців території, де знаходиться підприємство [53].

Екологічна безпека повинна забезпечувати не лише дотримання екологічних норм та стандартів, а й забезпечувати здорове та безпечне для життя та здоров'я населення оточення підприємства. Врахування соціального аспекту визначення екологічної безпеки є важливим елементом у забезпеченні сталого розвитку підприємства та підвищенні його конкурентоспроможності на ринку.

О.О. Дроздова та О.В. Кравченко досліджують екологічну безпеку підприємства як стан забезпечення довкілля стійким функціонуванням, який забезпечує здатність екосистем до самовідновлення при можливій реалізації впливів з боку підприємства на них. Цей підхід є комплексним, оскільки враховує екологічний, економічний та соціальний аспекти взаємодії підприємства з довкіллям [54].

Такий підхід дає можливість оцінити вплив діяльності підприємства на довкілля та планувати його дії з метою забезпечення стійкого розвитку. Однак, у цьому підході може бути деяка неоднозначність, оскільки самовідновлення екосистем може займати значний час та не завжди гарантувати повне відновлення природного середовища.

Є.С. Белаш та О.М. Григоренко вивчають екологічну безпеку підприємства як ступінь відповідності підприємства екологічним вимогам та стандартам у певній галузі промисловості. Їх концепція ґрунтується на розумінні специфіки діяльності підприємств в певній галузі та врахуванні особливостей технологій та процесів, які використовуються в цій галузі. Таким чином, визначення екологічної безпеки підприємств згідно з галузевим підходом полягає в оцінці відповідності підприємства екологічним вимогам та стандартам, що характерні для певної галузі промисловості [55].

Таке визначення дозволяє врахувати особливості технологій та процесів, що використовуються в даній галузі промисловості, і забезпечити відповідність підприємства екологічним вимогам та стандартам, які характерні для цієї галузі.

С.В. Павлюк визначає екологічну безпеку підприємства як ступінь його відповідності вимогам та стандартам екологічного законодавства, а також здатності зберігати екологічну рівновагу та запобігати шкідливому впливу на довкілля [56].

Такий підхід важливий для підприємств, що мають значний вплив на навколишнє середовище та повинні дотримуватись встановлених норм та вимог. Однак, в рамках цього підходу можуть виникати ситуації, коли підприємство дотримується законодавчих вимог, але все ж тим самим завдає шкоди довкіллю. Тому, врахування динаміки екосистем та забезпечення сталого розвитку вимагає більш широкого та комплексного підходу до оцінки екологічної безпеки підприємств.

Т.О. Іваненко та І.М. Черевко розглядають екологічну безпеку підприємств як частину загальної екологічної безпеки регіону. Досліджуються такі аспекти як вплив підприємств на біорізноманіття, водні ресурси, повітря, ґрунти та інші елементи екосистем регіону. Для визначення екологічної безпеки підприємств застосовуються інструменти екологічного аудиту, аналізу впливу на довкілля та стратегічного планування розвитку регіону з урахуванням екологічних аспектів [57].

Такий підхід дозволяє забезпечити більш повне оцінювання екологічної безпеки підприємств та їх взаємодії з довкіллям, а також враховувати конкретні особливості регіону та його екосистем. Однак, при такому трактуванні екологічної безпеки підприємств необхідно враховувати, що діяльність підприємства може мати різний вплив на екосистеми різних регіонів, тому необхідно здійснювати оцінку впливу підприємства на конкретний регіон та його екосистему.

О.І. Басараб та О.П. Шеремета визначають екологічну безпеку підприємства як здатність підприємства використовувати ресурси природного середовища без втрат та зниження їх якості та кількості в майбутньому, забезпечуючи при цьому безпеку для людини та навколишнього середовища. Для досягнення екологічної безпеки підприємства, автори пропонують раціональне використання природних ресурсів, впровадження енергоощадливих технологій та процесів, зменшення викидів шкідливих речовин у навколишнє середовище та збільшення використання вторинних сировинних матеріалів [58].

Концепція О.І. Басараб та О.П. Шеремета пропонує більш комплексний та стійкий підхід до визначення екологічної безпеки підприємства, що враховує не лише відповідність екологічним вимогам, а й здатність підприємства забезпечувати стале використання природних ресурсів та збереження екологічної рівноваги в майбутньому.

О.І. Ліхачова, В.М. Листопад та В.В. Попов досліджують екологічну безпеку підприємства як здатність до забезпечення сталого розвитку шляхом збереження екологічних ресурсів та зменшення впливу на довкілля, а також забезпечення високої ефективності використання природних ресурсів та екологічної безпеки виробництва [59].

Для досягнення екологічної безпеки підприємства пропонується зменшення впливу на довкілля, використання природних ресурсів в ефективний та стійкий спосіб та забезпечення сталого розвитку.

І.В. Бреславська та О.В. Кравченко, розглядають екологічну безпеку підприємства як здатність до управління ризиками, пов'язаними з його діяльністю, та до захисту від негативних впливів на навколишнє середовище [60].

У цьому контексті, екологічна безпека є одним з елементів управління ризиками підприємства, що дозволяє забезпечити стабільність та сталість його розвитку.

Г.М. Дрозд та І.П. Калініна зазначають, що екологічна безпека підприємства - це стан, в якому забезпечується узгодженість економічних, екологічних та соціальних інтересів, зменшуються ризики негативного впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище та забезпечується збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь [61].

Згідно з Г.М. Дрозд та І.П. Калініна, основною метою є зменшення ризиків негативного впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище та забезпечення узгодженості інтересів різних сторін, таких як власники, споживачі, працівники, держава, суспільство. Важливим аспектом є збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь, що підкреслює важливість сталого розвитку. Таке трактування сприймає екологічну безпеку як комплексне поняття, що враховує багатоаспектність діяльності підприємства та її вплив на навколишнє середовище та суспільство в цілому.

М.І. Журба та О.М. Крючек визначають процесний підхід до визначення екологічної безпеки підприємств як систему управління, що орієнтована на процес забезпечення екологічної безпеки підприємства. Вони рекомендують проводити аналіз та оцінку ризиків впливу підприємств на довкілля на кожному етапі технологічного процесу, визначати технологічні параметри, які можуть впливати на довкілля, та розробляти заходи з мінімізації цього впливу [62].

Цей підхід дозволяє підприємствам усвідомлювати вплив своєї діяльності на навколишнє середовище і приймати конкретні кроки для забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки. Оцінка ризиків та розробка заходів для їх мінімізації є важливим елементом ефективної системи управління екологічною безпекою підприємства.

М.М. Кобильська та В.В. Ігнатенко розглядають екологічну безпеку підприємств на основі результативного підходу, який базується на оцінці досягнення результатів в екологічній діяльності підприємства. Згідно з цим підходом, екологічна безпека підприємства досягається тоді, коли досягається задана екологічна мета за певний період часу. Для оцінки досягнення результатів в екологічній діяльності підприємства використовуються показники екологічної ефективності, які повинні бути чіткими, вимірюваними та порівнянними [63].

Підхід М.М. Кобильська та В.В. Ігнатенко можна вважати ефективним, оскільки він орієнтований на досягнення конкретної екологічної мети та використовує чіткі та вимірювані показники екологічної ефективності для оцінки рівня екологічної безпеки підприємства.

О.О. Квятковський запропонував використовувати для визначення екологічної безпеки підприємств практичні методики, такі як аудит дотримання законодавства у сфері охорони довкілля, аналіз впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище, а також інструменти екологічного менеджменту, які дозволяють підприємствам ефективно управляти своїми екологічними ризиками та зменшувати негативний вплив на навколишнє середовище [64].

Використання аудиту дотримання законодавства у сфері охорони довкілля дозволяє підприємствам виявляти потенційні проблеми та ризики, пов'язані з їхньою діяльністю. Аналіз впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище допомагає встановити конкретні технологічні параметри, які можуть бути піддані оптимізації для зменшення негативного впливу на довкілля.

Інструменти екологічного менеджменту, такі як система стандартів ISO 14001 та інші, дозволяють підприємствам впроваджувати та вдосконалювати систему управління довкіллям, включаючи процеси планування, виконання, перевірки та коригування.

Л.Л. Петров визначив екологічну безпеку як стан екологічної системи, в якому забезпечується її стійкість та функціонування з урахуванням інтересів суспільства. Рівень екологічної безпеки повинен ґрунтуватися на вимірюванні показників стійкості екосистем та ризиків їх порушення. Також науковець розглядає економічний аспект екологічної безпеки та необхідність забезпечення екологічної безпеки на рівні держави та окремих підприємств [65].

Трактування Л.Л. Петрова відображає комплексний підхід до визначення екологічної безпеки, де враховуються екологічні, економічні та соціальні аспекти, а також важливість збереження стійкості екосистем та зменшення ризиків порушення екологічної безпеки на рівні держави та окремих підприємств.

Таким чином, різні вчені розглядають екологічну безпеку підприємства як систему заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу виробництва на довкілля та забезпечення сталості підприємства, здатність підприємства до збереження природних ресурсів та попередження негативних наслідків діяльності на довкілля та здоров'я населення, а також як комплекс заходів і методів, що мають на меті підвищення екологічної безпеки та зменшення негативного впливу підприємства на довкілля та здоров'я людей.

Основні складові екологічної безпеки підприємства включають моніторинг довкілля, забезпечення сталого розвитку, застосування екологічної аудиторії, введення екологічних стандартів та нормативів, раціональне використання природних ресурсів, захист атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунтів від забруднення, впровадження нових технологій та інновацій у виробництво.

Враховуючи різноманітність інтерпретацій даного поняття, важливо продовжувати дослідження та розробку комплексного підходу управління екологічною безпекою підприємств з метою підвищення ефективності їхньої діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку національної економіки та збереження природних ресурсів.

У цьому контексті у таблиці 1 автор пропонує власну теоретико-дефінітивну експозицію, яка буде використовуватися в подальшому дослідженні.

Таким чином, запропоноване визначення категорії «безпека» включає в себе не лише захист від потенційних загроз, але й проактивний підхід до їх запобігання та зменшення можливих наслідків. Дефініція «екологічна безпека» підкреслює значення збалансованого функціонування екосистем, збереження біорізноманіття та підтримання рівноваги клімату, що є важливим для забезпечення довготривалої життєздатності екосистем. Крім того, це трактування також відображає необхідність дії суспільства для захисту навколишнього середовища від нових екологічних загроз та мінімізації негативного впливу антропогенних факторів.

Дефініція «екологічна безпека підприємств» відображає сучасні підходи та враховує ключові аспекти, пов'язані з екологічною безпекою підприємств. Перш за все, вона звертає увагу на те, що діяльність підприємств не повинна порушувати здатність природних екосистем до саморегулювання, що є дуже важливим для збереження екологічної рівноваги. Крім того, дефініція вказує на те, що діяльність підприємств повинна забезпечувати збереження біорізноманіття та клімату, що є ключовими компонентами екосистем.

Таблиця 1. Теоретико-дефінітивна експозиція категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства

Визначення
Безпека – це комплексний стан відсутності загроз та ризиків, що можуть призвести до шкоди людям, навколишньому середовищу та майновій власності, який забезпечується не лише реактивними заходами відповіді на потенційні загрози, але й проактивним підходом до забезпечення безпеки шляхом прийняття запобіжних заходів та зменшення можливих наслідків потенційних загроз.
Екологічна безпека – це комплексний стан екосистем, який включає їх здатність до збалансованого функціонування, збереження біорізноманіття, підтримання рівноваги клімату, а також здатність суспільства протидіяти новим екологічним загрозам та мінімізувати негативний вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище.
Екологічна безпека підприємства – це комплексний стан, при якому діяльність підприємств не порушує здатності природних екосистем до саморегулювання, забезпечує збереження біорізноманіття та клімату, уникає створення нових екологічних ризиків, зменшує негативний вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище та забезпечує безпеку та здоров'я населення.
Управління екологічною безпекою підприємств - це система стратегічного планування, координації та виконання заходів з мінімізації негативного впливу підприємства на довкілля, забезпечення дотримання вимог екологічного законодавства та стандартів, зниження екологічних ризиків та пропагування принципів сталого розвитку.

Джерело: розроблено автором

У зв'язку зі зростанням світової уваги до збереження біорізноманіття та зменшення впливу на клімат, підприємства все більше мають звертати увагу на екологічну безпеку та здійснюють заходи зменшення свого впливу на навколишнє середовище. Це може включати застосування технологій, які дають менші викиди, енергоефективність та використання відновлюваних джерел енергії, оптимізацію використання ресурсів та кругову економіку, а також використання біологічної та екологічної інженерії для збереження біорізноманіття та покращення стану навколишнього середовища. Також таке трактування наголошує на тому, що діяльність підприємств не повинна створювати нові екологічні ризики, що є важливим для запобігання негативному впливу на довкілля, та підкреслює важливість зменшення негативного впливу антропогенних факторів на навколишнє середовище та забезпечення безпеки та здоров'я населення, що є однією з головних цілей екологічної безпеки.

Дефініція «екологічна безпека підприємства» відображає тенденції до оцінки екологічної безпеки підприємств, де забезпечення сталого розвитку та відповідальної бізнес-практики є ключовими елементами. Для досягнення екологічної безпеки підприємства необхідно розробляти та застосовувати ефективні стратегії зменшення викидів, забруднень, оптимізації споживання ресурсів, управління відходами та ризиками.

Дефініція «управління екологічною безпекою підприємств» відповідає сучасним підходам до управління екологічною безпекою підприємств і охоплює ключові аспекти, що пов'язані з плануванням, координацією та виконанням заходів з мінімізації впливу на довкілля, дотриманням вимог екологічного законодавства та стандартів, зниженням екологічних ризиків та пропагуванням принципів сталого розвитку.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було розкрито підходи до визначення теоретико-дефінітивної експозиції категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства. Встановлено, що екологічна безпека підприємства є складовою безпеки держави та має важливе значення для забезпечення сталого розвитку. Управління екологічною безпекою підприємства передбачає системну роботу з оцінки та управління ризиками, врахування стандартів та нормативних документів у сфері охорони довкілля, застосування новітніх технологій та забезпечення взаємодії зі зацікавленими сторонами.

Запропоновано авторські визначення теоретико-дефінітивної експозиції категоріального апарату управління екологічною безпекою підприємства, які відображають сучасні тенденції та виклики сталого

розвитку. Ці визначення можуть бути використані в дослідженнях та практичній діяльності у галузі управління екологічною безпекою підприємств для досягнення цілей сталого розвитку.

Перспективи подальших розвідок. Результати проведеного дослідження можуть бути використані для модернізації інституціонально-економічних інструментів управління екологічною безпекою підприємств, розробки методичного забезпечення моніторингу екологічної безпеки як складової національної безпеки та формування стратегії забезпечення екологічної безпеки підприємств в умовах євроінтеграції.

Список використаних джерел

1. Платон. (2013). *Держава [Republic]* (Пер. Л. І. Шевченка з давньогрецької). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». (оригінальна робота опублікована близько 380 р. до н.е.). (стор. 60).
2. Aquinas, T. (n.d.). *Summa Theologiae. First Part of the Second Part*, Q. 94. Retrieved from <http://www.newadvent.org/summa/2094.htm>
3. Rousseau, J. J. (2008). *The Social Contract*. Project Gutenberg. Retrieved from <http://www.gutenberg.org/files/46333/46333-h/46333-h.htm>. (Original work published in 1762).
4. Marx, K. (1867). *Capital, Volume I: The Process of Production of Capital*. Retrieved from <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>.
5. Morgenthau, H. J. (1967). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf.
6. Schneier, B. (1995). *Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C*. Wiley.
7. Clark, R. A. (2010). *Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It*. HarperCollins.
8. Kullander, M. (2016). *Countering Terrorism: Dimensions of Preparedness*. Routledge.
9. Kurt, Audrey (2017). *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues*. Sage Publications.
10. Orbell, R. (2013). *Space Situational Awareness: U.S. Policy, Technical Challenges, and International Considerations*.
11. Ramanan, R., & Chakraborty, S. (2019). *Securing space assets from cyber threats: A proactive cyber defense approach*. *Acta Astronautica*, 163, 388-397.
12. Mandelson, M. (2007). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. HM Treasury. https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100407172811/http://www.hm-treasury.gov.uk/sternreview_index.htm
13. Brawnill, J. (2017). *The security implications of global environmental change*. In *Handbook of Environmental Change and Peace* (pp. 21-36). Edward Elgar Publishing.
14. Jonas, H. (1996). *The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age*. University of Chicago Press.
15. Ходаківський, О. (2011). *Забезпечення безпеки людини в глобальному світі*. Київ: КНЕУ.
16. Дубовик, В. І. (2002). *Безпека людини: поняття та зміст*. Київ: Знання.
17. Чумак М. М. (2014). *Національна безпека: поняття, сутність, ознаки та основні напрями забезпечення*. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Юридичні науки, 27, 141-146.
18. Ільченко, М. (2016). *Безпека як здатність суспільства функціонувати після кризових ситуацій та негативних впливів з зовнішнього середовища*. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія», 24, 19-23.
19. Швайка, І. (2017). *Національна безпека України: сутність, пріоритети, механізми забезпечення*. Київ: Кондор.
20. Завгородній, О. В. (2017). *Національна безпека України: сутність та пріоритети забезпечення*. Науковий вісник Полісся, 2 (10), 54-63.
21. Андреев, В. М. (2013). *Безпека: виклики сучасності*. Київ: Вид-во Національної академії внутрішніх справ.
22. Naumann, K. (2004). *Security in the 21st Century: The United Nations, Afghanistan, and Iraq*. *The Washington Quarterly*, 27(3), 67-80.
23. Waltz, K. (2014). *Theories of Conflict and the Iraq War*. In D. Hiro (Ed.), *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict* (pp. 15-24). Routledge.
24. Nye Jr, Joseph S. (1995). *The Economic Basis of National Security*. *International Security*, 19(4), 5-31.
25. Слюнько, І. (2008). *Соціальна безпека: концептуальні основи*. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України, 2, 129-137.
26. Рибальченко, М. (2017). *Соціальна безпека в Україні: виклики та шляхи подолання*. Економіка та держава, 3, 10-13.
27. Kaplan, R. D. (1994). *The coming anarchy: Shattering the dreams of the post cold war*. Vintage.
28. Ліхно І., Нечипорук М. (2010). *Екологічна безпека держави: економічний аспект*. Економіка України, 8, 53-62.
29. Загородній, Л. П. (2014). *Функціональний підхід до управління безпекою підприємства: концептуальні засади та методичні підходи*. Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Серія «Системні дослідження та інформаційні технології», 3(99), 125-131.
30. Корольов, В. П. (2006). *Безпека підприємства як системний підхід до управління ризиками та забезпечення стійкості підприємства*. Економіка та держава, (2), 32-34.

31. Богатирьов, В. М. (2007). *Правове забезпечення безпеки підприємств: сутність, принципи, механізми*. Київ: Знання.
32. Рогоза, О. П. (2016). Концептуальні засади забезпечення безпеки підприємства. *Економічний часопис-XXI*, 1-2(1), 64-67.
33. Хрулев, Ю. В. (2016). *Організація безпечного виробництва на підприємствах: Навчальний посібник*. К.: Наукова думка.
34. Бекін, В. В. (2008). *Управління ризиками на підприємстві*. К.: Центр учбової літератури. 304 с.
35. Коробков, М. В. (2015). *Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник (3-тє вид., доповн. та перероб.)*. Київ: Альтернативи.
36. Петренко, О.М. (2006). *Безпека підприємства: теорія і практика*. Київ: КНЕУ.
37. Шульга, М. В. (2015). *Управління безпекою життєдіяльності підприємства*. Київ: Центр учбової літератури.
38. Барабаш, О. М. (2009). *Безпека життєдіяльності підприємств*. Київ: КНЕУ.
39. Заєць, О. І. (2012). *Управління ризиками на підприємстві: Навчальний посібник*. Київ: КНЕУ.
40. United Nations. (2002). *Environmental security: A guide to the issues*. New York: United Nations Publications.
41. World Health Organization. (2019). *Environmental health*. Отримано з https://www.who.int/environmental_health/en/
42. European Commission. (2019). *Environmental protection and management*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/policies/environment_en
43. Organization for Security and Co-operation in Europe. (2013). *Economic and Environmental Dimension*. Отримано з <https://www.osce.org/uk/eea/105533>.
44. Корольчук, М. І. (2008). *Екологічна безпека в умовах сталого розвитку*. Київ: Наукова думка.
45. Воронцов С. І. (2007). *Екологічна безпека України: стан, проблеми, шляхи розв'язання*. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України.
46. Галета, В. М., Корольов, Ю. М. (2007). *Екологічна безпека як складова національної безпеки України*. *Військова думка*, 2, 55-59.
47. Тихомиров А. А. (2006). *Глобальна екологічна безпека в умовах глобалізації*. *Економіка промисловості*, 3, 3-9.
48. Соколов, В. А. (2003). *Екологічна безпека: проблеми теорії та практики*. Київ: Наукова думка.
49. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [Declaration on State Sovereignty of Ukraine]. (1990). *Відомості Верховної Ради УРСР*, № 30, ст. 449.
50. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. (1991). *Офіційний вісник України*, 29, ст. 369.
51. Конституція України від 28 червня 1996 р.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
52. Данилевський, В. І. & Макаренко, І. М. (2011). *Екологічна безпека підприємства: навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури.
53. Гончаренко, Є. М., Шабловська, О. Г. (2017). *Екологічна безпека підприємства: соціальний аспект*. *Економіка та управління підприємствами: електронний науковий журнал*, 1(47), 88-94.
54. Дроздова, О. О., Кравченко, О. В. (2014). *Екологічна безпека підприємства: підходи до визначення та оцінки*. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Економічні науки*, 2(70), 91-96.
55. Белаш, Є. С., Григоренко, О. М. (2017). *Екологічна безпека підприємства в контексті галузевого підходу*. *Економічний аналіз*, 28(2), 10-17.
56. Павлюк, С. В. (2016). *Екологічна безпека підприємства: поняття, складові, методичний підхід до оцінки*. *Економіка. Фінанси. Право*, 1, 122-127.
57. Іваненко, Т. О., Черевко, І. М. (2017). *Екологічна безпека підприємств як складова загальної екологічної безпеки регіону*. *Наукові праці Донбаської державної машинобудівної академії*, 2(48), 144-153.
58. Басараб, О. І. & Шеремета, О. П. (2019). *Екологічна безпека підприємства: поняття та зміст*. *Економічний часопис-XXI*, 175(1-2), 45-48.
59. Ліхачова О. І., Листопад В. М., Попов В. В. (2019). *Екологічна безпека підприємства: визначення та основні напрямки забезпечення*. *Економіка та держава*, 12, 40-43.
60. Бреславська І. В., Кравченко О. В. (2019). *Оцінка екологічної безпеки підприємства на основі інтегрального підходу*. *Вісник Хмельницького національного університету*, 1(2), 70-74.
61. Дрозд Г. М., Калініна І. П. (2011). *Екологічна безпека підприємства: зміст, ознаки, складові*. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*, 5, 115-119.
62. Журба, М. І., Крючек, О. М. (2016). *Процесний підхід до забезпечення екологічної безпеки підприємства*. *Економічний часопис-XXI*, 1-2(1), 38-41.
63. Кобильська, М. М., Ігнатенко, В. В. (2017). *Результативний підхід до визначення екологічної безпеки підприємств*. *Економіка та управління*, (4), 9-16.
64. Квятковський, О. О. (2012). *Екологічна безпека підприємства: методологічні аспекти та практичні аспекти забезпечення*. *Наукові праці Донбаської державної машинобудівної академії*, 30, 148-152.
65. Петров Л. Л. (2010). *Екологічна безпека: визначення та рівень*. *Економіка та управління*, 2(34), 66-70.

References

1. Platon. (2013). *Derzhava [Republic]*. (Per. L. I. Shevchenka z davn'ohrets'koyi). Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya». (oryhinal'na robota opublikovana blyz'ko 380 r. do n.e.). (stor. 60).
2. Aquinas, T. (n.d.). *Summa Theologiae. First Part of the Second Part*, Q. 94. URL: <http://www.newadvent.org/summa/2094.htm>
3. Rousseau, J. J. (2008). *The Social Contract*. Project Gutenberg. Retrieved from <http://www.gutenberg.org/files/46333/46333-h/46333-h.htm>. (Original work published in 1762).
4. Marx, K. (1867). *Capital, Volume I: The Process of Production of Capital*. Retrieved from <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>.
5. Morgenthau, H. J. (1967). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf.
6. Schneier, B. (1995). *Applied Cryptography: Protocols, Algorithms, and Source Code in C*. Wiley.
7. Clark, R. A. (2010). *Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It*. HarperCollins.
8. Kullander, M. (2016). *Countering Terrorism: Dimensions of Preparedness*. Routledge.
9. Kurt, Audrey (2017). *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues*. Sage Publications.
10. Orbell, R. (2013). *Space Situational Awareness: U.S. Policy, Technical Challenges, and International Considerations*.
11. Ramanan, R., & Chakraborty, S. (2019). Securing space assets from cyber threats: A proactive cyber defense approach. *Acta Astronautica*, 163, 388-397.
12. Mandelson, M. (2007). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. HM Treasury. URL: https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100407172811/http://www.hm-treasury.gov.uk/sternreview_index.htm
13. Brawnill, J. (2017). The security implications of global environmental change. In *Handbook of Environmental Change and Peace* (pp. 21-36). Edward Elgar Publishing.
14. Jonas, H. (1996). *The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age*. University of Chicago Press.
15. Khodakivs'kyy, O. (2011). *Zabezpechennya bezpeky lyudyny v hlobal'nomu sviti [Ensuring human safety in the global world]*. Kyiv: KNEU.
16. Dubovyk, V. I. (2002). *Bezpeka lyudyny: ponyattya ta zmist. [Human safety: concept and meaning]*. Kyiv: Znannya.
17. Chumak M. M. (2014). *Natsional'na bezpeka: ponyattya, sutnist', oznaky ta osnovni napryamy zabezpechennya. [National security: concept, essence, features, and main directions of ensuring]*. Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky, 27. 141-146.
18. Il'chenko, M. (2016). *Bezpeka yak zdatnist' suspil'stva funktsionuvaty pislya kryzovykh sytuatsiy ta nehatyvnykh vplyviv z zovnishn'oho seredovyshcha. [Safety as the ability of society to function after crises and negative impacts from the external environment]*. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Filosofiya», 24, 19-23.19.
19. Shvayka, I. (2017). *Natsional'na bezpeka Ukrainy: sutnist', priorytety, mekhanizmy zabezpechennya. [National security of Ukraine: essence, priorities, mechanisms of ensuring]*. Kyiv: Kondor.
20. Zavhorodniy, O. V. (2017). *Natsional'na bezpeka Ukrainy: sutnist' ta priorytety zabezpechennya. [National security of Ukraine: essence and priorities of ensuring]*. Naukovyy visnyk Polissya, 2(10). 54-63.21.
21. Andryeyev, V. M. (2013). *Bezpeka: vyklyky suchasnosti. [Safety: challenges of modern times]*. Kyiv: Vyd-vo Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav.
22. Naumann, K. (2004). *Security in the 21st Century: The United Nations, Afghanistan, and Iraq*. *The Washington Quarterly*, 27(3). 67-80.
23. Waltz, K. (2014). *Theories of Conflict and the Iraq War*. In D. Hiro (Ed.), *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict* (pp. 15-24). Routledge.
24. Nye Jr, Joseph S. (1995). *The Economic Basis of National Security*. *International Security*, 19(4). 5-31.
25. Slyun'ko, I. (2008). *Sotsial'na bezpeka: kontseptual'ni osnovy. [Social safety: conceptual foundations]*. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*, 2. 129-137.
26. Rybal'chenko, M. (2017). *Sotsial'na bezpeka v Ukraini: vyklyky ta shlyakhy podolannya. [Social safety in Ukraine: challenges and ways to overcome them]*. *Ekonomika ta derzhava*, 3. 10-13.
27. Kaplan, R. D. (1994). *The coming anarchy: Shattering the dreams of the post cold war*. Vintage.
28. Likhno I., Nechyporuk M. (2010). *Ekolohichna bezpeka derzhavy: ekonomichnyy aspekt. [Environmental security of the state: economic aspect]*. *Ekonomika Ukrainy*, 8, 53-62.29.
29. Zahorodniy, L. P. (2014). *Funktsional'nyy pidkhid do upravlinnya bezpekoyu pidpryyemstva: kontseptual'ni zasady ta metodychni pidkhody. [Functional approach to enterprise security management: conceptual principles and methodological approaches]*. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «KPI»*. Seriya «Systemni doslidzhennya ta informatsiyni tekhnolohiyi», 3(99). 125-131.
30. Korol'ov, V. P. (2006). *Bezpeka pidpryyemstva yak systemnyy pidkhid do upravlinnya ryzykamy ta zabezpechennya stiykosti pidpryyemstva. [Enterprise security as a systemic approach to risk management and ensuring business resilience]*. *Ekonomika ta derzhava*, 2. 32-34.31.
31. Bohatyrov, V. M. (2007). *Pravove zabezpechennya bezpeky pidpryyemstv: sutnist', pryntsypy, mekhanizmy. [Legal provision of enterprise security: essence, principles, mechanisms]*. Kyiv: Znannya.

32. Rohoza, O. P. (2016). Kontseptual'ni zasady zabezpechennya bezpeky pidpryyemstva. [Conceptual principles of enterprise security provision]. *Ekonomichnyy chasopys-KhKhI*, 1-2(1). 64-67.
33. Khrulev, Yu. V. (2016). Orhanizatsiya bezpechnoho vyrobnytstva na pidpryyemstvakh. [Organization of safe production at enterprises]. *Navchal'nyy posibnyk*. K.: Naukova dumka.
34. Bekin, V. V. (2008). Upravlinnya ryzykamy na pidpryyemstvi. [Risk management at the enterprise]. K.: Tsentr uchbovoyi literatury. 304 s.
35. Korobkov, M. V. (2015). Bezpeka zhyttyediyal'nosti. [Life safety]. *Navchal'nyy posibnyk (3-tye vyd., dopovn. ta pererob.)*. Kyiv: Al'ternatyvy.
36. Petrenko, O. M. (2006). Bezpeka pidpryyemstva: teoriya i praktyka. [Enterprise security: theory and practice]. Kyiv: KNEU.
37. Shul'ha, M. V. (2015). Upravlinnya bezpekoyu zhyttyediyal'nosti pidpryyemstva. [Managing the safety of enterprise vital activity]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
38. Barabash, O. M. (2009). Bezpeka zhyttyediyal'nosti pidpryyemstv. [Enterprise Life Safety]. Kyiv: KNEU.
39. Zayets', O. I. (2012). Upravlinnya ryzykamy na pidpryyemstvi. [Risk management in the enterprise]. *Navchal'nyy posibnyk*. Kyiv: KNEU.
40. United Nations. (2002). *Environmental security: A guide to the issues*. New York: United Nations Publications.
41. World Health Organization. (2019). *Environmental health*. URL: https://www.who.int/environmental_health/en/
42. European Commission. (2019). *Environmental protection and management*. URL: https://ec.europa.eu/info/policies/environment_en
43. Organization for Security and Co-operation in Europe. (2013). *Economic and Environmental Dimension*. URL: <https://www.osce.org/uk/eea/105533>.
44. Korol'chuk, M. I. (2008). Ekolohichna bezpeka v umovakh staloho rozvytku. [Environmental safety in the context of sustainable development]. Kyiv: Naukova dumka.
45. Vorontsov S. I. (2007). Ekolohichna bezpeka Ukrainy: stan, problemy, shlyakhy rozv'yazannya. [Ecological safety of Ukraine: current state, issues, and ways to address them]. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrainy.
46. Haleta, V. M., Korol'ov, Yu. M. (2007). Ekolohichna bezpeka yak skladova natsional'noyi bezpeky Ukrainy. [Ecological security as a component of national security of Ukraine]. *Viys'kova dumka*, 2. 55-59.
47. Tykhomyrov A. A. (2006). Hlobal'na ekolohichna bezpeka v umovakh hlobalizatsiyi. [Global ecological security in the conditions of globalization]. *Ekonomika promyslovosti*, 3. 3-9.
48. Sokolov, V. A. (2003). Ekolohichna bezpeka: problemy teorii ta praktyky. [Ecological safety: problems of theory and practice]. Kyiv: Naukova dumka.
49. Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrainy vid 16 lypnya 1990 roku [Declaration on State Sovereignty of Ukraine]. (1990). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*, № 30, st. 449.
50. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyshcha» vid 25 chervnya 1991 r. № 1264-XII. [The Law of Ukraine «On Environmental Protection»]. 1991. *Ofitsiyny visnyk Ukrainy*, 29, st. 369.
51. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. [Constitution of Ukraine]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
52. Danylevs'kyi, V. I. & Makarenko, I. M. (2011). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva. [Environmental safety of the enterprise]: *navchal'nyy posibnyk*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
53. Honcharenko, Ye. M., Shablovs'ka, O. H. (2017). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva: sotsial'nyy aspekt. [Environmental safety of the enterprise: social aspect]. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy: elektronnyy naukovyy zhurnal*, 1(47). 88-94.
54. Drozdova, O. O., Kravchenko, O. V. (2014). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva: pidkhody do vyznachennya ta otsinky. [Ecological safety of enterprise: approaches to definition and assessment]. *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Ekonomichni nauky*, 2(70). 91-96.
55. Belash, Ye. S., Hryhorenko, O. M. (2017). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva v konteksti haluzevoho pidkhodu. [Environmental safety of the enterprise in the context of the sectoral approach]. *Ekonomichnyy analiz*, 28(2). 10-17.
56. Pavlyuk, S. V. (2016). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva: ponyattya, skladovi, metodychnyy pidkhid do otsinky. [Ecological safety of the enterprise: concept, components, methodological approach to assessment]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 1. 122-127.
57. Ivanenko, T. O., Cherevko, I. M. (2017). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstv yak skladova zahal'noyi ekolohichnoyi bezpeky rehionu. [Environmental safety of enterprises as a component of the overall environmental safety of the region]. *Naukovi pratsi Donbas'koyi derzhavnoyi mashynobudivnoyi akademiyi*, 2(48). 144-153.
58. Basarab, O. I. & Sheremeta, O. P. (2019). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva: ponyattya ta zmist. [Environmental safety of an enterprise: concept and content]. *Ekonomichnyy chasopys-KhKhI*, 175(1-2). 45-48.
59. Likhachova O. I., Lystopad V. M., Popov V. V. (2019). Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva: vyznachennya ta osnovni napryamky zabezpechennya. [Environmental safety of an enterprise: definition and main directions of ensuring]. *Ekonomika ta derzhava*, 12. 40-43.
60. Breslavs'ka I. V., Kravchenko O. V. (2019). Otsinka ekolohichnoyi bezpeky pidpryyemstva na osnovi intehral'noho pidkhodu. [Assessment of environmental safety of an enterprise based on an integrated approach]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, 1(2). 70-74.

61. Drozd H. M., Kalinina I. P. (2011). *Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva: zmist, oznaky, skladovi*. [Environmental safety of an enterprise: content, signs, components]. *Ekonomichnyy visnyk NTUU «KPI»*, 5. 115-119.
62. Zhurba, M. I., Kryuchek, O. M. (2016). *Protseyny pidkhd do zabezpechennya ekolohichnoyi bezpeky pidpryyemstva*. [Process approach to ensuring environmental safety of an enterprise]. *Ekonomichnyy chasopys-KhKhI*, 1-2(1). 38-41.
63. Kobyl's'ka, M. M., Ihnatenko, V. V. (2017). *Rezultatyvnyy pidkhd do vyznachennya ekolohichnoyi bezpeky pidpryyemstv*. [Result-oriented approach to determining environmental safety of an enterprise]. *Ekonomika ta upravlinnya*, 4. 9-16.
64. Kvyatkovs'kyi, O. O. (2012). *Ekolohichna bezpeka pidpryyemstva: metodolohichni aspekty ta praktychni aspekty zabezpechennya*. [Environmental safety of an enterprise: methodological and practical aspects of ensuring]. *Naukovi pratsi Donbas'koyi derzhavnoyi mashynobudivnoyi akademiyi*, 30. 148-152.
65. Petrov L. L. (2010). *Ekolohichna bezpeka: vyznachennya ta riven'*. [Environmental safety: definition and level]. *Ekonomika ta upravlinnya*, 2(34). 66-70.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Амбер Артур Юрійович, аспірант

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

бул. Академіка Вернадського, 16-В, м. Київ, 03115, Україна

e-mail: arthur.amber.ua@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3924-0875>

DATA ABOUT THE AUTHOR

Amber Arthur, PhD student

Private Higher Educational Establishment «European University»

16-V, Academician Vernadsky Boulevard, Kyiv 03115, Ukraine

e-mail: arthur.amber.ua@gmail.com

UDC 338.2: 159.943

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-95-101>

THE PHILOSOPHY OF THE STRUCTURE OF THE COUNTRY'S NATIONAL BRAND

Studinska Galyna

The subject of this study is the philosophical aspect of the brand structure, which made it possible to explain the reasons for the rapid formation of the national brand of Ukraine.

The purpose of this work is to substantiate the division of components of the national brand model of the country into rational and irrational and prove the decisive role of the irrational part.

Results of the article. The structure of the country's national brand is analyzed from the point of view of rationality and irrationality of its components.

Research methods and tools. The main research tool is to project the results of rethinking the philosophical concepts of rational and irrational and their role in a particular object on the concept of brand. Minor tools were desk research of the current political situation in the country and the definition of a specific algorithm for integrating the rational and irrational components of the object of study.

Field of application of results. The conclusions of the article can be used by state authorities and local self-government bodies for the formation of territorial brands.

Conclusions. The uniqueness of the national brand of Ukraine lies in the rapid pace of its creation, the globality of its identification and associative perception by the world community, the extremely difficult conditions of its formation, the unprecedented support of the world under the influence of an irrational component. The rational component of the country's national brand will be formed together with the new Ukraine after the war.

Keywords: national brand of the country, rational and irrational components of the brand, the uniqueness of the brand of Ukraine, the war of Ukraine against Russia.

JEL Classification: D72, L14, M31.

ФІЛОСОФІЯ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДУ КРАЇНИ

Студінська Г. Я.

Предметом даного дослідження є філософський аспект структури бренду, який дозволив пояснити причини стрімкого формування національного бренду України.

Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні розподілу складових моделі національного бренду країни на раціональні та ірраціональні.

Методи та інструменти дослідження. Основним інструментом дослідження є проектування результатів переосмислення філософських концепцій раціонального та ірраціонального та їх ролі в конкретному об'єкті на концепцію бренду. Другорядними інструментами були кабінетне дослідження поточної політичної ситуації в країні та визначення конкретного алгоритму інтеграції раціональної та ірраціональної складових об'єкта дослідження.

Результати статті. Структура національного бренду країни проаналізована з точки зору раціональності та ірраціональності її складових.

Галузь застосування результатів. Висновки статті можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування для формування територіальних брендів.

Висновки. Унікальність національного бренду України полягає у стрімких темпах його створення, глобальності його ідентифікації та асоціативного сприйняття світовою спільнотою, надважких умовах його формування, безпрецедентній підтримці світом під впливом ірраціональної складової. Раціональна складова національного бренду країни буде формуватися разом з новою Україною після війни.

Ключові слова: національний бренд країни, раціональні та ірраціональні складові бренду, унікальність бренду України, війна України проти РФ.

Formulation of the problem. Our research during 2014-2022 to deepen the theory of branding opened new horizons of its potential provided a basis for understanding the economic sources of value added, diversification of forms and types of brands of the national economy, integrating them into a powerful economic tool that increases efficiency and competitiveness object of branding and the national economy as a whole. The activation of Russia's war against our country in February 2022 affected all socio-economic and political processes, both inside Ukraine and in the external environment, which inspired us to consider the philosophical model of the country's national brand through the composition of its rational and irrational characteristics in order to establish basic and management tools.

The construction of each brand involves the use of a specific algorithm (Studinska, 2019), as well as the formation of certain components, the synergy of which creates additional preferences for branding objects (Studinska, 2016). An important step in this algorithm is modeling, which provides future communication between consumers and the object of branding (Kapferer, 2006; Keller, 2005; Studinska, 2016).

The war of 2022, which unleashed Russia against Ukraine, gave a new impetus to the continuation of our research on the formation of a brand-oriented national economy of Ukraine, as the domestic economy suffers serious losses. According to preliminary estimates, the amount of losses is more than \$ 750 billion. If before the war the emphasis in our research was on the need to modernize the economy, change its sectoral architecture as a prerequisite for its formation, today we emphasize the need for complete reincarnation of the Ukrainian economy, building a new, modern, efficient, competitive economy that can successfully to integrate into the economy of the European Union on parity conditions.

The purpose of this work is to substantiate the division of components of the national brand model of the country into rational and irrational and prove the decisive role of the irrational part.

Research methods and tasks. Given the above purpose of the study, **its objectives** are as follows: 1) To justify the division of components of the national brand model of the country into rational and irrational; 2) Analyze each component; 3) To prove the primacy of the irrational component in the formation of the national brand of the country; 4) Explain the reasons for the rapid formation of the national brand of Ukraine in 10 days of the 2022 war. The following methods were used to solve **the set tasks**: cause and effect - in relation to the process of modeling the national brand of the country; inductions and deductions - on the hierarchy of brand forms in the national economy; systematic analysis of the reasons for the formation of the national brand of Ukraine in the conditions of the war against Russia. **The practical significance of the obtained results** lies in the possibility of using the phenomenon of rapid formation of the national brand of Ukraine in difficult conditions.

Analysis of the latest research and the public. Modeling of the future national brand of country is of interest to many scholars, as this process ensures the future economic success of the brand regardless of its form (commercial or not) and type (product, corporate, information, personal, territorial). Modeling a country's national brand should answer an important question - how to influence consumers to choose this brand. It will be recalled that the consumers of the territorial brand are four driving audiences according to S. Anholt: tourists looking for new experiences; investors looking for new opportunities; entrepreneurs looking for skilled (or cheap) labor and new investments; local residents seeking to raise social living standards (Anholt, 2004). In the conditions of the war that unleashed the Russian Federation against Ukraine in 2022, there were serious changes in the driving audiences, due to which the uniqueness of the formation of the national brand of Ukraine is determined. These audiences are divided into: internal - soldiers and volunteers of territorial defense, who are making unprecedented resistance to the Russian army; local residents liberating their cities from the occupiers without weapons; external - millions of refugees hospitably received by the countries of the European Union, migrant workers returning to defend the Motherland; foreign volunteer legions, numerous Ukrainian diasporas, representatives of world science and culture, Ukrainian Olympians. The uniqueness of this process lies in its speed and power. The scale of its global support, the conditions for its promotion and the nature of its associative perception by the international community are unique. The content of Ukraine's national brand is also unique, as it is to protect world civilization from Russian terrorism and aggression that threatens Western and world values - democracy, freedom, peace and sustainable development.

The current development of brand theory shows the increasing role of its emotional, spiritual and mental components that ensure economic efficiency (social - in relation to non-profit objects) and competitiveness of the

branding object. It is no coincidence that the brand is considered by researchers as a social object. Well-known brandologist K.L. Keller rightly emphasizes the presence of brands of rational properties (tangible, concrete) or emotional intangible (abstract) characteristics (Keller, 2005). The interaction of these properties is natural, because consumer emotions are the conductor of his feelings, perception of the brand, which further forms the desire to acquire a brand (in relation to commercial brands), join the object of branding, promote its development (country brand). It is this opinion of the scientist that prompted us to study the philosophical aspect of rational and irrational characteristics of the structural components of the national brand of the country.

The brand as an institution of economic development is a prerequisite for rational and irrational consumer behavior. Irrational consumer behavior is formed under the emotional influence of the brand, which allows to form its next decisions, rational - under its economic and functional influence through informatization and consumer education, consumer understanding of the rational benefits of the brand. The combination of conscious and subconscious consumer behavior, reproduced through the rational and irrational components of the brand, shapes its actions to maximize its satisfaction, which involves emotional, spiritual, mental and economic components.

Rational and irrational components of the brand are characteristic of each type of brand: brand-product, brand-service, brand-person, brand-network, brand-event, brand-company, brand-territory, including the national brand of the country. The important task is to establish the ratio of components, their sequence and role in the formation of the national brand of the country.

Rationality and irrationality as philosophical categories are considered in this context as additional characteristics of the brand, highlighting certain mechanisms of brand impact on consumers and complement the concept of brand-oriented development of the national economy, which we formulated in (Studinska, 2016). It was this part of the branding theory that prompted us to spill the philosophical model of the national brand. A large list of scientists pay attention to the evolution of branding theory, analyze it, discuss it, apply it in practice, but, unfortunately, do not pay attention to its further development, mistakenly considering it complete. Rational and irrational characteristics of the proposed philosophical model of the country's national brand are one gap that is presented in this study. The greatest attention of researchers is paid to the actual concept of the national brand of the country, which most scientists unfairly call «nation branding».

In particular, Keith Dinnie, based on the works of Keller and Chernatony, tries to project the features of branding in commerce to the country as an object of branding: «A nation-brand, where the brand is the **country**, state or nation in question». The author considers a **country**, state or nation as an object of branding, without going into the difference between these objects. In this case, the definition is given for the object «nation» without explanation of this choice: «The nation-brand is defined as the unique, multi-dimensional blend of elements that provide the nation with culturally grounded differentiation and relevance for all of its target audiences» (Dinnie, 2008, p.40).

Nations need to acknowledge this reality and adopt a long-term strategic view when building their nation-brand, rather than aiming for a quick fix short-term advertising campaign whose effects may be ephemeral. Our research is based on Anholt's opinion on the attribution of the national brand of the country to the territorial branding, which is logical and fair, because one of the important advantages of the national brand of the country is to attract tourists, professionals and investors (Anholt, 2004). Anholt S. determines the nation brand as «the sum of people's perceptions of a **country** across the six areas of national competence: the cultural, political, commercial and human assets, investment potential, and tourist appeal» (Anholt S., 2005).

We managed to significantly supplement the theory of branding, in particular, to introduce the concept of form and type of brands, to classify existing brands in the context of the concept of brand-oriented national economy (Studinska, 2019).

A thorough study of the evolution (for two decades) of the country's branding was conducted by a group of authors. The authors systematized both conceptual and empirical research in the field of national branding, which were published in the period from 1998 to 2018 in peer-reviewed business journals. And, most importantly, the authors have filled a gap in the literature, identifying problems that may slow down the advancement of national branding research (Hao, Paul, Trott, Guo, Wu, 2021, p.46). As you can see, researchers use a different term - «national branding»

Vecchi A., Silva E.S., Angel L.M.J. have researched how a nation branding campaign could promote cultural identity by ultimately curbing political polarization (Vecchi, Silva, Angel, 2021). This study applies only to Colombia, the authors attribute the national brand of the country to the meso level, while in the our concept of brand-oriented development of the national economy is the mega level (Tabl. 1). In addition, the authors themselves acknowledge the geographical limitations of the study.

Papadopoulos N., Hamzaoui-Essoussi L. and El Banna A. investigated the impact of the «nation branding» on FDI attraction. The authors use just such a term, «nation branding», but when the context refers to «Coupled with national campaigns to promote exports, attract tourists and generally present places to a variety of target markets», it becomes clear that we are talking about the national brand (Papadopoulos, Hamzaoui-Essoussi, Banna, 2016, p. 616). In our opinion, the brand of the nation can be considered in the socio-cultural perspective, the national brand of the country is a more complex term and inherent in the socio-economic perspective. Moreover, the nation can be scattered around the world, so the promotion of the national brand in the international space will concern the country, not the nation.

The ultimate goal of Kaneva's article is to show that critically informed research from media and communication scholars can contribute significantly to the understanding of nation branding and its multiple implications for nationhood (Kaneva, 2011). At the beginning of the study, the author refers to The New York Times Magazine: «Just

as companies have learned to 'live the brand, countries should consider their reputations carefully» (Risen, 2005). Please note that it is the country, not its nation, that should care about its reputation. A very large-scale study (186 sources) is devoted to the analysis of approaches to defining the nation's brand, in which the author rightly emphasizes the use of different terms: nation(al) brand(ing), country brand(ing), public diplomacy, place brand(ing), destination brand(ing). At the same time, Kaneva N. uses another terms - «the current state of *nationhood*», «brand-state». The author combined the research into three directions: technical-economic, political, cultural approaches and she herself admits that «the proposed map is intended as a reflexive exercise that could inform the practice of research on nation branding, not the practice of nation branding itself» (Kaneva, 2011, p.122).

Presentation of the main research material. A philosophical look at the object of research - the national brand of the country - through the rational and irrational characteristics of its components allows us to present its new structure and explain the influence of each on the formation of the national brand of Ukraine.

The rationality of the brand must be understood in several aspects:

1. **As a characteristic of human activity.** After all, the brand, above all, is the result of purposeful human actions, from his design, design to the creation, development and promotion of the brand. It is important not only the quality but also the consistency of these actions. It is irrational to create any object before its design, as the latter allows you to predict all components of the object, to lay down some of its properties, take into account a set of possible deviations, provide mechanisms for their elimination, ie optimize the formation process. For such a strategic branding entity as a country, the cost of error can be quite high. It is no coincidence that the author of territorial branding S. Anholt calls the national brand of the country a well-known tanker, which «needs 5 miles to change course and 8 miles to stop» (Anholt, 2004).

Building a country's brand should begin with finding the essence, defining the mission, philosophy, platform and strategy for promoting the national brand in the world. The mission of the national brand of Ukraine, historically formed for millennia, is to protect Europe from the external enemy.

Any action to create, develop, manage the national brand of the country must be consistent with its philosophy, which, in fact, encourages other people to act in accordance with their goals. Philosophy as a system of guiding principles that underlie the actions between people, companies, objects and subjects of management, must be well known, clear, convincing. The transformation of the philosophy of the national brand into an imperative of economic and social behavior of citizens, ie the internal need to act in a certain way in accordance with the goals of the country's brand can take more than a century. The peculiarity of the national brand is its strategic nature and longevity. The philosophy of the Ukrainian national brand - protection of world civilization and preservation of European values are obvious, as evidenced by the support of 75% of the population of all Western countries.

2. **As a characteristic of knowledge.** The rationality of the brand is manifested in the conscious search of target audience for functional, economic benefits through the ability to know, compare and make choices that affect the formation of driving audiences. The brand helps people in their search for rationality, it acts as an educational tool that disseminates knowledge, teaches target audience certain new skills, promotes scientific and technological progress.

Creating a national brand platform consolidates the necessary knowledge and determines the format of its future positioning, ideology, nature of development strategy, is used as an effective tool for coordinated management of the country's brand. The national brand platform is being built and structured on the basis of in-depth diagnostics of the external environment and own potential. The structure of the country's national brand platform is shown in Fig. 1:

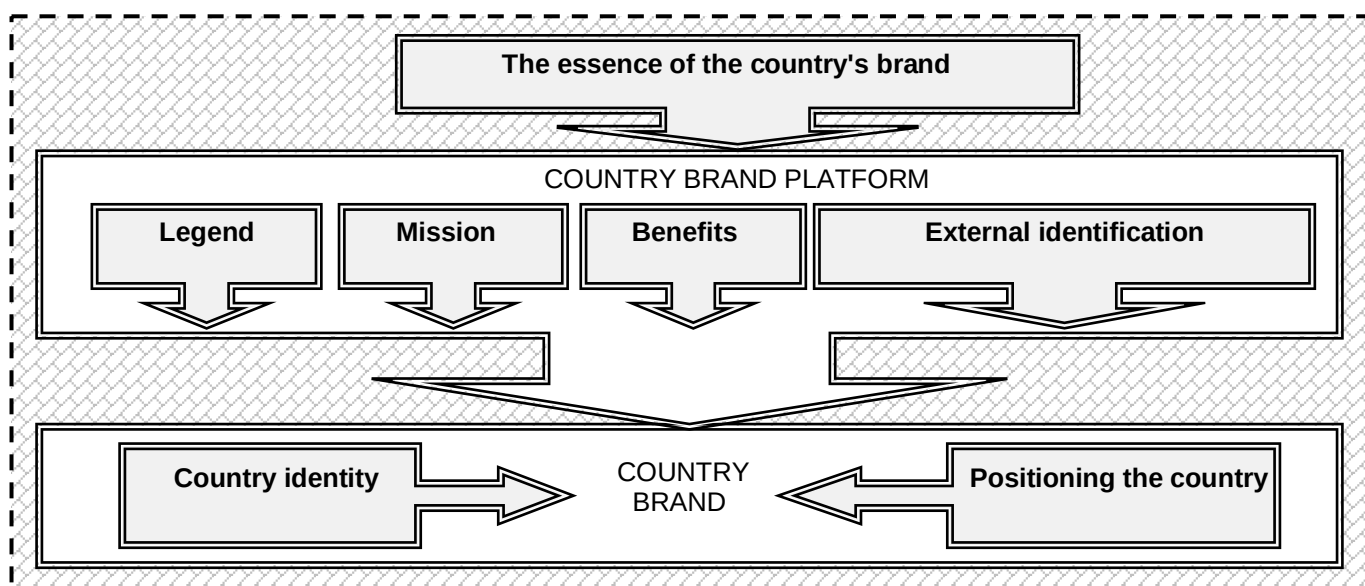

Figure 1. The structure of the country's brand platform (compiled by the author)

The country's national brand platform determines its authenticity by highlighting a list of benefits:

Functional benefits are the primary internal identifiers by which the consumer determines the conformity of the values of the national brand of the country to their own settings. Functional advantages reflect the technical, social, economic, institutional infrastructure of the country, which characterizes the degree of comfort of living, movement, security of living in the country, the attractiveness of business development. We define such advantages as rational. Instead, there are many more irrational benefits.

The primary ones include social, mental and spiritual benefits, the understanding of which ensures the perception of the uniqueness of the national brand of the country. The social advantages of the country's brand provide a person's ability to identify with a certain social group, to express their personal life position, which is a sign of democracy in the country and which Ukrainians are fighting for today.

The mental advantages of the national brand of the country support and develop in a person confidence, inspiration, satisfaction, good mood, psychological rest, strengthening the perception of authenticity. Mental preferences have always been of great importance for Ukrainians, whose satisfaction depended on the ability to make independent decisions, choose a life path and so on. It is the mentality that has united Ukrainian diasporas around the world into one powerful driving audience that supports and promotes Ukraine's national brand.

The spiritual advantages of the national brand of the country contribute to the perception of global or local responsibility, a sense of belonging to global problems, the introduction of further cultural development, innovation, consistent with modern concepts of sustainable development of the world economy. The global responsibility of Ukrainians for the preservation of world civilization is evidenced by the decisions of tens of thousands of citizens around the world to support this protection. Thus, the country's brand is an integrator, a driver of modern economic, social and environmental solutions, most of which form an irrational component of the national brand.

The secondary benefits of a country's national brand are formed in the target audience during his direct stay in the country, but it is necessary to understand and determine them before getting acquainted with the country because this understanding will be the core of building external identification and choosing effective brand communications. Thanks to the unprecedented courage, bravery and perseverance of Ukrainians in the fight against the Russian aggressor, the secondary advantages of Ukraine's national brand were formed, which is due to large-scale support of the world community through rallies, financial infusions, military supplies, humanitarian aid.

The purpose of promoting the national brand in the external environment – creating a positive image of the country, tourism development, attracting foreign direct investment - a list of factors that contribute to increasing the competitiveness of the national economy in the world market. The war in Ukraine against Russian terrorism is still ongoing, however, the world is actively discussing the formation of investment funds for the future reincarnation of industrial, transport and housing infrastructure.

3. As current trends in the global market for goods and services in general. The rationality of the country's brand is evidenced by current trends in the world market of goods and services, which primarily promotes brands of goods, services and companies, which should determine the future parity of Ukraine's trade relations with the world through the formation of appropriate sectoral architecture of the national economy.

4. As a universal category encompassing logic and dialectics. With the help of dialectics, as a method of philosophy in the general sense of the ability to find the truth, we will build a logical hierarchy of the architecture of national economy brands, which is presented in table 1. Table data. 1 testify to the existence of a large list of rational levers for the formation of the country's national brand. Why was the national brand of the country not built earlier? Because they interfered with: 1) Russian propaganda abroad; 2) Domestic sellers who paid the RF; 3) lack of political will of the state leadership; 4) Excessive carelessness of a large part of the population.

Table 1. List of branding objects in the hierarchy of the national economy

Hierarchy level	Branding objects
Nano level	Goods; services; events
Micro level	Private companies; non-profit organizations
Mezo level	State companies; territories; local authorities
Macro level	National: events, economy; public authorities
Mega level	International: goods (for export), events, social networks; countries

Source: Author's own elaboration.

The rationality of the brand as a universal tool to increase the competitiveness of the national economy is shown in tabl. 2.

Sometimes a small component is crucial. These are such results of the study. Examining the irrationality of the national brand of the country, it is necessary to mention a special type of relationship between target audience and **country's national brand**, which would guarantee harmony between them. The irrationality of the country's brand is a conscious search for such harmony.

The irrational component of the country's national brand is manifested in the unconscious behavior of target audience. Irrational human behavior is beyond reason, is illogical, disproportionate to rational thinking, even one that contradicts it, but emphasizes the supremacy of the sensual beginning of the brand. Given the primacy of the emotional component of any brand (from the product to the national brand of the country), its irrational characteristics must be taken into account when creating a country's national brand and be managed.

Table 2. The role of different types of brands in increasing the competitiveness of their objects

Brand types	Vector impact
Product brand	Increasing the added value of products, creating conditions for increasing wages, taxes in the budgets of all levels; expansion of the consumer market.
Brand of travel services	Promoting the development of small and medium-sized businesses in related industries.
Brand of medical services	Determining social balance in society; ensuring the quality and increasing the life expectancy of the population.
Brands of telecommunication services	Ensuring the informatization of society, creating conditions for effective development of tangible and intangible production of the national economy.
Brand of educational services	Promoting the increase of the country's intellectual potential.
Company brand	Increasing capitalization, liquidity of assets, activation of the financial and credit system, solving socio-economic, environmental, demographic problems of the regions.
Personality brand	Improving the image of regions, countries, increasing investment.
Territory brand, including national brand	Promoting the development of the territory, increasing tourist flows and gross regional product, improving environmental and socio-economic living conditions, welfare.
Brand events	Source of significant income of the national economy and affect the effectiveness of development and promotion of territorial brands, the national brand of the country, and the national economy as a whole.
Branding of public authorities	Creating favorable conditions for management and investment; improving the socio-economic, environmental, demographic living conditions of the population.
Brand-oriented national economy	Synergy of brand potential, improving the investment climate, improving the efficiency of the national economy, growing the country's runway.

Source: Author's own elaboration

The irrationality of a country's branding is seen as a characteristic of the methodology or rules of activity that shape the economic behavior of its target audience. In this aspect, it is necessary to divide the consumer audience of the national brand of the country into external and internal, as discussed above. This need is caused by different goals and methods of promoting the country's brand in the relevant audiences. In particular, the purpose of creating a country's brand for its own population is the need for citizens to be aware of their identity as a single nation, as well as the formation of lasting public confidence in its economic policy. It is the public confidence in the government, its decisions, and reforms that is a guarantee of their successful implementation, moreover, the state of the country's financial and credit system, the structure of its debt also depends on people's confidence, because personal savings can become a powerful financial asset that will not only stimulate lending domestic economy, but will also ensure economic independence from the country's external loans.

The confidence of Ukrainian society in the government and the top leadership of the country during the war against the Russian aggressor is exactly what is needed to fully support decisions, maintain peace, fulfill current tasks and unprecedented unity of society to defeat the invaders.

Conclusions. Summing up, we note the following: important characteristics of the brand that affect its effectiveness are its rationality and irrationality, which depend on the emotional perception of the brand and shape the economic behavior of target audience. The study of the rational and irrational components of the national brand of the country expands the scientific horizons of branding theory, ie is unique. This model of the national brand of the country is universal, but the role and ratio of components will depend on the national traditions, culture of the country, level of economic development. The rationality of the national brand of the country must be understood through the characteristics of human activity, the characteristics of knowledge, current trends in the world market of goods and services and as a philosophical universal category that includes logic and dialectics.

Functional advantages are the primary internal identifiers that characterize the degree of comfort, mobility, security of living in the country, the attractiveness of business conditions, and therefore defined as rational. Social, mental and spiritual benefits, the understanding of which ensures the perception of the uniqueness of the national brand of the country, are irrational, but decisive in relation to the rational.

The emotional or rational component of the philosophical model of the national brand of Ukraine played a decisive role in the total identification of the Ukrainian nation and in the formation of the country's national brand. In the harsh conditions of the escalation of Russia's war against our country in February 2022, the overwhelming majority of patriotic citizens were joined by a significant number of the population who identified themselves as supporters of the «Russian world». This unification around the national idea, the unitary state, for democracy and freedom made it possible to create a powerful synergy that stopped the aggressor and forced him to retreat. Such integration of the population ensured a positive perception of our country and population by the entire civilized world. A strong emotional unification around the national idea ensured the formation of the essence of the national brand of Ukraine. It is clear that the final formation of the national brand of our country is very far, taking into account the economic damage caused by the Russian troops, but the country's fame, its positioning and mission are known to the whole world. The perception of the country is positive enough to provide it with full diplomatic, legal, political, military and economic support.

The uniqueness of the national brand lies in the rapid pace of its creation, global identification and associative perception of the world community, difficult conditions for its formation, unprecedented support of the world, the highest goal – protection of world civilization from terrorism and aggression, preservation of important values of peace, goodness, harmony economic prosperity.

The limitation of the study is determined by the novelty due to the lack of existing views on this issue, as most studies are devoted to the practice of research of commercial brands (goods and services) and national branding of the country, and this work concerns the development of branding theory. At the same time, novelty is a valuable and main advantage of the article on the current state of knowledge about the formation of the national brand of the country, as it develops and deepens the theory of the country's brand.

The results of the study will help to consider new forms of subbrands of the national brand of the country, to systematize them and to form a certain hierarchy in order to increase the efficiency of its operation. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of using the experience of forming the national brand of Ukraine for its strengthening, development and promotion in the international environment.

References

1. Ankholt, S. (2004). *Branding: doroga k mirovomu rynku [Branding: the road to the world market]*. Kuditz-Image [in Rus.].
2. Ankholt, S. (2005). *Anholt nation brands index: how does the world see America? Journal of Advertising Research*, Vol. 45 No. 3, pp. 296-304. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0021849905050336> [in Rus.].
3. Dinnie, K. (2008). *Nation branding. Concepts, issues, practice*. Oxford: Butterworth-Heinemann. URL: http://www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/nation_branding/Nation_Branding_-_Concepts,_Issues,_Practice_-_Keith_Dinnie.pdf <https://doi.org/10.4236/als.2021.94018> [in Eng.].
4. Hao, A. V., Paul, J., Trott, S., Guo, Ch., Wu, H.-H. (2021). *Two decades of national branding research: a review and program of future research*. *International Marketing Review*, 38 (1), 46-69. <https://doi.org/10.1108/IMR-01-2019-0028> [in Eng.].
5. Kaneva, N. (2011). *Nation Branding: Toward an Agenda for Critical Research*, *International Journal of Communication*, No. 5, pp. 117-141. <https://doi.org/10.1177/1367877910382181> [in Eng.].
6. Kapferer, Zh. N. (2006). *Brend navsegda: sozdaniye, razvitiye, podderzhka tsennosti brendu [Brand forever: creation, development, support of brand value]*. Vershina [in Rus.].
7. Keller, K. L. (2005). *Strategicheskii brend-menedzhment: sozdaniye, otsenka i upravleniye marochnym kapitalom [Strategic brand management: creation, evaluation and management of brand capital]*. Izd. dom Vil'yams [in Rus.].
8. Papadopoulos, N., Hamzaoui-Essoussi, L., El Banna, A. (2016). *Nation branding for foreign direct investment: An Integrative review and directions for research and strategy*. *Journal of Product & Brand Management*, 25(7). 615-628. URL: <https://doi.org/10.1108/JPRM-09-2016-1320> [in Eng.].
9. Risen, C. (2005, December 11). *Branding nations*. *The New York Times Magazine* [in Eng.].
10. Studinska, G. (2019). *Five Secrets of the success of branding economy*. LAMBERT Academic Publishing. [in Eng.].
11. Vecchi, A., Silva, E. S. Angel, L.M.J. (2021). *Nation branding, cultural identity and political polarization – an exploratory framework*. *International Marketing Review*, 38(1). 70-98. URL: <https://doi.org/10.1108/IMR-01-2019-0049> [in Eng.].
12. Studinska, G. (2016). *Brend u natsional'niy ekonomitsi Ukrayiny [Brand in the national economy of Ukraine]*. DNDIIME [in Ukr.].
13. Hordiychuk, D. (June 9, 2022) *The enemy caused losses of \$11.5 billion to Ukrainian entrepreneurs*. <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/687984/>
14. Ukrinform (March 10, 2022). *The majority of the population of Western countries supports increasing aid to Ukraine*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3426097-bilsist-naselenna-krain-zahodu-pidtrimue-posilenna-dopomogi-ukraini.html> [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінська Галина Яківна – доктор економічних наук, доцент кафедри Міжнародної економіки Національного університету харчової промисловості

Вул. Володимирська, 68, Київ - 33, Україна

e-mail: Studinska.galina@gmail.com

ORCID 0000-0003-4713-4957

About the author

Studinska Galina – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Economics of the National University of Food Industry

St. Volodymyrska 68, Kyiv - 33, Ukraine

e-mail: Studinska.galina@gmail.com

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕНТАЛІТЕТУ В НАРОДНІЙ КАЗЦІ**Студінський В. А.**

Постановка проблеми. Казка як народно-розповідний чи писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб події за участю фантастичних осіб [9, с.71], розкриває у своєму тексті особливості ментальності і народного мислення у сфері господарської діяльності народу загалом та представників цього народу зокрема. Українська казка вибудовує особливе філософське ставлення до праці на землі. Вивчення народної казки дає можливість зрозуміти особливості економічного менталітету окремо взятої нації.

Предметом дослідження є народна казка, як усний твір, що віддзеркалює менталітет нації, зокрема економічну складову власне ментальності.

Метою даного дослідження є розгляд народної казки, яка у своєму тексті розкриває аспекти економічної ментальності народу, а також формування економічного світогляду людини з раннього дитинства. Окрім цього з'ясувати особливості національного формування економічного світогляду особистості.

Методичною основою дослідження є компаративістичний, історичний, аналітичний, порівняльний та статистичний методи.

Результати дослідження. У статті зроблено спробу розглянути питання формування економічного менталітету представників нації. Зокрема мова йде про українську націю. Зокрема, звернуто увагу на ставлення українців до землі як ресурсу виробництва і праці на землі.

Галузь застосування. Результати статті можуть бути використані у вищих навчальних закладах, дослідницькими установами, студентами, аспірантами, викладачами.

Висновки. Розгляд народної казки, зокрема української, розкриває специфічність ставлення народу загалом і індивідууму зокрема до праці, до природних ресурсів, що використовується у процесі господарювання. Також є очевидним, що в українських казках домінує культ землі і праці на землі, що саме цей ресурс є головним у забезпеченні статків. Українство проявляється у цих текстах як хліборобська нація. При цьому у морально-етичному аспекті праця розкривається як чеснота людини, а неробство засуджується. В принципі народна казка дає зрозуміти яким чином відбувається формування економічного світогляду особистості і нації.

Ключові слова: казка, менталітет, праця, народ, економіка, економічне мислення.

REFLECTION OF THE NATIONAL ECONOMIC MENTALITY IN A FOLK TALE**Studinski Volodymyr**

Formulation of the problem. A fairy tale as a folk-narrative or literary work about fictional events, fictional persons, events with the participation of fantastic persons [9, p. 71], reveals in its text the peculiarities of mentality and folk thinking in the field of economic activity of the people in general and representatives of this people in particular. The Ukrainian fairy tale builds a special philosophical attitude to labor on earth. The study of a folk tale provides an opportunity to understand the peculiarities of the economic mentality of a single nation.

The subject of research there is a folk tale as an oral work that reflects the mentality of the nation, in particular the economic component of the mentality itself.

The purpose of this study is a consideration of a folk tale, which in its text reveals aspects of the economic mentality of the people, as well as the formation of a person's economic outlook from early childhood. In addition, to find out the peculiarities of the national formation of the economic outlook of the individual.

The methodological basis research is a comparative, historical, analytical, comparative and statistical method.

Research results. consider the issue of the formation of the economic mentality of the representatives of the nation. In particular, we are talking about the Ukrainian nation. In particular, attention was paid to the attitude of Ukrainians to the land as a resource for production and labor on the land.

Field of application. The results of the article can be used in higher education institutions, research institutions, students, graduate students, teachers.

Conclusions. A consideration of a folk tale, in particular a Ukrainian one, reveals the specificity of the attitude of the people in general and the individual in particular to work, to natural resources used in the economic process. It is also obvious that Ukrainian fairy tales are dominated by the cult of the land and labor on the land, that this resource is the main source of wealth. Ukrainians appears in these texts as a farming nation. At the same time, in the moral and ethical aspect, work is revealed as a human virtue, and idleness is condemned. In principle, a folk tale makes it clear how the economic worldview of an individual and a nation is formed.

Key words: fairy tale, mentality, work, people, economy, economic thinking.

JEL Classification: A13, B29

Актуальність теми дослідження. Казка є одним із елементів формування світогляду з раннього дитинства. Тому в різний спосіб інформація, що доноситься до людини через її текст, образність, сюжетність, логіку дій і вчинків призводить не лише до пізнання світу, але й розуміння соціальних процесів. Зокрема це стосується таких елементів як ставлення до праці, до стосунків між людьми, до розуміння справедливості. Власне, казка розкриває економічну (господарську) складову чи відповідних підходів до ведення господарства чи перерозподілу ресурсів. Інколи зрозуміти ментальність окремо взятих народів можна через народні казки,

які створювалися їх представниками протягом тривалого історичного часу. Тому, актуальність полягає насамперед у аспекті розуміння економічної ментальності нації та економічної поведінки окремо взятої особистості, яка є виразником національних господарських традицій. У контексті сучасних подій російсько-української війни можна зрозуміти поведінкові аспекти, зокрема економічні, як агресора, так і українців, які відстоюють свою державу.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося вище, у широкому розумінні казка є народно-поетичним або писемно-літературним твором про передбачувано вигадані події чи осіб, іноді за участю фантастичних сил, який має повчальну, виховну та формуючу мету. Народна казка, у свою чергу, є традиційною та початково усною, без достеменно відомого автора, та літературною — вільнішої форми, які створюються письменниками і поширюються в друкованих виданнях. В народній творчості казка є одним з основних жанрів, де постає як твір переважно чарівного, авантюрного чи побутового характеру з вказівкою на свою вигаданість. В багатьох народних казках відображено минулі суспільні відносини та уявлення про світоустрій. У свою чергу, казка перегукується з міфом.

Адже казка і міф виникають та існують паралельно, хоча й мають багато спільних рис [12]. Якщо міф пояснює світ, то казка соціалізує людину, супроводжуючи її переходи з одного статусу в інший під час обрядів ініціації. Казка або розігрувалася при ініціації, або розповідалася перед нею, щоб повідомити необхідні в майбутньому знання та привити певні цінності. Звідси часті описи випробувань казкового героя, котрі здаються нездоланими, але при допомозі помічників, які відображають старших членів суспільної групи, він проходить їх. Також він повинен виявляти силу, кмітливість, знання певних звичаїв, щоб здолати перешкоди — реальні в казці та символічні в реальності під час обряду. Як правило, герой казки завжди демонструє конкретну модель поведінки, зокрема й економічної, з відповідними наслідками, на відміну від міфу, де герой може здійснювати несхвалювані чи взагалі заборонені вчинки безкарно, як і зазнати нічим не компенсованих поразок чи страждань. Казка завжди самодостатня і не потребує продовження, тоді як багато міфів продовжують інші та незрозумілі без них [5].

Народна казка відображає світогляд, морально-етичні та естетичні принципи, цінності та спосіб життя народу. Вона має провідні мотиви, усталених персонажів її мова повсякденна, без розгорнутих описів, неологізмів. Інколи в казці наявні традиційні вислови, що поєднують одну віддалену подію з іншою (такі як «швидко казка мовиться, та не швидко діло робиться»). Більшість казок народів світу подібні, в той же час мають місцеві особливості, а також відображають індивідуальні риси виконавця. Тому, казка має як розважальну, так і дидактичну функції [8]. Як не дивно, але казка розкриває ментальність того народу, який створив протягом тривалого історичного періоду.

У широкому розумінні ментальність або менталітет є сприйняття та тлумачення світу, що поширене в певній спільноті і виражається в її соціокультурних феноменах. У свою чергу ментальність визначається архетипами та стереотипами культури цієї спільноти. Разом з тим стереотип не є коюсь аморфною чи сталою величиною. Він має динамічний і трансформуючий характер і зміст. Вироблення певних стереотипів у суспільстві відбувається під впливом як внутрішньо індивідуальних трансформацій, так і зовнішніх впливів — історичних, економічних, політичних. Менталітет є інформаційний феномен, пов'язаний із підсвідомістю і відображає унікальність етносу [10, с. 12, 199-206].

Таким чином, національний менталітет — це глибинні психічні структури, що історично та соціально вкорінені у свідомості, колективній пам'яті та поведінці багатьох поколінь людей. Він базується на системі поглядів, ідеалів, інтересів, традицій, оцінок, соціальних установок та норм, в основу яких покладено синтез реальних суспільних потреб, досвіду, архетипів колективного підсвідомого, й чітко проявляється в типовій поведінці носіїв через стереотипи сприйняття, реакції і поведінки. На індивідуальному рівні національний менталітет м. формується у процесі соціалізації особи (виховання в сім'ї, навчанні, самореалізації, вибору своєї ролі, засвоєння національної культури, ідентифікації себе з найближчим соціальним, етнічним оточенням), на побутовому рівні часто набуває релігійних та містичних форм. Вони мають специфічні вияви психічного життя людей, що обумовлені політ.-економічними і соціокультурними факторами та обставинами [1]. Отож, під поняттям економічного менталітету можна розуміти систему поглядів і стереотипів у господарській (економічній) сфері, які формуються під впливом історичного розвитку нації, індивідуального досвіду, а також виховання в соціумі. Тут чимала роль належить і літературним творам, які формують відповідний світогляд індивіда, де особливе місце займає такий жанр як казка.

Однією із специфічних рис української народної казки є опис землі як основного фактору добробуту, але лише за умови, коли людина прикладе відповідну працю до неї. В такому поєднанні, з точки зору економічної теорії, простежується чіткий взаємозв'язок трьох факторів виробництва — земля, праця і капітал. Часто у казках детально описується процес роботи на землі, технологію її обробітку. Тут варто згадати казку «Як чоловік і ведмідь ґаздували».

Зокрема описується процес вирубного землеробства, що був поширений у давні часи в Україні. Головний герой казки — простий чоловік, який вимушений був знайти шлях для покращання матеріального добробуту своєї родини:

«Було це дуже давно. Жив бідний чоловік, мав жінку і повну хату дітей. Та діти ще нічого не знали робити. Біда і нужда в хаті росте, голод дітвору гне і мучить. Не знає чо-ловік, за що і взятися. Літом іде до лісу рубати дрова, щоб заробити копійку. Але з того заробітку утримувати велику родину важко. Не має чоловік

землі, щоб наорати, насіяти, бо клаптик у нього такий, на якому всього хатина стоїть. Біднякова хата недалеко від лісу. Як тільки зима настає, бере чоловік самотяжні санки і йде по дрова до лісу.

Одного разу чоловік пішов з санчатами до лісу й опинився у глибокій хаші. Мало хто і бував тут. Іде, іде, вибрався під високу гору, потрапив на широку долину. І думає собі: «Коли тут ліс повалити, буде поле. А поле вродить хліб». Зима ще не минула, чоловік дався ліс рубати. Тонку деревину везе додому, колоддя валить до купи з думкою, що навесні підпалить, попелом удобрить землю. Довго рубав чоловік ліс. Багато навозив собі дров додому. Та при-йшла весна, сніг зник. Подався чоловік палити громаду дерева. Тонке гілля обрубав, скинув на купу. Великі колоди рушити з місця не може» [11]. У цій же казці також описується технологія вирощування картоплі та кукурудзи. Подібний сюжет є у російській казці «Вершки и корешки», проте в ній повністю відсутній опис процесу роботи на землі і, звичайно, не розглядається й технологічний процес вирощування продуктів [3]. Також особливістю української народної казки з таким сюжетом є й те, що в ній звертається увага на права власності на землю.

Своєрідний підхід і розуміння організації праці розкритий у казці «На сусідів не надійся». Суть полягає в тому, що господар у першу чергу повинен організовуватися сам на працю. Часто чекати на допомогу, то є марна справа: «Одна перепеличка, що вивела в пшениці дітей, вернулася якось до свого гнізда, а діти плачуть та говорять:

- Мамо, нам уже тут не жити.

- Чого це? — питає перепеличка.

- Господар цього лану приходив сюди з сином та й наказав йому на завтра сусідів запросити, щоб пшеницю косити.

- Коли так, — каже пташка, — то й до голови не беріть, бо хто на сусідів надіється, у того лани можуть нежати й некошені зимувати.

Через кілька днів повернулася знову перепеличка до гнізда, а діти знов розповідають:

- Мамо, тут приходив господар із сином, як і того разу.

- Та й що казав?

- Казав таке: «Не треба нам, сину, на сусідів надіятись, треба самим до роботи братись».

- Коли ж так, — каже стара, — то слід нам швидше тікати, бо хто сам на себе уповає, у того лан не перестигає» [7].

Українській казці притаманне висвітлення питань справедливості, зокрема соціальної, і безпосередньо багатства. Наприклад, у казці «Вівчар Василько і золоті гори» акцентується увага на тому, що жадібність призводить до негативних наслідків. Тільки розуміння розумної межі багатства і вміння його використовувати раціонально сприяє організації нормального господарського життя [4].

Про складність відносин у сфері обміну йде мова у народній казці «Півник та бобове зернятко». Здається, що опис пошуку води для півника демонструє цілеспрямованість дій курочки для порятунку півника. Проте, цей пошук показує, у свою чергу, які складнощі потрібно пройти суб'єкту в товарообміні, щоб отримати бажане: «Пожаліли дроворуби курочку. Дали їй дров. Віднесла курочка ті дрова калачникам. Дали калачники смачних гарячих калачів. Віднесла ці калачі гребінникам. Гребінники калачів наїлися і дали для дівчинки нову гребінку. Віднесла курочка нову гребінку дівчинці, дівчинка допряла куделю і дала нитку. Віднесла нитку липці, липка дала листок. Віднесла курочка липовий листок річці, дала річка води. Принесла курочка воду півнику. Півник водички напився і проскочило зернятко у горлечко» [2, с. 130].. Кожен із учасників обміну хотів отримати свою вигоду, проте завжди знаходиться той, хто безкорисно може надати допомогу в скрутний момент. Та у будь-якому разі потрібно докласти зусиль, щоб отримати бажане.

Практично кожна українська народна казка прямо чи опосередковано несе в собі економічну складову. Зокрема, такий опосередкований економічний смисл прихований у казці «Кирило Кожум'яка». Здається, що казка розповідає про сміливість і відчайдушність простого київського люду у боротьбі із запеклим і ненависним ворогом — Змієм. Проте, основною причиною такої боротьби головного героя казки — Кирила Кожум'яки зі Змієм є не стільки визволення княжни із полону, як визволення киян і Києва від щорічної данини: «...був коло Києва змій, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину» [6]. Ідея тут полягає в тому, що звільнення від економічного ярма ворога може бути лише шляхом боротьби за свою свободу. У контексті нинішніх політичних реалій російсько-української війни такі казки набувають актуального характеру.

Подібні сюжети є і в інших казках українського народу. Тут достатньо згадати про одну з легенд, яка розповідає про будівництво оборонних споруд — Змієвих валів. Зокрема, переможений Змій був запряжений і тягнув за собою плуг, відвертаючи землю. Суть такого опису полягає в тому, що в українця ментальне мислення пов'язане з обробітком землі. І навіть найлютіший ворог «відпрацьовує» за свої злочини на землі. Звичайно, що і казки, і легенди є видуманими, але у них розкривається суть української господарської ментальності — праця на землі і отримання від цієї праці відповідних благ.

Висновки. Українська народна казка прямо чи опосередковано має економічний смисл. Суть його полягає в тому, що блага можна отримати чесною працею. Праця стає основним мотивом буття. Звичайно, що опис в основному відбувається через процес роботи на землі. Тут поєднуються два фактори виробництва — земля і праця. Щоправда, часто використовується в оповідках і третій фактор — золото (капітал), що використовується для організації виробництва. Разом з тим основним фактором у всіх казках є саме праця. Дана публікація не розкриває всіх важливих моментів української народної казки, де розкриваються економічні

аспекти, які формують економічну ментальність нації. Це лише спроба окреслити можливу проблематику, яка потребує подальшого розвитку і дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бойко О. Д. Національний менталітет. URL: https://web.archive.org/web/20220402165637/https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71042
2. Велика книга українських казок. Київ : ТОВ «Видавництво Глорія», 2023. 224 с.
3. Вершки и корешки. URL: <https://deti-online.com/skazki/russkie-narodnye-skazki/vershki-i-koreszki/?reader=1>
4. Вівчар Василько і золоті гори. URL: <https://tales.org.ua/vivchar-vasylko-i-zoloti-hory/>
5. Казка. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B0>
6. Кирило Кожум'яка. URL: <https://tales.org.ua/kyrylo-kozhum-iaka/>
7. На сусідів не надійся. URL: <https://tales.org.ua/na-susidiv-ne-nadijsia/>
8. Народна казка. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA
9. Словник української мови. Т.4. Київ : Наукова думка, 1973. 840 с.
10. Студінський В. А. Економічна поведінка в трансформаційній економіці. Курс лекцій. Київ : Фенікс, 2010. 264 с.
11. Як чоловік і ведмідь газдували. URL: <https://tales.org.ua/iak-cholovik-i-vedmid-hazduvaly/>
12. Myths Legends and Folktales What's the Difference. URL: <https://web.archive.org/web/20190514123136/http://www.pitlanemagazine.com/cultures/myths-legends-and-folktales-whats-the-difference.html>

References

1. Boyko O. D. Natsional'nyy mentalitet [National mentality]. URL: https://web.archive.org/web/20220402165637/https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71042
2. Velyka knyha ukrayins'kykh kazok [A large book of Ukrainian fairy tales]. K.: TOV «Vydavnytstvo Hloriya», 2023. 224 s.
3. Vershky y koreszky [Cream and roots]. URL: <https://deti-online.com/skazki/russkie-narodnye-skazki/vershki-i-koreszki/?reader=1>
4. Vivchar Vasylyko i zoloti hory [Shepherd Vasylyko and the golden mountains]. URL: <https://tales.org.ua/vivchar-vasylko-i-zoloti-hory/>
5. Kazka [A fairy tale]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B0>
6. Kyrylo Kozhum"yaka [Kyrylo Kozhumyak]. URL: <https://tales.org.ua/kyrylo-kozhum-iaka/>
7. Na susidiv ne nadiysya [Don't rely on your neighbors]. URL: <https://tales.org.ua/na-susidiv-ne-nadijsia/>
8. Narodna kazka [Folk tale]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA
9. Slovyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. T.4. K.: Naukova dumka, 1973. 840 s.
10. Studins'kyy V. A. Ekonomichna povedinka v transformatsiyniy ekonomitsi [Economic behavior in a transformational economy]. Kurs lektsiy. K.: Feniks, 2010. 264 s.
11. Yak cholovik i vedmid' gazduvaly [How a man and a bear farmed]. URL: <https://tales.org.ua/iak-cholovik-i-vedmid-hazduvaly/>
12. Myths Legends and Folktales What's the Difference. URL: <https://web.archive.org/web/20190514123136/http://www.pitlanemagazine.com/cultures/myths-legends-and-folktales-whats-the-difference.html>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, виконавчий директор Науково-дослідного навчального центру «ПринцепС»
а/с 123, м. Київ, 03191, Україна
e-mail: studzinskiw@bigmir.net
orcid.org/0000-0002-6513-8612

DATA ABOUT THE AUTHOR

Studzinski Volodymyr, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Executive Director of the Princeps Research and Training Center
Box 123, Kiev, 03191, Ukraine
e-mail: studzinskiw@bigmir.net

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Варналії З. С.,
Бондаренко С. М.

Актуальність проблем безпеки держави, суспільства, підприємства та особи для України не викликає жодних сумнівів. Не тільки зовнішні негативні чинники (світові пандемії, військові конфлікти, інформаційна пропаганда, маніпуляції суспільною свідомістю, кібертероризм, неконтрольовані міграційні потоки, загострення конкуренції за доступ до ресурсів, штучне обмеження виходу на зовнішні ринки, непередбачувані зміни світової ринкової кон'юнктури) формують нові загрози та виклики для суб'єктів підприємництва та суспільства, зумовлюючи шукати та створювати нові методи та інструменти ефективного менеджменту.

Для економіки України, на жаль, характерні також і внутрішні чинники, які не сприяють фінансовій безпеці держави та бізнесу: політична нестабільність, корупція, поширена практика ухилення від оподаткування та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, нерівномірний регіональний економічний розвиток, значний зовнішній борг та дефіцит бюджету та інші. З огляду на це, питання забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва набувають особливої актуальності.

Питанням стану фінансової безпеки підприємства присвячені дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців. Віддаючи належне науково-методологічній цінності існуючих наукових здобутків, недостатньо вивченими залишаються проблеми забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах війни та повоєнного відновлення.

Метою дослідження є аналіз фінансової безпеки підприємств України та забезпечення управління нею в умовах війни та повоєнного відновлення.

Були використані такі методи дослідження: порівняння, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, систематизації.

Система управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва являє собою впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для встановлення та підтримки оптимального рівня фінансової безпеки. Від злагодженості взаємодії даних елементів значною мірою залежать успішність і ефективність функціонування системи управління фінансовою безпекою підприємства.

Ключові слова: фінанси, фінансові ресурси, безпека, фінансова безпека підприємства, загроза, фінансова стабільність, фінансова стійкість.

FINANCIAL SECURITY OF UKRAINIAN ENTERPRISES DURING THE WAR AND POST-WAR PERIOD

Varnalii Zakharii
Bondarenko Snizhana

The relevance of the problems of security of the state, society, enterprise and persons for Ukraine is not in doubt. Not only external negative factors (world pandemics, military conflicts, information propaganda, manipulation of public consciousness, cyber -terrorism, uncontrolled migration flows, aggravation and challenges for business entities and society, making it possible to look for and create new methods and tools for effective management.

Unfortunately, internal factors that do not contribute to the financial security of the state and business: political instability, corruption, widespread practice of tax evasion and legalization (laundering) of proceeds obtained, uneven regional economic development and others. In view of this, the issue of financial security of business entities is of particular relevance.

The issues of financial security of the enterprise are devoted to the study of foreign and domestic scientists. Paying the proper scientific and methodological value of existing scientific achievements, the problems of ensuring the financial security of the enterprise in war and post-war period remain poorly studied.

The purpose of the study is to analyze the financial security of enterprises and ensure it in war and post -war recovery.

The following research methods were used: comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, generalization, systematization.

The financial security management system is an orderly set of interrelated elements that form a single functional integrity intended for establishing and maintaining the optimal level of financial security. The coordination of the interaction of these elements largely depends on the success and efficiency of the functioning of the financial security management system of the enterprise.

Key words: finance, financial resources, security, financial security of an enterprise, threat, financial stability, financial sustainability.

JEL Classification: D21, G32

Актуальність теми дослідження. Сьогодні ключовою умовою сталого економічного розвитку України є забезпечення фінансової безпеки підприємств. В умовах високих ризиків кризового періоду, повномасштабної війни в Україні зусилля уряду та суб'єктів підприємництва зосереджуються на вирішенні поточних проблем. Стабілізація ключових параметрів фінансової системи дає можливість здійснити перехід до реалізації стратегічних цілей вітчизняних підприємств, що безпосередньо впливає на фінансову стабільність країни в цілому.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення фінансової безпеки підприємств України набула в даний час надзвичайної актуальності. Це пов'язано не тільки з фінансовими кризами, нестабільною економічною ситуацією у країні, а й постійним варіюванням цін на енергоносії (передусім нафту і газ), удорожчанням банківських послуг та повномасштабною війною в Україні. У цих умовах керівники підприємств та підприємці зіткнулися з пошуком принципово нових підходів до забезпечення фінансової безпеки та шляхів усунення загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансової безпеки підприємства присвячені дослідження зарубіжних науковців, таких як Абрансон П., Акофф Р. Л., Кім С., Шін С. та інші, а також вітчизняних – Барановський О. І., Демчишак Н. В. [11], Єрмошенко М. М., Живко З. Б. [10], Крупка М. І. [11], Плешакова Н. А. [6], Чеберяко О. В. [12] та інші.

Віддаючи належне науково-методологічній цінності існуючих наукових здобутків, недостатньо вивченими залишаються проблеми забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах війни та повоєнного відновлення.

Постановка завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз фінансової безпеки підприємств України та забезпечення управління нею в умовах війни та повоєнного відновлення.

Методи дослідження. Були використані такі методи дослідження: порівняння, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, систематизації.

Викладення основного матеріалу. В кризових умовах, в умовах повномасштабної війни в Україні, коли стрімко перерозподіляється ресурсна база та змінюється ціна факторів виробництва, метою побудови та функціонування системи фінансової безпеки є захищеність «життєвого простору» суб'єкта від дестабілізуючих факторів, внутрішніх і зовнішніх загроз, без нейтралізації яких унеможлиблюється його функціонування або відбувається погіршення значень основних функціональних параметрів.

Здатність підприємства стабільно розвиватися та здійснювати ефективну господарську діяльність визначається стійкістю його фінансового стану, ефективністю фінансової діяльності, а також здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім негативним факторам, що у цілому характеризують рівень його фінансової захищеності. Для забезпечення стійкого та ефективного економічного розвитку, примноження потенціалу, а також досягнення бажаних результатів фінансово-господарської діяльності підприємству необхідно дбати про належний рівень своєї безпеки, особливо фінансової.

Найбільшу небезпеку, як правило, становлять зовнішні загрози, які не піддаються виявленню і прогнозуванню. У той же час усунення внутрішніх загроз належить до компетенції органів управління підприємством.

Головними зовнішніми небезпеками та загрозами фінансової безпеки підприємства можуть бути скуповування акцій, боргів підприємства небажаними партнерами; наявність значних фінансових зобов'язань у підприємства; криза грошової та фінансово-кредитної систем; нестабільність економіки; недосконалість механізмів формування економічної політики держави.

До внутрішніх загроз, що впливають на фінансову безпеку, належать помилки менеджменту в галузі управління фінансами підприємства, пов'язані з вибором стратегії підприємства, управлінням та оптимізацією активів і пасивів підприємства.

Однією із суттєвих загроз фінансовій безпеці підприємств є економічна нестабільність у державі, яка проявляється через погіршення основних макроекономічних показників: зниження обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП), зростання рівня безробіття, темпів інфляції та девальвації національної валюти.

Розвиток ринкових механізмів в економіці України, зміна форм та методів державного регулювання діяльності підприємств, зростаючий вплив зовнішнього середовища, конкуренція на ринку товарів та послуг зумовили появу багатьох взаємозв'язків підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища. Відповідно, результати таких взаємозв'язків можуть бути як позитивними, так і носити негативний характер. У зв'язку із цим сьогодні виникає необхідність управління фінансовою безпекою підприємства.

Складність управління фінансовою безпекою підприємств в Україні обумовлюється не лише важко прогнозованою зміною умов їх функціонування, зокрема впливом суб'єктів зовнішнього середовища, а передусім значенням фінансів та фінансової діяльності для кожного суб'єкта підприємництва та фінансової складової у структурі економічної безпеки підприємства.

Важливість забезпечення та підтримки фінансової безпеки підприємства на максимально можливому рівні не піддається сумніву. Проте досягти цього можна, лише системно підійшовши до цього питання. По-перше, діяльність з управління фінансовою безпекою підприємства має здійснюватися постійно та безперервно. По-друге, процес управління має базуватися на складній та багатоступінчастій системі управління фінансовою безпекою підприємства. Саме тому успішність і ефективність процесу управління фінансовою безпекою підприємства значною мірою залежать від досконалості та злагодженості взаємодії елементів покладеної в основу системи. В свою чергу, лише ретельне вивчення науково-теоретичних засад

побудови такої системи та використання цих знань при практичній розробці останньої може забезпечити її досконалість та ефективність.

Управління фінансовою безпекою підприємства здійснюється за допомогою різних методів із використанням різноманітних важелів і інструментів та у різні способи. Функціонування цієї системи вимагає певного забезпечення: матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного, фінансового, кадрового та організаційного.

Ключовим елементом системи управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва є підсистема моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства та фінансової діагностики на предмет виявлення загроз. У свою чергу, у даній підсистемі дуже важливу роль грає оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства.

Безумовно, діяльність будь-якого підприємства в умовах війни повинна бути виваженою і враховувати численну кількість ризиків та непередбачуваних обставин. Аналіз фінансової стабільності суб'єктів підприємництва повинен будуватися на можливості формування «фінансових подушок безпеки», які дозволять швидко реагувати на непередбачувані ситуації, зокрема на можливу втрату майна, трудових та матеріальних ресурсів, на пошук альтернативних варіантів заробітку та можливість кооперації з іншими учасниками ринку.

Війна дозволила активувати абсолютно нові види діяльності, які дозволяють багатьом підприємствам не тільки вижити, але й закріпитися на ринку, а в майбутньому завоювати лідерські позиції. Саме тому ті підприємства, які в умовах війни постійно слідкують за зовнішніми викликами і відповідно до них налаштовують операційну діяльність, мають змогу вижити.

Відповідно до забезпечення концептуальних умов роботи суб'єктів підприємництва, необхідно налаштовувати фінансову систему, щоб вона могла підтримувати життєздатність бізнесу. Для цього необхідно сформувати принципово нові підходи до побудови політики ліквідності, фінансової незалежності, оборотності та рентабельності.

В умовах воєнного стану багато підприємств зустрілися із проблемами ліквідності. На початку війни чимало керівників підприємств вилучили кошти із обороту з метою їх збереження. Як результат – практично кожний суб'єкт підприємництва погіршило показники ліквідності, а період погашення короткострокової кредиторської заборгованості суттєво зріс.

Орієнтовно через три місяці після початку війни, коли більшою мірою бізнес адаптувався до воєнних дій, активність підприємств була частково відновленою, однак це принципово змінило політику управління ліквідністю.

Говорячи про платіжні зобов'язання підприємства, в першу чергу фінансова політика була орієнтована на акумулювання коштів для погашення кредиторської заборгованості перед постачальниками, які стали основою для забезпечення логістики і, як наслідок, безперервних ділових процесів. Відсутність товарних кредитів та неможливість отримання доступних кредитів у банківських установах сформувало нові фінансові моделі, які передбачають роботу бізнесу за власні кошти. В таких умовах показники ліквідності стають найвищими і передбачають мінімізацію ризиків неплатоспроможності перед постачальниками.

Інший напрям регулювання ліквідності орієнтується на виплату заборгованості за заробітної платою, з метою збереження трудових ресурсів, які забезпечують виробництво продукції та стабільність діяльності підприємства.

Практика показала, що в умовах війни населення, що не отримує належного фінансування, переміщується в інші регіони та країни, що дозволяє отримати нові джерела фінансових надходжень.

В умовах, коли відбувається серйозний відтік кадрів, керівники підприємств зрозуміли, що утримати працівників на місцях можливо виключно за рахунок своєчасної оплати праці та демонстрації власної стійкої позиції на ринку.

Кожний суб'єкт підприємництва, що працює в умовах війни зіткнувся із проблемою неможливості використання залучених коштів. Практика показала, що постачальники продукції готові працювати із покупцями тільки на умовах повного розрахунку за поставлений товар. Ті компанії, що будували свої бізнес-моделі на основі надання товарних кредитів, перебудували цю модель таким чином, щоб гарантувати постачальникам повернення коштів відразу після отримання товарів (матеріалів чи сировини). Це логічний підхід в умовах війни, який передбачає зменшення фінансових ризиків як для постачальників, так і покупців [1].

Для того, щоб вижити на ринку, численна кількість компаній були вимушені терміново розрахуватися за заборгованістю і забезпечувати наступні поставки товарів та ресурсів за рахунок власних джерел. Таким чином, в умовах воєнного стану більшість компаній відмовилися від залученого капіталу і перейшли на самофінансування.

Однак, варто зазначити, що не кожне підприємство має достатньо власних фінансових ресурсів, щоб відмовитися від використання залученого капіталу. Численна кількість компаній змінила модель фінансування за рахунок збільшення внутрішньої заборгованості, зокрема заборгованості за заробітної платою. Така модель перекриття зовнішньої заборгованості за рахунок внутрішньої також зустрілася із опором, оскільки в умовах воєнного стану персонал у випадку неотримання доходу, мігруватиме до інших країн.

Таким чином, показники фінансового стану в умовах війни для багатьох підприємств стають вищими нормативних, а структура капіталу характеризується практичною відсутністю заборгованості за розрахунками з постачальниками та за заробітної платою.

Ті компанії, які не мають достатньої кількості власних фінансових ресурсів і не мають можливість покрити заборгованість перед постачальниками та персоналом, в подальшому не матимуть можливості

працювати за установленими в докризовий період моделями. Через це численна кількість підприємств зупинили свою діяльність і суттєво погіршили показники фінансової стабільності, що спричиняє неплатоспроможність підприємства, а в подальшому можливе банкрутство.

Для того, щоб зрозуміти особливості аналізу фінансової стабільності підприємства в умовах воєнного стану, необхідно перш за все дослідити основні чинники, які впливають на зміну фінансової стійкості підприємства. Необхідно зазначити, що всі підприємства на початку війни зменшили оборотність. Особливо це стосується непродовольчого сектору. Ті підприємства, які орієнтовані на продаж побутової техніки, обладнання, меблів, будівельної техніки з об'єктивних причин зменшили обсяги збуту через природне бажання населення витрачати кошти виключно на товари першої необхідності. Однак дана ситуація характерна тільки в певний проміжок часу – панічного стану населення, коли на початку воєнних дій потенційний покупець оптимізує власні фінансові ресурси. З часом, коли економічна активність стабілізується, товари першої необхідності змінюються [1].

Практика показала, що війна призводить до матеріальних втрат, а тому та частина населення, яка втрачає майно або стикається з проблемою пошкодження майна, в першу чергу потребуватиме будівельних товарів, меблів, обладнання тощо. Основною характеристикою оборотності підприємств в умовах війни є нестабільність показника оборотності – він може коливатися в залежності від активності воєнних дій в тому чи іншому регіоні.

Варто зазначити, що тільки ті підприємства, які утримуються на плаву в умовах кризової ситуації під час різкого зменшення обсягів продажу, і намагаються побудувати власний бізнес відповідно до зміни попиту на продукцію, мають змогу стрімко підняти обсяги збуту, зайнявши місця конкурентів, що закрилися або зупинили свою діяльність через війну.

Підтримка показника оборотності на нормальному або прийнятному для підприємства рівні можлива тільки за умови організації гнучких каналів збуту. Підприємству важливо знайти альтернативні канали збуту, включаючи електронну комерцію, яка дозволяє розширити географію та суттєво збільшити оборотність [2]. Ті підприємства, які здатні налагодити поставки продукції першої необхідності в умовах війни, мають змогу вийти на нові ринки та завоювати нових покупців.

При аналізі показників оборотності активів, оборотних активів та запасів необхідно опиратися на довоєнний показник, відповідно до якого можна зробити висновок щодо ефективності діяльності підприємства. Якщо підприємство суттєво знижує обсяги збуту у порівнянні з довоєнним періодом, про ефективність діяльності свідчатиме показник рентабельності. Якщо підприємство в умовах зниження оборотності залишатиметься рентабельним або працюватиме на межі беззбитковості (чи навіть мінімальних збитків), така ситуація в умовах війни є допустимою.

Якщо на фоні докризового показника обсяг оборотності зростає, це свідчить про відкриття нових можливостей для підприємства, які потребують активації інвестиційної політики.

Рентабельність є ключовим показником, на який потрібно опиратися при побудові фінансової моделі в умовах воєнного стану. Багато підприємств розуміють, що зупинка діяльності спричинить втрату ринку, який завойовувався впродовж багатьох років. Така ситуація для бізнесу є неприпустимою, а тому численна його кількість вирішили працювати тільки для забезпечення життєдіяльності підприємства.

Життєдіяльність бізнесу в умовах війни передбачає можливість утримання штату та забезпечення платоспроможності за податками та постачальниками. Досить часто керівники підприємства відмовляються від прибутку на користь допомоги армії, а тому працюють практично на межі беззбитковості. Робота на межі рентабельності є прийнятною в умовах війни за умови збереження штату та забезпечення належного обсягу збуту для покриття обов'язкових зобов'язань.

Отже, узагальнимо особливості трактування показників фінансової стабільності суб'єктів підприємництва в умовах воєнного стану в таблиці 1.

Таблиця 1. Особливості трактування показників фінансової стабільності суб'єктів підприємництва в умовах воєнного стану

Показник	Нормативне значення	Нормативне значення в умовах воєнного стану
Коефіцієнт покриття	>1	>1
Коефіцієнт швидкої ліквідності	>0,7	>1
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	>0,2	>0,7
Коефіцієнт платоспроможності	>0,5	>0,8
Оборотність активів	Відсутнє, позитивною є зростання показника в динаміці	Відсутнє, позитивною є не суттєве зменшення показника оборотності
Оборотність запасів	Відсутнє, позитивною є зростання показника в динаміці	Відсутнє, позитивним є суттєве зростання показника в порівнянні із довоєнним періодом
Рентабельність продукції	Відсутнє, чим вище значення – тим краще	Допускається робота на межі нульової рентабельності

Джерело: систематизовано на основі [3-7]

Формування готівкових резервів передбачає суттєве збільшення показників абсолютної ліквідності. Ці кошти повинні допомогти підприємству відмовитися від товарних кредитів та своєчасно користуватися можливістю придбати товари (ресурси) за більш доступними цінами або інвестувати у розвиток [8].

Ще однією проблемою розвитку підприємництва в умовах війни є пошук фінансових ресурсів. Необхідно зазначити, що звертатися до банківських установ в умовах війни є недоречним, оскільки в період стрімкого зменшення вартості національної валюти на фоні війни, кредити стануть не вигідними [9]. Саме тому для розвитку інвестиційної політики необхідно шукати інші джерела фінансування, зокрема, підприємствам доцільно кооперуватися з іншими підприємцями чи інвесторами, а спільно акумульовані кошти націлювати на розвиток нового бізнесу.

Для визначення основних характеристик та особливостей фінансової безпеки суб'єктів підприємництва доцільним є використання експертної оцінки. З цією метою й було проведено нами у грудні 2022 – січні 2023 року експертне опитування серед керівників і працівників підприємств, а також науковців і освітян, в якому взяли участь 225 респондентів практично з усіх регіонів України.

За результатами опитування виявлено, що найбільша частина опитаних респондентів (82%) вважає, що брак фінансових ресурсів є серйозною перешкодою для ведення підприємницької діяльності в Україні; 10% опитаних відповіли, що не впливає, а 7% - не змогли визначитися з варіантом відповіді (рис. 1).

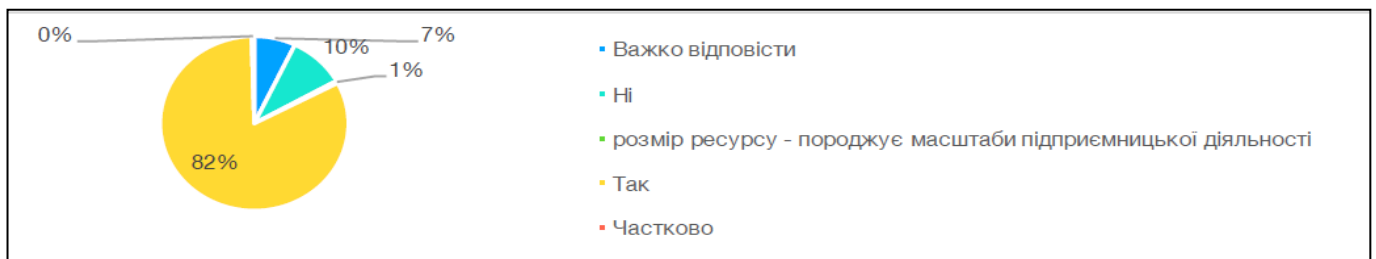

Рисунок 1. Чи є брак фінансових ресурсів серйозною перешкодою для ведення підприємницької діяльності в Україні?

Практично всі завдання економічного розвитку підприємства, розширення об'єму й оновлення складу його активів вимагають збільшення суми фінансових ресурсів, що залучаються. Вибір джерел формування цих ресурсів, а також мінімізація вартості їх залучення в значній мірі визначають рівень фінансової безпеки підприємства й ефективності його господарської діяльності.

Стан фінансових ресурсів суб'єктів підприємництва має бути таким, щоб — по-перше, забезпечувалась ефективна діяльність підприємства, по-друге — захист його фінансових інтересів і по-третє — здатність зберігати свої фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз. Дивлячись під таким кутом зору на роль фінансових ресурсів підприємства, можна стверджувати, що вони виступають основною характеристикою його фінансового стану.

Спостерігається прямий зв'язок фінансової безпеки підприємства із забезпеченістю фінансовими ресурсами (фінансовою забезпеченістю діяльності підприємства), а саме із забезпеченістю: власним основним капіталом, власними обіговими коштами (власним оборотним капіталом), кредитами і позиками (під власні гарантії чи гарантії держави), інвестиціями, прямим фінансуванням з бюджету (державні і комунальні підприємства) тощо. Чим вище рівень забезпеченості комерційної діяльності фінансовими ресурсами, тим вищим є і рівень фінансової безпеки підприємства.

Більше двох третин опитаних (67%) респондентів відповіли, що не отримували фінансової підтримки від міської влади/держави для ведення бізнесу. Тільки 11% опитаних отримали таку допомогу (рис. 2).

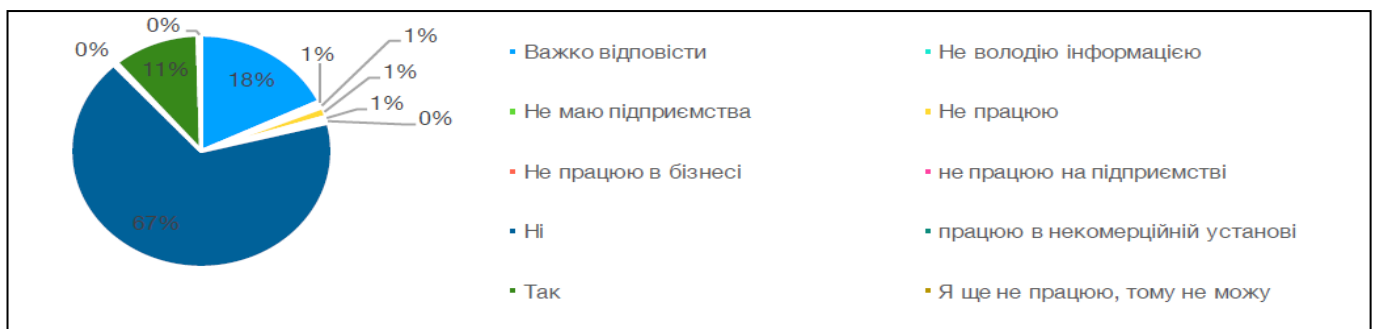

Рисунок 2. Чи отримували Ви (Ваше підприємство) фінансову підтримку від міської влади/держави для ведення бізнесу (пільгові кредити, компенсацію процентних ставок за кредитом та ін.)?

У ринкових умовах господарювання підприємництво забезпечує соціально-економічний розвиток країни. Суб'єкти підприємництва створюють найбільшу частку доданої вартості, формують пропозицію всіх

груп товарів (робіт, послуг) відповідно до споживчого попиту. Окрім того, переважна більшість робочих місць створюється підприємницькими структурами. Державний бюджет значною мірою наповнюється за рахунок податків і зборів, що пов'язані з підприємницькою діяльністю. Таким чином, підприємництво – це основа розвитку сучасного суспільства та ринкової економіки.

На практиці суб'єкти малого бізнесу є найбільш уразливими і потребують державної підтримки. За чисельністю суб'єкти мікропідприємництва переважають, тому державна підтримка має бути спрямована не на збільшення їхньої кількості, а на підвищення ефективності їх функціонування, а саме: зростання продуктивності праці, зайнятості, підвищення конкурентоспроможності, інноваційності, збільшення прибутковості, ліквідності тощо.

Великі підприємства мають певні переваги та недоліки порівняно із суб'єктами малого та середнього підприємництва. Так, наприклад, їх сукупний внесок в економіку є визначальним, продуктивність праці на великих підприємствах є вищою за середній рівень по Україні, вони становлять переважну частку промислових підприємств та забезпечують переважну частину експорту країни. Проте великі підприємства нерівномірно розподілені по території України. Часто такі підприємства використовують застарілі технології та обладнання, які характеризуються високою матеріалоємністю та енергоємністю, у результаті чого можуть негативно впливати на навколишнє природне середовище.

Із боку держави необхідно створювати умови для залучення та підтримки інвестицій, особливо у продукцію з більшою доданою вартістю та капіталомісткістю, одночасно сприяючи інтернаціоналізації та нарощуванню потенціалу малого та середнього підприємництва. Разом із тим необхідно продовжити структурні реформи в таких напрямках: зміцнення верховенства права та прав власності; удосконалення антикорупційної і судової систем; упорядкування регуляторного середовища.

Більша половина опитаних респондентів (53%) оцінюють фінансово-економічне становище їхніх підприємств як «задовільно». Разом з тим 18% оцінюють становище підприємств «погано», 10% - «добре», а 15% - не можуть визначитися і потребують уточнення (рис. 3).

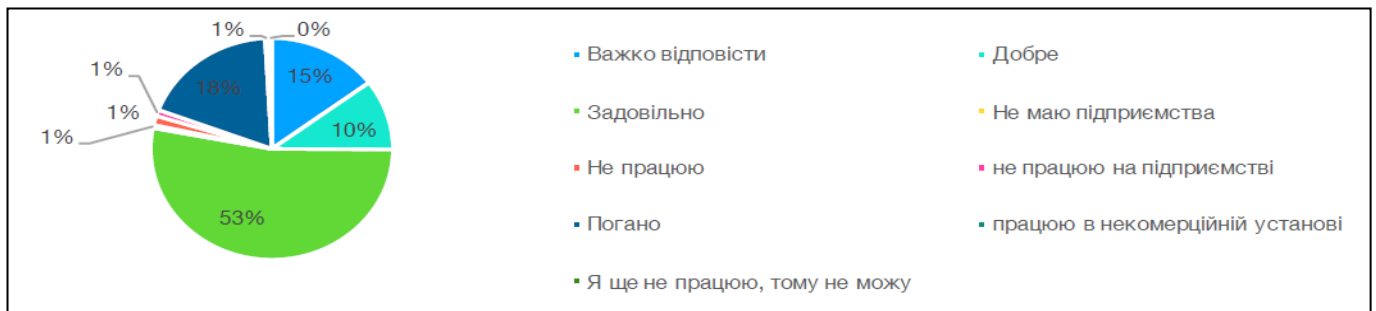

Рисунок 3. Як Ви оцінюєте фінансово-економічне становище Вашого підприємства зараз?

В умовах повномасштабної війни в Україні, постраждала економіка країни, а вітчизняні підприємства знаходяться в складних умовах. Вітчизняний бізнес зазнав значних фінансових втрат, деякі підприємства змушені релокуватися закордон або в більш безпечні регіони, однак більшість із них змогли адаптуватися до ситуації і продовжують функціонувати.

Однією із проблем, що виникла – є зменшення виробництва товарів, які експортувалися, адже частина регіонів є окупованими, що в свою чергу унеможливорює доступ до портів. Частина вітчизняних підприємств призупинила свою роботу через неможливість здійснювати свою діяльність, значні руйнування та збитки. Інша частина бізнесу займається розробкою стратегічних планів щодо подальшої діяльності підприємств.

Найбільш складно функціонувати тим підприємствам, які працювали на тих територіях, що є окупованими або ж де ведуться активні бойові дії. У них було два основних варіанти подальшого розвитку подій: призупинити роботу на невизначений термін або ж здійснити релокацію бізнесу. В цей складний час держава сприяє відновленню та релокації бізнесу із зон бойових дій та окупації, зокрема, у сервісі «Дія» створено окрему програму з допомоги підприємствам у тимчасовому переміщенні; запущено платформу для цифрової взаємодії щодо допомоги по релокації бізнесу в межах України.

Суб'єкти підприємництва дещо послабили негативні очікування щодо динаміки обсягів виробництва товарів та послуг упродовж наступних кількох років. Також поліпшилися прогнози майбутньої ділової активності підприємств. Більш оптимістично налаштовані підприємці і в оцінках темпів майбутньої інфляції та її впливу на споживчі настрої й купівельну спроможність населення. А ось девальваційні очікування знову погіршилися, в те, що гривні вдасться зберегти теперішні позиції у протистоянні з євро і доларом, бізнес майже не вірить.

Висновки. Система управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва являє собою впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для встановлення та підтримки оптимального рівня фінансової безпеки. Від злагодженості взаємодії даних елементів значною мірою залежать успішність і ефективність функціонування системи управління фінансовою безпекою підприємства.

У режимі стійкого функціонування, суб'єкти підприємництва акцентують свою увагу на підтримці нормального ритму виробництва і збуту продукції, на запобіганні матеріального та фінансового збитку, на

недопущенні несанкціонованого доступу до службової інформації і руйнування комп'ютерних баз даних, на протидію несумлінній конкуренції і кримінальним проявам. У той же час, на нашу думку, особливу увагу необхідно звернути на забезпечення достатньої ліквідності підприємств, недопущення їх банкрутства, підтримку позитивного рівня рентабельності тощо.

У кризові періоди розвитку, повномасштабної війни в Україні найбільшою небезпекою для підприємства є руйнування його потенціалу (виробничого, технологічного, науково-технічного і кадрового) як головного чинника життєдіяльності підприємств, їхніх можливостей. Результатом впливу внутрішніх та зовнішніх загроз на фінансову безпеку підприємств може бути припинення фінансово-господарської діяльності підприємств, визнання їх банкрутами і, ймовірно, їх ліквідація.

Тому, для мінімізації загроз фінансовій безпеці підприємства необхідна ефективна система управління фінансами, яка здатна забезпечувати компроміс між інтересами розвитку підприємств, наявністю достатнього рівня грошових коштів і забезпеченням платоспроможності.

Подальшого дослідження потребує процес формування відповідного дієвого механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах війни та повоєнного відновлення, який би врахував актуальні на сьогодні зміни в середовищі функціонування вітчизняних суб'єктів підприємництва.

Список використаних джерел

1. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77>
2. Зюскін А. Цифровізація бізнес-процесів малого бізнесу як фактор зростання його конкурентоспроможності. *Економіка і управління*. 2022. № 28(5). С. 452–461.
3. Готра В. В., Ріпич В. В., Дячок А. В. Діагностика фінансового стану підприємства та шляхи його покращення. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 219–223.
4. Денисенко М. П. Заходи покращення фінансового стану підприємства у сучасних умовах господарювання. *Економіка і держава*. 2019. № 12. С. 61–65.
5. Чемчикаленко Р. А., Сукрушева Г. О., Ткаченко А. Ю. Теоретичні основи управління фінансовим станом підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 27. С. 350–354.
6. Фінанси. Підручник. І. О. Лютий, С. Я. Боринець, З. С. Варналій, та ін.; за ред. д.е.н., проф. І. О. Лютого. Київ: Вид-во Ліра-К, 2017. 728 с.
7. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації: монографія. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
8. Гріщенко І. В. Оцінка показників фінансової стійкості підприємства. *Перспективи розвитку фінансово-економічного простору України : зб. наук. праць*. Вінниця, 2020. С. 208–211.
9. Варналій З. С. Зміцнення фінансової безпеки України в умовах воєнного стану та повоєнний період. *Сталий розвиток: виклики та загрози в умовах воєнного стану : мат. Міжнародна науково-практична інтернет-конференції, 9 червня 2022 р. Полтава: Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2022. С. 103-104.*
10. Живко З. Б. Механізм управління системою економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2014. Випуск 3 (44). С. 37-42.
11. Крупка М. І., Ванькович Д. В., Демчишак Н. Б. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011.
12. Чеберяко О. В. Система забезпечення інформаційної безпеки як інструмент протидії гібридній війні. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет конференції з міжнародною участю, 20 грудня 2018 р. – 20 січня 2019 р. Полтава : ПолНТУ, 2019. С. 11-16.*
13. Blakytta G., Ganushchak T. Enterprise financial security as a component of the economic security of the state. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15. Issue 2. P. 248–256.
14. Korol I., Poltorak A. Financial risk management as a strategic direction for improving the level of economic security of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. P. 48–59.

References

1. Kostenko Yu., Korolenko O., Guz M. (2022). Analysis of the financial stability of the enterprise in the conditions of martial law. *Economics and society*, 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77>
2. Zyuskin A. (2022). Digitalization of small business business processes as a factor in increasing its competitiveness. *Economics and management*, 28 (5). 452–461.
3. Gotra V. V., Ripich V. V., Dyachok A. V. (2017). Diagnosis of the financial condition of the enterprise and ways of improvement. *Economy and society*, 8. 219–223.
4. Denysenko M. P. (2019). Measures to improve the financial condition of the enterprise in modern economic conditions. *Economy and state*, 12. 61–65.
5. Cemchikalenko RA, Sukrusheva GO, Tkachenko A. Yu. (2019). Theoretical foundations of management of the financial condition of the enterprise. *Market infrastructure*, 27. 350–354.
6. Lyutyi I. O., Borynets S. Ya., Varnaliy Z. S., etc. (2017). *Finances. Textbook*. Kyiv: Lira-K Publishing House. 728 p.
7. Varnalii Z. S. (2020). *Economic and financial security of Ukraine in the conditions of globalization: monograph*. Kyiv: Znannya Ukrayiny, 423 p.

8. Grishchenko I. V. Assessment of indicators of financial stability of the enterprise. Prospects for the development of financial and economic space of Ukraine: Coll. Sciences. works. Vinnytsia, 2020. P. 208–211.
9. Varnalii Z. S. (2022). Strengthening the financial security of Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period // Sustainable development: challenges and threats in the conditions of martial law: International scientific and practical online conference, June 9, 2022. Poltava: Yuriy Kondratyuk National University. P. 103-104.
10. Zhyvko Z. B. (2014). Management mechanism of the economic security system of the enterprise. Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Economy series, 3 (44). 37-42.
11. Krupka M. I., Vankovych D. V., Demchyshak N. B. (2011). Formation of the financial potential of investment activity in the economy of Ukraine: monograph. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
12. Cheberyako O. V. (2019). The system of ensuring information security as a tool for countering hybrid warfare. Economic security: state, region, enterprise: Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference with International Participation, December 20, 2018 - January 20, 2019. Poltava: PolNTU. 11-16.
13. Blakytka G., Ganushchak T. (2018). Enterprise financial security as a component of the economic security of the state. Investment Management and Financial Innovations, 15/2. 248–256.
14. Korol I., Poltorak A. (2018). Financial risk management as a strategic direction for improving the level of economic security of Ukraine. Baltic Journal of Economic Studies. 48–59.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Варналій Захарій Степанович, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6654-8760>
e-mail: vzs1955@gmail.com

Бондаренко Сніжана Михайлівна, аспірант кафедри фінансів,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
e-mail: snizhana07mail@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Varnalii Zakharii, Doctor of Economics Sciences, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Professor of the Department of Finance
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6654-8760>
e-mail: vzs1955@gmail.com

Bondarenko Snizhana, PhD student of the Department of Finance,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
e-mail: snizhana07mail@gmail.com

УДК 338:49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-113-125>

РІЧКОВА ЛОГІСТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

**Горошкова Л. А.,
Васильєва О. О.,
Маслова О. В.,
Сумець О. М.**

Актуальність теми дослідження. Найактуальнішим завданням сьогодення є відновлення України, подолання наслідків бойових дій на її території та вирішення питань національної безпеки та обороноздатності. Отже вирішити логістичні та інфраструктурні завдання можливо саме шляхом модернізації внутрішнього водного транспорту та його інфраструктури, розширення мережі річкових портів та підвищення ефективності наявних потужностей в них, створення умов для залучення приватних інвестицій та стимулювання розвитку внутрішнього водного транспорту України.

Постановка проблеми. Існує необхідність створення системи логістичного управління використанням судноплавних внутрішніх водних шляхів Півдня України, а саме суднового ходу «Дунай – Чорне море» (Гирло Бистре) з можливістю подальшого розширення використання портів Рені, Ізмаїл та Усть-Дунайськ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних публікацій свідчить, що питання розвитку річкової логістики розглядаються багатьма дослідниками. Так дослідження Krčim, M., Plazibat

V., Gorana J. M., Wójcikiewicz R., Kaupb M., Nowakowski T., Kulczyk J., Skupień E. & Tubis A., Kolář J. & Stopka, O., Krile S. зосереджені на вирішенні певних питань в контексті окремих країн, наприклад: хорватської транспортної системи та напрями інтеграції морських і річкових портів, особливостей діяльності внутрішнього водного транспорту в Щецині (Польща, детермінантів трансформації річкових портів Нижньої Вісли, пошуку локалізації мультимодального логістичного центру у порту на річці Лабє (Ельба), розвиток ринку внутрішнього водного транспорту, а також посилення європейського співробітництва у сфері внутрішнього водного транспорту та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. З урахуванням важливості для України відродження судноплавства річкою Дунай доцільним є проведення досліджень водних шляхів та можливостей підвищення ефективності діяльності морських портів: Ізмаїл, Рені та Усть-Дунайськ.

Постановка завдання, мети дослідження. З метою практичної реалізації та вищевказаного у межах даного наукового дослідження будуть вирішені такі наукові завдання: провести аналіз сучасного стану та динаміки розвитку порту Ізмаїл; здійснити прогностичне моделювання можливостей і умов підвищення ефективності його діяльності в контексті вирішення транспортних проблем під час війни та в умовах повоєнного відновлення України.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т. ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу (результати дослідження). Україна належить до найбільших Європейських країн, які мають потужний потенціал розвитку внутрішніх водних шляхів та річкового транспорту. Але впродовж вже більше двадцяти років галузь річкових вантажних та пасажирських перевезень поступово погіршувала показники своєї діяльності.

З початком війни, окупації морського простору, руйнування значної кількості інфраструктури країни (автомобільні шляхи, мости, залізниці), саме річковий транспорт забезпечив потреби транспортної логістики не тільки України, а й інших країн світу. Важливе значення в цьому зіграла активізація судноплавства на Дунаї (Гирло Бистре) та діяльність морських портів Рені, Ізмаїл та Усть-Дунайськ.

За результатами проведеного аналізу діяльності ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» встановлено, що останніми роками ефективність діяльності порту погіршувалась. Суттєві позитивні зміни відбулись у 2022 році. Обсяг вантажопереробки Ізмаїльського порту у 2021 році становив 3,84 млн тонн, а у 2022 році – 8,89 млн тонн. Отже, за підсумками 2022 року, порт Ізмаїл перевиконав показники 2021 року на 218%.

Загальний обсяг вантажопереробки Ізмаїльського морського порту у лютому 2023 року становив 1 млн 345 тис. тонн – це на 24 % більше, ніж у січні 2023 року. Наразі порт Ізмаїл перевищує виконання плану на 274 %. Суттєвому покращенню показників портів Дунайського регіону сприяли днопоглиблювальні роботи у Ізмаїльському та Ренійському портах.

На основі даних щодо показників діяльності Ізмаїльського морського порту нами було проведено прогнозування щодо основних показників діяльності на період до 2026 року. При прогнозуванні показників діяльності порту враховані позитивні показники, отримані у 2022 році.

Щодо подальшого збільшення вантажообігу ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт», то цьому сприятиме також заплановані з березня 2023 року фідерні контейнерні перевезення, які з кінця 2022 року здійснюються між румунським портом Констанца і українським Рені.

Сервіс фідерних контейнерних перевезень на потужностях ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» та порта Констанца буде відкритий для прийняття контейнерів ліній Arkas, ZIM, Maersk, Naraag-Lloyd, CMA та інших. Контейнери будуть слідувати у режимі траншипенту, тобто буде відсутня необхідність оформлення транзитних митних документів в порту Констанца.

Висновки. В роботі показано, що Україна, яка має потужний потенціал розвитку внутрішніх водних шляхів та річкового транспорту, впродовж останніх років катастрофічно його недовикористовує і, як наслідок – галузь річкових вантажних та пасажирських перевезень поступово погіршувала показники своєї діяльності.

Доведено, що в умовах війни у 2022 році суттєво покращились показники діяльності Дунайських портів, завдяки діяльності яких вдалось забезпечити вантажні перевезення після унеможливлення використання низки українських портів.

На прикладі аналізу стану та ефективності діяльності ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» доведено можливості покращення показників його діяльності. За результатами прогностичного моделювання показників його діяльності до 2026 року, визначені очікувані показники обсягів вантажоперевезень та структура вантажопотоку. Обґрунтована доцільність та ефективність використання фідерних контейнерних перевезень на маршруті ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» – порт Констанца.

Ключові слова: річкова логістика, річкові перевезення, порти, фідерні контейнерні перевезення, ефективність діяльності порту

JEL Classification: L90, L92, R40

RIVER LOGISTICS AMID WAR AND POST-WAR RECOVERY IN UKRAINE: CURRENT SITUATION AND PROSPECTS

Horoshkova Lidiia,
Vasyl'yeva Olena,
Maslova Oksana,
Sumets Alexander

Relevance in the research topic. Recovery of Ukraine, overcoming consequences of hostilities on its territory, national security and defense capability issues solution are relevant today. Therefore, it is possible to solve logistical and infrastructure problems precisely by inland water transport and its infrastructure modernization, expanded network of river ports and higher efficiency of their facilities, encouragement of private investments attraction, and inducement of inland water transport development.

Problem statement. There is a need to build logistics management system for navigable inland waterways in the South of Ukraine, namely the «Danube - Black Sea» (Bystre rivermouth) to expand the use of Reni, Izmail and Ust-Dunaysk ports.

Analysis of recent research and publications. Key publication analysis reveal that river logistics development issues are considered by many researchers. So research works of Krčum, M., Plazibat V., Gorana J. M., Wójcikiewicz R., Kaupb M., Nowakowski T., Kulczyk J., Skupień E. & Tubis A., Kolář J. & Stopka, O., Krile S. are focused on certain national problem-solving. For example: the Croatian transport system and the ways of sea and river ports integration, peculiarities of inland water transport in Szczecin (Poland), determinants of Lower Vistula river ports transformation, the location of port's multimodal logistics center at the Labe River (Elbe), the development of inland water transport market, as well as the strengthening of European cooperation in the field of inland water transport, etc.

Unsolved parts of the general problem. Taking into account the importance of shipping revival at the Danube River for Ukraine, it is advisable to study the waterways and the possibilities to increase Izmail, Reni and Ust-Dunaysk seaports efficiency.

Study task and objective. The following scientific tasks will be solved aimed at their practical implementation: current position and dynamics analysis of Izmail port development; predictive modelling of opportunities and conditions for its performance improvement while solving war transport problems and in the context of post-war recovery of Ukraine.

Research method and methodology. While doing the research, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, group analysis) and special (abstraction, modelling, etc.) methods of studying economic phenomena and processes have been used.

The main material (study results). Ukraine belongs to the largest European countries with a strong potential for the development of inland waterways and river transport. Nevertheless the industry of river freight and passenger transportation has been gradually deteriorating its performance for more than twenty years.

When the war started and the maritime territory was occupied, significant amount of the country's infrastructure (roads, bridges, railways) was destroyed, the river transport supported transport logistics needs not only of Ukraine, but also of other countries. Intensification of the Danube (Bystre rivermouth) navigation and of Reni, Izmail and Ust-Dunaysk sea ports activity played an important role in this.

Analysis of SE «Izmail Commercial Sea Port» performance revealed lower port's efficiency during recent years. Significant positive changes took place in 2022. The cargo handling volume of Izmail port in 2021 was 3.84 million tons, and in 2022 - 8.89 million tons. Thus, according to 2022 results, Izmail port exceeded 2021 indicators by 218%.

The total cargo handling volume of Izmail sea port in February 2023 was 1 million 345 thousand tons, i.e. 24% more than in January 2023. Today Izmail Port exceeds the plan by 274%. The dredging works in Izmail and Reni ports contributed to a significant improvement in the Danube region ports indicators.

A forecast was made based on the Izmail sea port activity data regarding its main activity indicators until 2026. Positive indicators obtained in 2022 have been taken into account when forecasting port's performance indicators.

As for the further increase in cargo turnover of SE «Izmail Commercial Sea Port», it will be facilitated by the planned feeder container ship work (March 2023), started from the end of 2022 between the Romanian Port Constanța and the Ukrainian Reni port.

The service of feeder container ship work based on SE «Izmail Commercial Sea Port» and Port Constanța facilities will receive Arkas, ZIM, Maersk, Hapag-Lloyd, SMA and others lines containers. The containers will follow in the transshipment mode, that is, there will be no need to issue transit customs documents at Port Constanța.

Conclusions. The study shows that Ukraine, which has a strong potential for inland waterways and river transport development has recently not been used it enough. As a result, the river freight and passenger transport industry has gradually deteriorated its performance.

It has been proven that amid war in 2022, the Danube ports performance indicators have been significantly improved. The last induced cargo transportation when exploitation of a number of Ukrainian ports was made impossible.

The case of current position and efficiency analysis of SE «Izmail Commercial Sea Port» proved the possibility to improve its performance indicators. According to the results of its activitys forecast modelling until 2026, the expected

volume of freight transportation and the structure of the freight flow have been determined. Reasonable expediency and effectiveness of feeder container ship work en route SE «Izmail Commercial Sea Port» - Port Constanța.

Keywords: river logistics, river transportation, ports, feeder container ship work, port efficiency.

JEL Classification: H56, L62, L64, O25

Актуальність теми дослідження. Найактуальнішим завданням сьогодення є відновлення України, подолання наслідків бойових дій на її території та вирішення питань національної безпеки та обороноздатності. Саме на цьому зацентовано увагу у розробленому Плані відновлення України, презентованому у ЄС. У цьому документі, визначені три найважливіші напрямки, від яких залежить майбутнє країн та її національна безпека: логістика, відбудова інфраструктури та енергетики. Отже вирішити логістичні та інфраструктурні завдання можливо саме шляхом модернізації внутрішнього водного транспорту та його інфраструктури, розширення мережі річкових портів та підвищення ефективності наявних потужностей в них, створення умов для залучення приватних інвестицій та стимулювання розвитку внутрішнього водного транспорту України.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років вихід до Чорного моря через українську частину р. Дунай поступово втрачав своє значення. Єдиним прийнятним наскрізним шляхом Дунай-Чорне море тривалий час вважаються румунські канали – Сулінський та Чорновода-Констанца. Раніше, в транзитному Дунайсько-морському сполученні тільки через українські порти Усть-Дунайськ, Ізмаїл та Рені щорічно перевозилося більш 1 млн. тонн вантажів на порти Середземномор'я та в зворотному напрямку. Але ці позиції останніми роками поступово втрачались. Отже існує необхідність створення системи логістичного управління використанням судноплавних внутрішніх водних шляхів Півдня України, а саме суднового ходу «Дунай – Чорне море» (Гирло Бистре) з можливістю подальшого розширення використання портів Рені, Ізмаїл та Усть-Дунайськ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних публікацій свідчить, що питання розвитку річкової логістики розглядаються багатьма дослідниками. Так дослідження Krčum, M., Plazibat V., Gorana J. M., Wójcikiewicz R., Kaupb M., Nowakowski T., Kulczyk J., Skupień E. & Tubis A., Kolář J. & Stopka, O., Krile S. зосереджені на вирішенні певних питань в контексті окремих країн, наприклад: хорватської транспортної системи та напрями інтеграції морських і річкових портів [1], особливостей діяльності внутрішнього водного транспорту в Щецині (Польща) [2], детермінантів трансформації річкових портів Нижньої Вісли [3], пошуку локалізації мультимодального логістичного центру у порту на річці Лабе (Ельба) [4], розвиток ринку внутрішнього водного транспорту, а також посилення європейського співробітництва у сфері внутрішнього водного транспорту [5]. Проблеми розвитку річкового транспорту та логістики розглядаються низкою вітчизняних науковців [6-12] та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. З урахуванням важливості для України відродження судноплавства річкою Дунай доцільним є проведення досліджень водних шляхів та можливостей підвищення ефективності діяльності морських портів: Ізмаїл, Рені та Усть-Дунайськ.

Постановка завдання, мети дослідження. З метою практичної реалізації та вищевказаного у межах даного наукового дослідження будуть вирішені такі наукові завдання: провести аналіз сучасного стану та динаміки розвитку порту Ізмаїл; здійснити прогнозне моделювання можливостей і умов підвищення ефективності його діяльності в контексті вирішення транспортних проблем під час війни та в умовах повного відновлення України.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т. ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. Україна належить до найбільших Європейських країн, які мають потужний потенціал розвитку внутрішніх водних шляхів та річкового транспорту. Але впродовж вже більше двадцяти років галузь річкових вантажних та пасажирських перевезень поступово погіршувала показники своєї діяльності.

Відомо, що перевезення вантажів саме водним транспортом є одним з найдешевших в світі. Перевезення в Україні раніше активно здійснювались Дніпром, Десною, Прип'яттю, Дунаєм та іншими річками, використовувалось близько 4 тис. км внутрішніх водних шляхів. На сьогодні річкові транспортні перевезення здійснюється по Дніпру, Дунаю та Південному Бугу, 90% транспортних перевезень припадає на Дніпро. Протяжність водних шляхів з 4 тис. км у 1990 році скоротилась до 2,1 тис. км., а протяжність водних шляхів із гарантованими глибинами скоротилась з 3,1 тис. км до 1,2 тис. км.

За період з 1991 років суттєво впав обсяг вантажоперевезень річками в Україні: у 1991 році він становив 65 млн т/рік, у 2010 році – 7 млн т/рік і у 2016 – 6 млн т/рік. В останні роки перевезення внутрішнім водним транспортом становлять 0,8% від усіх перевезень. Якщо порівняти ці дані з ситуацією у ЄС, то воно вийде не на користь України. В Німеччині обсяг перевезень становить 12,6%, в Угорщині – 4,2%, в Румунії – 20,7%.

Можливості щодо видів вантажів, які перевозяться річковим транспортом – величезні: зерно і агропродукти, металопродукція, продукти хімічної промисловості та ін.

Загальними перевагами внутрішнього водного (річкового) транспорту є: найнижча собівартість вантажних перевезень у перерахунку на одну умовну тону вантажу (у п'ять разів дешевші, ніж залізничним транспортом та в десять разів – ніж автомобільним) та суттєві переваги щодо екологічності.

З початком війни, окупації морського простору, руйнування значної кількості інфраструктури країни (автомобільні шляхи, мости, залізниці), саме річковий транспорт забезпечив потреби транспортної логістики

не тільки України, а й інших країн світу. Важливе значення в цьому зіграла активізація судноплавства на Дунаї (Гирло Бистре) та діяльність морських портів Рені, Ізмаїл та Усть-Дунайськ. Отже проаналізуємо показники та можливості розширення діяльності одного з портів – Ізмаїльського.

ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» – важливий морський річний транспортний вузол України, в якому тісно переплітаються морські, річкові, залізничні і автомобільні магістралі. Порт засновано на початку XIX ст. Він розташований на лівому березі Килійського гирла між 84 і 94 км річки Дунай (м. Ізмаїл Одеської області). Прохід суден до порту здійснюється через Сулінський канал або через глибоководний судноплавний канал «Дунай – Чорне море» на українській ділянці р. Дунай.

У 1995 році підприємство розпорядженням Ізмаїльського міськвиконкому від 13.06.95 р. № 213 перереєстроване в Ізмаїльський морський торговельний порт, з державною формою власності, підпорядкований Міністерству транспорту України [6].

Згідно з Законом України «Про морські порти України» в 2013 році було здійснено реорганізацію ДП «ІЗМ МТП» шляхом виділу частини майна до новоствореного підприємства Ізмаїльська філія Державного підприємства «Адміністрація морських портів України».

Для ДП «ІЗМ МТП» притаманна лінійно-функціональна організаційна структура управління. В структурі ДП «ІЗМ МТП» виділяються: виробничо-перевантажувальні комплекси (ВПК-1, ВПК-2, ВПК-3), керуючий орган – портова адміністрація (управління). Є свій флот портовий, автобаза, ремонтно-будівельна дільниця, виробничий комплекс механізації тощо.

Основні види діяльності порту [6]:

- здійснення діяльності, пов'язаної з послугами морських та річкових портів: вантажно-розвантажувальні роботи, шипчандлерські послуги, технічне обслуговування рейдового флоту, роботи з обробки транспортних засобів, ремонту та утримування судноплавних водних шляхів та інших об'єктів;

- здійснення складських операцій з вантажами;

- обслуговування суден за заявками судновласників;

- швартування та відшвартування морських і річкових суден, постановки їх на якірні місця і зняття з якоря;

- діяльність, пов'язана з транспортно-експедиційними послугами, декларуванням, пакуванням та іншими роботами, пов'язаними з перевезеннями;

- надання послуг з перевезення, в т.ч. з міжнародних перевезень пасажирів, багажу та вантажів річковим, морським та автомобільним транспортом;

- здійснення будівництва, розвитку, реконструкції, капітального ремонту, модернізації, технічного переозброєння і нагляду за технічною експлуатацією, портових споруджень і гідротехнічних об'єктів (підхідних каналів, внутрішньої акваторії, причальної лінії тощо) та інші.

Річна проектна потужність причалів, якими користується ДП «ІЗМ МТП» станом на 31.12.2021 складає 8500 тис. тон на рік.

ДП «ІЗМ МТП» користується 19 причалами загальною довжиною причального фронту 2182,73 п. м., які належать ІФ ДП «АМПУ».

Загальна площа складських площадок підприємства на 31.12.2021 складає – 226279,54 м²: з них відкритих – 201107,14 м²; критих (8 од.) – 25172,4 м².

Морський порт обслуговується однією залізничною станцією з трьома залізничними в'їздами. До порту примикають автомобільні дороги.

В службово-допоміжному флоті станом на 31.12.2021 знаходиться 19 одиниць плавзасобів, із них 14 – самохідних, 5 – несамохідних.

Проведемо аналіз діяльності порту за даними Міністерства інфраструктури України [6].

Знаходження підприємства на р. Дунай значною мірою впливає на його діяльність, низькі, або занадто високі рівні води, чи змерзання, унеможливають виконання навантажувально-розвантажувальних робіт на повну потужність.

Наприклад, 2011 рік та початок 2012 року, коли діяльність ДП «ІЗМ МТП» була повністю паралізована загальним терміном 173 дні, та початок 2017 року, коли навігація через льодову кампанію була закрита протягом 42 днів з 10.01.2017 по 20.02.2017. Саме тому для зменшення своїх ризиків вантажовласники частково диверсифікують логістичні потоки доставки своєї сировини через інші напрямки (залізниця, порт Констанца тощо.)

Слід також зазначити, що на недоотримання вантажів для перевалки підприємством в повному обсязі впливає нерівномірність підходу поїздів на станцію Ізмаїл, що призводить до простою маршрутів на проміжних станціях, у зв'язку з чим зменшується необоротність вагонів.

ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» спеціалізується на вантажопереробці суховантажних сипучих вантажів – вугілля, залізничної сировини, які прямують до металургійних комбінатів Сербії, Болгарії, Австрії.

Враховуючи те, що ДП «ІЗМ МТП» є експортними воротами України для придунайських країн, великий вплив на його роботу має фінансово-економічна ситуація в цих країнах.

Як наслідок пандемії COVID-19 та запровадження у світі карантинних та обмежувальних заходів знизився попит на сировину кінцевими споживачами – металургійними комбінатами Європи, які стагнуть та знижують обсяги свого виробництва.

В ЄС металургійний сектор значною мірою пов'язаний з автомобілебудуванням, на яке припадає 20% споживання сталі. Зупинка автомобільних заводів призвела до скорочення виробництва сталі на європейських заводах. Крім того, конкуренцію вітчизняній залізничній сировині складає бразильська, яка прямує до кінцевих споживачів через румунський порт Констанца.

Світові ціни на ЗРС зросли, поступово перевищивши кілька локальних максимумів. Аварія на хвостосховищі компанії Vale в Бразилії, скорочення виробництва (як наслідок) та низка інших катаклізмів призвели до очікувань дефіциту залізної руди в світі. При цьому ціни на металопродукцію перебувають на порівняно низькому рівні. Таким чином, скорочення спреда цін між рудою і металопродукцією призвело до зниження маржинальності виробництва сталі. Металургійні комбінати Європи займають очікувану позицію. При таких високих цінах на ЗРС вони неможливі конкурувати з Китаєм. Саме через ці причини з II кварталу 2020 року спостерігалось зменшення обсягів вантажопереробки залізничної сировини.

В травні 2018 року з плану завезення МПС РФ було знято весь заявлений обсяг транзитного (російського) вугілля, що складав 133,6 тис. т (1803 вагони) на місяць. Офіційно ніяких пояснень не було надано.

Вугілля було однією з основних частин вантажопотоку ДП «ІЗМ МТП». З 2015 року, після заборони експорту вугілля, обсяг транзитного складає від 18 до 22 % загальної вантажопереробки ДП «ІЗМ МТП». Так, в 2015 році перевалка вугілля складала 991,6 тис. т, відповідно 22 % від загальної вантажопереробки, в 2016 році – 958,7 тис. т (18 %), в 2017 році – 957 тис. т (20 %), в 2018 році – 746 тис. т (17 %).

Втрата цього важливого вантажопотоку негативно відобразилась на рівні вантажопереробки підприємства і до сих пір не вбачається перспектив для його відновлення.

Динаміка показників діяльності Ізмаїльського морського порту наведена у таблицях 1 - 4.

Таблиця 1. Перевалка вантажів в 2010-2019 рр., тис. тонн

Порт	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ізмаїльський морський порт	6,6	5,0	2,9	2,8	3,1	4,8	5,7	5,1	4,7	4,3
Разом Україна	107,6	113,7	151,0	148,6	144,9	144,6	131,7	132,6	135,2	160,0

Таблиця 2. Перевалка вантажів в розрізі вантажів в 2010-2019 рр., тис. тонн

Порт	Група вантажів/рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ізмаїльський морський порт	Наливні				43	74	106	121	131	178	200
	Суховантажні сипучі	6 256	4 465	2 681	2 419	2 756	4 420	5 201	4 669	4 239	3 747
	Тарно-штучні вантажі	377	486	256	301	263	299	361	298	266	337
	Всього вантажів	6 633	4 951	2 937	2 763	3 093	4 825	5 683	5 098	4 683	4 283
	Всього вантажів	18 221	22 639	40 311	43 441	47 432	48 582	39 298	41 898	42 702	53 863
Разом в морських портах	Наливні	21 561	21 425	20 508	19 282	14 349	11 871	10 789	11 016	10 223	11 138
	Суховантажні сипучі	54 799	61 917	96 201	94 410	98 291	105408	93 413	95 746	94 271	116775
	Тарно-штучні вантажі	31 283	30 375	34 276	34 913	32 226	27 367	27 544	25 816	30 677	32 087
	Всього вантажів	107642	113716	150 985	148 606	144 866	144 646	131746	132578	135171	160001

Як бачимо, погіршення показників діяльності порту відбувалось впродовж 2012-2013 років. У 2014 - 2015 роках відбулось певне покращення, після якого почалось знов таки погіршення ситуації. В наступні роки ситуація була нестабільною, але у 2021 році – вона погіршилась. Обсяг вантажопереробки Ізмаїльського порту у 2021 році становив 3,84 млн тонн.

З початком війни і неможливістю експлуатації або обмежень в експлуатації морських портів України, вантажообіг Ізмаїльського порту у 2022 році суттєво збільшився – до 8,89 млн тонн. Отже, за підсумками 2022 року, Ізмаїльський порт перевиконав показники 2021 року на 218%.

Таблиця 3. Перевалка вантажів в розрізі напрямків в 2010-2019 рр., тис. тонн

Порт	Група вантажів	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ізмаїльський морський порт	Внутрішнє сполучення	63	81	35	13	17	42	65	163	16	10
	Експорт	5 266	3 832	1 957	2 021	1 979	3 168	4 122	3 235	3 518	3 424
	Імпорт	60	4	10	56	81	383	182	224	134	228
	Транзит	1 245	1 034	935	673	1 016	1 232	1 314	1 476	1 015	620
	ВСЬОГО	6 633	4 951	2 937	2 763	3 093	4 825	5 683	5 098	4 683	4 283
Всього в морських портах	Внутрішнє сполучення	2 297	2 747	2 346	2 843	3 473	6 841	5 238	1 838	2 131	2 138
	Експорт	61 718	60 081	97 233	100440	104687	103943	100202	98 517	99 035	120989
	Імпорт	10 516	11 013	16 084	18 104	15 986	17 959	15 976	20 418	23 784	25 850
	Транзит	33 111	39 876	35 322	27 219	20 719	15 904	10 329	11 805	10 221	11 025
	ВСЬОГО	107642	113716	150985	148606	144866	144646	131746	132578	135171	160001

Таблиця 4. Перевалка вантажів в Ізмаїльському морському порті за напрямками в 2010-2019 рр., тис. тонн

Група вантажів	Напрямок	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всього вантажів	Внутрішнє сполучення	63	81	35	13	17	42	65	163	16	10
	Експорт	5 266	3 832	1 957	2 021	1 979	3 168	4 122	3 235	3 518	3 424
	Імпорт	60	4	10	56	81	383	182	224	134	228
	Транзит	1 245	1 034	935	673	1 016	1 232	1 314	1 476	1 015	620
	ВСЬОГО	6 633	4 951	2 937	2 763	3 093	4 825	5 683	5 098	4 683	4 283
Наливні	Внутрішнє сполучення					8	1	2	2	10	5
	Експорт				25	42	53	83	95	75	92
	Імпорт				2	18	52	37	24	14	17
	Транзит				15	5			11	79	86
	ВСЬОГО				43	74	106	121	131	178	200
Суховантажні сипучі	Внутрішнє сполучення	63	80	35	7	9	40	63	162	6	6
	Експорт	4 987	3 414	1 743	1 805	1 769	2 850	3 694	2 885	3 244	3 137
	Імпорт	56	1	1	1	21	329	143	173	85	113
	Транзит	1 151	970	902	605	957	1 200	1 300	1 449	904	491
	ВСЬОГО	6 256	4 465	2 681	2 419	2 756	4 420	5 201	4 669	4 239	3 747
Тарно-штучні вантажі	Внутрішнє сполучення	1	1		5	0	0	0	0		
	Експорт	279	418	214	190	167	264	346	255	199	195
	Імпорт	4	3	9	53	41	2	1	26	35	98
	Транзит	93	64	33	53	54	32	14	17	32	43
	ВСЬОГО	377	486	256	301	263	299	361	298	266	337

Позитивні тенденції 2022 року спостерігаються вже і на початок 2023 року. Загальний обсяг вантажопереробки Ізмаїльського морського порту у лютому 2023 року становив 1 млн 345 тис. тонн – це на 24 % більше, ніж у січні 2023 року. Наразі порт Ізмаїл перевищує виконання плану на 274 %.

За даними ДП «АМПУ» у 2022 року вантажообіг усіх портів Великої Одеси та Дунайського регіону значно покращився в порівнянні з 2021 роком (рис.1). Суттєвому покращенню показників портів Дунайського регіону сприяли днопоглиблювальні роботи у Ізмаїльському та Ренійському портах (рис. 2).

У лютому 2023 року Ізмаїльський морський порт обробив 1,345 млн тонн вантажів, що на 24% перевищує показник попереднього місяця. У порівнянні з показником лютого 2022 р. цей показник зріс значно суттєвіше – на 274%, повідомило ДП «Адміністрація морських портів України».

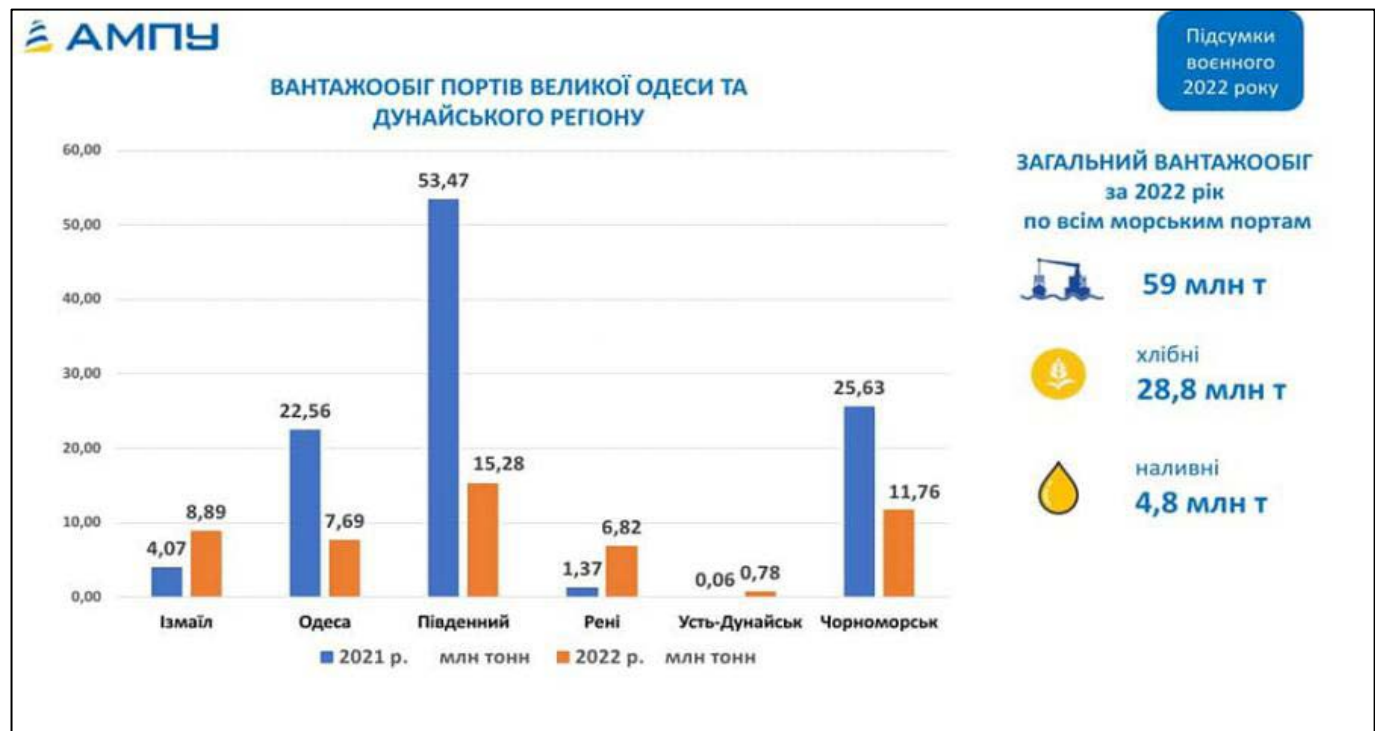

Рисунок 1. Вантажообіг портів Великої Одеси та Дунайського регіону у 2021 – 2022 роках

Джерело: URL: <http://agroconf.org/content/cherez-ukrayinski-porti-za-rik-proyshlo-59-milyoniv-tonn-vantazhiv-pidsumki-roku-vid-ampu>

Рисунок 2. Вантажообіг портів Дунайського регіону у 2021 – 2022 роках та результати днопоглиблювальних робіт в портах Ізмаїл та Рені

Джерело: URL: <http://agroconf.org/content/cherez-ukrayinski-porti-za-rik-proyshlo-59-milyoniv-tonn-vantazhiv-pidsumki-roku-vid-ampu>

Суттєво покращуються показники порту у перевалці чавуну. Ізмаїльський морський торговельний порт за підсумками січня 2023 року перевалив майже 38 тис. т чавуну, тоді як за весь 2022 рік було оброблено лише 8,9 тис. т такої продукції. У 2021 році обсяги перевалки були вдвічі менші.

Мінінфраструктури планує збільшити пропускну спроможність українських портів на Дунаї в 1,7 раза – до 25 млн т на рік. Очікується модернізація портів Ізмаїл, Рені та Усть-Дунайськ, будівництво нових терміналів, хабів та залучення приватних інвестицій для будівництва терміналів.

На основі даних щодо показників діяльності Ізмаїльського морського порту нами було проведено прогностичне моделювання щодо основних показників діяльності на період до 2026 року (рис. 3-6). В разі, якщо б сценарне моделювання спиралось тільки на показники 2017 – 2021 років, то ми б отримали песимістичний сценарій, за якого ділова активність порту змінювалась в напрямі подальшої стагнації і погіршення ситуації.

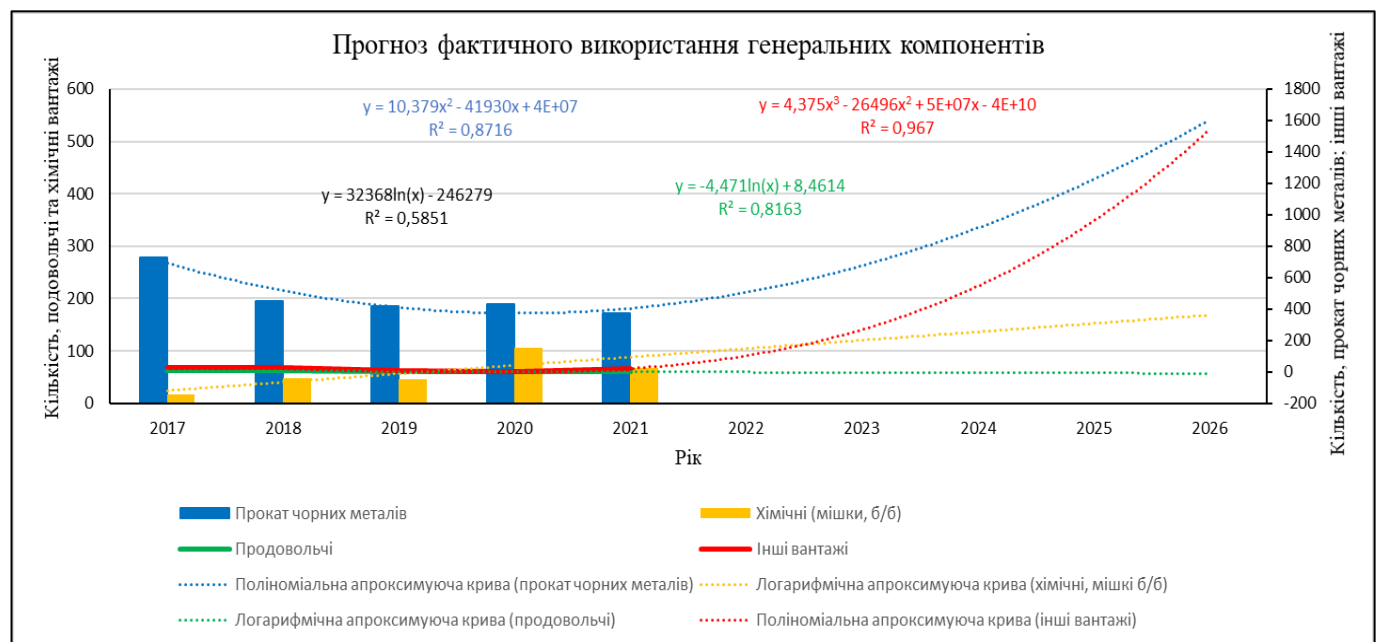

Рисунок 3. Динаміка та прогноз використання генеральних компонентів вантажів Ізмаїльського морського порту (тис. т)

Джерело: побудовано авторами

При прогнозуванні були враховані позитивні показники, отримані портом у 2022 році та подальше покращення ситуації з початком 2023 року. Отже це дало підстави серед моделей обирати ті, що забезпечують оптимістичний сценарій подальшого розвитку порту.

Такий підхід до моделювання обґрунтований тим, що ДП АМПУ і надалі планує днопоглиблювальні роботи у гирлі Бистре, що дасть можливість ще ефективніше працювати портам Рені, Ізмаїл та Усть-Дунайськ. Зазначені заходи створять можливості для отримання економічних переваг для вітчизняних портів, оскільки, по-перше, зникне необхідність користуватись румунським каналом Суліна (що знизить собівартості перевезень); по-друге, за рахунок збільшення глибин до проектних у гирлі, розширяться можливості щодо суден з більшою вантажомісткістю.

Додатковою конкурентною перевагою ДП «Ізмаїльський морський торговий порт» стане використання можливостей фідерних контейнерних перевезень. Розглянемо цю можливість більш докладно.

Щодо подальшого збільшення вантажообігу ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт», то цьому сприятиме також заплановані з березня 2023 року фідерні контейнерні перевезення, які з кінця 2022 року здійснюються між румунським портом Констанца і українським Рені. Розклад суднозаходів передбачає прибуття в кожен порт в середньому один раз на тиждень — кругорейс становить близько 6-8 діб (рис. 5).

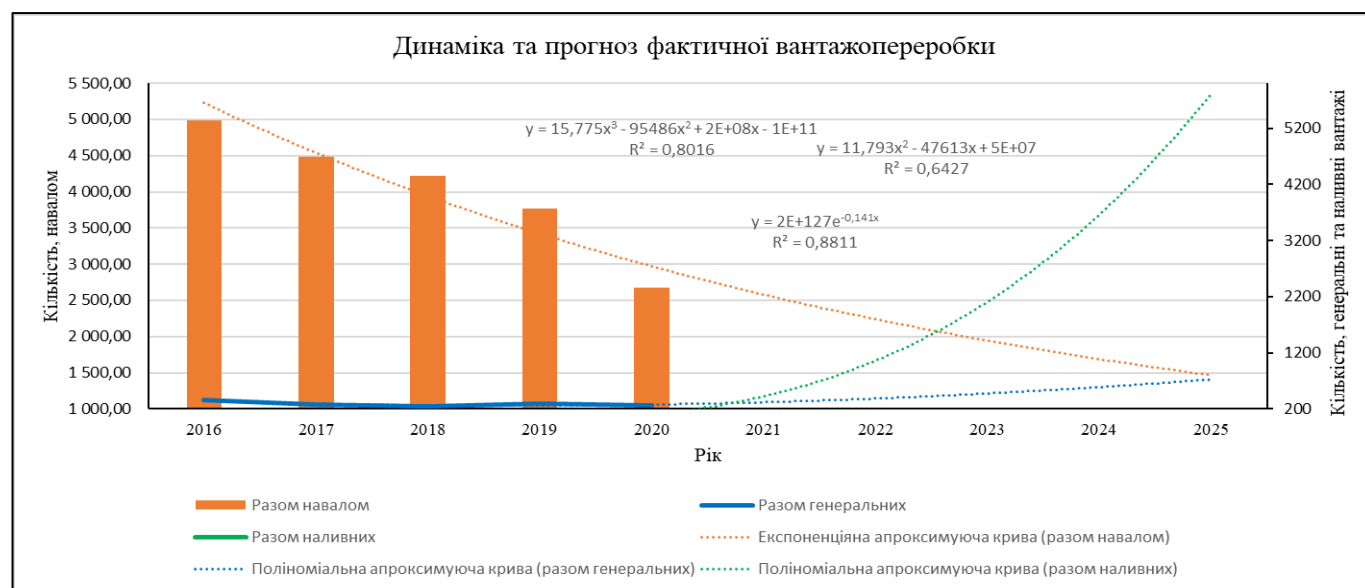

Рисунок 4. Динаміка та прогноз фактичної вантажопереробки Ізмаїльського морського порту (тис. т)
Джерело: побудовано авторами

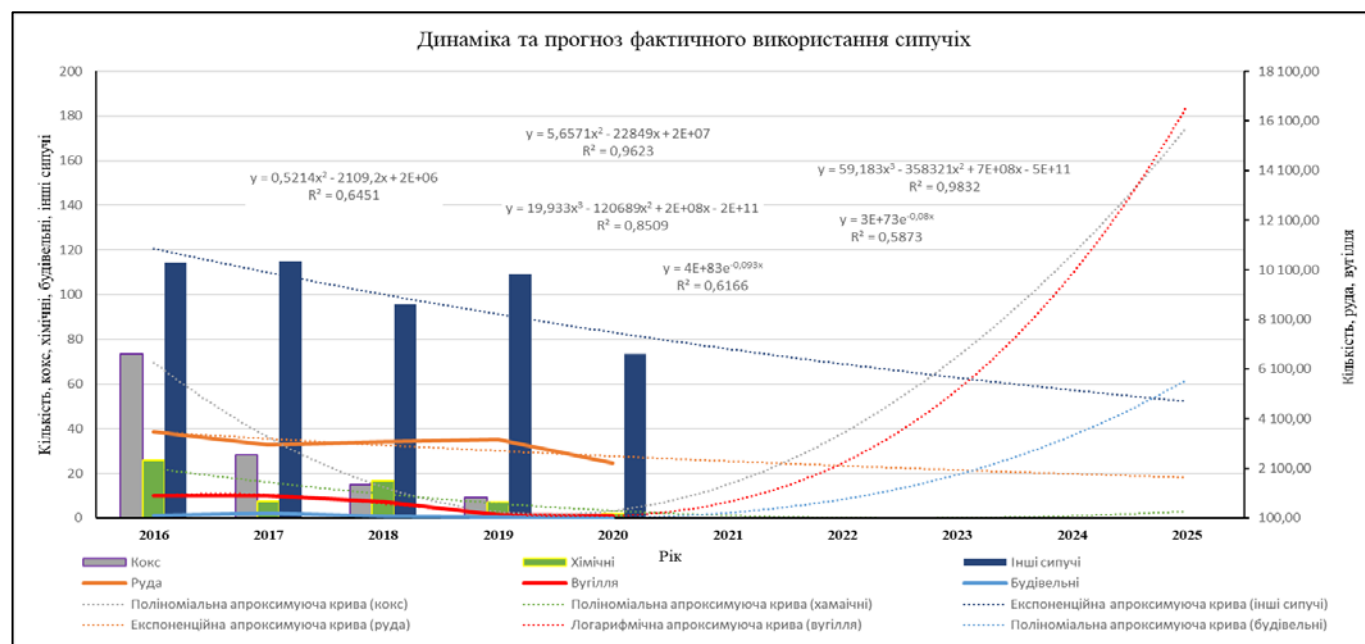

Рисунок 5. Динаміка та прогноз фактичної вантажопереробки сипучих вантажів Ізмаїльського морського порту (тис. т)
Джерело: побудовано авторами

Особливостями фідерної системи полягає у використанні судноплавними компаніями в міжнародних вантажоперевезеннях невеликих по місткості суден для доставки вантажів (контейнерів), які потім концентруються у великих портах. Така система дозволяє інтегрувати різні види транспорту (річковий і морський), обслуговувати малі та середні відстані, обслуговувати неглибоководні морські та річкові порти, оскільки перевозяться невеликі партії. Фідерна система дозволяє судноплавним компаніям ефективно накопичувати (вивозити) генеральні вантажі, особливо ті, які перевозяться морським транспортом на регулярних судноплавних лініях в контейнерах. Існує можливість перевезень з невеликих портів – у крупні – і навпаки.

Рисунок 6. Маршрути фідерних контейнерних перевезень між ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» (Україна) та портом Констанца (Румунія)

Інфографіка: facebook.com/ITERISLLC

Фідерна система широко розвинена в Північній Європі, особливо в Голландії. Основні порти, що обслуговують судна фідер-класу з контейнерами у східній частині Балтійського моря, – це Котка і Хаміна (Фінляндія), Рига (Латвія), Клайпеда (Литва). Фідерні судна використовують не тільки для перевезення контейнерів, але й для інших вантажів: зернових, продовольчих та інших, які завантажуються в інші вантажні транспортні одиниці. У Південній Європі обслуговують судна фідер-класу порти у Середземному морі Альхесірас (Іспанія), Джоя-Тауро (Італія), Пірей (Греція), Даміетта (Єгипет); у Чорному морі – Констанца (Румунія). Отже ця система є досить розповсюдженою у системі міжнародних транспортних перевезень.

В даний час на ринку контейнерних перевезень існує кілька десятків великих операторів, що мають флоти з власних або зафрахтованих контейнеровозів. Обсяг перевезень таких компаній розраховується в TEU – «двадцятифутовому еквіваленті», який відповідає обсягу і розміру контейнерів 20 футів. Контейнеровози «панамського» (Панамакс і Постпанамакс) і «сусецького» типів таких великих судноплавних ліній, як MSC, Maersk, CMA CGM здатні перевозити до 13000-16000 контейнерів.

Сервіс фідерних контейнерних перевезень на потужностях ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» та порта Констанца буде відкритий для прийняття контейнерів ліній Arkas, ZIM, Maersk, Harpag-Lloyd, CMA та інших. Контейнери будуть слідувати у режимі траншипенту, тобто буде відсутня необхідність оформлення транзитних митних документів в порту Констанца.

Демо коротку характеристику основних контейнерних ліній, які будуть задіяні у перевезеннях з використанням інформації [6].

MAERSK. Данська судноплавна лінія, яка з 1996 року володіє статусом найбільшої в світі, заснована вона була в 1928 році. Штаб-квартира лідера знаходиться в Копенгагені, а дочірні офіси, в яких працює близько 88 тисяч чоловік, розташовані більш ніж в 135 країнах. MAERSK має флот з 600 суден і 1400000 контейнерів. Сумарна вантажопідйомність флоту становить 2.6 млн TEU. На 2018 рік компанія володіла 18% ринку транспортних перевезень.

CMA CGM. Судноплавна лінія з Франції, яка посідає 4 місце в каталозі перевізників і контролює 11,5% ринку. Була заснована в 1978 році під назвою CMA, але після придбання в 1998 р. державною компанією CGM (що була

однією з найстаріших у світі), вийшла на світовий ринок під новим брендом CMA CGM. Власний флот станом на 2021 рік включає 121 судно загальною вантажопідйомністю майже 970 000 TEU, ще 384 судна на 1760000 TEU фрахтуються. Перевізник має 4 судна класу Explorer Class, кожне з яких розрахована на 16600 TEU. Головний офіс розташований в Марселі, а також є відділення і агенти ще в 400 портах в 150 країнах світу.

ZIM. Ізраїльська морська лінія Zim Integrated Shipping заснована в 1945 році і спочатку спеціалізувалася на перевезенні іммігрантів з Європи в Палестину. З 1968 року повністю перепрофілюється на міжнародні вантажні перевезення і входить до двадцятки лідируючих світових контейнерних ліній з флотом в 80 суден. Реєстрація центрального офісу – Ізраїльський порт Хайфа, також є 170 відділень більш ніж в 100 країнах світу.

Narag Lloyd (HPL). Німецький транснаціональний перевізник, утворений в 1970 році в результаті злиття великих судноплавних компаній Narag і NDL. Є 5-ю за оборотом контейнерною лінією в світі з часткою ринку 7,2% і флотом з 236 суден місткістю в 1,707 млн TEU.

Отже є усі підстави сподіватись що використання фідерних контейнерних перевезень створить додаткові умови для розвитку ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт».

Висновки. В роботі показано, що Україна, яка має потужний потенціал розвитку внутрішніх водних шляхів та річкового транспорту, впродовж останніх років катастрофічно його недовикористовує і, як наслідок - галузь річкових вантажних та пасажирських перевезень поступово погіршувала показники своєї діяльності.

Доведено, що в умовах війни у 2022 році суттєво покращились показники діяльності Дунайських портів, завдяки діяльності яких вдалось забезпечити вантажні перевезення після унеможливлення використання низки українських портів.

На прикладі аналізу стану та ефективності діяльності ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» доведено можливості покращення показників його діяльності. За результатами прогнозного моделювання показників його діяльності до 2026 року, визначені очікувані показники обсягів вантажоперевезень та структура вантажопотоку. Обґрунтована доцільність та ефективність використання фідерних контейнерних перевезень на маршруті ДП «Ізмаїльський морський торговельний порт» - порт Констанца.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Доцільним буде у подальших дослідженнях провести аналіз та здійснити прогнозування показників діяльності портів Рені та Усть-Дунайськ в контексті річної логістики з використанням гірла Бистре.

Список використаних джерел

1. Krčum, M., Plazibat V., Gorana J. M. (2015), *Integration Sea and River Ports – the Challenge of the Croatian Transport System for the 21st Century*. Naše more. 62(4), p. 247–255.
2. Wójcikiewicz R. & Kaupb M. (2016) *Role and significance of inland waterway transport in container logistic chains, based on example of river-sea port in Szczecin*. Faculty of Maritime Technology and Transport, West Pomeranian University. Available at: <http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2015/10/WSN-48-2016-24-31-1.pdf>.
3. *Determinants of River Ports Development Into Logistics Trimodal Nodes, Illustrated by the Ports of the Lower Vistula River*. Faculty of Transport Engineering and Economics. Maritime University of Szczecin. 2016. Available at: https://ac.els-cdn.com/S2352146516306688/1-s2.0-S2352146516306688-main.pdf?_tid=414bd8aeb73-11e7-80b8-00000aacb362&acdnat=1510908333_052537018c28f2eca01f26358d42bbe1/.
4. Nowakowski T. & Kulczyk J. & Skupień E. & Tubis A. & Werbińska-Wojciechowska S. (2015), *Inland water transport development possibilities – case study of lower Vistula river*. The archives of transport. Vol. 35. Issue 3. p. 53–62. Available at: [http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-df2d6709-8a67-46d1-8834-47b315e17ec5/c/nowakowski_kulczyk_skupien_et.al_inland_aot_2015_3_05.pdf].
5. Kolář J. & Stopka, O. & Krile S. (2018), *Specification of a location for opted port logistics center in a given area using the method of operational research*. The Journal of International Trade and Economic Development. 2018. Vol. 13. Issue 4. p. 55–63.
6. Горошко К. О., Аляб'єва О. М. Річковий транспорт як вирішення проблем «зернової логістики». Агросвіт. №24. 2017. С. 49-52. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2017_24_10. (дата звернення 20.02.2023).
7. Ірмищева І., Бойко Є. Розвиток річкової інфраструктури як елемента аграрної логістики в контексті ресурсозберігаючої політики, 2016. URL : <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163025/32-Irtyshcheva.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.02.2023).
8. О कोरोКОВ А. М., Вернигора Р. В., Цупров П. С. Річковий транспорт України: сучасний стан та перспективи використання. Зб. наук. праць Дніпропетровського нац. ун-ту заліз. транспорту імені академіка В. Лазаряна. 2016. Вип. 12. С. 62-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdnu_tstp_2016_12_12 (дата звернення 20.02.2023).
9. Тимошук О. М., Горошко К. О. Європейський досвід забезпечення розвитку річкових судноплавних компаній. Проблеми економіки. 2015. № 4. С. 73-78.
10. Шахов А.В., Росомаха О.І., Росомаха О.А. Річковий транспорт в Україні. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 2019. № 3 (68). С. 5-15.
11. Сумець О.М., Горошкова Л.А. Евентуальна модель пошуку місця локації логістичних об'єктів соціально-економічного розвитку територій регіонального рівня. Економічний вісник університету : зб. наук. праць учених та аспірантів. Вип. 53. Переяслав : Ун-т Григорія Сковороди в Переяславі 2022. С. 139-151.

12. Сліпенко А.К., Манаєнко І.М. Розвиток річкового транспорту України в умовах світових тенденцій енергоефективності. Актуальні проблеми економіки та управління. 2019. № 13. URL : <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/167629> (дата звернення: 20.02.2023).

13. Міністерство інфраструктури України. Офіційний сайт. URL : <http://www.mtu.gov.ua/> (дата звернення: 20.02.2023).

14. URL : <https://dolphincargo.com.ua/ua/sudnoplavni-lini%D1%97-rejting-morskix-linij-svitu/>

References

1. Krćum, M., Plazibat V., Gorana J. M. (2015). Integration Sea and River Ports – the Challenge of the Croatian Transport System for the 21st Century. *Naše more*. 62(4), p. 247–255.

2. Wójcikiewicz R. & Kaupb M. (2016) Role and significance of inland waterway transport in container logistic chains, based on example of river-sea port in Szczecin. Faculty of Maritime Technology and Transport, West Pomeranian University. URL: <http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2015/10/WSN-48-2016-24-31-1.pdf>.

3. Determinants of River Ports Development Into Logistics Trimodal Nodes, Illustrated by the Ports of the Lower Vistula River. Faculty of Transport Engineering and Economics. Maritime University of Szczecin. 2016. URL: https://ac.els-cdn.com/S2352146516306688/1-s2.0-S2352146516306688-main.pdf?_tid=414bd8aebc73-11e7-80b8-00000aacb362&acdnat=1510908333_052537018c28f2eca01f26358d42bbe1/.

4. Nowakowski T. & Kulczyk J. & Skupień E. & Tubis A. & Werbińska-Wojciechowska S. (2015). Inland water transport development possibilities – case study of lower Vistula river. *The archives of transport*, 35/3. 53–62. URL: [\[http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-df2d6709-8a67-46d1-8834-47b315e17ec5/c/nowakowski_kulczyk_skupien_et.al_inland_aot_2015_3_05.pdf\]](http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-df2d6709-8a67-46d1-8834-47b315e17ec5/c/nowakowski_kulczyk_skupien_et.al_inland_aot_2015_3_05.pdf).

5. Kolář J. & Stopka, O. & Krile S. (2018), Specification of a location for opted port logistics center in a given area using the method of operational research. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 13/4. 55–63.

6. Horoshko K. O., Aliabieva O. M. (2017). Richkovyi transport yak vyrishennia problem «zernovoi lohistyky» [River transport as a solution to the problems of «grain logistics»]. *Ahrosvit*, 24. 49-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2017_24_10.

7. Irtysheva I., Boiko Ie. (2016). Rozvytok richkovoi infrastruktury yak elementa agrarnoi logistyky v konteksti resursozberigaiuchoi polityky [Development of river infrastructure as an element of agricultural logistics in the context of resource-saving policy]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/163025/32-Irtysheva.pdf?sequence=1>

8. Okorokov A. M., Vernygora R. V., Tsuprov P. S. (2016). Richkovyi transport Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [River transport of Ukraine: current state and prospects of use]. *Zb. nauk. prats Dnipropetrovskogo nats. un-tu zaliznychnogo transportu imeni akademika Lazariana*, 12. 62-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdnu_tstp_2016_12_12

9. Tymoshchuk O. M., Goroshko K. O. (2015). Yevropeiskyi dosvid zabezpechennia rozvytku richkovykh sudnoplavnykh kompanii [European experience in ensuring the development of river shipping companies]. *Problemy ekonomiky*, 4. 73-78.

10. Shakhov A. V., Rosomakha O. I., Rosomakha O. I. (2019). Richkovyi transport v Ukraini [River transport in Ukraine]. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta gospodariuvannia na transporti*, 3 (68). 5-15.

11. Sumets O. M., Horoshkova L. A. (2022). Eventualna model poshuku mistisla lokatsii logistychnykh ob'ektiv sothialno-ekonomichnogo rozvytku terytorii regionalnogo rivnia [A possible model for finding the location of logistical objects of socio-economic development of regional-level territories]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, 53. 139-151.

12. Slipenko A. K., Manaienko I. M. (2019). Rozvytok richkovogo transportu Ukrainy v umovakh svitovykh tendentsii energoeфекtyvnosti [Development of river transport of Ukraine in terms of global energy efficiency trends]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia*, 13. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/167629>

13. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy [Ministry of Infrastructure of Ukraine]. Ofitsiyni sait. URL: <http://www.mtu.gov.ua/>

14. URL: <https://dolphincargo.com.ua/ua/sudnoplavni-lini%D1%97-rejting-morskix-linij-svitu/>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Горошкова Лідія Анатоліївна, д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології

Національного університету «Києво-Могилянська академія»,

вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна

e-mail: goroshkova69@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7142-4308>

Researcher ID: D-6527-2019

Васильєва Олена Олексіївна, д-р екон. наук, доцент, член-кореспондент Академії економічних наук

України, декан факультету міжнародного туризму та економіки Національного університету «Запорізька політехніка»,

вул. Жуковського, 64, Запоріжжя 69063, Україна

e-mail: olena.vasilyeva@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2859-3592>

Researcher ID: AAN-9617-2021

Маслова Оксана Володимирівна, канд. фіз.-мат. наук, доцент, доцент кафедри технологій навчання, охорони праці та дизайну

Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти,
вул. Леваневського, 52/4, Біла Церква, Київська обл., 09100, Україна

e-mail: maslovaoksana899@gmail.com

Сумець Олександр Михайлович, д-р екон. наук, доцент, академік Академії економічних наук України, старший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії «Науки про Землю»,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна

e-mail: sumets.alexander@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7116-3857>

Researcher ID: H-9132-2018

DATA ABOUT THE AUTHORS

Horoshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor, Professor of the Department of Environmental Studies, National university of «Kyiv-Mohyla academy»,

2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine

e-mail: goroshkova69@gmail.com

Vasyl'eva Olena, D. Sc. in Economics, Dean of the Faculty of International Tourism and Economics, National University «Zaporizhzhia Polytechnic»,

64 Zhukovsky Str., Zaporizhzhia 69063, Ukraine

e-mail: olena.vasylieva@gmail.com

Maslova Oksana, Ph.D.-M.Sc., associate professor, head of the Department of Learning Technologies, Occupational Safety and Design of the Belotserk Institute of Continuing Professional Education,

str. Levanevsky, 52/4, BilaTserkva, Kyiv region, 09100, Ukraine

e-mail: maslovaoksana899@gmail.com

Sumets Alexander, D. Sc. in Economics, Senior Researcher, Research Laboratory «Earth Sciences», National university of «Kyiv-Mohyla academy»,

2 Skovorody vul., Kyiv 04070, Ukraine

e-mail: sumets.alexander@gmail.com

УДК 94:339.1(477)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-125-136>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДНЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ РЕЖИМУ ОДЕСЬКОГО ПОРТО-ФРАНКО

Костик Є. П.,
Удовик В. М.

Предметом дослідження є: соціально-економічні передумови та значення запровадження режиму одеського порто-франко у контексті розвитку Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Мета наукової статті полягає у тому, щоб на основі джерел розкрити та показати соціально-економічний розвиток Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. в умовах дії режиму одеського порто-франко.

Методи дослідження. Усі компоненти дослідження базуються на основних принципах – науковості, історизму, об'єктивності, системності, розвитку, пріоритету конкретної істини, плюралізму, а також методах пізнання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, порівняльно-аналітичному, археографічному, ретроспективному, статистичному, системного та комплексного підходу.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики нами були взяті за основу основні положення: історії України, економічної історії та історії економічної думки, праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері.

Результати роботи. У контексті означеної проблематики ми дослідили соціально-економічний розвиток Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. в умовах дії режиму одеського порто-франко.

Галузь застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем економічної історії та історії економічної думки, історії розвитку національного господарства, історії торгівельної справи.

Висновки. Отже, статус порто-франко відіграв ключову роль у розвитку та становленні не тільки Одеси, але й усього Півдня України. Бурхливий розвиток міста-порту супроводжувався становленням та

розбудовою відповідної торговельно-транспортної інфраструктури, формуванням та утвердженням в економічних відносинах ринкових інститутів. Режим вільної гавані сприяв інтеграції Південної України у світове господарство через розвиток високотоварного землеробства та хлібної торгівлі. Разом з тим, система порто-франко мала певні негативні наслідки, зокрема: сприяла відтоку капіталу зі сфер продуктивного застосування на користь інвестування в нерухомість; зростанню частки посередницьких і спекулятивних операцій; закріпленню сировинно-аграрної спеціалізації України.

Ключові слова: колоніальна політика Російської імперії; соціальний склад населення; митні пільги; розвиток торгівлі; створення порто-франко в Одесі; розвиток міст; комерційні суди; нагромадження капіталу; зростання банківських і комісійних операцій; розвиток господарства Південної України; капіталістичне перетворення сільського господарства; хлібний експорт.

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF OPERATION OF THE ODESA PORTO-FRANCO REGIME

Kostyk Yevhenii,
Udovyk Volodymyr

The subject of research is: socio-economic prerequisites and significance of the introduction of the Odesa porto-franco regime in the context of development at the end of Southern Ukraine XVIII – the first half of the XIX century.

The purpose of the scientific article is to reveal and show the socio-economic development of the South of Ukraine at the end of the XVIII – the first half of the XIX century on the basis of sources. under the conditions of operation of the Odesa porto-franco regime.

Research methods. All components of the research are based on the main principles – scientificity, historicism, objectivity, systematicity, development, the priority of concrete truth, pluralism, as well as methods of learning socio-economic processes of social development- analysis, synthesis, problem-chronological, comparative-analytical, archeographic, retrospective, statistical, system and comprehensive approach.

Work methodology. In the process of researching the specified issues, we took as a basis the main provisions: the history of Ukraine, economic history and the history of economic thought, the work of domestic and foreign scientists and practitioners in the specified field.

Work results. In the context of the mentioned problems, we investigated socio-economic development of the South of Ukraine at the end of the XVIII – the first half of the XIX century. under the conditions of operation of the Odesa porto-franco regime.

Field of application of results. The results of this study can be applied in the field of studying the problems of economic history and the history of economic thought, the history of the development of the national economy, and the history of trade.

Conclusions. Therefore, the porto-franco status played a key role in the development and formation of not only Odesa, but also the entire South of Ukraine. The rapid development of the port city was accompanied by the formation and development of the appropriate trade and transport infrastructure, the formation and establishment of market institutions in economic relations. The free harbor regime contributed to the integration of Southern Ukraine into the world economy through the development of high-product agriculture and grain trade. At the same time, the porto-franco system had certain negative consequences, in particular: it contributed to the outflow of capital from areas of productive use in favor of investing in real estate; growth of the share of intermediary and speculative operations; consolidation of raw material and agricultural specialization of Ukraine.

Keywords: colonial policy of the Russian Empire; social composition of the population; customs benefits; trade development; establishment of porto-franco in Odesa; development of cities; commercial courts; capital accumulation; growth of banking and commission transactions; development of farms of Southern Ukraine; capitalist transformation of agriculture; grain export.

JEL Classification: L13, L16, L23, L50, L73, M10-12, M30, N10, N30.

Актуальність теми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що на сьогодні, в умовах війни Росії проти України, національна економіка знаходиться у край важкому стані, але рано чи пізно усі війни закінчуються і настане час відбудови, а відтак необхідно буде застосувати ефективну модель економічної трансформації, яка у досить короткий термін зможе відновити економіку нашої держави. В умовах пошуку варто скористатися досвідом власної історії. У цьому ракурсі соціально-економічна історія України залишається однією з важливих проблем, які розробляються сучасною історичною наукою. Значна частина досліджень з даної проблематики носить регіональний характер. Одним із важливих регіонів, який мав свої особливості соціально-економічного розвитку, що сприяло стрімкому піднесенню упродовж XIX ст., був Південь України.

Слід зауважити, що по відношенні до режиму порто-франко в Одесі, як однієї із передумов соціально-економічного розвитку Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст., на сьогоднішній день немає однастайності серед учених та економістів-практиків щодо оцінки цього історичного феномену, немає єдиної позиції щодо можливостей запозичення позитивних моментів цієї системи в сучасних умовах з огляду на унікальність історичного досвіду режиму «вільної гавані» в Одесі, а відтак є необхідність у деталізації вивчення цього історичного факту.

Ступінь дослідження проблеми. У низці досліджень розкрито ряд питань присвячені даній проблематиці, проте переважна більшість із них виходила у XIX – першій половині XX ст., зокрема праці

О. Оглобліна, П. Бруна, А. Скальковського, Г. Неболсіна та ін. Сучасна українська історична наука розглядає дане питання у різному ракурсі. Так, Т. Г. Гончарук у своєму дослідженні розкриває проблему історії створення порто-франко на Кримському півострові в кінці XVIII – першій половині XIX ст., О. Третяк та В. Соколовський також вивчають систему порто-франко в Одесі і його значення для розвитку міста. У свою чергу, Г. Сигида приділяє увагу зовнішньополітичному фактору у процесі формування купецтва Південної України в першій половині XIX ст., а Т. Шершун досліджує купецтво Херсонської губернії в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Важливим, з точки зору використання джерельної бази, є вивчення Повного зібрання законів Російської імперії, де містяться законодавчі акти, які підтверджують факт утворення та діяльність порто-франко в Одесі. Однак, незважаючи на наявність ряду досліджень, питання запровадження режиму порто-франко в Одесі, як одна із передумов соціально-економічного розвитку Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. залишається відкритим і продовжує цікавити науковців, а відтак вимагає більше ретельного наукового аналізу.

Метою наукової статті є дослідження режиму порто-франко в Одесі, як однієї із передумов соціально-економічного розвитку Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. Для реалізації поставленої мети дослідження визначено такі **завдання**: розкрити соціально-економічні передумови запровадження режиму одеського порто-франко у контексті розвитку Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст.; дослідити соціально-економічний розвиток Півдня України в умовах дії одеського порто-франко.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVIII ст. внаслідок російсько-турецьких війн до Російської імперії було приєднано Північне Причорномор'я. У 1774 р. за Кючук-Кайнарджийським мирним договором Російська імперія отримала землі між Дніпром і Бугом та опорні пункти на Керченському півострові; у 1783 р. до монархії Романових було долучено увесь Крим; за Ясським миром 1791 р. імперія приєднала територію між Бугом і Дністром. Як запевняє О.В. Скороход: «...Загальний процес територіально-адміністративного облаштування, який розгорнувся на Півдні України в останній чверті XVIII ст., супроводжувався процесами економічної інкорпорації південноукраїнських земель до складу Російської імперії, що охоплювали колонізацію Степової України, поширення на українські терени російської фінансової та податкової системи і становлення південноукраїнських земель як складової російської торгівлі» [20, с. 5]. Відтоді і до реформ 1860-1870-х рр. цей край заселявся швидше, ніж інші райони Російської імперії. Причому це твердження стосується не лише сільської місцевості, але також і міст. Якщо у цілому населення регіону з 1794 по 1863 рр. зросло майже втричі, то за 1811-1863 рр. кількість мешканців Одеси збільшилася в 10,8, Ростова – в 7,3, Таганрога – в 5,7, Херсона – в 4,4 рази при тому, що Петербурґа – тільки в 1,6, Москви – в 1,7, Риги – в 2,4, Києва – в 2,9 рази [21, с. 108].

Досить слушною є думка дослідниці Я. В. Шевчук-Белої, яка переконана, що колонізація Південної України за часів Г. Потьомкіна відбувалась у декілька етапів, за якими землі роздавали поміщикам відповідно до «Плану заселення Новоросійської губернії», затвердженого Сенатом у 1764 р., згідно якого усі наділи було відмежовано, і в кожному повіті була докладна мапа з позначенням кожної ділянки, а розмір ділянки становив 60 десятин на один селянський двір, а щодо поміщиків, то вони отримували не менш ніж 1500 десятин землі, на яких зобов'язувалися оселити 25 селянських дворів, і не більше як 12 000 десятин – на 200 дворів [22, с. 340].

Слід зауважити, що така політика надання земель в колоніях не була новиною для Російської імперії, так, фактично було колонізовано Урал, Сибір та інші території, однак заселити землю в Південній Україні селянами необхідно було досить швидкими темпами, а відтак поміщики приймали втікачів без будь-якого контролю. Досить часто вони переводили на свої землі кріпаків, куплених без землі. Крім того, відбувалася селянська колонізація, яка полягала у заселенні скарбових (державних) сіл, влада таких сіл так само, як і поміщики, намагалася перетягти селян у будь-який спосіб.

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. вихідці з країн, що постраждали від турецької агресії, заснували на українських землях чимало військових поселень. Іноземці, які осіли в Південних районах Російської імперії, отримали статус військових поселенців. За умови військової повинності їх приймали в селяни, але з деякими привілеями.

У нових соціально-економічних та політичних умовах перед російським урядом постало ще одне завдання – заселення південноукраїнських земель, з метою створення тут не лише військової присутності, а й потужний економічний плацдарм, позаяк на Півдні України були організовані військові округи: Нова Сербія, Слов'яносербія, Бузьке козацьке військо тощо. Землі в цих районах заселяли військові поселенці, переважно болгарські та молдавські.

Як відзначає дослідниця Я. В. Шевчук-Бела: «...Політику створення військових підрозділів з іноземних поселенців російський уряд продовжував і у XIX ст. Під час військових дій головнокомандуючий М. І. Кутузов у наказах по армії вимагав найуважливішого ставлення до місцевого населення, надання йому всілякої допомоги. 10 червня 1811 р. М. І. Кутузов видає «Ордер» про створення «Болгарського війська». Його очолив генерал-майор І. М. Інзов. Після закінчення війни майже всі болгарські добровольці зі своїми родинами осіли на території Бессарабії, яка за Бухарестським мирним договором відійшла до Російської імперії. Вони увійшли до селянського стану, а в подальшому отримали статус колоністів» [22, с. 341].

Важливу роль у визначенні статусу представників різних етнічних груп Південної України наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відігравали російсько-турецькі мирні угоди, в яких ставилися умови переселень, правовий статус переселенців, як підданих Російської імперії, а також ставлення уряду до населення підвладних територій, яке знаходилося під протекторатом іншої держави, як наприклад, мусульмани в

Російської імперії і християни в Османській. У російсько-турецьких договорах проводилась послідовна політика закріплення Росії у Причорномор'ї та збільшення її впливу на Балканах, а відтак надання осілости та значних пільг бажаючим переселитися на Південь України було одним із засобів підвищення авторитету Російської імперії серед народів Балкан.

В основі колоніальної політики Російської імперії простежується чітко сформований інтерес до іммігрантів, позаяк, визначаються потребою осісти на нових землях, створити соціальну підтримку на основі імміграції, бажанням зміцнити свої позиції на міжнародній арені. Ці завдання, царського уряду, з самого початку визначили статус задунайців як особливої категорії землеробського населення, підданих Російської імперії.

Однією із особливостей економічного освоєння південноукраїнських земель кінця XVIII ст. другої половини XIX ст., на думку дослідниці Н. Діанової, є політика уряду щодо залучення до цього процесу іноземних переселенців з різних європейських країн. В історіографії відомий указ Катерини II від 19 квітня 1795 р., згідно з яким для колоністів проголошувалась низка пільг: будівництво кам'яного житла для тимчасового проживання, кредити на потреби господарства у розмірі 100-150 крб., свободу віросповідання, будівництво церков, звільнення від податків на 10 років тощо. А 6 квітня 1800 р. у Катеринославі було засновано «Контору опікунства Новоросійських іноземних поселенців», яка в подальшому зазнала реорганізації й проіснувала у вигляді Опікунського комітету до 1871 р. До її обов'язків входило: вибір і купівля земель для колоністів, проїзд до місця проживання, наділення землею, влаштування, вирішення спірних питань тощо [6, с. 17].

Слід зазначити, що колонії іноземних переселенців виступали своєрідними контрагентами щодо поміщицьких господарств на початку XIX ст. Вони виступали потужними конкурентами для місцевих поміщицьких господарств, позаяк у своїй господарській системі застосовували особливості власної національної культурної традиції. Новоприбулі не стикалися з усталеною системою організації сільського господарства й були вільними обирати заняття відповідно до попиту на продукцію та власного бажання. Переселенців, різних за національністю й походженням, об'єднувало бажання розпочати власну справу, своїми силами досягти успіху.

Слід зазначити, що в основу класифікації підданих Російської імперії, які поділялися на три групи, покладено національно-етнічний чинник. Так, до першої групи було віднесено, так званих «природних» підданих, а саме: дворянство, духовенство, міське та сільське населення. Другу групу, за офіційною термінологією, складали «іногородці», це зокрема: євреї та східні народи. До третьої, окремої групи, входили фіни. З належністю чи неналежністю до тієї чи іншої категорії підданих в законодавстві правовий статус особи мав істотні відмінності.

Соціальний склад осіб, які перебиралися на нові території, обумовлювався як стихійною так і організованою державою колонізацією. На південних просторах поселялися військові, відставні солдати з сім'ями, каторжани, так звані вихідці (у тому числі й старообрядці) та кріпаки-утікачі. Проте значну частину переселенців становили особисто вільні люди – землероби, ремісники та торговці, багато з них заселялися російською владою з інших країн.

Спеціальним указом російська імператриця Катерина II оголосила, що тут не існуватиме кріпосницьких порядків, оскільки ці землі заселятимуться лише вільними поселенцями. Однак кріпацтво на південноукраїнських землях повністю скасовано не було. Землевласники могли завозити власних кріпаків, але їх кількість завжди була незначною. У 1861 р. лише десята частина земель у поміщицьких маєтках Півдня оброблялася кріпаками, решта – вільнонайманими працівниками.

Фактично тенденція до зменшення кількості кріпаків серед працівників маєтків свідчить, що їхні власники, зацікавлені були у швидкому розвитку господарства, розуміли неефективність кріпацької праці й поклалися на вільнонайману.

В результаті проведеного дослідження ми можемо констатувати, що усі дослідники як загальноекономічних, так і спеціальних господарських проблем історії регіону відзначають етнічну строкатість Півдня України як визначальний фактор розвитку його господарства. Такий стан речей підсилювався також і урядовою політикою щодо іноземних переселенців, які отримували надзвичайні пільги та преференції від держави, що зумовило швидкий поступ економіки українського Степу. Разом з тим дослідження соціально-економічного укладу та поступу окремих етнічних груп доводять, що урядова політика не була визначальним фактором їхнього добробуту. Процвітання також сприяли передові способи господарювання, особливості суспільного устрою та етнічні етичні установки.

Характерною ознакою соціально-економічного піднесення південного регіону стало заснування та швидкий розвиток міст. Цю тезу підтверджує дослідниця Н. Діанова оперуючись на джерела, зазначає, що наприкінці другої половини XIX ст. Херсонська губернія нараховувала 6 губернських та повітових міст, 12 – заштатних і 64 містечка, Катеринославська губернія, разом із Таганрозьким градоначальством, налічували 8 губернських та повітових міст, 3 – заштатних та 14 посадів і містечок, Таврійська губернія мала 8 губернських і повітових, 8 заштатних міст і 6 посадів і містечок. Бессарабська область з Ізмаїльським градоначальством включала 8 повітових і губернських міст, 3 – заштатних та 28 посадів та містечок [6, с. 18-19]. Хоча деякі із повітових міст так і не отримали подальшого розвитку, так як населення мало чим відрізнялося від сільської агломерації, однак окремі міста вже в перші роки свого існування почали відігравати структуроформуючу роль в економічному житті, як південноукраїнського регіону так імперії у цілому. У таких містах оселялись купці та ремісники, засновувалися цехи.

Дослідник Т. Г. Гончарук у своїй науковій праці «З історії проектів утворення порто-франко в містах Південної України першої половини XIX ст.» переконливо доводить: «... Розвиток портових міст Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. значною мірою залежав від обсягів зовнішньої торгівлі, що регламентувалися протекціоністським митним законодавством. Тому боротьба за надання митних пільг стала звичайним явищем для портів Північного Причорномор'я від моменту його приєднання до Російської імперії» [2, с. 95]. Виходячи із цього одним із провідних міст Півдня України кінця XVIII – початку XIX ст. було місто Одеса. Своєму розвитку Одеса завдячує геополітичному положенні, що дало можливість прогресувати торгівлі та пов'язаними з нею взаємовідносинами. Одеса, на думку Т. Г. Гончарука, вражала зростанням своїх оборотів, вона мала значні фінансові ресурси й могла легко знаходити «союзників» серед урядовців високого рангу. Можливості кримських портів в цьому плані були набагато скромнішими та й надзвичайними комерційними успіхами вони похвалитися не могли [2, с. 95].

Проекти порто-франко в Одесі почали з'являтися вже наприкінці XVIII ст. На доцільність цього, посилаючись на досвід Ліворно, Анкона та Трієсту, між іншим, вказував барон Гугнер в Записці щодо комерційної переваги Одеського порту 1796 р. Того ж року зі схожою ініціативою до уряду вийшов надвірний радник Фродінг. Пропозиція ця спочатку знайшла підтримку навіть з боку Павла I, однак потім була відкладена. Тим часом перемогли оборонці кримського порто-франко. Прохання відкрити в Одесі порто-франко містило і подання бургомістра Афанасія Керс-Оглу до царя у 1798 р.

У своєму дослідженні Т. Г. Гончарук переконливо доводить: «...Певним кроком вперед щодо аргументації доцільності надання статусу вільного порту Одесі була Записка про Одесу, складена 1802 р. Одеським будівельним комітетом за участю громадян міста. Прохання надати порто-франко було в ній записано поруч з іншими масштабними та далекоглядними проектами (звільнення від мит експорту зерна, будівництво портових споруд, покращення благоустрою, заснування біржі, контри для обміну грошей, лікарні, комерційного суду, влаштування в центрі міста бульвару зі сходами тощо). Автори записки сміливо піддавали критиці протекціоністську митну політику імперії, відзначаючи, що високі мита зменшують реальні доходи держави. Пояснюючи переваги порто-франко, автори записки зверталися до досвіду європейських вільних міст. Одеська громада твердила, що розташування цього міста зручне для створення в ньому вільного порту і пропонували провести корон майбутнього порто-франко по суцільній балці, яка оточує місто. Автори записки писали також про перспективи імпорту та особливо транзиту (через Галичину та Правобережжя), які могли відкритися внаслідок створення порто-франко. Можливості транзитного торгу очевидно дуже хвилювали авторів записки. Тому у разі, якщо уряд не погодиться влаштувати в Одесі порто-франко, одесити просили хоча б полегшити торгівлю зменшенням мит і сприяти їй влаштуванням складу для транзитних товарів, такого самого який нещодавно влаштовано у Марселі. Отже, одесити у крайньому разі погоджувалися не на порто-франко, а на вільні склади. Такі склади (спочатку терміном на 5 років) були створені в Одесі згідно з указом від 5 березня 1804 р.» [2, с. 96].

Уряд Російської імперії усяляко намагався сприяти розвитку торгівлі. Так, для налагодження порядку та задоволення інтересів російських та іноземних купців, 26 січня 1798 р. Сенат надав розпорядження Новоросійському губернатору Сельцову про утвердження в Одесі магістрату, та наказав призначити до нього необхідних чиновників [11, с. 49-50]. А вже 27 січня 1803 р. відповідно до положення Сенату було утверджено у місті Одеса міським головою генерал-лейтенанта Дюка де Ришельє. Під його керівництво входили: міська поліція, митниця, карантин та ін.. В обов'язки міського голови входило, крім нагальних питань, ведення паспортів торговців та тих хто виїжджав та виїжджав за кордон, приймав рішення щодо питань судочинства у справах, що пов'язані з торгівельними спорами. Відповідно до наказу від 8 жовтня 1802 р. міський голова повністю підпорядковувався Сенату [7, с.96-97].

На думку Г. А. Сигиди, враховуючи нестачу в у Пвденній Україні капіталів, видавалися постанови про безмитне зберігання товарів, що були привезені до чорноморських портів, у спеціальних крамницях протягом тривалого терміну [19, с. 72]. Так, 5 березня 1804 р., за розпорядженням Сенату, Одесі було надане право на створення складських магазинів для збереження товарів, але мито за цю послугу не стягувалося, однак ця пільга не розповсюджувалася на товари що були реалізовані на внутрішньому ринку. Крім того уряд давав право на існування приватних складських магазинів. Для контролю діяльності таких магазинів, за розпорядження міського голови створювалися відповідні наглядові органи. Слід зазначити, що складські магазини знаходилися під охороною військового караулу. Для того щоб скористатися послугою складських приміщень, власник товару повинен був написати і подати заяву до митниці де проходила реєстрація особи, транспорту та товару [14, с. 196].

Як свідчить історіографія проблеми, міжнародна ситуація безпосередньо впливала на торгівлю й торговельну політику. Знаходження Південної України поблизу театру воєнних дій кількох російсько-турецьких кампаній і погіршення стосунків з Францією призвели до скорочення торгових обертів. Під час континентальної блокади припинилися зв'язки з Англією. Але все одно, порівняно з балтійською торгівлею, чорноморська відчувала значний підйом. Відбувалося це з певних причин.

По-перше, укладання перемир'я між Туреччиною і Росією після Тильзитського договору призвело до того, що вже у вересні 1807 р. з Одеси розпочалося вивезення сільськогосподарської продукції до Константинополя.

По-друге, континентальна блокада для багатьох країн унеможливила отримання товарів безпосередньо через порти Балтики й Середземномор'я. Вони звернулися до транзитної торгівлі через чорноморські порти.

Саме вона певною мірою компенсувала скрутне становище російської зовнішньої торгівлі в цей період і сприяла накопиченню капіталів місцевого купецтва Одеси й підросійської України в цілому [19, с. 73].

Вказівка про заснування в Одесі магістрату для іноземців була виконана в тому ж році, але згодом, Новоросійський губернатор доповідав Сенату, що в Одесі, крім іноземців торгівлею займаються також російські купці і міщани, які до відкриття нового магістрату були разом з іноземцями у залежності. Сенат прийняв рішення ліквідувати попередній магістрат, а російське купецтво передати під юрисдикцію магістрату, створеного у 1797 році. 21 травня 1799 року іменним указом було підтверджено статус Одеському магістрату на рівні з Ригою та Ревелем. Коли ж Олександр I зрозумів, що права і закони Ризького і Ревельського магістратів були штучно нав'язані Одесі він наказав Одеському магістрату керуватися у майбутньому не іноземними, а загальними для всієї Російської імперії законами. Цією постановою були ліквідовані розбіжності між жителями Одеси різних національностей щодо чужого для них шведського і німецького судочинства [1].

Дослідник В. С. Балух, у дисертаційному дослідженні «Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917)», зазначає: «...створювати комерційний суд у Одесі влада не поспішала. У Іменному указі від 1 травня 1803 року Одеському градоначальнику Дюку де-Рішельє мова йшла про відстрочення створення такої установи у зв'язку із специфікою регіону. Та, вже 10 березня 1808 року було затверджено Устав комерційного суду для Одеси. У доповіді міністра юстиції з цього питання пояснювалося, що імператорським указом міністру юстиції і міністру внутрішніх справ було наказано підготувати проект Уставу комерційного суду для міста Одеси, враховуючи при цьому всі обставини, які могли б сприяти поширенню торгівлі на півдні Російської імперії...» [1]. Заснування в Одесі комерційного суду на французький зразок, зробило її зовнішню торгівлю привабливою для іноземців, сприяло інтеграції Одеси до міжнародного ринку.

На Півдні України, господарство якого розвивалося ринковим шляхом, особливо гостро відчувався брак капіталів. Розуміючи яке значення мають грошово-кредитні відносини для торгівлі, Ришельє активно сприяє розвитку в Одесі банківської системи. Поступове розширення виробництва товарів і зростання грошового обігу вимагали кредитних і деяких інших банківських операцій, особливо розрахунків між клієнтами і обліку векселів. Такий попит задовольняли лише дві державні структури – прикази громадської опіки й облікові контори Асигнаційного банку (згодом – контори Комерційного банку). Так, 23 лютого 1804 р. у доповіді Міністерству фінансів Ришельє просить про надання дозволу на створення у місті контори Державного банку на що було дана згода [13, с. 151-153]. Однак справа так і не зрушилась з місця, лише 24 жовтня 1819 р. було відкрито Одеську контору Державного комерційного банку для підтримки купецтва, на яку покладалися такі операції: приймати внески, для трансферту як усередині Одеси так і в інших містах де були контори Комерційного банку; облік векселів та тракт; позики під заставу товарів; купівля золота та срібла. Як стверджує В. Шевченко: «... у перші роки свого функціонування банк та його філіальна мережа позитивно вплинули на стан кредитування торгово-промислової сфери. Однак у подальшому його курс змінився. Він став джерелом поповнення запасів казначейства. І хоча його загальні ресурси збільшувались, питома вага операцій з кредитування торгівлі – навпаки, зменшувалася» [21, с. 112-113].

У квітні 1817 року в Одесі офіційно було затверджено порто-франко, підставою стала записка генерал-губернатора О.Ф. Ланжерона «Роздуми щодо звільнення від податей портів Одеси та Феодосії», складена 26 січня 1816 р. для імператора, де зазначалися велике значення торгівлі для краю, успіхи Одеси та надзвичайна ефективність порто-франко для розвитку портових міст. Записка Ланжерона не містила визначення навіть приблизних кордонів майбутніх порто-франко. Проте генерал-губернатор переконливо доводив, що охороняти межу «вільного порту» буде легше ніж величезні сухопутні кордони імперії, і загроза контрабанди тут буде незначна. Незважаючи на явну недосконалість записки Ланжерона, вона знайшла підтримку в урядових колах [2, с. 11]. Тим не менш, зважаючи на тодішні настрої у керівництві міністерства фінансів Російської імперії та попередні успіхи одеської торгівлі, пропозиція О.Ф. Ланжерона була підтримана Державною радою імперії на її засіданні від 5 квітня 1817 р., що спричинило підписання царського маніфесту «Про затвердження порто-франко в Одесі» [15, с. 208-211].

Згідно з цим маніфестом, що складався з 15 параграфів, права порто-франко надавалося Одесі на 30 років, з можливим продовженням терміну, якщо режим «вільної гавані» буде успішним. Цей документ дозволяв морським шляхом доставляти безмитно в одеський порт усі товари навіть ті, ввіз яких до Російської імперії за митним тарифом був заборонений, однак були обмеження на ввіз до Одеси іноземного хлібного вина та горілки, а також інші міцні напої, та після 1 січня 1821 р. імпорту міцних напоїв до Одеси повинин був стати вільним і безмитним, позаяк заборона скасовувалася. Одеса, згідно умов маніфесту, оточувалася кордоном з двома митницями. При вивезенні імпортованих товарів через митниці вглиб імперії торговці сплачували повне ввізне мито, та при ввезенні товарів через митниці в межі порто-франко мито не стягувалося [4, с. 38-39].

У маніфесті чітко прописувалося, що усі товари, які ввезені до Одеси й ввіз яких до Росії заборонялося загальним тарифом, не мали бути пропущені за межі порто-франко інакше, як транзитом для вивезення за кордон на підставі тих правил, що для цього пізніше були видані [15, с. 208-211]. Зазначені правила були затверджені імператором 14 серпня 1818 р. як положення «Про транзитний торг з європейського кордону до Одеси» й зв'язали одеське порто-франко транзитними маршрутами з сухопутними митницями на австрійському, пруському та молдавському кордонах [4, с. 38-39].

12 червня 1819 р. О. Ф. Ланжерон доповів до Петербургу про завершення рову та всіх інших захисних споруд в межах одеського порто-франко, також генерал-губернатор повідомляв, що вздовж усієї межі, що має довжину 32 версти, влаштовано вісімнадцять караулень для помешкання сторожі й на двох проїжджих дорогах збудовані для митниць дві будівлі, а також з морського боку – дві караульні та одна застава [4, с. 38-39].

На думку Т. Гончарука: «... функціонування одеського порто-франко розпочалося в один рік із запровадженням в Російській імперії фритредерського митного тарифу, який встановив мита на ввіз іноземних товарів, що були нечувано низькими для традиційно протекціоністської митної системи Російської імперії. У свою чергу, одеське порто-франко мало стати ланкою загальної системи «вільної торгівлі» на просторах імперії. Однак російський уряд не довго залишався прихильником політики фритредерства» [4, с. 39].

Запровадження в Одесі порто-франко – вільної безмитної торгівлі у порту та спеціальної приморської зони, сприяло нагромадженню капіталу, розвитку зовнішньої торгівлі України, збільшенню торговельного обігу, розширенню економічного і фінансового впливу Одеси на прилеглу територію, здешевленню транспорту, полегшенню кредиту та зростанню банківських і комісійних операцій.

Слід зауважити, що характерною рисою господарства Південної України було переважаання невеликих маєтків. Більшістю з них володіли міщани й дрібні торговці, що разом становили типовий середній прошарок, або дрібну буржуазію. Величезних маєтків із тисячами кріпаків, як в інших губерніях, тут не було. Землевласники поклалися на сезонну найману працю, а розміри їхніх володінь обмежувалися нестачею робочих рук.

На початку заселення земель Південної України провідною галуззю господарства було тваринництво, яке не вимагало вкладення значних коштів (окрім витрат на придбання тварин) і гарантувало швидку віддачу. Природні умови Причорноморських степів сприяли розведенню овець. Овеча вовна стала основним експортним товаром Півдня. Відправляли її за море, на фабрики країн Європи та Америки, а також возами до Москви. У 1825 р. з чорноморських портів було вивезено 40 тис. пудів вовни, а через 16 років її експорт на кордон зріс у шість разів і посів друге місце за обсягами після пшениці [8].

Поряд з вівчарством важливу роль в економіці Півдня України відігравало скотарство. Найбільшими споживачами продукції тваринництва в імперії була армія. На світовому ринку великим попитом користувалося сало (жир), з якого виготовляли мило і свічки, а найбільшим його покупцем була Велика Британія.

Іншим сільськогосподарським продуктом, який почав користуватися великим попитом, стало вино. Виноградарство було одним із найпоширеніших занять мешканців Півдня. Підвищення митних тарифів на імпортовані вина створило сприятливі умови для розвитку місцевого виноробства. Саме у першій половині XIX ст. в околицях Одеси і на сонячних гірських схилах Південного Криму виникли виноградні плантації, які згодом принесли славу цьому краю. Іноземці вважали, що кримські вина перевершують високоякісні вина Франції. Щорічний продаж кримських вин досяг на початку 30-х рр. XIX ст. рекордних показників – 12 млн пляшок.

Зміни попиту на світовому ринку по окремих видах товарів, та зниження цін на вовну через розвиток вівчарства в Австралії, натомість збільшення попиту на хліб, призвели до того, що вирощування зерна поступово стало домінуючим напрямком в господарствах Південної України, до того ж цьому сприяли як кліматичні умови, так і високоякісні чорноземи регіону. Тож, основою капіталістичного перетворення сільського господарства стало виробництво товарного зерна, позаяк, товарне зернове господарство стало головним джерелом прибутків місцевих поміщиків. Крім того розширення посівних площ за рахунок цілих земель Степової України з року в рік збільшувало прибутки тих, хто займався виробництвом товарного зерна для продажу його на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Родючість південноукраїнських чорноземів дозволяла отримувати надзвичайно високі врожаї. В офіційних документах збереглися повідомлення, що 1835 р. врожай зернових на Півдні перевищував кількість посіяного зерна у двадцять разів. Окрім природної родючості, вирощуванню зернових сприяла і велика кількість вільної землі. Зростання попиту на пшеницю за кордоном спонукало до освоєння цих земель [8].

Південь також мав великі можливості для сприяння розвитку господарства і сусідніх земель завдяки торгівлі. Головну роль у транспортуванні зерна з Правобережної та Лівобережної України відігравали чумаки. За повідомленнями іноземців, у першому десятиріччі XIX ст. до Одеси, головного порту Півдня, лише за один день прибувало від 500 до 1000 возів. Цей спосіб перевезення вантажів залишався основним до появи залізниць [8].

Для торгівлі зерном необхідно було розвивати берегову інфраструктуру, удосконалювати і розбудовувати портові споруди. Здійснення задуманого мало привести до зростання доходів від експорту хліба і накопичити капітал необхідний для розвитку промисловості, вигоди від якої не поступалися прибуткам від торгівлі і землеробства.

У грудні 1828 року в Одесі розпочало свою роботу «Товариства сільського господарства Південної Росії», яке діяло на підставі Статуту. Товариство стало надійним інструментом проведення аграрної політики [1].

Разючі зміни в економіці сільського господарства Півдня пояснювалися у першу чергу попитом міжнародного хлібного ринку на якому Російська імперія мала зайняти свою нішу. Швидкий розвиток промисловості і збільшення чисельності міського населення в країнах Західної Європи з кожним роком підвищували попит на хліб, який вивозився зі Східної Європи і, перш за все, з терен Російської імперії у володіннях якої знаходилися найбільші в світі площі родючих земель, зручних для розвитку торгового зернового господарства. У зв'язку з цим розширилися можливості збуту сільськогосподарських продуктів до Європи, виникли сприятливі умови для виробників зерна Півдня України для розширення виробництва товарного зерна для продажу його за кордон.

Особливим попитом користувалося зерно ярової пшениці – арнаутки, яка складала основну статтю хлібного експорту країни. Проте арнаутка мала стратегічне значення для Російської імперії, оскільки з неї отримували не тільки відмінні макарони, але й першосортні сухарі і галети для Російського флоту. З озимих сортів особливою популярністю користувалася гірка, яка мала не такі великі зерна як арнаутка, але не поступалася їй за смаковими якостями.

Слід зауважити, що у першій половині XIX ст. не припинявся попит Франції, Італії, Великобританії і інших країн на хліб, сало, коров'яче масло, рибу ікру, хутро, шкіру тощо, до того ж зручність перевезень сільськогосподарської продукції Півдня України через Одеський порт заохочувала розвиток тут товарного землеробства і тваринництва.

Історики відзначали, що капіталістична організація сільського господарства вперше в Російській імперії зародилася на Півдні України, де кріпосні відносини не отримали поширення і де близькість міжнародного ринку і добре поставлене товарне виробництво, зорієнтоване на експорт, об'єктивно привело до застосування найманої праці і машинної техніки. У цих умовах спостерігалася жорстка конкуренція між міцним фермерським і помісним капіталістичними господарствами – «економіями» поміщиків-раціоналізаторів на хлібному ринку Півдні України [1].

Загроза нової війни змусила Англію і Францію прискорити свої зусилля по вивезенню зерна зі ще доступних їхнім кораблям чорноморських портів і, особливо, з Одеського, який мав вирішальний вплив на хлібну торгівлю всієї Європи. Вивіз зерна з Одеського порту у 1818 році перевищив обсяги торгівлі таких середземноморських портів як Марсель, Трієст і Олександрія разом взятих.

У своєму дослідженні В. С. Балух зазначає: «... Успіхи хлібного експорту перевершили найбільш сміливі очікування. Урожайний 1853 рік дав високі за всі попередні роки прибутки – 283 мільйони рублів сріблом, з яких на долю чорноморських портів припало 70 мільйонів. Доля однієї Одеси становила 40,5 мільйона рублів сріблом. Чималі прибутки принесла морська торгівля міській скарбниці. Тільки від портових зборів у 1853 році до неї поступило більше ніж півмільйона рублів сріблом. Залишається тільки здогадуватися, яких висот змогла б досягти одеська торгівля, якби 1854 рік залишився мирним. Адже відвантаження зерна за неповні два місяці зими, навіть за умов, коли в результаті заledenіння навігація в Одеському порту була призупинена на дванадцять днів перевищила всі відомі раніше досягнення торгівлі з часів заснування міста» [1].

На долю Одеси випало першою в роки Кримської війни витримати морську осаду з боку англо-французької армади. Після закінчення війни була знята морська блокада і знову запрацював Одеський порт. Негоціанти почали відновлювати торгові зв'язки, а з хліборобних губерній степової України потягнулися до моря обози чумаків.

Незважаючи на принизливі для Російської імперії наслідки Кримської війни Одеса не втратила репутації кращої житниці Європи, позаяк в 1856 році експорт зерна складав 1313000 чвертей, то в 1857 році він уже складав 2570000 чвертей, а в 1858 році досягнув 3050000 чвертей, тобто, рівня кращих довоєнних років. Негоціанти опанували нові хлібні ринки і Одеса знову зайняла одне з провідних місць у світовій хлібній торгівлі [1].

З ліквідацією у 1859 році пільг порто-франко Одеса поступово починає втрачати славу найбільш дешевого портового міста в Російській імперії, так як безмитна торгівля воронцовських часів робила життєвий рівень одеситів дуже високим, коли майже за собівартістю в Одесі можна було купити різні закордонні товари, починаючи від грецьких маслин, палестинських цитрусів і гаванських сигар – до кардіфського вугля, ліонських шовків і віденських карет. Пільгова вартість порто-франковських товарів у свою чергу утримувала низькі ціни на продуктові товари. Так, фунт житнього хліба коштував одну копійку, телятини – 3-3/4 копійки, баранини – 3 копійки, порося обходилося у 60 копійок, курка – в 30, а гуска в 40 копійок [18, с. 58].

Поява телеграфу в Одесі поставило негоціантів перед необхідністю перегляду таких звичних для них правил біржової гри, позаяк зміни на світовому ринку зерна миттєво стали досягати Одеси, що значно обмежило можливості і час для проведення спекулятивних операцій. Торговля хлібом почала втрачати присмак авантюризму, а це зменшувало прибутки всіх, хто займався цим бізнесом.

Перед бізнес-спільнотою Одеси постало питання – куди вкладати гроші? Вперше за багато років одеські купці замислюються про майбутнє. Проте мало хто наважувався інвестувати в промисловість міста, якому хронічно не вистачало води та вугілля, що транспортувалося з Англії.

Впровадженням інших проектів біржове купецтво не займалося, іноземці згадували про відсутність думки на перспективу в одеських негоціантів, їх вразило те, що коли відомий інженер Фердинанд Лессепс відвідав Одесу, йому не вдалося зацікавити місцевий бізнес стати акціонерами майбутнього будівництва Суецького каналу. Це можна пояснити тим, що в кінці 50-х років XIX століття – проявився відомий консерватизм, оскільки до цього одеська бізнесова еліта була зайнята, головним чином, хлібною торгівлею і так відразу не могла перейти до іншого роду діяльності. До того ж, вся привабливість хлібної торгівлі заключалась в тому, що відпрацьований механізм купівлі-продажу не вимагав великих затрат [1].

Виробники сільськогосподарської продукції отримували передоплату, а остаточний розрахунок між ними та негоціантами відбувався після того, як партія зерна була вивезена за кордон. Більше того, після Кримської війни великі одеські торговці виступали, як виробниками так і продавцями зерна, тому у 1960-х роках комерційні уподобання одеської купецької еліти знову зорієнтувалися на торгівлі зерном.

Лише найдалекоглядніші й освічені негоціанти могли оцінити перспективи розвитку фабрично-заводської промисловості, зокрема, родина Родконакі інвестувала значні капітали у джутову фабрику, парові

млини, пароплавні лінії, металообробний та фарфоровий заводи. Одеські купці Новікови продовжували успішно розвивати канатне виробництво, натомість, родина Раллі, організувала роботу одеської банківської системи, а підприємці Вейнштейн, Анатра і Маразлі стали засновниками борошномельної промисловості, фабриканти Белліно і Фендеріх організували чавуно-ливарний і механічний заводи.

Запровадження статусу вільного порту було наслідком ширшої, історично-зумовленої тенденції, відомої сучасникам як вільна торгівля, оскільки система порт-франко вважалася важелем підйому та розвитку вільної торгівлі для забезпечення швидкого доступу до Середземного моря товарних і грошових ринків, оскільки Російська імперія потребувала активного експорту сільськогосподарської продукції та імпорту екзотичних товарів.

На думку дослідника В. Соколовського, з якою ми цілком погоджуємося, до основних переваг та недоліків режиму одеського порто-франко для розвитку південноукраїнського регіону другої половини XIX ст. можна віднести [23]:

По-перше, у звичайному порту ввіз товарів з-за кордону включає низку бюрократизованих процедур: контроль та оцінка вартості товарів чиновниками, сплата митного збору, карантинний огляд ввезеної продукції. Ці всі процедури є вкрай небажаними для більшості торговців, особливо у випадках, якщо порт використовується як «перевалочний пункт» для подальших морських перевезень. Тож не дивно, що можливість скасування частини з перерахованих вище процедур отримала позитивний відгук майже в усіх верств населення. Торговці отримували право сплачувати податки лише за проданий товар, та й то у значно менших обсягах порівняно з іншими портами, їх клієнти купували товар за значно нижчими цінами, держава отримала надприбутки з податкових надходжень через митні кордони навколо порто-франко.

По-друге, Одеса мала непогане географічне положення, а тому часто використовувалась як транзитний пункт, де можна було упакувати, переробити або, насамкінець, перепродати товар для подальшого експорту з країни, запровадження статусу порто-франко означало, що імпортовані до порто-франківського кварталу товари звільнялися від оподаткування.

По-третє, ще однією перевагою порто-франко було пряме сприяння розвитку місцевої промисловості, адже купці, привозячи товари до безмитного порту, були майже впевнені в тому, що їх розкуплять, продавали тут свої закордонні товари, завантажувалися місцевими товаром (переважно, це було зерно) та від'їжджали. Натомість підприємці, маючи можливість купувати закордонну сировину без митних зборів, могли відкривати фабрики та заводи, що працювали на цій сировині. Через те, що Одеса завдяки своєму статусу приваблювала до себе найдефіцитніші види ресурсів, тут скоро налагодилися унікальні за своєю ресурсною базою виробництва: миловаріння, швейна та ткацька промисловість. Також можливості порто-франко використовувалися сільськогосподарськими виробниками, котрі мали змогу збуту збіжжя, що дуже сприяло розвитку сільськогосподарських промислів Херсонщини та суміжних із нею губерній.

По-четверте, за часів порто-франко Одеса була не тільки важливим центром торгівлі, а й великим ринком робочої сили. Показовим є той факт, що під час голоду в Полтаві 1833-1834 рр. тодішнім генерал-губернатором було визначено перелік робіт, необхідних для виконання в Одеському регіоні з метою надання жителям засобів для існування [23].

По-п'яте, швидко Одеса стала портом спочатку всеросійського, а потім і світового значення. У часи найбільшого розквіту тут були контори більше 30 іноземних фірм. Головними продуктами імпорту були вино, ром, інші бакалійні товари, фрукти, кава, чай, галантерейні товари, олово, свинець, фарби та аптечні матеріали. Експорт в основному здійснювався через вивезення жита, кукурудзи, льону, пшеничної муки, сала, воску, дьогтю, латуні, заліза, ікри, книг, виробів зі шкіри, картин та церковного начиння. Найрізноманітніші іноземні товари, які ввозилися до Одеси, потім поширювалися не тільки по всій Російській імперії, а й транзитом до Австрії, а через Кавказ – до Персії.

По-шосте, запровадження нового типу оподаткування значною мірою позначилося на розвитку регіону. Хоча з імпортних товарів стягувалися податки – спочатку в розмірі 1/5, а з 1841 р. – 2/5 митного збору, однак це не заважало Одесі, третьому за величиною місту імперії, бути найдешевшим, що давало можливість населенню Південної України закуповувати різні товари за досить низькими цінами, а це значно піднімало рівень доходу на душу населення. Показово, що іноземні товари з-за межі порто-франко рідко прямували на ярмарки, а значно частіше до безпосередніх споживачів. Пояснити це можна тим, що в Одесі існувала велика кількість перекупників, через яких обізнані люди могли придбати практично будь-які імпортні товари. Існування порто-франківської межі в Одесі істотно вплинуло на стан торгівлі в містах Причорномор'я. Через те, що за вивезення російських товарів у разі їх непродажу потрібно було платити, ті виробники, які не орієнтувалися на закордонні ринки, продавали свої товари не в самій Одесі, а в найближчих до неї містах. Таким чином одеський ярмарок перебував у стані постійного занепаду через те, що іноземні товари продавалися здебільшого у крамницях, а інші доставлялися переважно за попередніми замовленнями безпосередньо до споживачів. Російські ж товари майже не ввозилися до безмитної зони через існування ввізного мита, а продавалися переважно на ярмарках, що прилягали до порто-франківської межі.

По-сьоме, розвиток ринкових відносин сприяв появі та утвердженню відповідних інститутів. Зокрема, Одеса за часів порто-франко була одним з головних центрів морського страхування на Чорному морі. У тогочасній Одесі існувало три компанії для страхування суден від морських небезпек. Окрім того, в місті розвивалася мережа закладів інфраструктури, що забезпечували врегулювання питань земельної власності та землекористування, цінової політики, контролю якості продукції, транспортування та зберігання товарів тощо.

По-восьме, до самої Кримської війни режим порто-франко слугував інструментом здійснення зовнішньоторгових операцій і створення інтегрованого світового ринку зерна, а відтак завдяки праву вільної торгівлі економіка України отримувала можливість розвивати господарські стосунки із Заходом, залучати іноземні капітали для експорту й піднесення хлібної торгівлі, інтеграції українського хліборобства до світового ринку. Разом з тим, запроваджуючи безмитний режим, центральний уряд тим самим свідомо утримував статус України як аграрного регіону.

По-дев'яте, із наданням статусу порто-франко в Одесі не залишилося жодного кляптика землі, котра стрімко піднялася у ціні. Із часом за землю почали активно боротися, причому не завжди доброчесними методами. Підкупи, напади злочинців, спроби тиску на владу були наслідками надмірної конкуренції, яку породив новий статус.

По-десяте, одеські катакомби набули своєї слави саме внаслідок запровадження порто-франко. Так, спочатку між катакомбами робилися стихійні підкопи під митний кордон, котрі з часом розрослися настільки, що у них легко було заблукати, тут ховали свою здобич бандити, їх використовували як місце схову товарів від митників, а також як притулок для кримінальних елементів. Щорічно від контрабанди, за офіційними оцінками, країна втрачала 200-400 тис. рублів, що на той час було колосальною сумою [24, с. 227].

По-одиннадцяте, на той час слабкі сторони південноросійського господарювання проявилися в усій своїй повноті, а саме: бездоріжжя робило доставку сільськогосподарської продукції до Одеси сезонною; змішування різних сортів, відсутність елеваторів зерна, його низька якість знижували конкурентоспроможність вітчизняного збіжжя на європейських ринках; гроші все більше вкладалися в нерухомість, обмежуючи потік інвестицій у виробництво; складна й заплутана система посередництва ускладнювала організаційно-економічні відносини та підвищувала ціни; зберігалася й відтворювалася застаріла структура та технології виробництва. Наслідком стала втрата Одесою статусу провідного центру світового хлібного експорту.

Висновки. Отже, статус порто-франко відіграв ключову роль у розвитку та становленні не тільки Одеси, але й усього Півдня України. Бурхливий розвиток міста-порту супроводжувався становленням та розбудовою відповідної торговельно-транспортної інфраструктури, формуванням та утвердженням в економічних відносинах ринкових інститутів. Режим вільної гавані сприяв інтеграції Південної України у світове господарство через розвиток високотоварного землеробства та хлібної торгівлі. Разом з тим, система порто-франко накладала певні обмеження на розвиток міста та мала негативні наслідки для економіки краю, а саме: сприяла відтоку капіталу зі сфер продуктивного застосування на користь інвестування в нерухомість, зростанню частки посередницьких і спекулятивних операцій, закріпленню сировинно-аграрної спеціалізації України на світовому ринку.

Список використаних джерел

1. Балух В. С. *Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917): дис. канд. ... юрид. наук: 12.00.01.* Одеська національна юридична академія. Одеса: 2002. 182 с. URL: <http://mezo.info/матеріал/дисертація-з-права-організація-і-діяльність-комерційних-судів-російської-імперії-історико-п> (дата звернення: 15.10.2022 р.).
2. Гончарук Т. Г. *3 історії проектів утворення порто-франко в містах Південної України першої половини XIX ст. Інтелігенція і влада. Серія : Історія.* 2004. Вип. 3. С. 8-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2004_3_3. (дата звернення: 05.10.2022 р.).
3. Гончарук Т. Г. *Одеське порто-франко 1819-1859 рр. у працях О.П. Оглоблина.* URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7562/1/70-73.pdf> (дата звернення: 07.10.2022 р.).
4. Гончарук Т. *Юридичні умови функціонування Одеського порто-франко 1819–1859 рр.* Краєзнавство. 2015. № 1-2. С. 38-46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/168526> (дата звернення: 12.10.2022 р.).
5. Гончарук Т. Г. *«Одесько-Кавказький транзит» у 1820-х – 1850-х рр.: правовий аспект.* URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zif/2005-2008/pub/16/14.pdf. (дата звернення: 11.10.2022 р.).
6. Діанова Н. *Особливості соціально-економічного розвитку Південної України в першій половині XIX ст. в контексті досліджень М. Є. Слабченка.* Чорноморська минушина. 2018. Вип. 13. С. 15-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chormyn_2018_13_5. (дата звернення: 17.10.2022 р.).
7. Костик Є. П. *До питання торгівельної діяльності в Одесі (кінець XVIII – початок XIX ст.). Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г. В. Боряк, Є. П. Костик.* К.: НАН України, Інститут історії України, 2011. Число 18: Актуальні проблеми нумізматички у системі спеціальних галузей історичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Перші (міжнародні) Ястребовські читання (Кіровоград, 20-22 жовтня 2011 р.). С. 96-99.
8. *Нова модель соціально-економічного розвитку Південної України* URL: <https://geotap.com.ua/uk-uh9/1030.html> (дата звернення: 14.10.2022 р.).
9. Оглоблін О. *Одеське порто-франко. Наукові записки Київського інституту народного господарства.* 1928. Т. 9. С. 37-47. URL: http://wiki.kneu.edu.ua/Legacy/pdf/NaukovilX_1928.pdf (дата звернення: 15.10.2022 р.).
10. *Питання одеського порто-франко в історичній літературі 1920-х – середини 1930-х рр.* URL: <https://doc4web.ru/istoriya/pitannya-odeskogo-portofranko-v-istorichnij-literaturi-h-seredin.html> (дата звернення: 09.10.2022 р.).
11. *Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собр. 1. Т. 25. № 18.346. – С. 49-50.*
12. *ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 27. - № 20.600. – С. 442-443.*
13. *ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 28. - № 21.175. – С. 151-153.*

14. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 28. - № 21.197. – С. 195-197.
15. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 34. - № 26.792. – С. 208-211.
16. ПСЗРИ. – Собр. 1. – Т. 36. - № 27.950. – С. 359-362.
17. Руда Ю. О. Торгівля Північного Приазов'я у першій половині XIX ст. (за матеріалами газети «Одеський вісник»). URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npifznu/2009.../konstantinova.pdf. (дата звернення: 11.10.2022 р.).
18. Руденко М. Арбітражний суд і прокуратура: історія становлення та сучасний стан взаємовідносин. Право України. 2000. №2. С. 58-60.
19. Сигида Г. А. Зовнішньополітичний фактор у процесі формування купецтва Південної України в першій половині XIX століття. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npifznu/2006_20/20/sigida.pdf. (дата звернення: 18.10.2022 р.).
20. Скороход О. В. Економічна політика російського уряду на Півдні України у дореформений період : історіографія. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skorokhod_Olha/Ekonomichna_polityka_rosiiskoho_uriadu_na_Pivdni_Ukrainy_u_doreformeniy_period_istoriografii.pdf? (дата звернення: 07.10.2022 р.).
21. Шевченко В. В. Внутрішня політика Російської імперії як фактор становлення й розвитку банкірського підприємництва на Півдні України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: 36. наук. пр. 2011. Вип. 19. С. 106-116. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123590> (дата звернення: 15.10.2022 р.).
22. Шевчук-Бєла Я. В. Національна політика Російської імперії щодо Півдня України та «національні меншини» (XVIII-XIX ст.). Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) [та ін.]; ОНУОА, Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2009. Вип. 36. С. 335-344. URL: <http://dspace.onu.edu.ua/handle/11300/154> (дата звернення: 10.10.2022 р.).
23. Соколовський В. І. Значення одеського порто-франко для розвитку міста. Історія народного господарства та економічної думки України. Вип. 43. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5707.html> (дата звернення: 23.10.2022 р.).
24. Гончарук Т. Г. Одеське порто-франко. Історія. 1819-1859 pp. : Монографія. Одеса : Астропринт, 2005. 312 с.

References

1. Balukh V. S. Orhanizatsiia i diialnist komertsiiynykh sudiv Rosiiskoi imperii: istoryko-pravove doslidzhennia na prykladi Odeskoho komertsiiynoho sudu (1808-1917) [Organization and activity of commercial courts of the Russian Empire: a historical and legal study based on the example of the Odessa Commercial Court (1808-1917)]: dys. kand... yuryd. nauk: 12.00.01. Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odessa: 2002. 182 s. URL: <http://mego.info/матеріал/дисертація-з-права-організація-і-діяльність-комерційних-судів-російської-імперії-історико-п>
2. Honcharuk T. H. Z istorii proektiv utvorennia porto-franko v mistakh Pivdennoi Ukrainy pershoi polovyny XIX st. [From the history of porto-franco formation projects in the cities of Southern Ukraine in the first half of the 19th century] Intelihentsiia i vlada. Seriia : Istoriia. 2004. Vyp. 3. S. 8-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2004_3_3.
3. Honcharuk T. H. Odeske porto-franko 1819-1859 pp. u pratsiakh O.P. Ohloblyna [Odesa porto-franco 1819-1859 pp. in the works of O.P. Ohloblyna]. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7562/1/70-73.pdf>
4. Honcharuk T. Yurydychni umovy funktsionuvannia Odeskoho porto-franko 1819–1859 rr. [Legal conditions of operation of Odesa porto-franco 1819–1859]. Kraieznavstvo. 2015. № 1-2. S. 38-46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/168526>
5. Honcharuk T. H. «Odesko-Kavkazkyi tranzyt» u 1820-kh – 1850-kh rr.: pravovyi aspekt [«Odesa-Caucasus Transit» in the 1820s - 1850s: legal aspect]. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zif/2005-2008/pub/16/14.pdf.
6. Dianova N. Osoblyvosti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Pivdennoi Ukrainy v pershii polovyni XIX st. v konteksti doslidzhen M. Ye. Slabchenka [Peculiarities of socio-economic development of Southern Ukraine in the first half of the 19th century. in the context of M. E. Slabchenko's research]. Chornomorska mynuvshyna. 2018. Vyp. 13. S. 15-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chormyn_2018_13_5.
7. Kostyk Ye. P. Do pytannia torhivelnoi diialnosti v Odesi (kinets KhVIII – pochatok KhIX st.) [On the issue of commercial activity in Odessa (end of the 18th - beginning of the 19th century)]. Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky. Zbirka naukovykh prats / Vidp. red. H.V. Boriak, Ye.P. Kostyk. K.: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2011. Chyslo 18: Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky: Materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii Pershi (mizhnarodni) Yastrebovski chytannia (Kirovohrad, 20-22 zhovtnia 2011 p.). S. 96-99.
8. Nova model sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Pivdennoi Ukrainy [A new model of socio-economic development of Southern Ukraine]. URL: <https://geomap.com.ua/uk-uh9/1030.html>
9. Ohloblin O. Odeske porto-franko [Odesa porto-franco]. Naukovi zapysky Kyivskoho instytutu narodnoho hospodarstva. 1928. T. 9. S. 37-47. URL: http://wiki.kneu.edu.ua/Legacy/pdf/NaukovilX_1928.pdf
10. Pytannia odeskoho porto-franko v istorychnii literaturi 1920-kh – seredyny 1930-kh pp. [The issue of Odesa porto-franco in the historical literature of the 1920s - mid-1930s pp.] URL: <https://doc4web.ru/istoriya/pitannya-odeskogo-portofranko-v-istorichniy-literaturi-h-seredin.html>
11. Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobr. 1. T. 25. № 18.346. S. 49-50.
12. Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobr. 1. T. 27. № 20.600. S. 442-443.

13. *Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery [Complete collection of laws of the Russian Empire].* Sobr. 1. T. 28. № 21.175. S. 151-153.
14. *Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery [Complete collection of laws of the Russian Empire].* Sobr. 1. T. 28. № 21.197. S. 195-197.
15. *Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery [Complete collection of laws of the Russian Empire].* Sobr. 1. T. 34. № 26.792. S. 208-211.
16. *Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ympery [Complete collection of laws of the Russian Empire].* Sobr. 1. T. 36. № 27.950. 359-362.
17. Ruda Y. O. *Torhivlia Pivnichnoho Pryazovia u pershii polovyni XIX st. (za materialamy hazety «Odeskyi visnyk»)[Trade in the Pivnichny Priazov region in the first half of the 19th century. (according to the materials of the newspaper «Odeskyi Visnyk»)]* URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npifznu/2009.../konstantinova.pdf.
18. Rudenko M. *Arbitrazhnyi sud i prokuratura: istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan vzaiemovidnosyn [Arbitration court and prosecutor's office: the history of the formation and the current state of mutual relations].* Pravo Ukrainy. 2000. №2. S. 58-60.
19. Syhyda H. A. *Zovnishnopolitychnyi faktor u protsesi formuvannia kupetstva Pivdennoi Ukrainy v pershii polovyni XIX stolittia [Outstanding political factor in the process of formation of the merchants of Pivdennoi Ukraine in the first half of the 19th century].* URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npifznu/2006_20/20/sigida.pdf.
20. Skorokhod O. V. *Ekonomichna polityka rosiiskoho uriadu na Pivdni Ukrainy u doreformeniyi period : istoriografiia [The economic policy of the Russian order in the Pivdnia of Ukraine in the pre-reform period: historiography].* URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skorokhod_Olha/Ekonomichna_polityka_rosiiskoho_uriadu_na_Pivdni_Ukrainy_u_doreformeniyi_period_istoriografiia.pdf?
21. Shevchenko V. V. *Vnutrishnia polityka Rosiiskoi imperii yak faktor stanovlennia y rozvytku bankirskoho pidpriemnytstva na Pivdni Ukrainy (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) [The internal policy of the Russian Empire as a factor in the formation and development of banking business in Ukraine (the end of the 18th century - the first half of the 19th century)].* Problemy istorii Ukrainy KhIKh – pochatku KhKh st.: Zb. nauk. pr. 2011. Vyp. 19. S. 106-116. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/123590>
22. Shevchuk-Biela Ya. V. *Natsionalna polityka Rosiiskoi imperii shchodo Pivdnia Ukrainy ta «natsionalni menshyny» (XVIII-XIX st.) [National policy of the Russian Empire for the Day of Ukraine and the «national minority» (XVIII-XIX centuries)].* Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov (kerivnyk avt. kol.), L. I. Kormych (red.), M. A. Polovyi (vidp. sekr.) [ta in.]; ONLuA, Pivdennoukr. tsentr hender. problem. Odesa, 2009. Vyp. 36. S. 335-344. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/154>
23. Sokolovskiy V. I. *Znachennia odeskoho porto-franko dlia rozvytku mista [Importance of Odesa porto-franco for the development of the city].* Istoriiia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy. Vyp. 43. URL: <http://politics.elib.org.ua/pages-5707.html>
24. Honcharuk T. H. *Odeske porto-franko. Istoriiia. 1819-1859 rr. [Odesa porto-franco. History. 1819-1859]: Monografiia.* Odesa : Astroprynt, 2005. 312 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Костик Євгеній Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: klio79@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>

Удовик Володимир Миколайович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, директор Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, м. Київ, Україна.
e-mail: udovik@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7749-8095>

DATE ABOUT THE AUTHORS

Kostyk Yevhenii, Ph.D. in History, Associate Professor at the Chair of Economics,
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>

Udovik Volodymyr, Ph.D. in History, Senior Researcher, Director of the Presidential Fond of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
e-mail: udovik@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7749-8095>

ІНТЕГРУВАННЯ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ У ФІНАНСОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Кужелєв М. О.

Предметом дослідження є теоретичні підходи щодо формування та розвитку ринку криптовалют та його інтеграції у національну фінансову систему.

Мета статті – на основі системного підходу визначити теоретичні основи функціонування ринку криптовалют та дослідити можливості його інтегрування у фінансову систему України.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано методи наукової абстракції, аналізу та синтезу, узагальнення, системний підхід.

Результати статті. У статті розглянуто теоретичні аспекти економічної категорії «криптовалюта». Здійснено ретроспективний аналіз дослідження криптографічних грошей. Досліджено найбільші за обсягом капіталізації криптовалют й зроблено висновок, що лідером за ціною та рівнем капіталізації серед існуючих криптовалют залишається Bitcoin. Розглянуто стан запровадження та розвитку ринку криптовалют в Україні. Зокрема, представлено у статті компанії України, які пропонують купівлю своїх товарів та послуг за криптовалютою. Окреслено перспективи використання криптовалют у фінансовій системі України.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі упорядкування нормативно-правової бази, що регламентує обіг віртуальних активів та електронних грошей.

Висновки. В сучасних умовах цифрових трансформацій особливого значення набувають віртуальні активи. Серед них ключова роль належить криптовалюті як інноваційному інструменту фінансової системи країни. В Україні вбачається значний потенціал щодо розвитку ринку криптовалют. Наразі питання щодо впровадження, повного правового та інституційного забезпечення обігу криптовалют є відкритим й актуальним, але має певні гальмування, які зумовлені об'єктивним чинником — війною в країні.

Ключові слова: криптовалюта, фінансова система, платіжна система, фінансовий ринок, віртуальні активи, блокчейн.

INTEGRATION OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET IN THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE: THEORETICAL ASPECTS

Kuzheliev Mykhailo

The subject of the research is theoretical approaches to the formation and development of the cryptocurrency market and its integration into the national financial system.

The purpose of the article is to determine the theoretical foundations of the functioning of the cryptocurrency market based on a systemic approach and to explore the possibilities of its integration into the financial system of Ukraine.

Method or methodology of research. The article uses the methods of scientific abstraction, analysis and synthesis, generalization, systematic approach.

Results of the article. The article examines the theoretical aspects of the economic category «cryptocurrency». A retrospective analysis of cryptographic money research was carried out. The largest cryptocurrencies by capitalization were studied and it was concluded that Bitcoin remains the leader in terms of price and level of capitalization among existing cryptocurrencies. The state of introduction and development of the cryptocurrency market in Ukraine is considered. In particular, the article presents Ukrainian companies that offer the purchase of their goods and services for cryptocurrency. The prospects for the use of cryptocurrencies in the financial system of Ukraine are outlined.

Field of application of results. The results of the research can be used in the process of streamlining the legal framework regulating the circulation of virtual assets and electronic money.

Conclusions. A significant potential for the development of the cryptocurrency market is seen in Ukraine. Currently, the issue of implementation, full legal and institutional support for the circulation of cryptocurrencies is open and relevant, but has certain inhibitions, which are caused by an objective factor – the war in the country.

Key words: cryptocurrency, financial system, payment system, financial market, virtual assets, blockchain.

JEL Classifications: D53, E44, G15

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах розвитку економічних систем невід'ємною складовою світової фінансової системи стають ІТ-технології та їх продукти. Саме завдяки розвитку блокчейн з'явилися сучасні криптовалюти та сформувався ринок для їхньої купівлі-продажу. Можна констатувати, що після 2009 року світова фінансова система зазнала істотних змін і трансформацій. Саме криптовалюти стали інструментом сучасного інвестування, який базується на технології блокчейн. А враховуючи зростання курсу за період 2014–2023 рр. з 465 доларів США до 20 000 доларів США [1], багато інвесторів та інших фінансових агентів зацікавлені в криптовалютах як у високоприбутковому активі. Ця різка зміна курсів криптовалют за короткий час та відповідний рівень волатильності докорінно зміни традиційні теорії інвестування. Так, з одного боку є високий ризик фінансової бульбашки, але з іншого боку, криптовалютні активи продовжують набувати своєї вартості та ціни поза спекулятивних операцій на відкритому ринку.

Одночасно державні регулятори намагаються вводити обмеження на використання криптовалют як засобу платежу та певним чином регламентувати цей ринок. Тому існує об'єктивна необхідність у

теоретичному обґрунтуванні впливу фундаментальних економічних показників на ціни та волатильність ринку криптовалют, а також визначення місця ринку криптовалют у фінансовій системі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує доволі багато досліджень щодо трендів фундаментальних макроекономічних показників, прогнозуванні валютних курсів, визначенні реальних цін на криптовалюту та інших економетричних проблемах. Перша група дослідників – Д. Фатацціні, А. Сільва, Н. Маганіні, Е. Алмейда, Д. Гарсія, К. Тессон, Г. Хантер, П. Таска дослідили особливості технології блокчейн як основи рівня курсу біткойна. Другу групу досліджень присвячено визначенню макроекономічної основи формування цін та волатильності фінансових активів. Дослідження Т. Чудрі, П. Григорук, І. Канділов, Дж. Б. Мей, Ф. Моріна, Д. Сереніс та Е. Сіміці визначають фундаментальні економічні показники як основу для формування довгострокових цін на інвестиційні фінансові активи (ВВП, рівні імпорту та експорту, індекс споживчих цін, рівень державних витрат). Третя група досліджень вивчає основні тенденції фондового ринку та динаміку валютних курсів. Так П. Агіон, О. Барановський та М. Омане-Аджепонг виявляють і статистично доводять наявність трендів на суміжних ринках через вплив фундаментальних економічних факторів. Однак всі ці дослідження вимагають практичної адаптації для визначення співвідношення криптовалютних активів і прогнозування цін.

Мета дослідження – на основі системного підходу визначити теоретичні основи функціонування ринку криптовалют та дослідити можливості його інтегрування у фінансову систему України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку слід дослідити основні підходи до визначення економічної категорії «криптовалюта». Криптовалюта є різновидом квазігрошей та отримала свою назву завдяки криптографічному методу, на якому базується створення та впровадження цифрової валюти [2]. Існує велика кількість визначень та підходів до тлумачення дефініції «криптовалюта», що зумовлено різним баченням самої сутності та функцій криптогрошей (таблиця 1).

Таблиця 1. Підходи до визначення дефініції «криптовалюта»

Визначення поняття	Автор (джерело)
Криптовалюта – цифрова валюта, яка використовує криптографію для забезпечення безпеки та перевірки транзакцій у своїй мережі. На відміну від традиційних фіатних валют, криптовалюта не вимагає від центрального банку чи будь-якого іншого централізованого органу влади забезпечення безпеки або підтримки контролю над грошовою масою.	Офіційний сайт Bitcoin
Криптовалюта – засіб розрахунків, який не має матеріальної форми, а існує у вигляді програмного коду, із застосуванням криптографічних методів захисту, випуск та облік якого найчастіше є децентралізованим та відомим учасникам розрахунків; а також системою платежів, яку утворюють одиниця розрахунку та операції з нею.	В. Сословський, І. Косовський
Криптовалюта – це стабільний універсальний інструмент глобальних фінансових платежів і водночас фінансовий інструмент з високою капіталізацією, що є конкурентною формою міжнародного переливу капіталу.	Т. Желюк, О. Бречко
Криптовалюта – фідучіарна цифрова валюта, валютний курс якої встановлюється на підставі режиму вільного плавання як результат попиту і пропозиції на валютному ринку з повною відсутністю контролю з боку Центробанків.	Е. Молчанова, Ю. Солодковський
Криптовалюта – це децентралізований вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку. Криптовалюта для цілей правового регулювання вважається фінансовим активом.	Офіційний сайт Верховної Ради України

Джерело: сформовано автором на підставі [3–7]

Тобто, з огляду на вищезазначене, криптовалюту можна визначити як швидкий та доволі надійний фінансовий актив – цифровий засіб обміну та здійснення розрахункових операцій, заснований на поєднанні окремих елементів грошової системи та певних принципів криптографії. Метою криптовалюти є передусім створення нової децентралізованої системи, яка не залежить від держави, на базі розподіленої комп'ютерної мережі.

Вперше концепція криптовалюти була реалізована Сатоші Накамото у 2008 році шляхом запровадження на ринку нового фінансового активу – першої криптовалюти (біткойна). Основна ідея біткойна полягала у створенні валюти, яка буде працювати прозоро, вільно поширюватиметься та не знецінюватиметься. Для роботи системи не потрібно створювати централізовані сховища даних. Біткойн публічний і водночас анонімний. Усі угоди між користувачами не вимагають посередництва, транзакції незворотні [8, с.302].

Але, ще до появи на ринку біткойна було проведено цілу низку наукових досліджень криптографічних грошей, які й було згодом покладено в основу створення першої криптовалюти (таблиця 2).

Про актуальність та популярність нового типу фінансових активів свідчить той факт, що вже станом на кінець 2022 року кількість існуючих криптовалют нараховує більше 10 000 найменувань [10], які обертаються на ринку віртуальних грошей.

Таблиця 2. Ретроспективний аналіз дослідження криптографічних грошей

Науковий діяч, рік дослідження	Результати дослідження
Девід Чаум 1983 р.	Намагався розробити систему, яка б давала можливість поєднувати анонімність платежів із прозорістю для всіх учасників ринку.
Девід Чаум 1995 р.	Розробив систему «Digicash», яка дозволяла робити електронні платежі так само, як за оплати готівковими коштами без посередників.
Адам Бек 1997 р.	Винайшов прообраз механізму створення криптовалюти.
Нік Сабо 1998 – 2005 рр.	Працював над грошовою системою «Bit Gold», у якій від учасника вимагалось вирішити криптографічні рівня, і ті, хто з цим впоралися, отримували винагороду.
Вей Дай 1998 р.	Запропонував концепцію криптовалюти «B-money», але не довів ідею до практичної реалізації.

Джерело: сформовано автором на підставі [9]

У таблиці 3 представлено найбільші за обсягом капіталізації криптовалюти.

Таблиця 3. Найбільші за обсягом капіталізації криптовалюти (станом на 15.10.2022 р.)

№	Найменування криптовалюти	Поточна капіталізація (дол. США)	Курс (дол. США за віртуальну монету)
1.	Bitcoin	\$367,239,868,046	\$19,136.32
2.	Ethereum	\$158,223,154,016	\$1,286.50
3.	Tether	\$68,437,147,553	\$1
4.	USD Coin	\$2,748,016,385	\$1
5.	BNB	\$43,739,878,581	\$271.13
6.	Ripple	\$24,301,278,838	\$0.4876
7.	Binance USD	\$21,632,251,803	\$0.9999
8.	Cardano	\$12,609,676,453	\$0.3669
9.	Solana	\$10,718,570,816	\$29.93
10.	Dogecoin	\$7,864,950,120	\$0.05919

Джерело: сформовано автором на підставі [10]

Тобто, лідером за ціною та рівнем капіталізації серед існуючих криптовалют залишається Bitcoin, але й потенціал інших криптовалют у сукупності формує доволі рушійну силу впливу на фінансові ринки окремих країн та регіонів.

Передача криптовалют здійснюється за технологією блокчейн, згідно з якою кожна транзакція повинна бути підтверджена як мінімум п'ятьма іншими клієнтами системи. Таке підтвердження відбувається за невелику плату. Через блокчейн можна відслідкувати всі транзакції будь-якого гаманця з іншими, тобто відслідкувати рух грошей. Однак відслідкувати зв'язок власника з гаманцем досить складно, що й сприяє підвищеній анонімності криптовалют. Така технологія забезпечує, крім того, повну децентралізацію зберігання даних, адже спільна база даних транзакцій використовується для всіх вузлів системи. Це дозволяє забезпечити високий захист інформації від зовнішніх впливів і певних форс-мажорних обставин [8, с. 303; 11].

Вплив криптовалют на традиційні валюти окремих країн пов'язаний з дискусіями щодо їхнього статусу в сучасній фінансовій системі та факту, що уряди та центральні банки не здатні повністю регламентувати та контролювати ринок криптовалют, а, отже, не можуть використовувати їх у своїх політичних та економічних цілях. З іншого боку й ринок криптовалют не має прямого впливу на національні валютні ринки, а лише обертається у «паралельному світі». Тобто поки що немає загроз з його боку фінансовим системам країн, а кризи та суттєві коливання курсів криптовалют не впливають на макроекономічні показники розвитку світової економіки або коливання валютних курсів [12–15].

Однак, досліджуючи вплив криптовалют на банківський сектор та приватні компанії, можна констатувати той факт, що вони вже почали функціонувати на ринку як альтернативні грошові системи. Особливо це проявляється коли мова йде про електронні розрахунки, тобто криптовалюти починають виконувати функцію засобу платежу, а це вже безпосередньо впливає на грошову масу та її агрегати.

Для України криптовалюта також стала інноваційним продуктом, який набув певного значення та посприяв значному розвитку цифрової економіки. Саме громадяни України займають домінуючі позиції серед учасників світового ринку криптовалют. За експертними оцінками 5,5 мільйонів українців (12,7 % від всієї кількості населення) мають досвід володіння та користування криптовалютами [16], а сотні державних службовців та депутатів різного рівня зазначили наявність криптоактивів у своїх деклараціях. Крім того, згідно з рейтингом блокчейн-компаній Chainalysis у 2022 Україна посіла третє місце по використанню криптовалют серед 146 країн світу [17]. Станом на 31.12.2022 більше 50-ти українських компаній пропонують купівлю своїх товарів та послуг за криптовалюту (таблиця 4).

Таблиця 4. Компанії в Україні, які пропонують купівлю своїх товарів та послуг за криптовалюту

№	Компанії, які пропонують купівлю своїх товарів та послуг за криптовалюту
1.	Доставка квітів «UFL»
2.	Заклад громадського харчування «Mister Cat»
3.	Мережа АЗС WOG
4.	Мережа електротехніки «Техноїжак»
5.	Техніка для майнінгу «Hotmine»
6.	Торгова мережа «Фокстрот»
7.	Торговельна мережа супермаркетів «Varus»
8.	Туристична компанія «Farvater»
9.	Хостинг-провайдер «SIM-Networks»
10.	Юридична фірма «Juscutum»

Джерело: сформовано автором на підставі [16; 18]

Однією з важливих подій для фінансової системи України стало прийняття Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX [19]. Даний закон визначає правовий статус та право власності на віртуальні активи, а також затверджує заходи фінансового моніторингу за ними. Згідно з цим законом за регулювання даного ринку відповідає Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, яка буде займатися видачою ліцензій криптоагентам, визначенням порядку обігу віртуальних активів та реалізацією державної політики в цій галузі [19].

Незважаючи на війну в Україні, у вересні 2022 року відбувся запуск першої емітованої в Україні криптовалютою платіжної картки Weld (емітенти – Unex Bank, Mastercard та Weld Money), яка дозволяє здійснювати безготівкові розрахунки криптовалютою за товари та послуги [20].

Криптовалютні надходження відіграють важливу роль й у період війни. Згідно даних Forbes, від початку активної фази бойових дій та станом на 16 травня 2022 року Україна отримала понад 120 мільйонів доларів США у вигляді криптовалютних добровільних внесків [16].

За оцінками експертів потенційними перспективами використання криптовалют у фінансовій системі України можуть бути [14; 21]:

- відкриття компаніями банківських рахунків для зберігання віртуальних активів;
- можливість трансформації українських крипто-бірж KUNA і QMALL у національну;
- створення на правовій основі українського токена, який потенційно можна інтегрувати у застосунок «ДІЯ»;
- проведення юридичних консультацій для юридичних та фізичних осіб щодо можливостей використання та особливостей оподаткування віртуальних активів;
- створення ІТ-школи для вивчення технічного складника криптовалют.

Висновки. Таким чином, з розвитком діджиталізації та економічних трансформацій відбуваються значні зміни й у фінансовій системі країни, що вимагає від усіх її учасників адаптивності. Особливо це стосується змін у сфері розрахунків та платежів, адже вона безпосередньо пов'язана з розвитком економіки та добробуту населення. Перспективи використання криптовалют в зумовлені тим, що споживач потребує оперативності, безпеки розрахунків, захищеності, незалежності цінності грошової одиниці від непередбачуваних зовнішніх факторів тощо.

Обіг криптовалют України за доволі короткий час пройшов шлях легалізації та певної правової та інституційної регламентації. Практика розвитку ринку криптовалют в Україні має високий потенціал розвитку і в майбутньому зможе відіграти вагомий роль в економічному відновленні країни після перемоги. Проте слід розуміти, що створення національної криптовалютою системи та її інтеграція у фінансову систему держави має супроводжуватися як проведенням фундаментальних наукових досліджень, так й системним вдосконаленням інформаційних технологій та покращенням ринкової інфраструктури обігу криптовалют, що в умовах активної війни здійснювати досить складно і, можливо, не на часі.

Список використаних джерел

1. Мінфін. Криптовалюта. Каталог криптобірж. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/crypto/bitcoin/>
2. Лук'янов В.С. Зародження ринку криптовалют в інформаційно-мережевій парадигмі. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 8. С. 436–441.
3. Офіційний сайт Bitcoin. URL: <https://www.bitcoin.com/info/bitcoinglossary>
4. Сословський В.Г., Косовський І. О. Ринок криптовалют як система. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2016. № 2(21). С. 236–246.
5. Желюк Т., Бречко О. Використання криптовалюти на ринку платежів: нові можливості для національних економік. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. №3. С. 50–60
6. Молчанова Е., Солодковський Ю. Глобальна сервісна природа сучасних крипто-валют. Міжнародна економічна політика. 2014. № 1. С. 60–79.
7. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://www.rada.gov.ua/>
8. Рафальська А.М., Букіна В.О. Перспективи розвитку криптовалют в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №5. С.301–305.

9. Jones E. A Brief History of Cryptocurrency. CryptoVantage. URL: <https://www.cryptovantage.com/guides/a-brief-history-of-cryptocurrency/>
10. Top 50 Cryptocurrency Prices, Coin Market Cap, Price Charts And Historical Data. Crypto.com. URL: <https://crypto.com/price>
11. Кузельєв М. Інноваційні методи кредитування корпоративного сектору економіки в умовах динамічного зовнішнього середовища. Проблеми та перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва. 2013. №8. С. 231–235.
12. Онишко С. В. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів : монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. 452 с.
13. Kuzheliev M. Financial resources of public sector of economy in ensuring realization of financial policy of the country. Association agreement: driving integrational changes : collective monograph / edited by R. Iserman, M. Dei, O. Rudenko, Y. Tsekhmister, V. Lunov. Accent Graphics Communications Chicago, Illinois, USA, 2019. P. 374–385.
14. Baranovskyi O., Kuzheliev M., Zherlitsyn D., Serdyukov K., Sokyrko O. Cryptocurrency market trends and fundamental economic indicators: correlation and regression analysis. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. 2021. № 3(38). P. 249–261.
15. Кузельєв М. О., Головенко І. П. Розвиток інфраструктури ринку цінних паперів: сутність та елементи. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2016. № 2. С. 145–156.
16. Forbes.ua | Бізнес, мільяртери, новини, фінанси, інвестиції, компанії. URL: <https://forbes.ua/>
17. The 2022 Global Crypto Adoption Index. Chainalysis. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2022-global-crypto-adoption-index/#top-20>
18. Писарев О. Що в Україні можна купити за криптовалюту: розповідаємо все про цей сервіс. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/minfin-pereviriv-scho-v-ukrayini-mozhna-kupiti-za-kriptovalyutu/>
19. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
20. Жарикова А. В Україні з'явилась перша криптовалютна платіжна картка. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/22/691741/>
21. Мандич О., Микитась А., Дуюнова Т., Глуценко С. Фінансово-правові аспекти розвитку ринку криптовалют в Україні. Modeling the development of the economic systems. 2022. №2. С. 62–66.

References

1. Minfin. Kryptovalyuta. Kataloh kryptobirzh. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/crypto/bitcoin/>
2. Luk'yanov V.S. (2014) Zarodzhennya rynku kryptovalyut v informatsiyno-merezheviy paradyhmi [The emergence of the cryptocurrency market in the information and network paradigm]. Aktual'ni problemy ekonomiky. № 8. S. 436–441.
3. Ofitsiynyy sayt Bitcoin. URL: <https://www.bitcoin.com/info/bitcoinglossary>
4. Soslovs'kyy V.H., Kosovs'kyy I. O. (2016) Rynok kryptovalyut yak systema [Cryptocurrency market as a system]. Financial and credit activity: problems of theory and practice. № 2(21). S. 236–246.
5. Zhelyuk T., Brechko O. (2016) Vykorystannya kryptovalyuty na rynku platezhiv: novi mozhlivosti dlya natsional'nykh ekonomik [Use of cryptocurrency in the payments market: new opportunities for national economies]. Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu. №3. S. 50–60
6. Molchanova E., Solodkovs'kyy YU. (2014) Hlobal'na servisna pryroda suchasnykh krypto-valyut [Global service nature of modern crypto-currencies]. Mizhnarodna ekonomichna polityka № 1. S. 60–79.
7. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiynyy veb-portal. URL: <https://www.rada.gov.ua/>
8. Rafal's'ka A.M., Bukina V.O. (2022) Perspektyvy rozvytku kryptovalyut v Ukraini [Prospects for the development of cryptocurrencies in Ukraine]. Analichno-porivnyal'ne pravoznavstvo. №5. S.301–305.
9. Jones E. A Brief History of Cryptocurrency. CryptoVantage. URL: <https://www.cryptovantage.com/guides/a-brief-history-of-cryptocurrency/>
10. Top 50 Cryptocurrency Prices, Coin Market Cap, Price Charts And Historical Data. Crypto.com. URL: <https://crypto.com/price>
11. Kuzheliev M. (2013) Innovatsiyni metody kredytuvannya korporativnoho sektoru ekonomiky v umovakh dynamichnoho zovnishn'oho seredovyshcha [Innovative methods of lending to the corporate sector of the economy in the conditions of a dynamic external environment]. Problemy ta perspektyvy rozvytku spivrobitnytstva mizh krayinamy Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy v ramkakh Chornomors'koho ekonomichnoho spivrobitnytstva. №8. S. 231–235.
12. Onyshko S. V. (2016) Rehulyatyvnyy potentsial finansovoho rynku v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [Regulatory potential of the financial market in the conditions of global challenges] : monohrafiya / za zah. red. d.e.n., profesora S. V. Onyshko. Irpin': Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu DPS Ukrainy, 452 s.
13. Kuzheliev M. (2019) Financial resources of public sector of economy in ensuring realization of financial policy of the country. Association agreement: driving integrational changes : collective monograph / edited by R. Iserman, M. Dei, O. Rudenko, Y. Tsekhmister, V. Lunov. Accent Graphics Communications Chicago, Illinois, USA, P. 374–385.
14. Baranovskyi O., Kuzheliev M., Zherlitsyn D., Serdyukov K., Sokyrko O. (2021) Cryptocurrency market trends and fundamental economic indicators: correlation and regression analysis. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. № 3(38). P. 249–261.

15. Kuzheliev M. O., Holovenko I. P. (2016) Rozvytok infrastruktury rynku tsinnykh paperiv: sutnist' ta elementy [Development of the securities market infrastructure: essence and elements]. Zbirnyk naukovykh prats' Universytetu derzhavnoyi fiskal'noyi sluzhby Ukrainy. № 2. S. 145–156.
16. Forbes.ua | Biznes, mil'yardery, novyny, finansy, investytsiyi, kompaniyi. URL: <https://forbes.ua/>
17. The 2022 Global Crypto Adoption Index. Chainalysis. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2022-global-crypto-adoption-index/#top-20>
18. Pysaryev O. Shcho v Ukraini mozhna kupyty za kryptovalyutu: rozpovidayemo vse pro tsey servis. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/minfin-pereviriv-scho-v-ukrayini-mozhna-kupiti-za-kryptovalyutu/>
19. Pro virtual'ni aktyvy : Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
20. Zharykova A. V Ukraini z'yavylas' persha kryptovalyutna platizhna kartka. Ekonomichna pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/09/22/691741/>
21. Mandych O., Mykytas' A., Duyunova T., Hlushchenko S. (2022) Finansovo-pravovi aspekty rozvytku rynku kryptovalyuty v Ukraini [Financial and legal aspects of the development of the cryptocurrency market in Ukraine]. Modeling the development of the economic systems. №2. S. 62–66.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Кужелєв Михайло Олександрович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
 вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04070, Україна
 e-mail: m.kuzheliev@ukma.edu.ua
 ORCID ID: 0000-0002-7895-7879
 Researcher ID: G-6791-2019

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kuzheliev Mykhailo, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, National University of «Kyiv-Mohyla Academy»
 2, Skovorody st, Kyiv, 04070, Ukraine
 e-mail: m.kuzheliev@ukma.edu.ua

УДК 336.142

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-142-147>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Тітарчук М. І.

Актуальність теми дослідження. Обґрунтованість бюджетної політики є вагомим передумовою забезпечення соціально-економічного розвитку країни. В сучасних умовах, доцільним є посилення адаптивності бюджетної політики до соціально-економічних процесів. Вагомими постають завдання щодо підвищення якісного рівня бюджетного механізму.

Постановка проблеми. Бюджетна політика має відповідати як тактичним завданням, так і довгостроковим перспективам соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика теоретичних засад формування бюджетної політики доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, І. Чугунова, Т. Канєвої, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон, М. Пасічного, В. Федосова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У сучасних економічних умовах важливим є використання бюджетної політики як дієвого інструменту впливу на соціально-економічні процеси держави. Активізація можливостей бюджетної політики у системі державного регулювання потребує більш раціонального використання її регуляторного потенціалу.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць; обґрунтувати теоретичні засади бюджетної політики; здійснити аналіз та оцінку доходів та видатків Державного бюджету України. Метою дослідження є розкриття теоретичних засад формування бюджетної політики.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Обґрунтовано теоретичні засади бюджетної політики. Здійснено аналіз та оцінку доходів та видатків Державного бюджету України. Розкрито теоретичні засади формування бюджетної політики.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації бюджетної політики.

Висновки відповідно до статті. Бюджетна політика є вагомим інструментом управління економічними процесами. Вона відіграє вагомую роль у посиленні концентрації бюджетних коштів на найважливіших напрямках соціально-економічного розвитку країни, удосконаленні галузевої та територіальної структури економіки, прискоренні інтенсифікації виробництва відповідно до рівня розвитку суспільства.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджет, Державний бюджет України, бюджетне регулювання, бюджетний механізм.

THEORETICAL BASIS OF BUDGET POLICY FORMATION

Titarchuk Mykhailo

Relevance of the research topic. The soundness of the budget policy is an important prerequisite for ensuring the socio-economic development of the country. In modern conditions, it is expedient to strengthen the adaptability of budget policy to socio-economic processes. The task of increasing the quality level of the budget mechanism has become important.

Formulation of the problem. The budget policy should correspond to both tactical tasks and long-term prospects of the country's socio-economic development.

Analysis of recent research and publications. The problem of the theoretical foundations of budget policy formation is quite widespread in scientific research. These are the works of famous domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, I. Chugunov, T. Kaneva, L. Lysiak, I. Lukyanenko, A. Mazaraki, V. Makogon, M. Pasichno, V. Fedosov and others

Highlighting unexplored parts of the general problem. In modern economic conditions, it is important to use budget policy as an effective tool for influencing the socio-economic processes of the state. Activation of budget policy possibilities in the system of state regulation requires a more rational use of its regulatory potential.

Setting the task, the goal of the research. The tasks of the research are: to reveal the role of budget policy in regulating the socio-economic development of administrative-territorial units; justify the theoretical foundations of budget policy; to carry out an analysis and assessment of revenues and expenditures of the State Budget of Ukraine. The purpose of the study is to reveal the theoretical foundations of budget policy formation.

Method or methodology of research. The article uses a set of scientific research methods: system approach, statistical analysis, structuring, synthesis, etc.

Presentation of the main material (results of work). The role of budget policy in regulating the socio-economic development of administrative-territorial units is revealed. The theoretical foundations of budget policy are substantiated. An analysis and assessment of revenues and expenditures of the State Budget of Ukraine was carried out. The theoretical foundations of budget policy formation are revealed.

Field of application of results. The results of the study can be used in the process of formation and implementation of budget policy.

Conclusions according to the article. Budgetary policy is actively used by the state to manage economic processes. It plays an important role in increasing the concentration of funds in the most important areas of socio-economic development of the country, improving the sectoral and territorial structure of the economy, accelerating the intensification of production in accordance with the level of development of society.

Keywords: budgetary policy, budget, State Budget of Ukraine, budgetary regulation, budgetary mechanism.

JEL Classification: G18, H60.

Актуальність теми дослідження. Провідну роль у формуванні та розвитку економічної структури суспільства відіграє бюджетна політика. В умовах воєнного стану бюджетна політика держави має задіяти регуляторні механізми. Структурні зміни концентрують увагу на способах удосконалення бюджетної політики, яка має будуватися залежно від проблем і перспектив розвитку життєдіяльності суспільства. Забезпечення економічного зростання передбачає удосконалення бюджетної системи шляхом послідовного проведення науково-обґрунтованої бюджетної політики, підвищення ефективності механізму управління бюджетним процесом. У зв'язку з цим дослідження теоретичних засад формування бюджетної політики набули особливої актуальності.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених з питань формування бюджетної політики можна назвати праці Дж. Кейнса [1], П. Самуельсона [2], Т. Каневої [3, 15, 16], Л. Лисяк [4, 5], І. Лук'яненко [6, 7], А. Мазаракі [8], В. Макогон [9, 10, 19, 20], М. Пасічного [3, 11, 15, 16], В. Федосова [12], І. Чугунова [3, 10, 13-20] та інших. В наукових дослідженнях вчених та практиків при розкритті особливостей формування та реалізації бюджетної політики увага зосереджується переважно на окремих її складових. Аналіз визначень дефініції «бюджетна політика» свідчить про те, що вона розглядається як: «система дій, сукупність цілей, рішень, заходів держави щодо розвитку бюджетних відносин» [9]; «складова суспільно-економічних відносин, яка полягає у сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів економічних, правових, політичних, інституційних компонентів бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у процесі формування бюджету й використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей і основних завдань розвитку суспільства» [4]; «фінансові відносини у перерозподілі валового внутрішнього продукту з метою досягнення визначених

суспільством цілей»[12]. Визначається, що «бюджетна політика, яка реалізується через систему бюджетних механізмів, повинна забезпечувати бюджетну рівновагу та ефективний вплив на соціально-економічні процеси. Механізм формування обсягу та структури доходів і видатків бюджету є важливою складовою бюджетного регулювання задля забезпечення всебічного розвитку суспільства» [15].

Метою дослідження є розкриття теоретичних засад формування бюджетної політики.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити роль бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць; обґрунтувати теоретичні засади бюджетної політики; здійснити аналіз та оцінку доходів та видатків Державного бюджету України.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод, методи статистичного аналізу, структурування, синтезу при обґрунтуванні теоретичних засад формування бюджетної політики.

Результати дослідження. На сучасному етапі розвитку фінансів вагомим значення набувають теоретико-методологічні засади формування і реалізації бюджетної політики, які базуються на системному підході та поглибленні теоретичних надбань вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл. Методологічною основою дослідження бюджетної політики є теорія державних фінансів. З цієї позиції бюджетна політика має будуватися на основі науково обґрунтованої концепції розвитку бюджетних відносин у складі фінансової політики, спрямованої на фінансове регулювання економічних і соціальних процесів з метою гармонійного розвитку суспільства. У теоретичному аспекті бюджетна політика формує методологічні принципи, форми й методи упорядкування та удосконалення бюджетних відносин і бюджету. В умовах поглиблення глобалізаційних процесів необхідне переосмислення сутності бюджетної політики у процесі регулювання економіки, підвищення теоретико-методологічного рівня бюджетної політики, розробка нової парадигми системи бюджетного регулювання.

Реалізація бюджетної політики має спиратися на науково обґрунтовані положення та результати проведених досліджень з питань ефективності бюджетних відносин, що безперечно посилить збалансованість державних фінансів та створить необхідні умови для підвищення рівня керованості економічними процесами. Бюджетна політика повинна створювати сприятливі умови для задоволення потреб та розв'язання тих проблем суспільства, які не у повній мірі вирішує ринковий механізм саморегулювання. Важливо відмітити, що задоволення потреб суспільства супроводжується постійним ускладненням взаємодії суб'єктів економіки, суспільства, державних органів влади; суспільні проблеми охоплюють економічну, соціальну, політичну сфери. У цьому контексті необхідною є адекватність впливу бюджетної політики на потреби та інтереси суспільства, їх узгодження з метою стабільного економічного зростання і розвитку.

Бюджетна політика є одним з основних засобів визначення напрямів впливу органів державного управління на досягнення збалансованого розвитку суспільства. При цьому вагомим значення набувають методи забезпечення належної взаємодії суб'єктів економіки у процесі реалізації поставлених цілей та завдань, бюджетні відносини набувають ознак суспільних відносин, бюджетна політика – суспільно-економічного характеру.

Сутність бюджетної політики найбільш повно розкривається у її взаємопов'язаних функціях: регуляторній; стабілізуючій; розподільчій. Регуляторна функція полягає у впливі на структуру виробленого продукту та факторів виробництва, залучених до процесу його створення. За допомогою стабілізуючої функції забезпечується ефективне використання факторів виробництва, стабільного рівня цін, рівноваги платіжного балансу, високих і рівномірних темпів економічного зростання. За допомогою розподільчої функції здійснюється перерозподіл створеного валового внутрішнього продукту. Доцільно відмітити, що регуляторна функція впливає на параметри інших функцій, здійснюючи регулювання з метою стабілізації соціально-економічних процесів шляхом створення умов для розв'язання проблем суспільства, нейтралізації негативних суспільних явищ.

Формування методологічних засад бюджетної політики пов'язано з урахуванням її структури, яка включає бюджетне прогнозування та планування, організацію бюджетного процесу, бюджетне регулювання, бюджетний контроль, політику у сфері державних доходів, державних видатків, державного боргу, міжбюджетних відносин. Бюджетне регулювання, як інструмент впливу бюджету на економічне зростання, є невід'ємною складовою бюджетної політики.

Система бюджетного регулювання як одна з основних складових системи державного регулювання економіки може бути теоретично відтворена структурно-функціональною моделлю, яка ґрунтується на інтеграції державного регулювання дохідної і видаткової частин бюджету, міжбюджетних відносин, дефіциту (профіциту) бюджету, державного боргу з урахуванням динаміки економічних процесів та зовнішньоекономічного середовища. Застосування даної структурно-функціональної моделі дозволяє визначити рівень збалансованості бюджетної системи як вагової складової державного регулювання економіки та підвищити якість процесу бюджетного регулювання [13].

Функціональне призначення бюджетної політики є результатом еволюції ролі та значення функцій держави в суспільно-економічному розвитку. Залежно від параметрів реальної економіки та інших сфер суспільства мають коригуватися чи змінюватися цілі й завдання бюджетної політики, механізми, інструменти і важелі для їх досягнення з метою ефективного впливу на соціально-економічні процеси. Разом з цим, в системі державного регулювання економіки використовуються як окремі інструменти та важелі бюджетної політики, так і їх поєднання. Залежно від визначених у країні пріоритетів спрямованість заходів у сфері управління бюджетним процесом потребує формування та реалізації відповідної бюджетної політики. На

основі узагальнення різних підходів виділяють такі види бюджетної політики: залежно від характеру впливу на економічне зростання (перерозподільна, відтворювальна, створювальна), тривалості у часі бюджетного регулювання (тактична, стратегічна), цільової спрямованості (дохідна, видаткова, змішана), впливу на об'єкти регулювання (стимулювальна, обмежувальна), рівня регулювання (загальнодержавна, регіональна), своєчасності впливу на об'єкт регулювання (превентивна, ситуативна).

Формування й реалізація відповідної бюджетної політики та особливостей розвитку й співвідношення її складових елементів у системі державного регулювання залежить від особливостей цілей і завдань розвитку країни. Зокрема, за 2000-2021 рр. доходи Державного бюджету України становили 406109,54 млн. грн (22,98 % до ВВП) у тому числі за 2000-2006 рр. – 69384,37 млн.грн. (20,71 % до ВВП); за 2007-2013 рр. – 263982,20 млн.грн. (22,63 % до ВВП); за 2014-2021 рр. – 825105,48 млн.грн. (25,28 % до ВВП), видатки – 453234,12 (25,17 % до ВВП) у тому числі за 2000-2006 рр. – 72280,47 (21,38 % до ВВП); 2007-2013 рр. – 299195,34 млн.грн. (25,51 % до ВВП); за 2014-2021 рр. – 921352,50 млн.грн. (28,19 % до ВВП) (табл. 1).

Таблиця 1. Доходи та видатки Державного бюджету України, %

	Доходи		Видатки		Кредитування	
	за період з початку року, млн грн	у % до ВВП	за період з початку року, млн грн	у % до ВВП	за період з початку року, млн грн	у % до ВВП
2000	36 229,9	20,57	35 532,6	20,17	х	х
2001	39 726,5	18,81	40 407,1	19,13	х	х
2002	45 467,6	19,42	44 348,2	18,94	х	х
2003	55 076,9	19,86	56 120,0	20,23	х	х
2004	70 337,8	19,67	79 471,5	22,23	1 082,7	0,30
2005	105 330,2	23,03	112 975,9	24,70	299,9	0,07
2006	133 521,7	23,63	137 108,0	24,27	190,3	0,03
2007	165 939,2	22,09	174 254,3	23,20	1 527,7	0,20
2008	231 722,9	23,39	241 490,1	24,37	2 734,8	0,28
2009	209 700,3	22,14	242 437,2	25,60	2 780,3	0,29
2010	240 615,2	21,47	303 588,7	27,09	1 292,0	0,12
2011	314 616,9	23,32	333 459,5	24,72	4 715,0	0,35
2012	346 054,0	23,72	395 681,5	27,12	3 817,7	0,26
2013	339 226,9	22,28	403 456,1	26,50	477,5	0,03
2014	357 084,2	22,50	430 217,8	27,11	4 919,3	0,31
2015	534 694,8	26,89	576 911,4	29,01	2 950,9	0,15
2016	616 283,2	25,84	684 883,7	28,71	1 661,6	0,07
2017	793 441,9	26,61	839 453,0	28,16	1 870,9	0,06
2018	928 114,9	26,07	985 851,8	27,69	1 514,3	0,04
2019	998 344,9	25,10	1 075 122,1	27,03	4 216,5	0,11
2020	1 076 027,0	25,49	1 288 121,3	30,51	5 516,6	0,13
2021	1 296 852,9	23,75	1 490 258,9	27,30	4 531,4	0,08

Джерело: складено та розраховано за даними Міністерства фінансів України

В останні роки на обсяг фактичних надходжень Державного бюджету України мали суттєвий вплив: надходження податку з доходів фізичних осіб внаслідок зростання середньомісячної заробітної плати; надходження податку на прибуток від підприємств металургійного комплексу за рахунок значного росту світових цін на залізну руду; надходження від податку на додану вартість, що обумовлено позитивною динамікою у роздрібній торгівлі, пожвавленням зовнішньоекономічної діяльності. Збільшення податкових надходжень в першу чергу обумовлено позитивною динамікою у роздрібній торгівлі, пожвавленням зовнішньоекономічної діяльності, ростом світових цін на залізну руду, середньої митної вартості імпортованого природного газу та середньої ціни реалізації газу, а також зростанням середньомісячної заробітної плати.

Бюджетна політика постійно змінюється внаслідок розвитку всіх сфер суспільства, структурних зрушень в економіці, розвитку науково-технічного прогресу. При цьому, бюджетний механізм, як інструмент реалізації бюджетної політики, відображає конкретну спрямованість бюджетних відносин на розв'язання економічних і соціальних завдань. Структура бюджетного механізму залежно від форм прояву бюджетних відносин включає такі ланки: механізм складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету; механізм формування дохідної частини; механізм витрачання бюджетних коштів; механізм розмежування дохідних і видаткових повноважень, бюджетне вирівнювання і систему методів надання фінансової допомоги. Названі ланки бюджетного механізму в свою чергу містять відповідні елементи. Так, механізм формування дохідної частини включає податкові та неподаткові методи формування фінансових ресурсів бюджету; механізм витрачання бюджетних коштів – конкретні види бюджетних витрат; механізм розмежування дохідних і видаткових повноважень, бюджетного вирівнювання і системи методів надання фінансової допомоги – форми надходження коштів у процесі міжбюджетного розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, форми

реалізації повноважень органів влади різних рівнів. Також, у структурі бюджетного механізму виходячи із функціональних особливостей управління бюджетними відносинами виділяють такі елементи: бюджетне планування і прогнозування, бюджетні показники, нормативи, норми, ліміти, резерви, стимули, санкції, система управління бюджетним процесом, система бюджетного контролю та аудиту. Кожний структурний ланцюг і елементу бюджетного механізму притаманні свої функціональні особливості, зумовлені тими завданнями, для вирішення яких вони призначені. Незважаючи на відносну самостійність, елементи і ланки бюджетного механізму функціонують як єдине ціле, і саме взаємозалежна дія всіх структурних ланок і елементів забезпечує злагоджене функціонування бюджетного механізму в цілому.

Необхідне правильне розуміння співвідношення між об'єктивною і суб'єктивною сторонами функціонування бюджету, оскільки об'єктивний характер бюджету, властиві йому функції дозволяють визначити його місце в системі відносин та роль в забезпеченні економічного зростання країни з врахування циклічності соціально-економічних процесів.

Бюджетна політика сучасної держави - складний, багатогранний інструмент регулювання соціально-економічних процесів. Різноманітні напрями використання бюджетних відносин в інтересах розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності дозволяють зазначати про бюджетну політику як про активний інструмент забезпечення економічного зростання. Роль якого зумовлена загальним регулюванням економічних зв'язків, що обумовлює форму використання бюджетних відносин через основний фінансовий документ та розподільчої природи бюджету, що дозволяє використовувати його в якості важливого економічного важеля впливу на суспільне виробництво.

Висновки. Бюджетна політика є вагомим інструментом управління економічними процесами. Вона відіграє вагомий роль у посиленні концентрації бюджетних коштів на найважливіших напрямках соціально-економічного розвитку країни, удосконаленні галузевої та територіальної структури економіки, прискоренні інтенсифікації виробництва відповідно до рівня розвитку суспільства. Обґрунтованість бюджетної політики забезпечується завдяки застосуванню якісних економічних прогнозів і передумов, покладених в основу бюджетного планування. Показник ефективності та результативності використання бюджетних коштів має характеризуватися досягненням економічного і соціального ефекту при мінімальних обсягах використання бюджетних коштів. При цьому оптимізація бюджетних коштів не повинна впливати на якість та рівень надання бюджетної послуги. Витрати бюджету мають бути орієнтовані на створення умов для розвитку та модернізації економіки, ефективності державного управління, реалізації стратегічних цілей забезпечення економічного зростання в країні, що надасть можливість для підвищення рівня і якості життя населення.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
2. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. *Экономика*. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Kaneva T., Chugunov I., Pasichnyi M., Nikitishin A., Husarevych N. (2022). Tax Policy for Economic Recovery and Sustainable Development After COVID-19. *PROBLEMY EKOROZWOJU – PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 17(2). 102-109. DOI: 10.35784/pe.2022.2.11
4. Лисяк Л. В. *Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку*: монографія. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.
5. Лисяк Л. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
6. Лук'яненко І. Г. Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 201–204.
7. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. *Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine*. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 5 (179). С. 295–307.
8. Мазаракі, А., Мельниченко, С., Бовш, Л., Ткачук, Т., Зікій, Н., & Романчук, Л. (2022). Фінансово-інвестиційні предикати безпеки розвитку готельної нерухомості. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(47). 182–196.
9. Макогон В. Д. *Бюджетна стратегія держави: монографія*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. 2018. 364 с.
10. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. *General government revenue in the system of fiscal regulation. Investment Management and Financial Innovations*, Volume 17, 2020, Issue №1, PP. 134-142.
11. Пасічний М. Д. *Фінансова політика держави: монографія*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
12. Fedosov V., Krysovatty A., Oparin V., Yukhymenko P. *Modern Ukrainian Financial Science: Theoretical Paradigm & Practical Concept of Public Finance*. Oklahoma City : Draft2Digital Publishing House. 2020. 447.
13. Чугунов І. Я. *Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія*. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
14. *Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова*. Київ : Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
15. *Budget policy of social development*. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. General editorship Chugunov I. *Scientific Route*. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
16. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. (2021). Fiscal and Monetary Policy of Economic Development. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42–52. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p42.

17. Чугунов І. Я., Нікітішин А. О. Податкова безпека держави. Вісник КНТЕУ. 2019. № 4. С. 31–41.
18. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. Економічний часопис-XXI. 2016. № 3-4(2). С. 66–69.
19. Chugunov I., Makohon V. Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 6. 2020. No.1. pp. 130-135.
20. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Volume 17, Issue №4, pp. 252-261.

References

1. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obshhaya teoriya zanyatosty, procenta y' deneg* [The general theory of employment, interest and money]. (Trans.). Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
2. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka* [Economics]. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
3. Kaneva T., Chugunov I., Pasichnyi M., Nikitishin A., Husarevych N. (2022). Tax Policy for Economic Recovery and Sustainable Development After COVID-19. *PROBLEMY EKOROZWOJU – PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, 17(2). 102-109. DOI: 10.35784/pe.2022.2.11 [in Eng.]
4. Lysiak, L. V. (2015). *Biudzhethna skladova realizatsii dominantnykh napriamiv suspilnoho rozvytku* [The budget component of the implementation of the dominant directions of social development]. Dnipropetrovsk: DDFA. 396 s. [in Ukr.]
5. Lysyak, L. V. (2018). *Biudzhethna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy* [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]. *Modern Economics*, 9. 53–59. [in Ukr.]
6. Lukianenko I. H. (2012). *Modeliuvannia vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy* [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]. *Bizness Inform – Business Inform*, 4. 201–204. [in Ukr.]
7. Lukianenko I. H., Dadashova P. A. (2016). *Monetary and Fiscal Policies Interaction in Ukraine*. *Actual Problems of Economy*, 5 (179). 295–307. [in Eng.]
8. Mazaraki A., Melnychenko S., Bovsh L., Tkachuk T., Zikii N., Romanchuk L. (2022). *Financial and investment predicates of security of hotel real estate development*. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(47). 182–196. [in Eng.]
9. Makohon, V. D. (2018). *Biudzhethna stratehiia derzhavy* [Budget strategy of the state]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 364 s. [in Ukr.]
10. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. (2020). *General government revenue in the system of fiscal regulation*. *Investment Management and Financial Innovations*, 17/1. 134-142. [in Eng.]
11. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy* [Financial Policy of the State]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukr.]
12. Fedosov, V., Krysovaty, A., Oparin, V., Yukhymenko P. (2020). *Modern Ukrainian Financial Science: Theoretical Paradigm & Practical Concept of Public Finance*. Oklahoma City : Draft2Digital Publishing House. 447. [in Eng.]
13. Chugunov, I. (2021). *Biudzhethna stratehiia suspilnoho rozvytku* [Budget strategy of social development]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 532 s. [in Ukr.]
14. Chugunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. D. (2018). *Biudzhethno-podatkova polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky* [Fiscal policy in the system of regulation of the economy]. Kyiv, Hlobus-Press, 354 p. [in Eng.]
15. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et al. (2018). *Budget policy of social development*. Chugunov I. (Ed.). *Scientific Route*. Tallinn, Estonia 348 p. [in Eng.]
16. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Koroviy, V., Kaneva, T. & Nikitishin, A. (2021). *Fiscal and Monetary Policy of Economic Development*. *European Journal of Sustainable Development*, 10 (1), 42–52. doi: 10.14207/ejsd.2021.v10n1p42. [in Eng.]
17. Chuhunov, I. Ya., Nikitishyn, A. O. (2019). *Podatkova bezpeka derzhavy* [Tax security of the state]. *Visnyk KNTEU – HERALD of Kyiv National University of Trade and Economics*, 4. 31–41. [in Ukr.]
18. Chugunov, I. Ya. Makohon V. D. (2016). *Biudzhethna polityka v umovakh ekonomichnykh peretvoren* [Budget policy in the context of economic transformation], *Ekonomichnyj chasopys-XXI – Economic Annals-XXI*, 3-4(2). 66–69. [in Eng.]
19. Chugunov I., Makohon V. (2020). *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes*. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6/1. 130-135. [in Eng.]
20. Chugunov I., Makohon V., Markuts Y. (2019). *Budgetary policy of the emerging countries in conditions of institutional transformations*. *Problems and Perspectives in Management*, 17/4. 252-261. [in Eng.]

ДАНІ ПРО АВТОРА

Тітарчук Михайло Іванович, кандидат економічних наук, докторант кафедри фінансів Державного торговельно-економічного університету, м. Київ.
ORCID ID: 0000-0002-1752-1633

DATA ABOUT THE AUTHORS

Titarchuk Mykhailo, PhD in Economics, doctoral student of the department of finance of the State university of trade and economics, Kyiv.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТРЕНДИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДУ УКРАЇНИ

Шульга О. А.

Постановка проблеми. Інформатизація суспільства є одним з вирішальних чинників модернізації економіки та запорукою інтеграції України у світове співтовариство. Країни, що регулярно турбуються про інноваційність у застосуванні маркетингових методів та інструментів просування своєї ідентичності, підвищують вірогідність бути головними у процесі формування міжнародного поділу праці і багатства, можливість забезпечити стале економічне зростання та зайняти міцну позицію на міжнародній арені. Сучасні маркетингові технології європейські держави активно використовують для поліпшення свого іміджу з метою залучення інвесторів, потенційних іноземних споживачів товарів, що експортуються, розвитку почуття національної ідентичності місцевого населення. Саме використання сучасних маркетингових технологій дозволяє іміджу вкоренитися у масовій свідомості як усередині країни, так і за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання національного брендингу у своїх працях досліджують К. Асплунд, І. Бураківський, Т. Завгородня, М. Кавартзис, Ф. Котлер, Дж. Лайфелд, М. Майланен, В. Мірошніченко, А. Панкрухін, Д. Райесто, А. Старостіна, Д. Траут, М. Хан, Г. Ханкінсон, Т. Циганкова, Л. Шульгіна та ін. Однак ряд питань вимагають подальшого поглибленого вивчення. Зокрема, з метою побудови національного бренду країни необхідним є більш детальне вивчення світового досвіду та адаптації його до соціально-економічних умов розвитку України.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти побудови національного бренду країни на основі вивчення світового досвіду та адаптації його до соціально-економічних умов розвитку України.

Метою роботи є проаналізувати сучасний стан та тренди розвитку національного бренду України у сучасних геоекономічних процесах.

Методологічною основою статті стали такі методи, як системний, монографічний, аналізу і синтезу, дедукції та узагальнення.

Результати роботи. Дослідження підтверджують, що країни з сильними та відомими брендами здатні більше експортувати власну продукцію та збагачувати за рахунок податків державну скарбницю, залучати інвестиції та туристів, змінювати стереотипи і бути конкурентоспроможними на світовому ринку. Кожна країна вкладає значні фінансові ресурси у свій національний бренд. Можливості, що відкриваються за володіння успішним брендом спонукали українські компанії активно діяти у даному напрямі. Свідченням такої активізації є зростання кількості брендів, під якими пропонують свою продукцію українські виробники та рітейлери, а також термін їх існування на ринку. Якщо на початкових етапах становлення брендингу у країні існувала значна кількість так званих «псевдоіноземних» торговельних марок, то на даний час українські виробники створюють свої власні вітчизняні марки, що стають брендами не лише в Україні, а й за її межами.

Галузь застосування результатів. Результати статті можуть бути використані для створення та управління національними брендами країн.

Висновки. Просування бренду України має позитивну динаміку. Проте уряду України варто приділяти більше уваги питанням безпеки та налагодженню міжнародних відносин.

Ключові слова: національний бренд країни, національний брендинг, бренд-менеджмент, глобальні ринки, імідж, національна ідентичність.

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE NATIONAL BRAND OF UKRAINE

Shulha Olha

Formulation of the problem. Informatization of society is one of the decisive factors of modernization of the economy and the guarantee of Ukraine's integration into the world community. Countries that regularly worry about innovation in the application of marketing methods and tools for promoting their identity increase the likelihood of being the main ones in the process of forming the international division of labor and wealth, the opportunity to ensure sustainable economic growth and take a strong position on the international arena. European states actively use modern marketing technologies to improve their image in order to attract investors, potential foreign consumers of exported goods, and develop the sense of national identity of the local population. It is the use of modern marketing technologies that allows the image to take root in the mass consciousness both inside the country and outside its borders.

Analysis of recent research and publications. Current issues of national branding are explored in their works by K. Asplund, I. Burakivskyi, T. Zavorodnia, M. Kavartzis, F. Kotler, J. Layfeld, M. Mailanen, V. Miroshnychenko, A. Pankrukhin, D. Rayesto, A. Starostina, D. Traut, M. Khan, G. Hankinson, T. Tsygankova, L. Shulgina, and others. However, a number of issues require further in-depth study. In particular, in order to build the country's national brand, a more detailed study of world experience and its adaptation to the socio-economic conditions of Ukraine's development is necessary.

The subject of the study is the theoretical and practical aspects of building the country's national brand based on the study of world experience and its adaptation to the socio-economic conditions of Ukraine's development.

The purpose of the work is to analyze the current state and development trends of the national brand of Ukraine in modern geo-economic processes.

The methodological basis of the article was such methods as systematic, monographic, analysis and synthesis, deduction and generalization.

Work results. Studies confirm that countries with strong and well-known brands are able to export more of their own products and enrich the state treasury through taxes, attract investments and tourists, change stereotypes and be competitive in the world market. Each country invests significant financial resources in its national brand. The opportunities opened up by owning a successful brand encouraged Ukrainian companies to actively act in this direction. Evidence of such activation is the increase in the number of brands under which Ukrainian manufacturers and retailers offer their products, as well as the term of their existence on the market. If at the initial stages of the formation of branding in the country there was a significant number of so-called «pseudo-foreign» trademarks, now Ukrainian manufacturers create their own domestic brands, which become brands not only in Ukraine, but also abroad.

Field of application of results. The results of the article can be used to create and manage national brands of countries.

Conclusions. Promotion of the brand of Ukraine has positive dynamics. However, the government of Ukraine should pay more attention to security issues and the establishment of international relations.

Keywords: national brand of the country, national branding, brand management, global markets, image, national identity.

JEL Classification: O130, O570.

Постановка проблеми. Інформатизація суспільства є одним з вирішальних чинників модернізації економіки та запорукою інтеграції України у світове співтовариство. Країни, що регулярно турбуються про інноваційність у застосуванні маркетингових методів та інструментів просування своєї ідентичності, підвищують вірогідність бути головними у процесі формування міжнародного поділу праці і багатства, можливість забезпечити стаке економічне зростання та зайняти міцну позицію на міжнародній арені. Сучасні маркетингові технології європейські держави активно використовують для поліпшення свого іміджу з метою залучення інвесторів, потенційних іноземних споживачів товарів, що експортуються, розвитку почуття національної ідентичності місцевого населення. Саме використання сучасних маркетингових технологій дозволяє іміджу вкоренитися у масовій свідомості як усередині країни, так і за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання національного брендингу у своїх працях досліджують К. Асплунд, І. Бураківський, Т. Завгородня, М. Кавартзис, Ф. Котлер, Дж. Лайфелд, М. Майланен, В. Мірошніченко, А. Панкрухін, Д. Райесто, А. Старостіна, Д. Траут, М. Хан, Г. Ханкінсон, Т. Циганкова, Л. Шульгіна та ін. Однак ряд питань вимагають подальшого поглибленого вивчення. Зокрема, з метою побудови національного бренду країни необхідним є більш детальне вивчення світового досвіду та адаптації його до соціально-економічних умов розвитку України.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан та тренди розвитку національного бренду України у сучасних геоekonomічних процесах. У ході дослідження були використані такі методи, як системний, монографічний, аналізу і синтезу, дедукції та узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток держав у ХХІ столітті характеризується потужною участю у цих процесах цифрових технологій, які прийшли на допомогу формуванню, поліпшенню та просуванню ділового іміджу держав, їхнього сегменту на міжнародному ринку, представленого національними підприємствами-брендами, «ідентифікованого обличчя» при зміні структури інвестиційного портфеля іноземних держав при виборі об'єкта інвестування країнами світу.

Отже, формування бренду підпорядковане виконанню певних умов, серед яких: оригінальність, асоціативність відносно країни бренду; легка адаптивність у разі потреби щодо появи нововведень та змін у міжнародному середовищі перебування та ідентифікації; створення умов для впізнаваності історичних, культурних цінностей та національних особливостей країни; наявність досвідченої інтернаціональної професійної команди, яка на основі використання інструментів маркетингу повинна виробити слоган та логотип з елементами державної символіки (герб, прапор), які б безапеляційно сприймалися населенням, з огляду на їхні ціннісні орієнтири та національне сприйняття та ототожнення себе з національним брендом.

Важливу роль у формуванні національного бренду відіграють розробка візуальних і вербальних образів, звуків, від яких у іноземців будуть виникати асоціативні уявлення про Україну: національний логотип, символ, слоган. У подальшому процес створення бренду передбачає формування торговельної марки «Україна» шляхом залучення маркетинг-інструментів із використанням попередньо розроблених логотипу, символіки, слогану.

Перші спроби щодо формування національного бренду України у державних та громадських колах були зроблені наприкінці 2000-х років у контексті реалізації Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу на 2008-2011 роки та у зв'язку із можливістю проведення у 2012 році Чемпіонату Європи з футболу. У цей час Міністерство закордонних справ України започаткувало першу програму національного брендингу держави зі створенням відповідної веб-сторінки та персонажів – сміливого хлопчика та вродливої дівчинки, вигляд яких викликав би в очах іноземців асоціації з народом України. Реалізація програми супроводжувалась розповсюдженням відеоматеріалів, короткометражного фільму та фотоальбомів, які відтворювали історичну та культурну спадщину українців та кращі туристичні маршрути.

У подальшому при обговоренні переваг та недоліків перших спроб брендування національного іміджу України виникла потреба у створенні спеціалізованих установ щодо розробки, удосконалення та просування публічної інформації задля покращення іміджу держави у світі на кшталт Британської ради чи німецького Інституту Гете. У 2014 році відбулось продовження формування національного бренду України з ініціативи Державного агентства з туризму зі спробою об'єднання несумісного (символу «U») та використання його у програмі «Ukraine: It's all about U», яка транслиувала інформацію «все про Україну», залучала громадян держави та іноземців відвідати найвидатніші місця, познайомитись із ними і передати свої враження світу, а також виконувала місію об'єднання жителів різних регіонів у своєму патріотичному відношенні до рідного краю, примноженню та розповсюдженню його традицій.

Вагомим у напрямку популяризації України у світі став 2017 рік – рік проведення у Києві міжнародного пісенного конкурсу Євробачення, який відбувся на фоні розпочатої російською в 2014 році війни на сході з демонстрацією та використанням розробленого слогану «Celebrate Diversity», що супроводжувався використанням національної символіки – намиста, вбрання, стилізованих орнаментів, – який констатував уже на той час визначений Україною європейський вибір при збереженні унікальної аутентичності та повазі до національних рис, особливостей, традицій та інтересів європейських держав.

Наймасштабнішим за роки незалежності України у плані її популяризації, як відкритої, інноваційно налаштованої держави, яка створює та приймає натхненні ініціативи, став бренд, сформований у 2018 році за участі українського та британського урядів «Ukraine NOW», а у подальшому і експортний бренд України «Trade with Ukraine», покликаний розвіяти хибну думку у світі про українців, як про нетолерантних та недоброзичливих, з подальшою розробкою сайту Ukraine.ua та інформаційних сторінок, які б дозволили міжнародній спільноті краще дізнатись про нас, як красиву, відкриту, талановиту, освічену та культурну націю зі своїми досягненнями та здобутками.

Нині на ринку України представлено достатньо багато брендів. Всі вони знаходяться у різних ринкових категоріях і представляють не лише великі компанії зі значними рекламними бюджетами, а й середні та малі. Так, за версією НВ та МРР Consulting за 2019 р. у рейтингу найбільш популярних торговельних марок знаходяться «Моршинська» (напої), Rozetka (електронна комерція), «ПриватБанк» (фінансові послуги), Roshen (кондитерська промисловість), Sandora (напої), «Хортиця» (алкогольна промисловість), «Наша Ряба» (продукти харчування), АТБ (рітейл) та ін. [3]. Окрім таких успішних брендів, зустрічаються й аутсайтери, яким не вдалося використати той величезний потенціал, що відкриває брендинг, як важливий маркетинговий інструмент.

Поряд із динамічним розвитком брендингу слід відзначити також розширення сфери його використання. Якщо на початкових етапах становлення брендинг застосовувався переважно для просування товарів масового попиту, то сьогодні він значно розширює поле діяльності. Так, бренди створюються в електронній комерції (Rozetka, Citrus, Comfy, «Алло»), рітейлі (АТБ, «Сільпо», «ЕКОмаркет», Novus), фармацевтиці («Аптека низьких цін», «Дарниця», «Фармак»), на ринку господарських товарів («Фрекен Бок», Smile, Biosphere), телекомунікацій («Київстар», Lifecell, Vodafone) та багатьох інших. Слід зазначити також ІТ-бренд Grammarly, який від моменту появи на ринку відразу увійшов у 20 найбільш дорогих брендів України. Ще донедавна на ринку легкої промисловості практично були відсутні вітчизняні бренди. Однак ситуація змінилася після 2014 р. з появою моди на українські товари. Криза в 2015 р. змусила міжнародні бренди вийти з ринку одягу. Тільки в 2014-2015 рр. в Україні закрили представництва Hugo Boss, Next, River Island. Цей факт зіграв на руку вітчизняним виробникам, які зуміли завоювати не лише український, а й зарубіжні ринки. Серед таких молодих брендів одягу – Ruslan Baginskiy, Anna October, Ksenia Schneider, Arber, Plahta та низка інших.

Поступово розвивається брендинг і на ринку B2B. Прикладом такої компанії виступає Igar, що займається поставкою на ринок України товарів медичного призначення. Завдяки тривалій присутності на ринку та відмінному обслуговуванню клієнтів ім'я «Igar» зуміло стати брендом. Відбувається активне нарощування заявок від національних компаній на реєстрацію власних товарних марок. Певна активність національними заявниками констатується на міжнародних ринках: для міжнародної реєстрації товарних знаків, відповідно до Мадридської угоди, щороку направляється більше 500 заявок на рік на реєстрацію власних товарних марок. Варто відзначити, що на даний час процес створення приватних торгових марок знаходиться на якісно новому рівні. Якщо раніше власники торговельних мереж замовляли у виробників здебільшого продукцію низького цінового сегменту, то сьогодні охоплено також середній та преміум-сегменти. Використовуючи західні технології та залучаючи кваліфікованих фахівців, українські мережі демонструють стабільно зростаючі показники продажу під private label.

Згідно з даними, наданими аналітиками Nielsen в Україні, нині бренди мають справу з поколінням мілленіалів, яке за наступні 10 років витіснить бейбі-бумерів і становитиме більшість покупців у світі. Мілленіали відкритіші до нового і готові пробувати нові продукти. Це стосується і приватних мережевих марок. Тому можна прогнозувати подальше зростання проєктів private label в Україні. Глобальний екотренд, нарешті, доступався і до сердець українців. Сьогодні питання збереження оточуючого середовища стоїть достатньо гостро у усьому світі. Енергоефективність, переробка вторинної сировини, зменшення викидів CO₂ в атмосферу, відмова від двигунів внутрішнього згорання у машинобудуванні займають центральні позиції в розвитку економіки більшості країн, у тому числі й України. Брендинг не залишився осторонь, у результаті чого сформувався окремий напрям – екологічний брендинг. Екологічна сутність товару стає все більш актуальною і для виробників товарів в Україні. Екологізація знаходить своє відображення у логотипах, кольорах та рекламних посилах.

Окрім виробництва екологічних продуктів харчування, нині держава представлена і українськими модними брендами, які також здійснюють певні кроки у бік екології. Серед них – бренд Re.Vi.Clo by Markova (бренд, що використовує для створення одягу та предметів інтер'єру «клаптики» із залишків текстильного виробництва, зменшуючи, таким чином, кількість вторсировини на залишках), Slowme (молодий бренд в'язаних светрів із натуральної deadstock-пряжі – тієї, що залишається невикористаною у виробництві), Devohome (український виробник конопляного одягу та текстилю, а саме курток, пальт, спідниць).

Отже, можливості, що відкриваються за володіння успішним брендом спонукали українські компанії активно діяти у даному напрямі. Свідченням такої активізації є зростання кількості брендів, під якими пропонують свою продукцію українські виробники та ритейлери, а також термін їх існування на ринку. Якщо на початкових етапах становлення брендингу у країні існувала значна кількість так званих «псевдоіноземних» торговельних марок, то на даний час українські виробники створюють свої власні вітчизняні марки, що стають брендами не лише в Україні, а й за її межами.

Дослідження підтверджують, що країни з сильними та відомими брендами здатні більше експортувати власну продукцію та збагачувати за рахунок податків державну скарбницю, залучати інвестиції та туристів, змінювати стереотипи і бути конкурентоспроможними на світовому ринку. Кожна країна вкладає значні фінансові ресурси у свій національний бренд. За даними європейського звіту Brand Finance «Nation Brands 2016» кращі національні рейтинги брендів мають США, КНР, Німеччина, Японія і Велика Британія, Франція, Індія, Канада, Італія, вони входять у 10 найдорожчих брендів країн світу. До 10 найсильніших брендів країн входять: Сінгапур, Гонконг, Швейцарія, Велика Британія, Норвегія, Нова Зеландія, Люксембург, Фінляндія, Нідерланди та Японія. Найсильнішим брендом країни у 2016 році було визнано Сінгапур тому, що ця країна виділяється нетерпимістю до корупції, щедрими заробітними платами для державних службовців, прекрасною системою громадського транспорту та високою якістю освітньої системи [8].

За щорічним рейтингом країн світу 2020 року Україна піднялася на дев'ять позицій і посіла 36 місце серед 165 країн у щорічному рейтингу сталого розвитку, що публікується ООН і Фондом Bertelsmann, випередивши при цьому в рейтингу такі країни, як Ізраїль (38-е місце), Греція (37), Люксембург (42). Індекс цілей сталого розвитку – набір із 17 взаємопов'язаних цілей, що складаються з близько 100 критеріїв, розроблених у 2015 році Генеральною асамблеєю ООН в якості «плану досягнення кращого і більш сталого майбутнього для всіх». Ці цілі були названі в резолюції Генасамблеї «Порядком денним на період до 2030» і вони замінили собою Цілі розвитку тисячоліття. У топ-5 країн сталого розвитку увійшли: Фінляндія, Швеція, Данія, Німеччина та Бельгія. Україна досягла 100% за такими критеріями, як «грамотність населення», «співвідношення чоловіків і жінок за кількістю років навчання», «доступ до електрики», а у рейтингу найшасливіших країн світу Україна посіла у 2020 році 110-е місце з 149 країн, а в рейтингу найбільш інноваційних країн світу – 57-е місце з 60-ти; за даними Британського Legatum Institute, за яким стоїть приватна інвестиційна компанія Legatum, Україна посіла 92-е місце в глобальному дослідженні добробуту за 2020 рік; за рейтингом Світового банку Doing Business у 2020 році Україна посіла 64-е місце порівняно із 48-м у 2013 році за індексом економічної свободи [3].

Продовженням кампанії з розвитку національного бренду України може стати проведення міжнародних симпозіумів, конференцій, круглих столів, самітів, основною ідеєю яких повинно стати ознайомлення світової спільноти з перетвореннями, які відбуваються в державі, зокрема підвищення іміджу України потрібно просувати через підвищення іміджу її регіонів та запуск комунікаційних каналів задля підвищення впізнання України у світі.

Програма формування та просування бренду України через імідж її регіонів повинна бути здатною до [1; 3]:

- трансформацій. Навіть досить влучно сформований «асоціативний ряд» регіону чи країни не є статичним, він має властивість змінюватись у часі, – як стихійно, так і цілеспрямовано. Зміна іміджу залежить від багатьох факторів: економічної ситуації у країні чи світі, державної й містобудівної політики, технічних інновацій, зміни лідера;

- адаптацій під об'єктивні обставини, не випадаючи із власного історичного контексту. Імідж/бренд завжди вплетений у деякий історичний контекст, соціально-політичну ситуацію, економічні умови. Кожна епоха породжує своє особливе сприйняття світу, країн та регіонів у ньому; зміна епох створює мінливість окремих елементів цілісного бренду;

- перспективної консервативності. За наявності плюралізму думок і ставлення до території, за своїми змістовними характеристиками, бренд залишається стабільним і перспективним;

- утримання «цінової привабливості» іміджу/бренда для всіх цільових груп споживачів. Ціна регіону/країни як «товару» означає для різних груп споживачів різне. Для жителів певної території – це, насамперед, вартість життя, рівень прибутків, пенсій, соціальних пільг і соціального комфорту, вартість конкретних товарів і послуг, а також можливість якісної освіти у ЗВО та прозорість кар'єрного росту на підприємствах у межах цієї території; для туристів – це вартість путівок і розмір добових кишенькових витрат; для представників бізнесу – це інвестиційний клімат, податкові пільги, правила розмитнення продукції, митні тарифи, візовий режим та ін.

У нинішніх світових рейтингах Україна відзначилася таким чином [3]:

1. Рейтинг зміцнілих до долара валют від Bloomberg.

Американське агентство відзначило успіхи української гривні у 2021 році та включило її до свого топ-10 валют, які зміцнили позиції щодо долара США. Так, показник зростання нашої грошової одиниці до початку

року збільшився на 7%, випередивши цим на 3% білоруський рубль, що знаходиться у цьому ж списку. Аналогічний результат показали вірменський драм та ангольська кванза. А ось відкрив від африканських країн виявився колосальним: лідер рейтингу – сейшельська рупія – за поточний рік здійснила стрибок на рекордні 53%. Причина цього у туристичному бумі, який відчули на собі Сейшельські острови і, внаслідок цього, економічне зростання там перевищило очікування уряду країни майже втричі.

2. Рейтинг країн за вартістю електрики.

Британський сервіс Cable.co.uk підрахував 3883 тарифи на електрику у 230 країнах світу та склав свій рейтинг, починаючи з мінімальних до максимальних цін. Список очолила Лівія, де 1 кіловат-година у середньому коштує \$0,007. А замкнули його – Соломонові острови, де плата становила \$0,692 за 1 кВт-год. Україна, у свою чергу, посіла 30 позицію рейтингу. Порівняно з такими країнами СНД, як Киргизстан (4 місце), Таджикистан (6 місце), Узбекистан (7 місце) та Азербайджан (24 місце), які вирвалися вперед, ціна на електрику у нас виявилася дорожчою та в середньому по країні становила 1,56 грн (\$0,057). Найбільший показник за рік в Україні був зафіксований на рівні 1,68 грн (\$0,062).

3. Рейтинг національних брендів.

Міжнародна дослідницька компанія Ipsos оцінила національні бренди у своєму Anholt-Ipsos Nation Brands Index (NBI). Найсильнішими є бренди Швейцарії (+0.4 балів порівняно до попереднього року), Канади (+1.2 балів), Нідерландів (+4.2 балів), Сінгапуру (+1.6 балів), Німеччини (-2.3 балів), Австралії (+3.0 балів), Данії (+1.4 балів), Норвегії (+5.7 балів), Швеції (+2.4 балів), Нової Зеландії (+5.6 балів), ОАЕ (+2.5 балів), Фінляндії (+4.5 балів), Австрії (+1.8 балів), Великої Британії (-5.6 балів), Японії (-2.8 балів), Франції (-3.7 балів), США (-7.7 балів), Ірландії (-3.6 балів), Південної Кореї (+2.9 балів) та Кіпру (+11.2 балів). Згідно з рейтингом, Україна у 2021 році набрала 54 бали та опинилася на 48 місці, хоча ще минулого року була на 43-му. Отже, у минулому році, Україна продемонструвала значне посилення бренду країни, що свідчить про дієвість маркетингової стратегії. Сусідство їй склали Ізраїль, який раніше не фігурував у списку, та Домініканська республіка.

Перше місце там уже п'ятий рік поспіль присуджують Німеччині. Її сильна репутація пов'язана із позитивним ставленням респондерів до купівлі німецьких продуктів, інвестицій у німецький бізнес, можливості працевлаштування, роботи уряду тощо. Канада, зважаючи на свою привабливість для імміграції, отримала 70,64 бала і посіла друге місце. Трійку лідерів замикає Японія (70,52 бала). Також зріс рейтинг у Італії та США. Зазначимо, що у 2021 році найбільшу вартість мали бренди США (24811 дол. США) та Китаю (19851 дол. США).

4. Індекс Біг Мака.

Видання The Economist у 2021 році зробило традиційний перерахунок вартості валют по країнах світу на підставі вартості Біг Мака у McDonald's. Виходячи із даних дослідження, українська гривня недооцінюється на 57,7%. А оскільки відомий бургер в Україні коштував на момент підрахунків 65 грн, а в США – \$5,65, то «справедливий» курс української валюти має становити 11,5 грн/\$. Переоціненими валютами рейтинг назвав таку четвірку: венесуельський болівар; швейцарський франк; норвезьку та шведську крону. А ось найгірше почувається ліванський фунт, який очолив список з 70,2% як найбільш недооцінена валюта у світі.

5. Рейтинг глобального індексу використання криптоактивів.

За даними американської аналітичної компанії Chainalysis, яка займається рейтингом The 2021 Global Crypto Adoption Index, Україна випередила потужних гравців ринку – США та КНР. Проте поступилася своєю лідерською позицією В'єтнаму, Індії та Пакистану: у 2020 році наша країна значилася у списку першим номером. Відповідно до аналітичного звіту, в Україні, проте, зберігається найбільший обсяг транзакцій з криптоактивів серед учасників ринку. Тому для Мінцифри такий показник виступив сигналом, що українці прагнуть використати віртуальні гроші й надалі, але все ще є потреба створення правових механізмів для розвитку криптоіндустрії.

6. Рейтинг країн за рівнем щастя.

У рейтингу щастя Україна посіла 110 місце зі 149 інших країн, і є сусідом з Алжиром та Іраком. Проте тенденції до покращення простежуються, оскільки ще минулого року ми були на 123-му, а 2019-го – на 133-му місцях. При цьому під «щастям» автори рейтингу мають на увазі, серед іншого, рівень ВВП на душу населення, очікувану тривалість життя, гарантії зайнятості, стабільність сімей, рівень корупції, рівень безпеки тощо. За цими показниками вже четвертий рік поспіль перше місце у списку посідає Фінляндія, друге – Данія, а третє – Швейцарія. До топ-10 також увійшли Ісландія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Люксембург, Нова Зеландія та Австрія. Найгірша ситуація у Руанді, Зімбабве та Афганістану.

7. Індекс миролюбності у світі.

Оприлюднений Лондонським інститутом економіки та світу «Глобальний індекс миролюбності» визначив Україну на 112 місце зі 163 можливих. Загальний рейтинг країни склав 2,2 з 5 можливих: найменше балів (що у цьому рейтингу – добрий показник) набрали пункти боротьби з внутрішніми та зовнішніми конфліктами, наявність смертей від них, переселенці, а також імпорт зброї. Найбільш мирною, виходячи з рейтингу, вважається Ісландія, найменш – Ірак.

8. Рейтинг збройних сил.

Згідно з Military Strength Ranking, у 2021 році Україна увійшла до топ-25 найсильніших армій світу з індексом 0,4396. Такий показник для країни став на дві сходинки кращим, ніж минулого року та на чотири, ніж у 2019 році. Армії країн оцінюються експертами, виходячи з 55 показників, серед яких кількість зброї, військової техніки та чисельність збройних сил. Також враховується транспортна інфраструктура, військовий

бюджет та доступ до нафти. За цими характеристиками лідерські позиції у рейтингу роками утримують США, Китай, Індія та Японія.

9. Рейтинг економічної свободи.

Підсумки свого дослідження економічної свободи у світі восени підбив Канадський аналітичний центр Fraser Institute. Україна хоч і піднялася на дев'ять ступенів вгору порівняно з минулим роком, проте залишається єдиною країною Європи, яка все ще перебуває у групі з низькою економічною свободою. Загальний показник країни склав 6,2 з 10, а найнижче експерти оцінили правову систему та регулювання – у 4,94. Сусідам України за територіальними кордонами у цьому рейтингу вдалося вирватися вперед: Молдова – на 66, Польща – на 75 місцях. А ось найближче за показниками до нас стали Нова Гвінея та Східний Тимор. Найбільш економічно вільними назвали Гонконг, Сінгапур, Нову Зеландію, Швейцарію та Грузію, яка дісталася своєї позиції у топ-5 лише цього року.

10. Рейтинг якості життя.

Портал Numbeo склав рейтинг країн, у яких найкраще жити та відпочивати виходячи з восьми критеріїв, серед яких – клімат, вартість життя, якість охорони здоров'я та ін. За підсумками 2020 року Україна посіла 65 місце із 80 можливих. Згідно з рейтингом, усередині країни найкращий рівень життя не у Києві, а у Львові. Серед наших сусідів за рейтингом у помаранчевій зоні фігурують Індія, Панама, Ліван, Колумбія, Бразилія, Марокко, Пакистан, Китай, Таїланд та Гонконг. Лідером списку стала Данія. Також до першої п'ятірки увійшли Швейцарія, Фінляндія, Австралія та Нідерланди. Останні позиції віддали Кенії, Бангладеш та Нігерії.

З метою аналізу потенціалу України у покращенні власних позицій у глобальному рейтингу брендів країн, було розглянуто Індекс процвітання Legatum, який оцінює рівень благополуччя у 167 країнах, на яких припадає 99,4% населення світу за 12 головними напрямками, згрупованими у три класи: інклюзивність суспільства (безпека, особиста свобода, державне управління та соціальний капітал), відкритість економіки (інвестиційний клімат, умови ведення підприємницької діяльності, доступ до інфраструктури та якість економіки) та середовище проживання людини (умови проживання, здоров'я, освіта та зовнішнє природне середовище). У 2021 році Україна зайняла 78 позицію зі 167 у даному рейтингу.

Згідно Індeksu процвітання Legatum, найбільш процвітаючим регіоном у 2021 році є Північна Америка та Західна Європа, за якими слідує Східна Європа, Латинська Америка та Кариби, Азіатсько-Тихоокеанський регіон, Близький Схід та Північна Африка та Південна Африка. В Україні найбільш критичним є рівень безпеки (134 позиція в рейтингу). Порівняно з 2010 роком, країна втратила 35 позицій через висхідне загострення військового конфлікту на Сході країни. В Україні значно погіршився інвестиційний клімат (123 позиція), стан навколишнього природного середовища (106 позиція). Незначне покращення спостерігається у сфері охорони здоров'я (104 позиція), що пов'язано із впровадженням реформ у секторі охорони здоров'я. Є зрушення у покращенні соціального капіталу країни (102 позиція у 2021 році, тоді як 160 позиція була у 2010 році). Рівень освіти в Україні є дещо нижчим за середній рівень майже всіх країн Вишеградської четвірки та перевищує рівень Словаччини. Попри погіршення інвестиційного клімату у країні та зростання напруженості на фоні воєнного конфлікту, Україна покращила умови ведення підприємницької діяльності покращилась на 42 позиції порівняно до 2015 року.

У зв'язку з вищесказаним, під час розробки маркетингової комунікаційної політики просування національного бренду України слід враховувати, що основними елементами позиціонування повинні виступати символи державної ідентичності – герб, Тризуб і прапор країни, гімн, національні кольори та їх поєднання, візерунки, національні костюми, історичні та культурні традиції, страви національної кухні, видатні українці минулого та сучасності. Крім того, фінансування національного брендингу має відбуватися не тільки за рахунок державних коштів, а й з активним залученням приватного сектора [4, с. 373].

Висновки. Таким чином, результати аналізу засвідчили, що просування бренду України має позитивну динаміку. Проте уряду України варто приділяти більше уваги питанням безпеки та налагодженню міжнародних відносин. Під час розробки маркетингової комунікаційної політики просування національного бренду України слід враховувати, що основними елементами позиціонування повинні виступати символи державної ідентичності, а фінансування національного брендингу України має відбуватися за рахунок як державних коштів, так із активним залученням приватного сектора. Також дуже важливим у просуванні національного бренду України є підвищення самосвідомості нації як носія бренду. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку пов'язані із дослідженням значення і ролі національного брендингу в забезпеченні міжнародної спеціалізації національної економіки.

Список використаних джерел

1. Варібрусова А. С. Національний бренд як конкурентна перевага на глобальних ринках. Молодий вчений. 2018. № 7(1). С. 244-251.
2. Гриньох Н. В. Національний бренд як індикатор соціально-економічного розвитку України. Review of transport economics and managment. 2019. Вип. 1. С. 58-68.
3. Грущинська Н. М. Національний брендинг в забезпеченні міжнародної спеціалізації національної економіки. Вісник ХНАУ. Сер.: Економічні науки. 2021. № 1. С. 35-54.
4. Мельникова О. А. Національний брендинг як чинник соціально-економічного розвитку України. Бізнес Інформ. 2015. № 9. С. 370-374.

5. Семченко О. А. Імідж держави й національний брендинг: взаємообумовленість понять. *Політикус*. 2015. Вип. 2. С. 74-78.
6. Ткачук А. Національний бренд України на міжнародній арені. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2019. № 8. С. 70-75.
7. Фоменко О. С. Національний брендинг у контексті міжкультурної комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. Вип. 33(2). С. 115-120.
8. Чекаленко Л. Міжнародний досвід. Національний брендинг. *Україна дипломатична*. 2019. Вип. 20. С. 686-697.
9. Щолокова Г. В. Національний брендинг: теоретико-методологічний та праксеологічний виміри. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 146(3). С. 102-105.

References

1. Varibusova A. S. (2018). *Natsional'nyy brend yak konkurentna perevaha na hlobal'nykh rynkakh [National brand as a competitive advantage in global markets]*. *Molodyy vchenyy*, 7(1). 244-251.
2. Hryn'okh N. V. (2019). *Natsional'nyy brend yak indyktor sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny [National brand as an indicator of socio-economic development of Ukraine]*. *Review of transport economics and management*, 1. 58-68.
3. Hrushchyns'ka N. M. (2021). *Natsional'nyy brendynh v zabezpechenni mizhnarodnoyi spetsializatsiyi natsional'noyi ekonomiky [National branding in ensuring international specialization of the national economy]*. *Visnyk KHNAU. Ser.: Ekonomichni nauky*, 1. 35-54.
4. Mel'nykova O. A. (2015). *Natsional'nyy brendinh yak chynnyk sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny [National branding as a factor of socio-economic development of Ukraine]*. *Biznes Inform*, 9. 370-374.
5. Semchenko O. A. (2015). *Imidzh derzhavy y natsional'nyy brendynh: vzayemoobumovlenist' ponyat' [State image and national branding: interdependence of concepts]*. *Politykus*, 2. 74-78.
6. Tkachuk A. (2019). *Natsional'nyy brend Ukrayiny na mizhnarodniy areni [The national brand of Ukraine on the international arena]*. *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Mizhnarodni vidnosyny*, 8. 70-75.
7. Fomenko O. S. (2018). *Natsional'nyy brendynh u konteksti mizhkul'turnoyi komunikatsiyi [National branding in the context of intercultural communication]*. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filohiya*, 33(2). 115-120.
8. Chekalenko L. (2019). *Mizhnarodnyy dosvid. Natsional'nyy brendynh [International experience. National branding]*. *Ukrayina dyplomatychna*, 20. 686-697.
9. Shcholokova H. V. (2019). *Natsional'nyy brendynh: teoretyko-metodolohichnyy ta prakseolohichnyy vymiry [National branding: theoretical, methodological and praxeological dimensions]*. *Hileya: naukovyy visnyk*, 146(3). 102-105.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Шульга Ольга Антонівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки, фінансів і обліку ПВНЗ «Європейський університет»
 бул. Академіка Вернадського, 16-В, м. Київ, 03115, Україна
 e-mail: shulga_olga_a@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-3124>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Shulha Olha, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics, Finance and Accounting, Private Higher Educational Establishment «European University»
 16-V, Academician Vernadsky Boulevard, Kyiv, 03115, Ukraine
 e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 369.06:330.342

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-155-162>

ОБОВ'ЯЗКОВЕ МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ

Баранник Л. Б.,
Качула С. В.

Предметом дослідження є основні теоретичні і практичні питання реалізації та ефективного функціонування обов'язкового медичного страхування як важливого елементу системи соціальної безпеки.

Мета статті – вивчення теоретичних постулатів, які розкривають сутність і особливості функціонування обов'язкового медичного страхування, а також з'ясування проблем його реалізації в Україні. Висунуто гіпотезу дослідження, що запровадження державою нового фінансового механізму – обов'язкового медичного страхування – дозволить українській економіці при формуванні бюджетних ресурсів більше використовувати потенціал ринкових інститутів і призведе до значного посилення системи соціальної безпеки населення.

Методи дослідження. Відповідно до логіки наукового пошуку в статті використані системний підхід, теоретичний аналіз, що включає розгляд окремих рис і виявлення нових характеристик проблеми, проведення аналогій та статистичні методи.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. В Україні не запроваджене загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування.

Результати роботи. Показано, що в ієрархії людських потреб безпека займає чільне місце, яка означає захищеність здоров'я, умов життя та праці і є квінтесенцією соціальної безпеки населення. У світовій практиці існують різні моделі організації охорони здоров'я. Доведено, що однією з найбільш запитуваних є обов'язкове медичне страхування. Воно забезпечує фінансування обсягу медичних послуг на рівні соціальних гарантій держави; а розмір страхового внеску не пов'язаний із обсягом медичної допомоги та станом здоров'я застрахованого. В якості альтернативи ОМС названо добровільне медичне страхування. Воно є приватним і поступається ОМС щодо частки охопленого населення та обсягів задіяних ресурсів.

Доведено, що ОМС є вагомим інструментом економічного розвитку країни. Запропоновано розглядати ОМС не тільки як елемент фінансової системи, що має потужний інвестиційний сенс, а й як складову системи соціального захисту населення, яка відповідає за підтримання соціальної безпеки населення.

Названо головні риси та переваги ОМС. Зважений підхід до подальшого реформування системи охорони здоров'я в Україні і реалізації зобов'язань, взятих Україною для вступу в ЄС, вимагає пошуку шляхів залучення коштів у галузь. Одним із них, причому найдієвішим, має стати запровадження в Україні ОМС.

Галузь застосування результатів. Органи фінансової системи та системи соціального забезпечення, місцеві органи влади.

Висновки. ОМС в країнах світу продемонструвало себе як вагомий інструмент економічного розвитку. ОМС слід розглядати не тільки як елемент фінансової системи, що має потужний

інвестиційний сенс, а й як складову системи соціального захисту населення, яка відповідає за підтримання соціальної безпеки населення в державі.

Україні необхідно продовжити політичні та економічні реформи, рішуче боротися з корупцією, активно здійснювати приватизацію, поглиблювати реформу системи охорони здоров'я, в тому числі запровадити обов'язкове медичне страхування.

Ключові слова: охорона здоров'я, медичне страхування, моделі охорони здоров'я, соціальна безпека, бюджетні видатки.

COMPULSORY HEALTH INSURANCE AS AN ELEMENT OF THE POPULATION'S SOCIAL SECURITY SYSTEM

Barannyk Liliia,
Kachula Svitlana

The subject of the study is the main theoretical and practical issues of the implementation and effective functioning of compulsory health insurance as an important element of the social security system.

The purpose of the article is to study the theoretical postulates that reveal the essence and peculiarities of the functioning of mandatory health insurance, as well as to clarify the problems of its implementation in Ukraine. The hypothesis of the study is put forward that the introduction of a new financial mechanism by the state - mandatory health insurance - will allow the Ukrainian economy to use the potential of market institutions more in the formation of budget resources and will lead to a significant strengthening of the social security system of the population.

Methods of the research. In accordance with the logic of the scientific search, the article used theoretical analysis, including consideration of individual traits and identification of new characteristics of problems, comparison, mathematical and statistical methods.

Highlighting unexplored parts of the general problem. Compulsory health insurance has not been introduced in Ukraine, which indicates the incompleteness of the medical reform started in 2017.

Research result. It is shown that in the hierarchy of human needs, safety occupies a leading place. It means protection of health, living and working conditions and is the quintessence of social security of the population. In global practice, there are various models of health care organization. It has been proven that one of the most requested is mandatory health insurance. It provides financing of the volume of medical services at the level of social guarantees of the state; and the size of the insurance premium is not related to the amount of medical care and the state of health of the insured. Voluntary health insurance is an alternative to compulsory health insurance. It is private and inferior to compulsory health insurance in terms of the share of the population covered and the amount of resources involved.

It has been proven that the compulsory health insurance is an important tool for the country's economic development. It is proposed to consider the compulsory health insurance not only as an element of the financial system, which has a powerful investment sense, but also as a component of the social protection system of the population, which is responsible for maintaining the social security of the population.

The main features and advantages of compulsory health insurance are named. A balanced approach to the further reform of the health care system in Ukraine and the implementation of the commitments made by Ukraine for joining the EU requires finding ways to attract funds to the industry. One of them, and the most effective one, should be the introduction of the compulsory health insurance in Ukraine.

Sphere of application. The bodies of the financial system and social security system, local authorities.

Conclusions. The compulsory health insurance, which is used in the world, has demonstrated itself as a powerful tool for economic development. The compulsory health insurance should be considered not only as an element of the financial system, which has a strong investment sense, but also as a component of the social protection system of the population, which is responsible for maintaining the social security of the population in the state. Ukraine needs to continue political and economic reforms, resolutely fight corruption, actively implement privatization, deepen the reform of the health care system, including the introduction of mandatory health insurance.

Keywords: health care, health insurance, health care models, social security, budget expenditures

JEL Classification: H51, H55, I13.

Постановка проблеми. В ієрархії людських потреб безпека займає провідне місце. Вона означає захищеність здоров'я, умов життя та праці і є квінтесенцією соціальної безпеки людини та невід'ємною передумовою розвитку всього суспільства.

Світова практика свідчить, що в умовах сучасного глобалізаційного розвитку фінансово неможливо реалізувати завдання збереження здоров'я населення без запровадження страхових механізмів. Одним з них і є медичне страхування в різних його видах і формах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тісний діалектичний зв'язок між поняттями «соціальна безпека» та «соціальне страхування» відчув ще у XIX ст. тодішній канцлер Німеччини О. фон Бісмарк. Завдяки йому вперше на законодавчому рівні було запроваджене соціальне страхування, одним з елементів якого і стало медичне страхування або страхування на випадок хвороби. Після цього світ став активно використовувати медичне страхування.

Теоретико-методологічні засади та окремі практичні аспекти медичного страхування знайшли відображення у працях багатьох зарубіжних учених різних часів: Б. Абея-Сміта, А. Вагнера, Р. Маршнера,

Н. Мольден-Гауер, Б. Сабанті, А.Ш еффле, Г. фон Шмоллера, М. Еванса. Про необхідність змін у медичній галузі нині пишуть і вчені, і медичні працівники, і фахівці зі страхування, які намагаються привернути увагу до стану сфери охорони здоров'я, пропонують різні засоби її поліпшення [1-6]. Серед вітчизняних учених слід особо назвати праці О. Голяченка, який є одним з фундаторів нового наукового напрямку – «економіки охорони здоров'я», де розглядаються проблеми медичного страхування в нашій країні [7].

Переважна більшість напрацювань з означеної проблеми ґрунтовні й заслуговують на ретельне вивчення. Разом з тим багато теоретичних і практичних питань залишаються невирішеними та дискусійними. Життя змінюється. Протягом минулого століття у світі значно зросли ціни на медичне обслуговування та ліки. Роки пандемії коронавірусу Covid-19 довели необхідність подальших поглиблених досліджень щодо об'єднання зусиль світової спільноти в боротьбі за здоров'я людей та пошуку відповідних фінансових можливостей.

Мета дослідження – вивчення теоретичних постулатів, які розкривають сутність і особливості функціонування обов'язкового медичного страхування, а також з'ясування проблем його реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наразі в світі існують різні моделі організації охорони здоров'я:

- національна або національно-державна система - заснована на принципі прямого державного фінансування медичних установ та гарантує безоплатну медичну допомогу;
- обов'язкове медичне страхування забезпечує є державним, фінансування обсягу медичних послуг здійснюється на рівні соціальних гарантій держави; розмір страхового внеску не пов'язаний із обсягом медичної допомоги та станом здоров'я застрахованого;
- добровільне медичне страхування є приватним, охоплює види медичного обслуговування, що не включаються в систему ОМС; розмір страхового внеску пропорційний страховому ризику, залежить від стану здоров'я застрахованого; система ринкового медичного страхування знижує дефіцит медичної допомоги населенню;
- приватна медицина – фінансування лікарів та лікарень, що знаходяться в приватній власності, здійснюється за рахунок платного медичного обслуговування пацієнтів.

Нині жодна з моделей охорони здоров'я ніде у світі не зустрічається у чистому вигляді, вони доповнюють одна одну. Отже, медичне обслуговування населення може здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету, страхових фондів, коштів роботодавців і найманих працівників, а також власне грошей пацієнтів.

Реалізація ідей соціальної солідарності у сфері охорони здоров'я та дефіцит коштів на оплату медичних послуг у населення спонукали владу втрутитися у процес організації та контролю медичного страхування. У більшості зарубіжних країн фінансування закладів охорони здоров'я здійснюється за допомогою системи обов'язкового медичного страхування (далі – ОМС). На початку ХХ ст. у багатьох європейських країнах було ухвалено закон про обов'язкове медичне страхування, згідно з яким кожна особа законодавчо повинна мати медичну страховку. Закон визначив відносини трудящих і роботодавців, держави та її громадян щодо охорони здоров'я та обов'язків сторін. Відповідно до цього закону, внески за надання медичних послуг частково сплачували працівники та підприємці (від 25 до 40%). Держава також вносила свій внесок у систему оплати наданої медичної допомоги. Отже з'явилася система страхового фінансування охорони здоров'я, головними рисами якої стали:

- загальність охоплення населення;
- участь у фінансуванні страхових фондів найманих працівників, роботодавців та держави;
- контроль за діяльністю страхових медичних організацій з боку страхувальників;
- узгодження тарифів на медичні послуги та контроль якості медичної допомоги з боку страхувальників та держави.

Система ОМС є фінансовою системою й разом з тим вона забезпечує високу захищеність громадян шляхом установлення гарантій надання медичної допомоги. Це дозволяє розглядати її як складову системи соціального захисту населення, яка відповідає за підтримання соціальної безпеки населення.

Окрім обов'язкової форми медичного страхування в світі достатньо поширеним є добровільне медичне страхування (далі – ДМС). Ця форма страхування призначена головним чином для більш забезпеченої частини населення. І хоча в країнах Європейського Союзу ДМС не відіграє такої великої ролі у фінансуванні охорони здоров'я, як, наприклад, в Австралії, США та Швейцарії, воно суттєво доповнює ОМС і постійно модернізується. Вид медичного страхування, запропонований у тій чи іншій країні, відбиває як особливості історичного поступу, так і поточні правила й принципи організації системи охорони здоров'я, що забезпечує гарантоване медичне обслуговування населення.

Проводячи аналіз різних світових систем охорони здоров'я у сфері ОМС, можна побачити, як загальні риси, так і певні особливості. У таких країнах, як Данія, Великобританія, Швеція, Ірландія та інших медичне страхування поступово трансформувалося на державну медицину. У Німеччині, Франції, Австрії, Швейцарії та інших більшою мірою розвивається страхова медицина. «Державна політика в країнах-членах ЄС загалом спрямована на збереження принципу фінансування охорони здоров'я за рахунок держави або системи соціального страхування та його доступності для всіх, незалежно від матеріального становища. Такий принцип привів до появи систем охорони здоров'я, що загалом характеризуються майже загальним охопленням населення, обов'язковою участю, наданням всеосяжних страхових пільг і допомоги та високим рівнем державних витрат» [8, с. 27]. Отже, участь у системі охорони здоров'я, яка забезпечує гарантоване медичне обслуговування населення, є обов'язковою. У деяких країнах людям дозволяється вийти з державної системи та в якості заміни придбати ДМС. Таке ДМС часто називають замішувачим, воно доступне лише

певним групам населення в Австрії, Бельгії, Німеччині та Нідерландах. Частка населення, яке використовує таке страхування, наприклад, в Австрії, складає 0,2%, а в Нідерландах 24,7%. В Іспанії цивільним службовцям дозволено обирати між системою охорони здоров'я, що забезпечує гарантоване медичне обслуговування населення, та медичною допомогою, що забезпечується за рахунок ДМС. У Португалії окремі особи та групи працівників за наймом мають право відмовитися від системи охорони здоров'я, яка забезпечує гарантоване медичне обслуговування населення, однак вони не виключаються із системи ОМС та не звільняються від сплати страхових внесків, отже не підпадають під визначення заміщуючого ДМС [там само, с. 28]. Відмовитися від ОМС непросто. Наприклад, під час виборів 2002 р. питання про нелегкі взаємини між системами обов'язкового та добровільного страхування стало ключовим у Німеччині та Нідерландах. Уряд Німеччини оголосив про реформи, відповідно до яких був піднятий поріг доходу, що дозволяє відмовитися від ОМС, з 41400 до 45900 євро. Реформа набула чинності із січня 2003 р. Нині можна вибрати повний приватний план медичного страхування, якщо дохід як найманого працівника перевищує порогову суму 64350 євро річної зарплати брутто (у 2022 р.), якщо самозайнятий, не працює (міні-робота не зараховується) або якщо особі більше 55 років і вона не працює. У Нідерландах реформа передбачає суворіші заходи: уряд планує відмовитися від існуючої системи, яка виключає з обов'язкового державного медичного страхування людей з річним доходом понад 30 700 євро, які вдаються до страхування з приводу амбулаторної чи короткострокової стаціонарної допомоги, та замінити її обов'язковим приватним страхуванням населення [там само, с. 15,16].

Експерти класифікують ДМС таким чином:

- забезпечує охоплення населення, яке мало б бути охоплене державним страхуванням (заміщуюче ДМС);
- забезпечує додатковий діапазон медичних послуг, які не охоплені або не повністю охоплені державою, включаючи спільні платежі, які накладаються системою охорони здоров'я, що забезпечує гарантоване медичне обслуговування населення (розширене ДМС);
- забезпечує додаткове охоплення з метою прискореного доступу до лікування та розширення вибору видів допомоги (паралельне ДМС) [там само, с. 18].

Паралельне та розширене ДМС відкрито для всього населення, а деякі його форми є в кожній країні-члені ЄС. На відміну від них ДМС, що заміщує, обмежується окремими групами населення і є у нечисленних державах-членах. До цього виду ДМС зазвичай вдаються ті, хто не бере участі в деяких або всіх формах ОМС (люди з високими доходами в Нідерландах та особи, які працюють не за наймом, у Бельгії та Німеччині); і ті, хто звільнений від відрахування коштів до системи ОМС (високооплачувані службовці Німеччини та деякі особи, які працюють не за наймом в Австрії) [там само]. Уряди багатьох держав вживають заходів для того, щоб збільшити доступність розширеного і паралельного ДМС. У такий спосіб можна охопити якомога більше населення й це є фінансово вигідним для всіх сторін.

Розглянемо, які переваги має система ОМС. Для застрахованих ОМС є гарантією захисту. Крім того, це соціально справедлива форма фінансових відносин. Для держави, як головного суспільного інституту, масове охоплення населення медичним страхуванням означає більший контроль за станом здоров'я людей та підтримання соціальної злагоди. ОМС є великим інвестиційним ресурсом, що сприяє економічному розвитку. У ряді країн у результаті ОМС формується ціла система у сегменті охорони здоров'я наближена до державної. Завдяки цьому створюються робочі місця, розвивається медична галузь та спільні з нею сектори економіки. Державні органи контролюють діяльність медичних установ і якість медичних послуг. Відбувається формування складного комплексного розвитку соціальної держави. Системи охорони здоров'я у розвинених країнах характеризуються високим рівнем державних витрат (табл. 1). І хоча динаміка державних витрат на охорону здоров'я по країнах суттєво відрізняється, в цілому можна стверджувати, що протягом останніх 20 років в індустріально розвинених країнах вона була позитивною й визначалася великою участю держави та її контролем даної сфери, що посилюється.

Згідно з чисельними міжнародними рейтингами, опитуваннями та звітами ВООЗ, перше місце у світі за рівнем державних витрат на медицину посідають США як у абсолютних цифрах (\$3,3 трлн або \$10 348 з розрахунку на душу населення (2017)), так і у відсотках до ВВП (17,8 %), а число зайнятих у галузі – понад 10 млн осіб [11]. І хоча система охорони здоров'я США має багато недоліків, вона займає чільне місце у світі за масштабами зосереджених у ній ресурсів та здатна до швидкого реагування в умовах, що змінюються. США не мають програми універсального медичного страхування на відміну від інших індустріально розвинених країн. Медичне страхування забезпечується комбінацією приватного та громадського страхування (Медікер і Медікейд).

Згідно з чисельними міжнародними рейтингами, опитуваннями та звітами ВООЗ, перше місце у світі за рівнем державних витрат на медицину посідають США як у абсолютних цифрах (\$3,3 трлн або \$10 348 з розрахунку на душу населення (2017)), так і у відсотках до ВВП (17,8 %), а число зайнятих у галузі – понад 10 млн осіб [11]. І хоча система охорони здоров'я США має багато недоліків, вона займає чільне місце у світі за масштабами зосереджених у ній ресурсів та здатна до швидкого реагування в умовах, що змінюються. США не мають програми універсального медичного страхування на відміну від інших індустріально розвинених країн. Медичне страхування забезпечується комбінацією приватного та громадського страхування (Медікер і Медікейд).

Серед країн Європи у 2020 р. найвищі витрати на охорону здоров'я щодо ВВП мали Німеччина (12,8%) та Франція (12,2%). Серед держав-членів ЄС найбільше зростання (у відсотковому вираженні) поточних витрат на охорону здоров'я на душу населення в період з 2012 по 2020 рік було у Румунії та країнах-членах Балтії [9].

Таблиця 1. Поточні витрати на охорону здоров'я у 2020 р. в розвинених країнах

Країна	Загальні витрати, млн євро	На душу населення, євро	Витрати в стандартах купівельної спроможності (ПКС)	% ВВП	% ВВП (2000 р.)
ЄС	1 462 373	3269	3269	10,9	
Бельгія	50535	4380	3761	11,1	8,0
Болгарія	5226	754	1478	8,5	
Чеська Республіка	19889	1859	2649	9,2	5,7
Данія	32902	5642	3964	10,5	8,1
Німеччина	431805	5192	4831	12,8	9,9
Естонія	2080	1565	1900	7,8	5,2
Ірландія	26479	5311	3740	7,1	5,9
Греція	15720	1469	1731	9,5	7,2
Іспанія	120203	2538	2588	10,7	6,8
Франція	281065	4160	3807	12,2	9,6
Хорватія	3897	963	1448	7,8	
Італія	159628	2686	2609	9,6	7,6
Кіпр	1750	1961	2065	8,1	
Латвія	2194	1154	1551	7,5	5,4
Литва	3732	1335	2006	7,5	
Люксембург	3704	5875	3918	5,8	5,9
Угорщина	9965	1022	1672	7,3	6,8
Мальта	1298	2575	2943	9,2	
Нідерланди	89098	5108	4302	11,1	7,7
Австрія	43524	4881	4095	11,5	9,2
Польща	34183	9021	1591	6,5	5,3
Португалія	21108	2050	2331	10,6	8,6
Румунія	13728	713	1428	6,3	
Словенія	4435	2110	2419	9,5	7,8
Словаччина	6659	1220	1480	7,2	5,3
Фінляндія	22880	4138	3206	9,6	7,1
Швеція	54687	5282	4008	11,4	7,3
Ісландія	1811	4941	3216	9,6	8,9
Ліхтенштейн	346	8892	-	6,5	
Норвегія	38113	7127	4588	10,5	7,7
Швейцарія	77824	9009	4997	11,8	9,1
Боснія і Герцеговина	1723	-	-	9,8	

Джерело: [9; 10]

Самі поточні витрати на охорону здоров'я у 2020 р. були найвищими у Люксембурзі (5 875 євро на особу) та Данії (5 642 євро на особу). Слід відзначити, що в Люксембурзі був найвищий показник на душу населення, незважаючи на найнижче ставлення видатків на охорону здоров'я до ВВП, що відображає найвищий рівень ВВП у Люксембурзі. Значна частина працівників Люксембургу є транскордонними працівниками та живуть за межами країни. Витрати на охорону здоров'я нерезидентів не включаються до рахунків охорони здоров'я Люксембургу, у той час як їхня економічна діяльність робить внесок у ВВП цієї країни. Швейцарія, Ліхтенштейн та Норвегія повідомили про вищі рівні витрат на охорону здоров'я на душу населення, ніж у будь-якій із держав-членів. Слідом за Люксембургом та Данією коефіцієнт вище 5 000 євро на одну особу спостерігався також в Ірландії, Нідерландах, Німеччині, Швеції [там само].

Порівнювати організацію ОМС або національну (національно-державну) систему медичного обслуговування в різних країнах світу не є доцільним. Як зазначалося, країни вирішують цю проблему з урахуванням особливостей власного розвитку. Проте в усіх країнах, де існує ОМС, робляться страхові внески працюючими, роботодавцями, зацікавленими особами та використовується деякі інші фінансові інструменти, наприклад, комбінації страхових програм, дотації з оплати медичного обслуговування (Бельгія), ставки страхового внеску вище за його базовий рівень (Німеччина). У Франції, наприклад, за державне медичне страхування відповідає Національна страхова організація, яка контролюється Міністерством соціального забезпечення та праці. Вона має понад сто місцевих регіональних відділень, які здійснюють страхування в окремому регіоні, мають певну автономію, але загалом підлягають адміністративному контролю з центру. Охорона здоров'я громадян Великобританії здійснюється через систему оподаткування (18% прибуткового податку громадянина).

Наявність декількох видів медичного страхування (моделей охорони здоров'я) сприяє конкуренції в цій сфері та створює якісний рівень обслуговування.

Варто наголосити, що страхова система фінансування охорони здоров'я в порівнянні з бюджетною системою має низку переваг. Одна з причин – відмінності у створенні фондів. «Оскільки страхові фонди формуються на цільовій основі та розраховані на певне коло осіб, то й страхова медицина набуває цільовий та адресний характер. Це викликано її більшою орієнтацією на пацієнта. На відміну від бюджетної моделі, у страховій системі лікар є первинною інстанцією - він бере на себе відповідальність за забезпечення надання всіх необхідних медичних послуг. Крім того, на відміну від бюджетної моделі, де фактично відбувається знеособлення грошових коштів пацієнта, які надходять до державного бюджету, у страховій системі таке «знеособлення» неможливо через наявність ланцюжка взаємодіючих сторін: пацієнт – страхова компанія – лікар. Таким чином, факт залежності доступу до лікування надає хворому статус покупця, а зв'язок між страховиком і застрахованим здійснюється на основі договору» [12, с.121].

Про необхідність запровадження в Україні соціального обов'язкового медичного страхування йдеться досить давно. Проте ця проблема не зрушилася. На сьогодні медичне обслуговування в Україні є найбільш занедбаною сферою, при всій повазі до працюючих в ній фахівців. Рівень фінансування державою охорони здоров'я є недостатнім. Кошти з державного бюджету на медицину виділяються на рівні близько 4% ВВП (при рекомендації ВООЗ у 5,8%). Ще 4% український пацієнт покриває зі своєї кишені, переважно купуючи ліки [13]. Наразі приватний сектор в сфері охорони здоров'я дуже невеликий і недостатньо розвинений. Запровадження в Україні ОМС довго обговорюється, але наразі треба на підставі оцінки світового досвіду зрозуміти необхідність саме такого формату запуску масштабного страхування. Приклад багатьох європейських країн дуже точно передає доцільність державно-приватного партнерства щодо ОМС [там само]. І хоча нині базова медична допомога в Україні безкоштовна, маючи декларацію із сімейним лікарем, пацієнт може розраховувати на лише певний перелік безкоштовних медичних послуг. Медичне ж страхування дозволяє розраховувати на компенсацію витрат на лікування та медичні препарати, а отже, захистити себе від непередбачуваних витрат.

З 2017 р. в Україні розпочато реформу фінансування системи охорони здоров'я, яка включає в себе централізацію видатків на закупівлю пакету основних медичних послуг єдиним національним платником – НСЗУ. Реформа звільнила органи місцевого самоврядування від відповідальності за фінансування основних послуг (крім оплати комунальних послуг і капітальних витрат). Реформу не закінчено через повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України в лютому 2022 р. Перші результати цієї реформи вже проаналізовано українськими дослідниками [14; 15]. Але зарано і складно говорити про якісь її досягнення, оскільки роки пандемії наочно продемонстрували, що державна система фінансування виявилася зовсім непередбаченою до боротьби з цією проблемою.

Сьогодні питання про реформування системи охорони здоров'я встає ще більш гостро, ніж до лютого 2022 р. В умовах післявоєнного відродження економіки, бюджетних коштів навряд чи вистачить у колишніх масштабах, враховуючи стан здоров'я населення та рівень господарської розрухи. Треба реально оцінювати ситуацію. Ринок ДМС в країні слабкий, добровільне страхування не приваблює пересічного громадянина. «За час війни кількість страхових компаній скоротилася з 169 до 124» [16]. За даними Держстату, відповідно до динаміки середньооблікової кількості штатних працівників охорони здоров'я, починаючи з 2017 р. їх кількість зменшилася з 853,4 до 735,5 тис. осіб [17]. Тому головним завданням у цій темі має стати реформування шляхів залучення коштів у галузь. Одним із них, причому найдієвішим, на наш погляд, є запровадження ОМС. Медичне страхування повинно стати драйвером на страховому ринку України.

Висновки. ОМС, що застосовується в країнах світу, продемонструвало себе як вагомий інструмент економічного розвитку. ОМС слід розглядати не тільки як елемент фінансової системи, що має потужний інвестиційний сенс, а й як складову системи соціального захисту населення, яка відповідає за підтримання соціальної безпеки населення в державі.

Запровадження в Україні ОМС довго обговорюється, але ця проблема й досі не вирішена. Україні необхідно продовжити політичні та економічні реформи, рішуче боротися з корупцією, активно здійснювати приватизацію, поглиблювати реформу системи охорони здоров'я, в тому числі запровадити обов'язкове медичне страхування. Новий фінансовий механізм дозволить українській економіці при формуванні бюджетних ресурсів більше використовувати потенціал ринкових інститутів і призведе до значного посилення системи соціальної безпеки населення.

Список використаних джерел

1. Батужак М. І., Приступа Л. А., Троцька А. О. Запровадження страхової медицини в Україні: проблеми, перспективи, зарубіжний досвід. *Перспективи розвитку медичного страхування в Україні. Збірник статей та доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (14-15. травня 2009 р.).* Тернопіль, 2009. Т. 2. С. 13-15. 122-123.
2. Богусловський Є. І., Шибалкіна Ю. С. Медичне страхування в Україні: проблеми та перспективи. *Зовнішня торгівля: право та економіка.* 2009. №4 (39). С. 83-86.
3. Бортнік С. В. Запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>
4. Новосельська Л. І. Шляхи запровадження медичного соціального страхування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ.* 2008. Вип. 18. С.82-85.

5. Рудий В. Регуляторна основа для запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. *Главный врач*. 2004. № 5. С. 74-76.
6. Шатковський Я. Обов'язкове медичне страхування в Україні: правові проблеми та перспективи їх вирішення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2008. Вип. 46. С. 98-102.
7. Голяченко О. М., Сердюк А. М., Приходський О. О. Соціальна медицина, організація та економіка охорони здоров'я. Тернопіль: Джура, 1997. 328 с.
8. Моссиалос Э., Томпсон С. Добровольное медицинское страхование в странах Европейского союза. Пер. с англ. М.: Издательство «Весь Мир», 2006. 224 с.
9. Healthcare expenditure statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Healthcare_expenditure_statistics#Healthcare_expenditure
10. Расходы стран на здравоохранение на душу населения. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/health-expenditure-capita>
11. Охорона здоров'я у США. URL: <https://zdrav.expert/index.php/>
12. Антропов В. В. Финансирование здравоохранения: европейский опыт и российская практика. За рубежом. 2019. №2. С. 115-125. URL: finansirovanie-zdravoohraneniya-evropeyskiy-opyt-i-rossiyskaya-praktika.pdf
13. Кияшко А. Европейский опыт внедрения обязательного медицинского страхования. Что возьмем для Украины? URL: <https://forinsurer.com/public/16/09/23/4758>
14. Сальникова Т. В., Роменська К. М. Результати реформування системи фінансування охорони здоров'я в Україні. *Причорноморські студії*. 2022. Випуск 78. С. 118-123.
15. Баранник Л. Б., Сальникова Т. В. Медичне страхування у реформуванні системи охорони здоров'я України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 46. URL: <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2072-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1995-1-10-20230213.pdf>
16. Гарцуєва І. Як змінилося медичне страхування в Україні під час війни? URL: <https://forinsurer.com/public/23/01/31/4974>
17. Медики й пацієнти вимагають забезпечити фінансування галузі охорони здоров'я на рівні 5% від ВВП. *Щотижневик «Аптека»*. №45 (1266) 23 листопада 2020 р. URL: <https://www.apтека.ua/article/572994>

References

1. Batuzhak M. I., Prystupa L. A., Trotska A. O. (2009). Zaprovdzhennia strakhovoi medytsyny v Ukraini: problemy, perspektyvy, zarubizhnyi dosvid [Introduction of insurance medicine in Ukraine: problems, prospects, foreign experience]. *Perspektyvy rozvytku medychnoho strakhuvannia v Ukraini. Zbirnyk stattei ta dopovidei II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh (14-15. Travnia, Ternopil)*. T. 2. S. 122-123.
2. Bohuslovskiy Ye. I., Shybalkina Yu. S. (2009). Medychne strakhuvannia v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Medical insurance in Ukraine: problems and prospects]. *Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika*. 4 (39). 83-86.
3. Bortnik S. V. Zaprovdzhennia oboviazkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Introduction of mandatory medical insurance in Ukraine]. URL: <http://www.nbu.gov.ua>
4. Novoselska L. I. (2008). Shliakhy zaprovadzhennia medychnoho sotsialnogo strakhuvannia v Ukraini [Ways of introducing medical social insurance in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU*, 18. 82-85.
5. Rudyi V. (2004). Rehuliatorna osnova dlia zaprovadzhennia oboviazkovoho medychnoho strakhuvannia v Ukraini [Regulatory basis for the introduction of mandatory medical insurance in Ukraine]. *Hlavnyi vrach*, 5. 74-76.
6. Shatkovskiy Ya. (2008). Oboviazkove medychne strakhuvannia v Ukraini: pravovi problemy ta perspektyvy yikh vyrishennia [Mandatory health insurance in Ukraine: legal problems and prospects for their solution]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*. 46. 98-102.
7. Holichenko O. M., Serdiuk A. M., Prykhodskiy O. O. (1997). Sotsialna medytsyna, orhanizatsiia ta ekonomika okhorony zdorovia [Social medicine, organization and economics of health care]. *Ternopil: Dzhura*, 328 s.
8. Mossyalos E., Tompson S. (2006). Dobrovolnoe medytynskoe strakhovanye v stranakh Evropeiskoho soiuzha [Voluntary medical insurance in the countries of the European Union]. *Per. s anhl. M.: Yzdatelstvo «Ves Myr»*, 224 s.
9. Healthcare expenditure statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Healthcare_expenditure_statistics#Healthcare_expenditure
10. Raskhody stran na zdravookhraneniye na dushu naseleniya [Countries' expenditures on health care per capita]. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/health-expenditure-capita>
11. Okhorona zdorovia u SSHa [Health care in the USA]. URL: https://zdrav.expert/index.php/Stattia:Okhorona_zdorovia_v_SShA
12. Antropov V. V. (2019). Fynansirovanye zdravookhraneniya: evropeyskiy opyt i rossyiskaia praktyka [Healthcare financing: European experience and Russian practice]. *Za rubezhom*, 2. 115-125. URL: finansirovanie-zdravoohraneniya-evropeyskiy-opyt-i-rossiyskaya-praktika.pdf
13. Kyiashko A. Evropeyskiy opyt vnedreniya obiazatel'nogo medytynskogo strakhovaniya. Chto vozmem dlia Ukrainy? [European experience of mandatory medical insurance implementation. What will we take for Ukraine?] URL: <https://forinsurer.com/public/16/09/23/4758>
14. Salnykova T. V., Romenska K. M. (2022). Rezultaty reformuvannia systemy finansuvannia okhorony zdorovia v Ukraini [Results of reforming the health care financing system in Ukraine]. *Prychornomorski studii*. 78. 118-123.

15. Barannyk L. B., Salnykova T. V. (2022). *Medychne strakhuvannia u reformuvanni systemy okhorony zdorovia Ukrainy* [Medical insurance in reforming the health care system of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 46. URL: <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2072-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1995-1-10-20230213.pdf>

16. Hartsuieva I. *Yak zminylosia medychne strakhuvannia v Ukraini pid chas viiny?* [How did medical insurance change in Ukraine during the war?] URL: <https://forinsurer.com/public/23/01/31/4974>

17. *Medyky y patsiienty vymahaiut zabezpechyty finansuvannia haluzi okhorony zdorovia na rivni 5% vid VVP* [Doctors and patients demand to ensure funding of the healthcare industry at the level of 5% of GDP]. *Shchotyzhnevyyk «Apteka»*, 45 (1266) 23 lystopada 2020 r. URL: <https://www.apteka.ua/article/572994>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Баранник Лілія Борисівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри соціального забезпечення та податкової політики Університету митної справи та фінансів

вул. Володимира Вернадського, 2/4. м. Дніпро, 49000, Україна

ORCID: 0000-0001-9469-643X

Researcher ID: 57220050471

e-mail: baranniklb@gmail.com

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

вул. Сергія Єфремова, 25, м. Дніпро, 49000, Україна

ORCID: 0000-0003-2540-862X

Researcher ID: C-8759-2019

e-mail: s.kachula@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Barannyk Liliia, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Security and Tax, University of Customs and Finance

Vernadskoho Str., 2/4. Dnipro, 49000, Ukraine

e-mail: baranniklb@gmail.com

Kachula Svitlana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University,

Sergej Efremov st., 25, Dnipro, 49000, Ukraine

e-mail: s.kachula@ukr.net

УДК 336.144.2; 332.142

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-162-174>

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Гордей О. Д.,
Рябокінь М. В.,
Котух Є. В.,
Новицька О. В.

Предмет дослідження. Процес середньострокового бюджетного планування із використанням інформаційно-програмного комплексу (ІПК) «Місцевий бюджет» в територіальних громадах (ТГ) для забезпечення раціонального планування та використання коштів місцевих бюджетів.

Мета роботи – обґрунтувати важливість середньострокового бюджетного планування для забезпечення стійкого економічного та соціального розвитку ТГ в умовах інтенсифікації процесів автоматизації з використанням спеціального програмного забезпечення.

Методи та методологія дослідження. Під час дослідження використовувалися еволюційний (під час вивчення еволюції впровадження середньострокового бюджетного планування) і системний (в процесі вивчення алгоритму середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні) підходи, а також основні прийоми візуалізації результатів дослідження. Використано пакет програмного забезпечення ІПК «Місцевий бюджет».

Результати роботи. Дослідження присвячено розгляду алгоритму середньострокового бюджетного планування в територіальних громадах. Чітка послідовність дій під час обґрунтування доцільності використання фінансових ресурсів бюджетів громади зумовлює прискорений розвиток ТГ. Планування доходів і видатків на середньостроковий період дає змогу вивчити потенціальні напрями збільшення доходної частини та ефективніші напрями використання фінансових ресурсів. Щорічне корегування дозволяє зменшити або унеможливити неефективне витрачання фінансових ресурсів.

Автоматизація середньострокового бюджетного планування – це важливий крок до відповідності європейським принципам фінансового забезпечення потреб та інтересів громадян.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в таких галузях наукових знань як фінанси, гроші та кредит, педагогіка, галузь економічної та соціальної сфери, що дозволяє виявити пріоритетні напрями фінансового забезпечення рівня життя населення в ТГ.

Висновки. Середньострокове бюджетне планування на рівні ТГ є важливим та необхідним процесом, який дозволяє забезпечити комплексний підхід під час раціонального використання обмежених фінансових ресурсів на середньостроковий період з метою задоволення потреб та інтересів кожного члена громади. Головні розпорядники коштів завдяки місцевим цільовим програмам розвитку контролюють процес виконання результативних показників, які є невід'ємною складовою бюджетного процесу. Середньострокове планування відбувається на плановий та на два наступні за плановим бюджетні періоди. Пам'ятаємо, в процесі реалізації середньострокового бюджетного планування здійснюється щорічний зріз усіх місцевих цільових програм соціально-економічного розвитку ТГ для контролю рівня обґрунтованості розрахунку ресурсів бюджету на середньострокову перспективу. Якісне середньострокове бюджетне планування забезпечує факт використання ІПК «Місцевий бюджет» на рівні місцевих фінансових органів.

Ключові слова: середньостроковий, бюджетне планування, фінансове забезпечення, територіальна громада, стратегія, інформаційно-програмний комплекс «Місцевий бюджет».

MEDIUM-TERM BUDGET PLANNING IN THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

Hordei Oksana,
Riabokin Maryna,
Novytska Olena,
Kotukh Yevhen

Subject. The process of medium-term budget planning using the «Local Budget» software in Territorial Communities (TCs) to ensure rational planning and use of local budget funds.

Purpose. The purpose of the work is to substantiate the importance of medium-term budget planning to ensure sustainable economic and social development of the TC in the conditions of intensification of automation processes using special software.

Methodology. During the study, evolutionary (while studying the evolution of medium-term budget planning implementation) and systemic (in the process of studying the medium-term budget planning algorithm at the local level) approaches were used, as well as the main methods of visualization of research results. The «Local Budget» software package was used.

Results. The study is devoted to consideration of the medium-term budget planning algorithm in united territorial communities. A clear sequence of actions during the justification of the expediency of using the financial resources of the community budgets determines the accelerated development of TC. Planning income and expenses for the medium-term period makes it possible to study potential directions for increasing income part and more effective directions for using financial resources. Annual adjustment allows for reducing or making it impossible to spend ineffectively financial resources. Automation of medium-term budget planning is an important step towards compliance with the European principles of financial provision of the needs and interests of citizens.

Practical implications. The results of the research can be used in such areas of scientific knowledge as finance, money and credit, pedagogy, and the economic and social sphere, which allows us to identify the priority directions of financial support for the population's standard of living in TC.

Conclusions. Medium-term budget planning at the level of the local community is an important and necessary process that allows for a comprehensive approach during the rational use of limited financial resources for the medium-term period to meet the needs and interests of every member of the community. The chief managers of funds, thanks to local target development programs, control the process of performance indicators, which are an integral part of the budget process. Medium-term planning is carried out for the planned and two following budget periods. We remember that in the process of implementing medium-term budget planning, an annual cut of all local target programs of social and economic development of the TC is carried out to control the level of reasonableness of the calculation of budget resources for the medium-term perspective. High-quality medium-term budget planning ensures the fact of using the IPC «Local Budget» at the level of local financial institutions.

Keywords: medium-term, budget planning, financial support, territorial community, strategy, «Local Budget» software.

JEL Classifications: H72, O16, O29, L10

Вступ. Запровадження середньострокового бюджетного планування створило основні передумови для цілісного механізму забезпечення повноцінного розвитку територіальних громад (ТГ) після завершення процесу децентралізації в Україні. Середньострокове бюджетне планування не можливо запровадити з високою ефективністю без застосування спеціального програмного забезпечення для посилення автоматизації даного процесу. Інформаційно-програмний комплекс «Місцевий бюджет» є не тільки спеціальним програмним забезпеченням, але й інструментом реалізації функцій органів місцевого самоврядування під час бюджетного планування на середньострокову перспективу. Середньострокове бюджетне планування на рівні ТГ забезпечить задоволення соціальних та економічних потреб громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 2017 року по теперішній час відбулися зміни у законодавчому забезпеченні, які регулюють середньострокове бюджетне планування. Насамперед, запровадження середньострокового бюджетного планування було передбачено як захід у «Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки» [1]. Законодавче запровадження трирічного бюджетного планування на рівні місцевих бюджетів почало регулюватися Бюджетним кодексом, після прийняття ВРУ Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування» [2]. Подальше затвердження змін до процесу бюджетного планування на середньостроковий період на місцевому рівні відбулося на рівні Міністерства фінансів України, зокрема Наказом Міністерства фінансів України «Про внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України» [3] та впровадження в дослідну експлуатацію комп'ютерної програми «Інформаційно-аналітична система (ІАС) управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів «Logica» [4]. Дослідження присвячено вивченню алгоритму реалізації середньострокового бюджетного планування за допомогою ІПК «Місцевий бюджет» [5].

Предмет дослідження. Процес середньострокового бюджетного планування із використанням інформаційно-програмного комплексу (ІПК) «Місцевий бюджет» в територіальних громадах (ТГ) для забезпечення раціонального планування та використання коштів місцевих бюджетів.

Мета роботи – обґрунтувати важливість середньострокового бюджетного планування для забезпечення стійкого економічного та соціального розвитку ТГ в умовах інтенсифікації процесів автоматизації з використанням спеціального програмного забезпечення.

Завдання дослідження. Мета дослідження зумовила постановку і вирішення наступних завдань: обґрунтувати необхідність впровадження середньострокового бюджетного планування; охарактеризувати етапи подання пропозицій до прогнозу основних планових показників місцевих бюджетів; виділити інформацію, що подається в ІАС «Logica» з ІПК «Місцевий бюджет» для подальшого використання в середньостроковому бюджетному плануванні; розглянути алгоритм подання проєкту середньострокового бюджету на рівні ТГ та його затвердження.

Методи та методологія дослідження. Під час дослідження використовувалися еволюційний (під час вивчення еволюції впровадження середньострокового бюджетного планування) і системний (в процесі вивчення алгоритму середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні) підходи, а також основні прийоми візуалізації результатів дослідження. Використано пакет програмного забезпечення ІПК «Місцевий бюджет».

Постановка проблеми. Для забезпечення раціонального використання обмежених фінансових ресурсів на місцевому рівні, необхідно вивчити процес середньострокового бюджетного планування, який складається відповідно до цілей та пріоритетів, які визначені у прогнозних та програмних документах економічного і соціального розвитку як України, так і ТГ з урахуванням Бюджетної декларації із використанням необхідного програмного забезпечення.

Результати дослідження. Міністерство фінансів України рекомендує здійснювати процес середньострокового бюджетного планування місцевого бюджету учасниками бюджетного процесу відповідно до розробленої місцевим фінансовим органом інструкції з підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету та з урахуванням положень Методичних рекомендацій [6].

Середньострокове бюджетне планування місцевого бюджету рекомендовано формувати у наступній послідовності [6]:

1. Місцевий фінансовий орган (МФО) відповідно до основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на прогнозні роки, аналізу виконання місцевого бюджету у попередніх та поточному бюджетних періодах та за участю органів, що контролюють справляння надходжень бюджету:

- забезпечує прогнозування обсягів доходів місцевого бюджету,
- визначає обсяги фінансування місцевого бюджету, повернення кредитів до місцевого бюджету на середньостроковий період

– розраховує загальні орієнтовні граничні показники у термін не пізніше 15 липня року, що передуює плановому.

2. МФО у межах загальних орієнтовних граничних показників:

- розраховує орієнтовні граничні показники,
- розробляє інструкцію з підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету,
- доводить орієнтовні граничні показники до головних розпорядників бюджетних коштів у термін не пізніше 20 липня року, що передуює плановому.

3. Головні розпорядники коштів, відповідно до доведеної МФО інструкції з підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету та орієнтовних граничних показників, а також з урахуванням вимог Методичних рекомендацій [6], складають пропозиції до прогнозу місцевого бюджету та подають їх МФО у встановлені ним терміни, але не пізніше 01 серпня року, що передуює плановому.

4. МФО здійснює аналіз поданих головними розпорядниками пропозицій до прогнозу місцевого бюджету на відповідність доведеним орієнтовним граничним показникам і вимогам доведеної інструкції, за результатами якого керівник фіноргану приймає рішення про включення поданих пропозицій до прогнозу місцевого бюджету.

Орієнтовні граничні показники рекомендується доводити фіноргану до головного розпорядника загальними сумами на кожний рік середньострокового періоду за формою, затвердженою Методичними рекомендаціями (додаток 1) [6, дод. 1], та із зазначенням окремо обсягів:

- видатків за загальним фондом, джерелом яких є трансферти з державного та місцевих бюджетів;
- видатків за спеціальним фондом (у разі необхідності зазначаються джерела їх надходжень);
- надання кредитів із загального фонду.

Середньострокове бюджетне планування починається зі складання прогнозу місцевого бюджету. Прогноз місцевого бюджету на відповідний рік проводиться щорічно, відповідно до змін до Бюджетного кодексу. У 2022 році прогнозування було пропущено у зв'язку із воєнним станом.

Таким чином, розпочинається процес середньострокового бюджетного планування зі складання пропозицій до прогнозу місцевих бюджетів. Для цього відбувається надання граничних показників головним розпорядникам коштів, тобто місцевий фінансовий орган повинен довести ліміти до головних розпорядників коштів, оскільки в межах доведених лімітів головний розпорядник може проводити складання пропозицій до прогнозу місцевого бюджету.

Більшість ТГ у процесі реалізації бюджетного процесу, в тому числі середньострокового бюджетного планування, використовують спеціальне програмне забезпечення, зокрема ІПК «Місцевий бюджет» (рис. 1) [5].

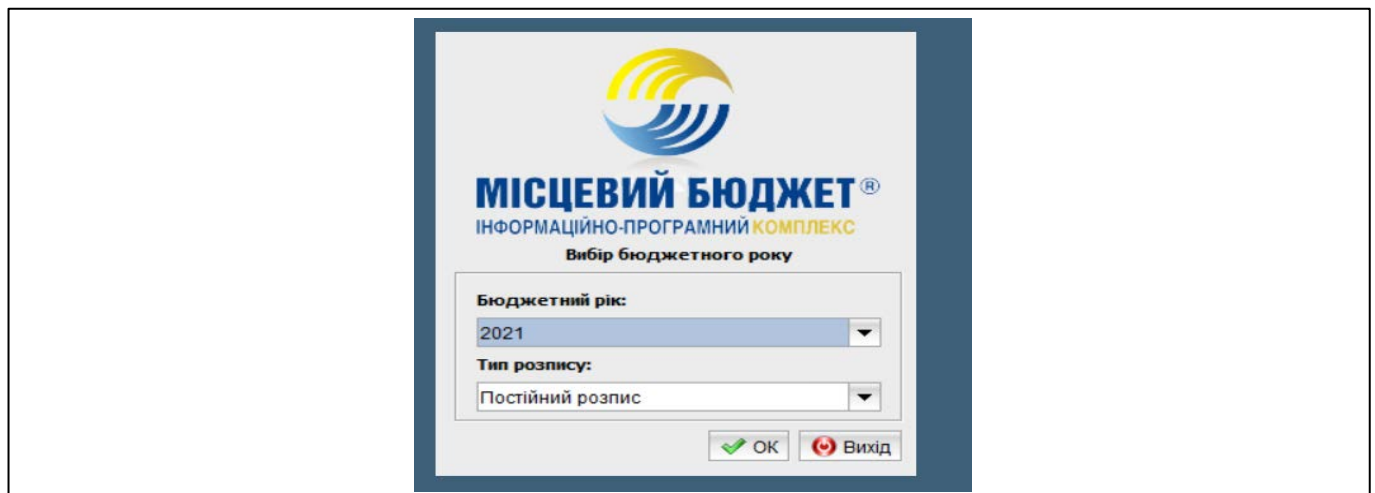

Рисунок 1. Початок роботи з ІПК «Місцевий бюджет»

На початку середньострокового бюджетного планування проходить процес складання пропозицій до прогнозу місцевого бюджету. В ІПК «Місцевий бюджет» у пункті меню «Звіти» є закладка «Бюджетні пропозиції на 2022-2024 роки» через яку необхідно перейти до вкладки «Орієнтовні граничні показники» (рис. 2).

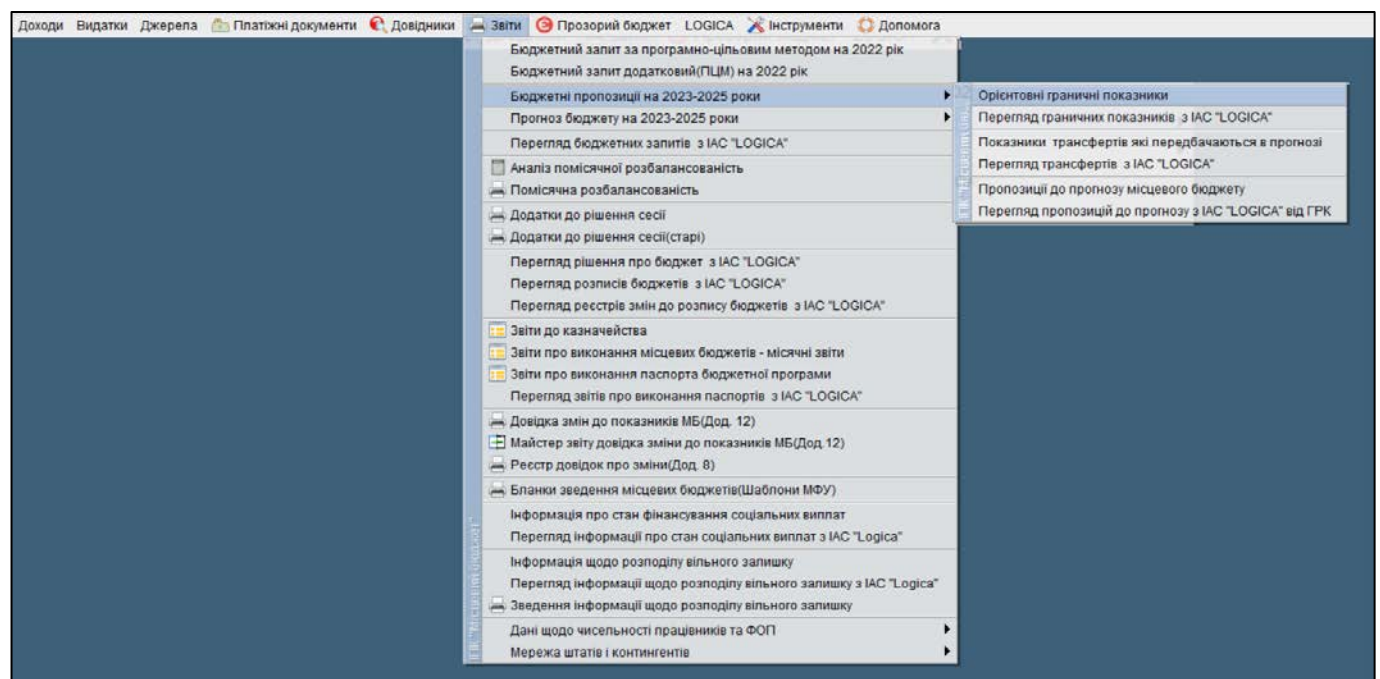

Рисунок 2. Вкладка «Орієнтовні граничні показники» в ІПК «Місцевий бюджет»

У цій вкладці можна побачити (рис. 2), які МФО довів орієнтовні граничні показники по кожному головному розпоряднику відповідно до форми, яку затвердило Міністерство фінансів України, тобто створюються орієнтовні граничні показники видатків місцевого бюджету по головному розпоряднику. Орієнтовні граничні показники - це основний пункт, з якого розпочинається складання прогнозу місцевого бюджету. У пункті «Перегляд граничних показників» вони переглядаються головними розпорядниками та враховуються у подальших етапах.

За законодавством, на основі пропозицій до прогнозу, які надані головними розпорядниками коштів МФО, формуються показники трансфертів, які передбачаються в прогнозі місцевого бюджету. Тобто це трансферти іншим бюджетам, які передбачені в іншому бюджету для того, щоб бюджет-реципієнт зміг їх порухувати в своєму прогнозі. Відтак, це обмін трансфертами між різними бюджетами.

Процес планування показників трансфертів у стандартній таблиці, яку заповнюють в розділі «Звіти», далі «Бюджетні пропозиції», далі «Показники трансфертів, які передбачаються в прогнозі» (рис. 3).

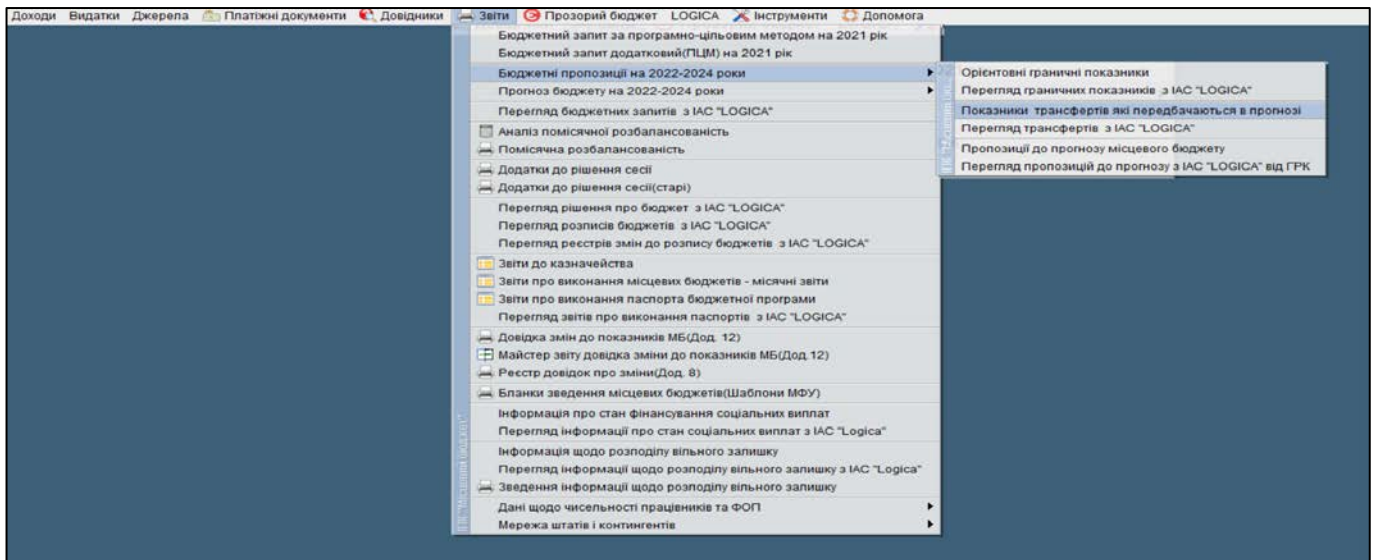

Рисунок 3. Вкладка «Показники трансфертів, які передбачаються в прогнозі» в ІПК «Місцевий бюджет»

Показники трансфертів, за законодавством, формуються після пропозицій, але на практиці, ці процеси, як правило, плануються одночасно (на одному рівні) з орієнтовними граничними показниками, які доводяться до мережі головних розпорядників коштів. МФО показники прогнозних трансфертів вже доводять одразу іншим МФО для складання точних прогнозів.

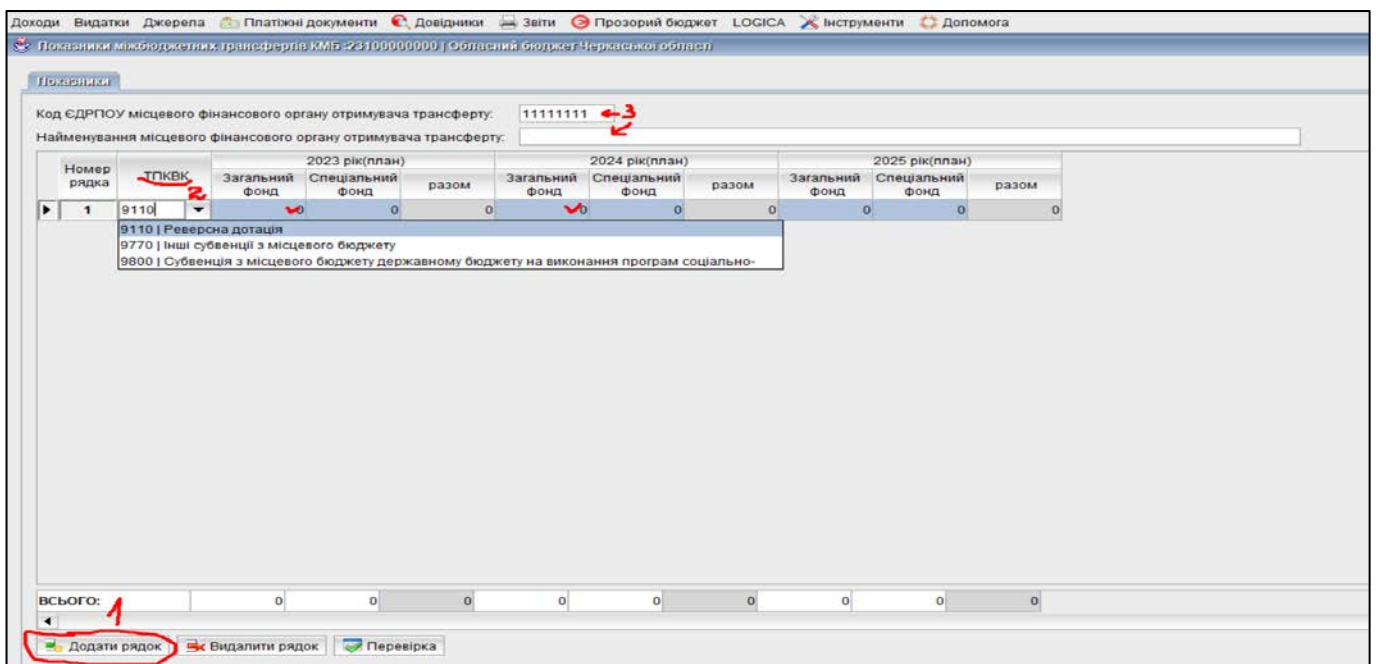

Рисунок 4. Приклад введення інформації у вкладку «Показники трансфертів, які передбачаються в прогнозі» в ІПК «Місцевий бюджет»

Таблички є частиною програми, вони є типовими, відрізняються тільки змістовним навантаженням введеної інформації (рис. 4). У нашому випадку – це Показники трансфертів, які передбачаються в прогнозі. Додаємо рядок (1), визначаємо вид трансферту (він зазначається за кодами типової програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету (ТПКВК), який має відповідність коду функціональної класифікації видатків та кредитування (КФКВК) (2), тобто бачимо це або субвенція, або реверсна дотація тощо), вводимо (3) назву та код ЄДРПОУ фінансового органу отримувача трансферту.

Якщо, наприклад, необхідно внести інформацію по реверсній дотації «Реверсна дотація», вносимо умовні дані, далі натискається кнопка «Перевірка» (1), якщо помилок не виявлено, натискаємо «Зберегти» (2) і далі кнопку «Друкувати» (3) (рис.5).

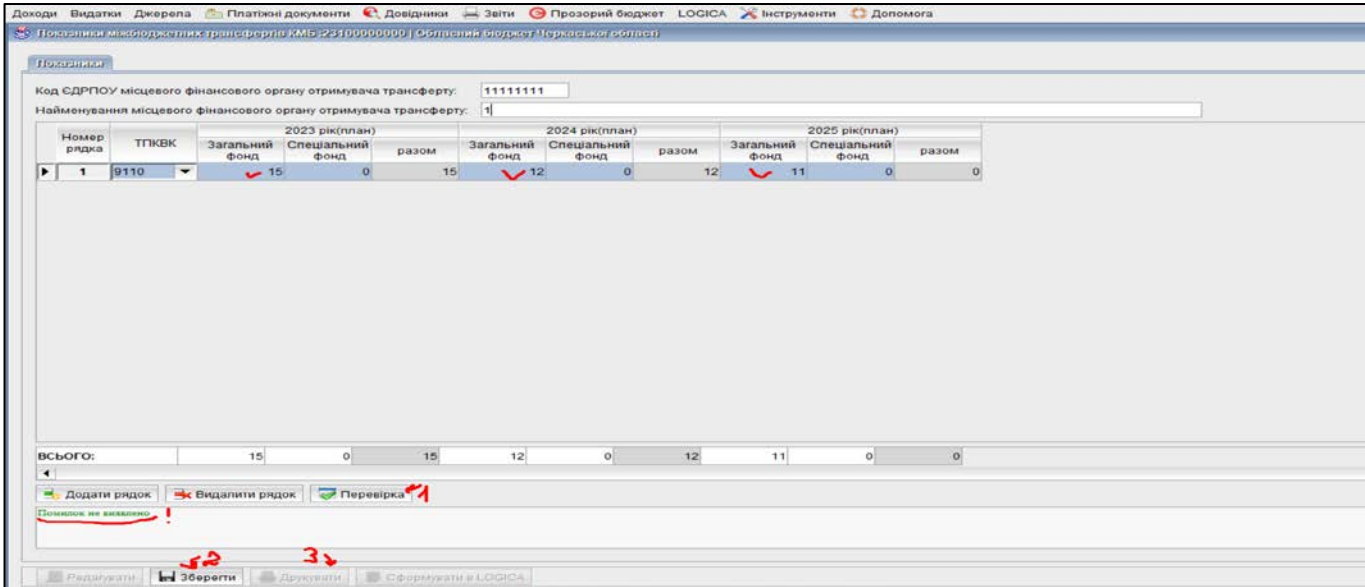

Рисунок 5. Приклад введення інформації по реверсній дотації у вкладці «Показники трансфертів, які передбачаються в прогнозі» в ІПК «Місцевий бюджет»

Після введення усієї необхідної інформації, можливо і за іншими ТПКВК (інші сувенції місцевого бюджету та субвенція з місцевого бюджету державному бюджету за виконання програм соціального розвитку) отримуємо друковану форму, яка поперньо була заповнена (рис. 6).

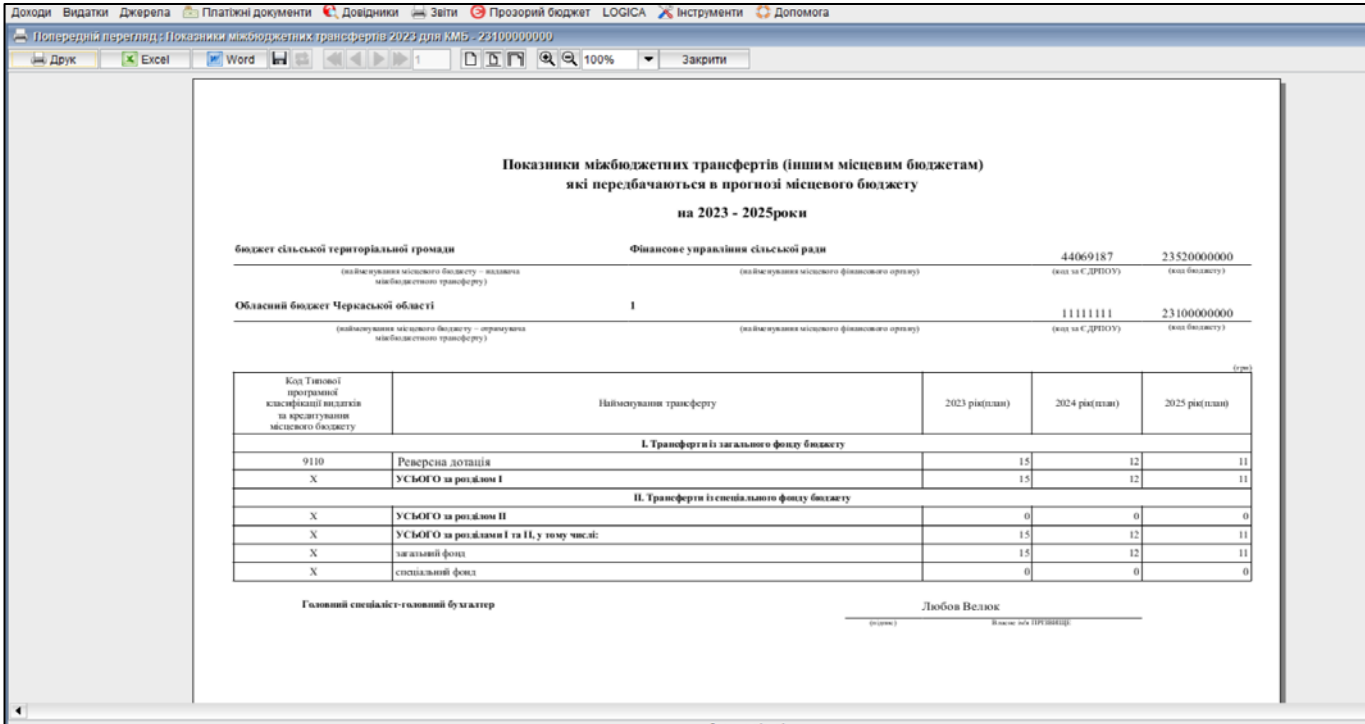

Рисунок 6. Вигляд друкованої форми «Показники трансфертів, які передбачаються в прогнозі місцевого бюджету» в ІПК «Місцевий бюджет»

Хоча і в ІПК зазначається друкована форма, проте цю форму використовують в електронному вигляді. Далі – ця таблиця формується в ІАС «Logica» кваліфікованим електронним підписом (КЕП). Після передачі даних в ІАС «Logica», заплановані бюджетні трансферти будуть доступні іншим учасникам (МФО), які користуються системою. Відтак, інші МФО при обранні в пункті меню «Звіти», далі «Бюджетні пропозиції», далі «Перегляд трансфертів з ІАС «Logica», наклавши КЕП, побачать факт отримання трансфертів (рис. 7).

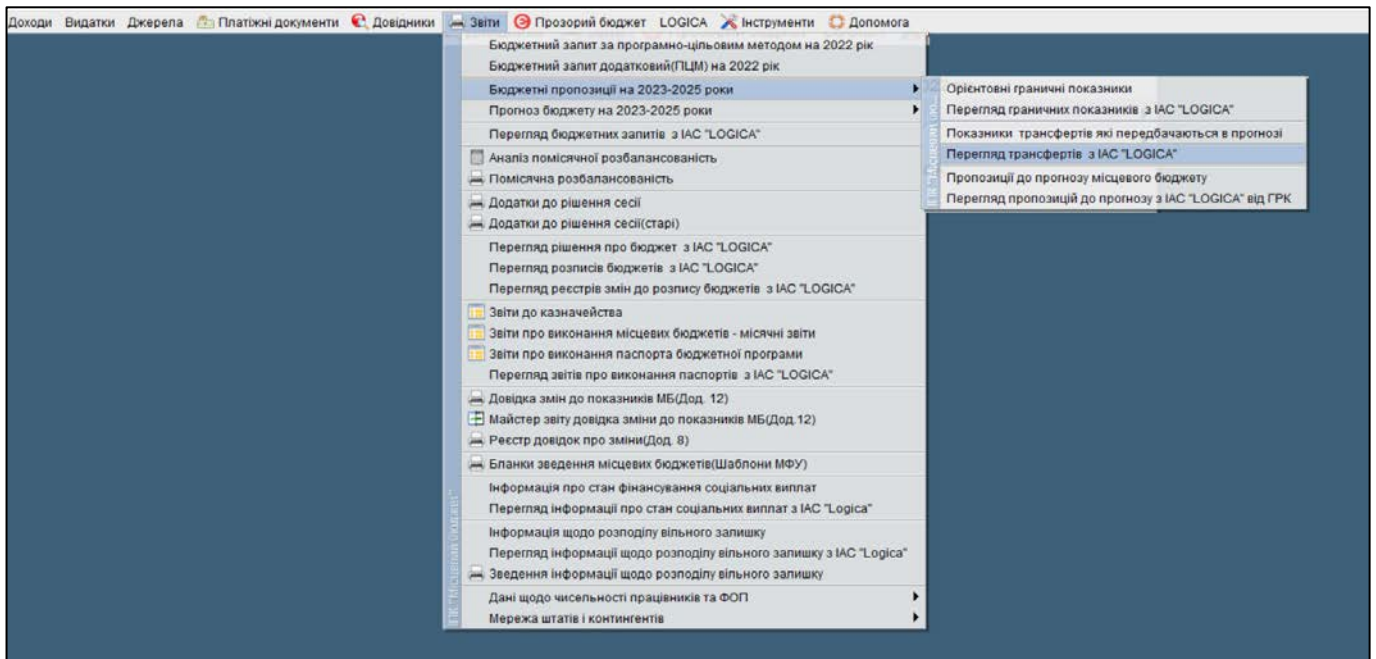

Рисунок 7. Місце розміщення вкладки «Перегляд трансфертів з «Logica» в ІПК «Місцевий бюджет»

Наразі, це дуже важливий документ (рис. 7), тому що, якщо бюджети обмінюються трансфертами, то стандартного документу, де необхідно про них повідомляти (наприклад МФО передбачив трансферт іншому МФО) відсутній. Ця можливість спрогнозувати трансферти є значною перевагою в процесі середньострокового бюджетного планування, оскільки чітко прослідковуються фінансові потоки і зникає ймовірність виникнення ситуації їх неврахування (наприклад, один МФО передбачає трансфер, а інший його не бачить, або вказується не вірна сума трансферту, або взагалі не відображається в рішенні).

Наступним етапом в алгоритмі бюджетного планування на середньострокову перспективу необхідно заповнити інформацію по показниках фінансування бюджету (рис. 8). Обираємо «Показники фінансування бюджету (Додаток 3)».

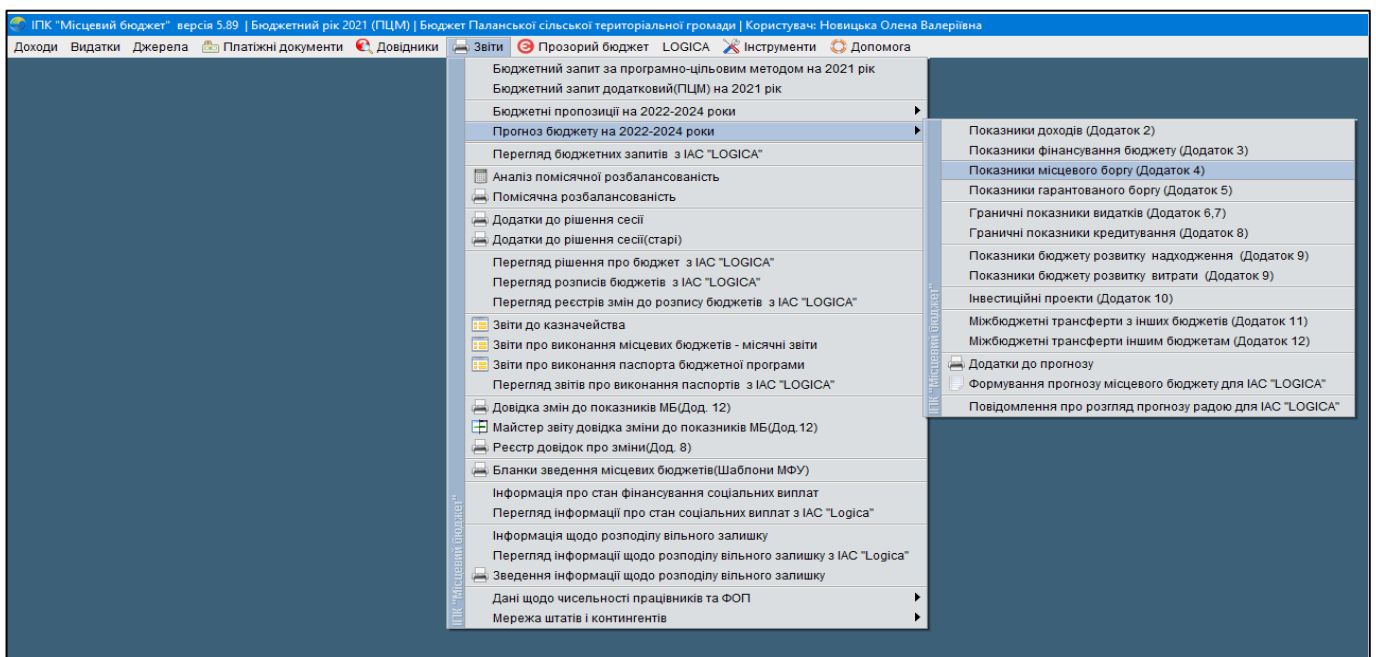

Рисунок 8. Місце розміщення вкладок додатків 2-12 в ІПК «Місцевий бюджет»

Відкриється типова форма середньострокового планування на плановий та прогностні роки відповідно, яку необхідно заповнити (рис. 9). Далі документ перевіряється на наявність помилок і, якщо помилок не виявлено, зберігається.

Номер рядка	Код показника	2020 рік (звіт)		2021 рік (звіт)		2022 рік (прогноз)		2023 рік (прогноз)		2024 рік (прогноз)	
		Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Загальний фонд	Спеціальний фонд
1	200000 Внутрішні фінансування	-9 201 871	7 709 010	-1 492 861	2 354 625	8 918 374	11 273 199	-4 250 000	4 250 000	0	-4 250 000
2	600000 Фінансування за зовнішніми операціями	-9 201 871	7 709 010	-1 492 861	2 354 625	8 918 374	11 273 199	-4 250 000	4 250 000	0	-4 250 000
Всього:		-18 403 742	15 418 020	-2 985 722	4 709 650	17 836 748	22 546 398	-8 500 000	8 500 000	0	-8 500 000

Рисунок 9. Приклад типової форми додатків 3-5 в ІПК «Місцевий бюджет»

Аналогічно заповнюються вкладки прогностних показників місцевого боргу (Додаток 4) та гарантованого боргу (Додаток 5). Після того, як відкривається типова форма показників місцевого боргу (Додаток 4 до прогнозу місцевого бюджету) та показників гарантованого боргу (Додаток 5 до прогнозу місцевого бюджету) – їх необхідно заповнити вручну використовуючи кнопки «Додати рядок», «Видалити рядок», «Видалити всі рядки» та «Перевірка» (рис. 9). Після заповнення документ перевіряється на помилки. При відсутності помилок зберігається документ, натисканням кнопки «Зберегти».

Після того як ГРК та РК другого рівня надали пропозиції до прогнозів (Форма ПП-1, Форма ПП-2, Форма ПП-3 [7]), місцевий фінансовий орган може переходити до заповнення типових форм граничних показників видатків (Додаток 6, 7) та кредитування (Додаток 8) (рис. 10).

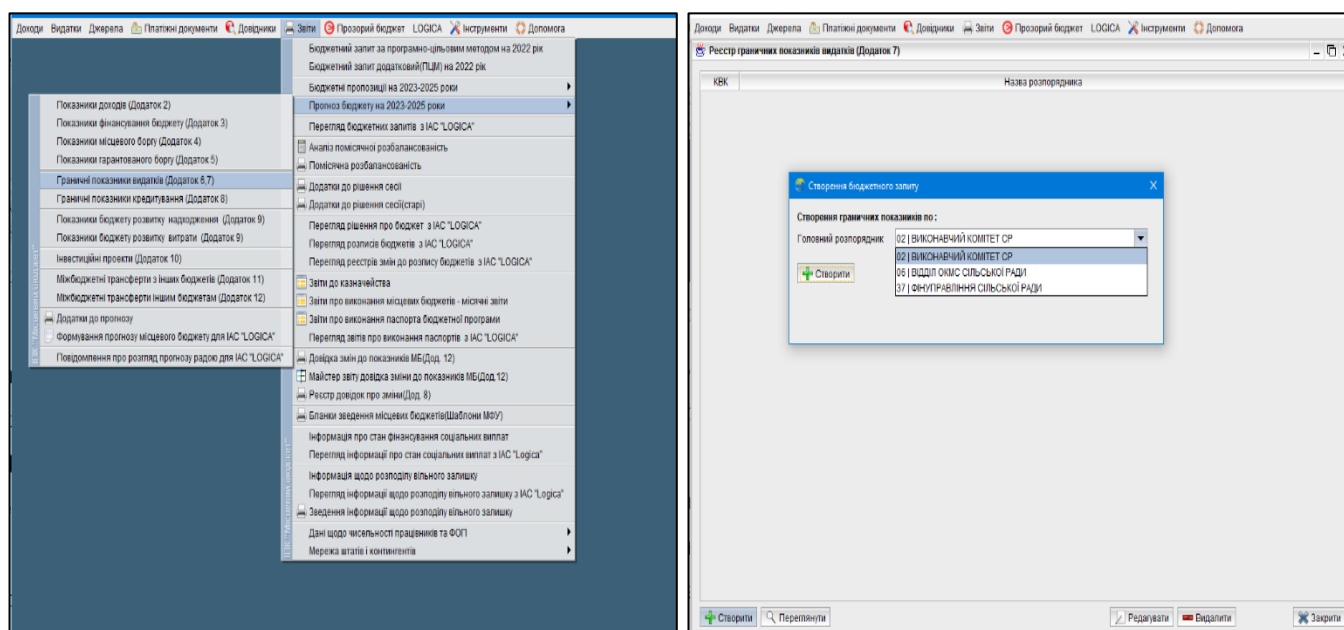

Рисунок 10. Алгоритм розміщення вкладок «Граничні показники видатків (Додаток 6, 7)» і «Граничні показники кредитування (Додаток 8)» та типової їх форми в ІПК «Місцевий бюджет».

Для того, щоб заповнити Реєстр граничних показників видатків користуються кнопками «Створити», «Переглянути», «Редагувати», «Видалити». Створюється таблиця для введення граничних показників видатків натискаючи кнопку «Створити». На екрані з'являється вікно для створення граничних показників і можливість обрати Головного розпорядника коштів, наприклад «Фінансове управління сільської ради» (рис. 10). Натискаємо кнопку «Створити» і з'являється інтерфейс для заповнення граничних показників видатків місцевого бюджету на 3 роки (рис. 11).

Рисунок 11. Приклад типової форми додатків 6, 7 в ІПК «Місцевий бюджет»

В дану таблицю зводяться ті показники, що були зазначені головними розпорядниками коштів. На основі бюджетних пропозицій формуються граничні показники видатків місцевого бюджету на 3 роки, тому в інтерфейсі з'являється кнопка «Заповнити на основі пропозицій ПП-2».

Після того, як етап формування прогнозу місцевого бюджету завершився, необхідно перейти до його друкування. Для цього обираємо вкладку «Додатки до прогнозу» де поряд зображений значок принтера (рис. 12).

Рисунок 12. Алгоритм розміщення друкованих форм додатків до прогнозу в ІПК «Місцевий бюджет».

Зазначимо, що в системі ІАС «Logica» та ІПК «Місцевий бюджет» де зустрічається значок принтера означає, що є можливість отримати друковану форму цього документу. У даному інтерфейсі (рис. 12) можна відкрити кожен сформований додаток до прогнозу місцевого бюджету (рис. 13) і роздрукувати його.

ДоходиВидаткиДжерелаПлатіжні документиДовідникиЗвітиПрозорий бюджетLOGICAІнструментиДопомога

Попередній перегляд: Додаток 1. Загальні показники бюджету на 2022

ДрукExcelWord1100%Закрити

Додаток 1
до Прогнозу бюджету Паланської сільської
територіальної громади на 2022-2024 роки

Загальні показники бюджету

23520000000
(всіх бюджетів)

№ з/п	Найменування показника	2020 рік (звіт)	2021 рік (затверджено)	2022 рік (план)	2023 рік (план)	2024 рік (план)
1	2	3	4	5	6	7
I. Загальні показники надходжень						
1.	Доходи (з міжбюджетними трансфертами), у тому числі:	81 744 889	151 508 471	159 994 900	168 286 500	177 545 100
X	загальний фонд	81 063 140	150 154 471	159 014 900	167 201 500	176 255 100
X	спеціальний фонд	681 749	1 354 000	980 000	1 085 000	1 290 000
2.	Фінансування, у тому числі:	-1 492 864	11 273 199	0	0	0
X	загальний фонд	-9 201 871	2 354 825	-4 250 000	-4 250 000	-4 250 000
X	спеціальний фонд	7 709 010	8 918 374	4 250 000	4 250 000	4 250 000
3.	Надання кредитів, у тому числі:					
X	загальний фонд					
X	спеціальний фонд					
X	УСЬОГО за розділом I, у тому числі:	80 252 028	162 781 670	159 994 900	168 286 500	177 545 100
X	загальний фонд	71 861 269	152 509 296	154 764 900	162 951 500	172 005 100
X	спеціальний фонд	8 390 759	10 272 374	5 230 000	5 335 000	5 540 000
II. Загальні граничні показники видатків та надання кредитів						
1.	Видатки (з міжбюджетними трансфертами), у тому числі:	80 252 028	162 781 670	159 994 900	168 286 500	177 545 100
X	загальний фонд	71 861 269	152 509 296	154 764 900	162 951 500	172 005 100
X	спеціальний фонд	8 390 759	10 272 374	5 230 000	5 335 000	5 540 000
2.	Надання кредитів, у тому числі:					
X	загальний фонд					
X	спеціальний фонд					
X	УСЬОГО за розділом II, у тому числі:	80 252 028	162 781 670	159 994 900	168 286 500	177 545 100
X	загальний фонд	71 861 269	152 509 296	154 764 900	162 951 500	172 005 100
X	спеціальний фонд	8 390 759	10 272 374	5 230 000	5 335 000	5 540 000

Рисунок 13. Друкована форма додатків прогнозу місцевого бюджету в ІПК «Місцевий бюджет»

Отже, після того як місцевий фінансовий орган склав прогноз місцевого бюджету, який містить текстову частину та додатки, які є його невід’ємною складовою частиною (текстова частина складається з дев’яти розділів, які містять положення, визначені частиною сьомою статті 751 Бюджетного кодексу, що включають також показники і положення, необхідні для складання проекту рішення про місцевий бюджет на планований бюджетний період, а Додатки заповнюються та додаються до прогнозу виключно за наявності інформації, яка міститься у них), цей документ передають на розгляд і затвердження до місцевого виконавчого комітету. Після того, як документ пройшов схвалення місцевого виконавчого комітету він переноситься до ІАС «Logica» (рис. 14).

ДоходиВидаткиДжерелаПлатіжні документиДовідникиЗвітиПрозорий бюджетLOGICAІнструментиДопомога

Бюджетний звіт за прогнозом цільовим методом на 2021 рік
Бюджетний звіт за додатковим ПДВ на 2021 рік
Бюджетні прогнози на 2022-2024 роки

Прогноз бюджету на 2022-2024 роки

Перегляд бюджетних витрат з ІАС "LOGICA"
Аналіз політичної розбіжності
Прийняття розбіжності
Додатки до рішення сесії
Додатки до рішення сесії (стор.)
Перегляд рішення про бюджет з ІАС "LOGICA"
Перегляд ухвали бюджету з ІАС "LOGICA"
Перегляд ухвали змін до рішення бюджету з ІАС "LOGICA"
Звіт про виконання
Звіт про виконання місцевих бюджетів - місцеві збори
Звіт про виконання паспорта бюджетної програми
Перегляд звіту про виконання паспорта з ІАС "LOGICA"
Додатки до рішення про показники МБ(доп. 12)
Мастер звіту до рішення змін до показників МБ(доп. 12)
Решення до рішення про змін(доп. 8)
Планка завершення місцевих бюджетів(Шаблон МБ)
Інформація про стан фінансування соціальних витрат
Перегляд інформації про стан соціальних витрат з ІАС "Logica"
Інформація щодо розподілу вільного залишку
Перегляд інформації щодо розподілу вільного залишку з ІАС "Logica"
Зарядити інформацію щодо розподілу вільного залишку
Дані щодо частковості працівників та ФОП
Мережа шкільних контингентів

Показники доходу (Додаток 2)
Показники фінансування бюджету (Додаток 3)
Показники місцевого боргу (Додаток 4)
Показники гарантованого боргу (Додаток 5)
Граничні показники видатків (Додаток 6, 7)
Граничні показники кредитування (Додаток 8)
Показники бюджету розвитку надходження (Додаток 9)
Показники бюджету розвитку витрати (Додаток 9)
Інвестиційні проекти (Додаток 10)
Міжбюджетні трансферти з інших бюджетів (Додаток 11)
Міжбюджетні трансферти іншим бюджетам (Додаток 12)
Додатки до прогнозу
Формування прогнозу місцевого бюджету для ІАС "LOGICA"
Повідомлення про розгляд прогнозу у разі для ІАС "LOGICA"

ДоходиВидаткиДжерелаПлатіжні документиДовідникиЗвітиПрозорий бюджетLOGICAІнструментиДопомога

Сформувати прогноз на 2022 місцевого бюджету для ІАС "LOGICA"

Сканована копія текстової форми прогнозу (без додатків, загальний розмір до 10 Мб)
Файл(сканована копія у форматі PDF) Текстова частина.pdf
Перегляд PDF
Сканована копія документа про схвалення прогнозу виконання, загальний розмір до 10 Мб
Файл(сканована копія у форматі PDF) Рішення виконкому.pdf
Перегляд PDF

Додатки до прогнозу:

Додаток 1. Загальні показники бюджету
Додаток 2. Показники доходу бюджету
Додаток 3. Показники фінансування бюджету
Додаток 4. Показники місцевого боргу
Додаток 5. Показники боргу і надання місцевих гарантій
Додаток 6. Граничні показники видатків бюджету та надання кредитів ГРК
Додаток 7. Граничні показники видатків бюджету за ТПКЗМБ
Додаток 8. Граничні показники кредитування бюджету за ТПКЗМБ
Додаток 9. Показники бюджету розвитку
Додаток 10. Обсяги капітальних витрат бюджету у розрізі інвест. проектів
Додаток 11. Показники міжбюджетних трансфертів з інших бюджетів
Додаток 12. Показники міжбюджетних трансфертів іншим бюджетам

Зберегти Сформувати в LOGICA Закрити

Рисунок 14. Алгоритм передачі прогнозу місцевого бюджету та додатків до нього з ІПК «Місцевий бюджет» до ІАС «Logica».

Як видно з рисунку 14, скановані копії документів у форматі PDF (текстова частина і безпосередньо рішення місцевого виконавчого комітету) завантажуються у ІАС «Logica». Після того як усі необхідні файли додані необхідно натиснути кнопку «Сформувати в LOGICA» (рис. 15).

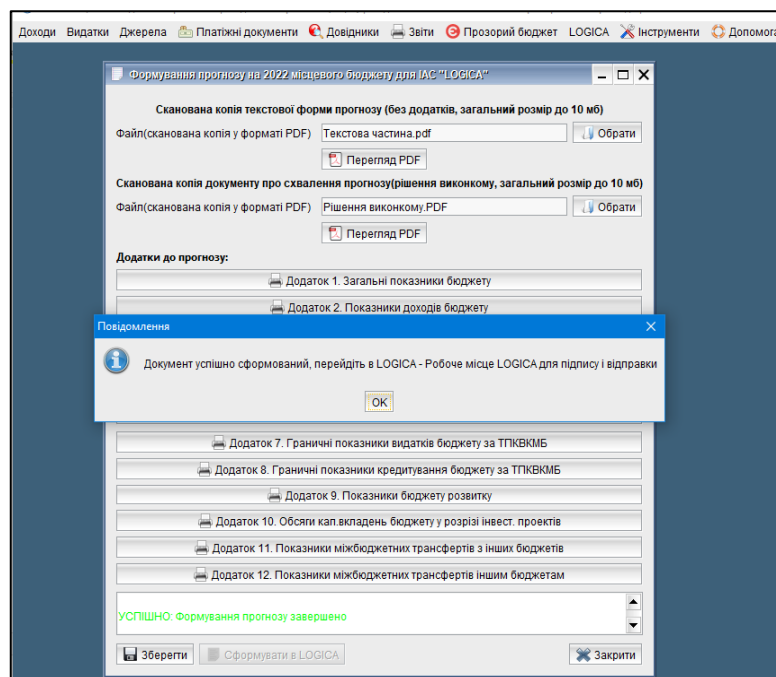

Рисунок 15. Приклад успішно сформованого прогнозу місцевого бюджету на середньостроковий період в ІПК «Місцевий бюджет»

На практиці, деякі додатки до прогнозу місцевого бюджету формуються паралельно один з одним, а не поступово. Така можливість, а у деяких випадках навіть необхідність, яка обумовлена тим, що всі документи складаються у ІАС «Logica» декількома відповідальними особами. Наприклад, для того, щоб головному розпоряднику коштів надати граничні показники необхідно знати розмір видатків, тобто потрібно знати обсяг наявних ресурсів. Відповідно, під час середньострокового бюджетного планування необхідно, насамперед, сформувати показники доходів прогнозу де враховується ресурсна база, яка буде по надходженням, а вже на основі вищезазначеного, ці показники враховуються при складанні орієнтовних граничних показників. Оскільки, як правило, цим займаються різні люди, тому і виникає можливість створювати додатки до прогнозу місцевого бюджету паралельно, а не поступово.

Від ІАС «Logica» у систему ІПК «Місцевий бюджет» надходить підтвердження, що документ успішно сформований, та з'являється вимога підписати цей документ кваліфікованим електронним підписом (КЕП). Після його підписання КЕПом місцевого фінансового органу цей документ потрапляє в ІАС «Logica» і вже потім враховується Міністерством фінансів України для аналітичної роботи.

Прогноз приймається, схвалюється місцевим виконавчим комітетом і виноситься на розгляд сесії відповідної місцевої Ради. У свою чергу, Рада розглядає прогноз місцевого бюджету і або відхиляє його або погоджує і затверджує та підписує оглядовий лист. Про що створює повідомлення про розгляд прогнозу і передає його до Міністерства фінансів України. Це коротке повідомлення, в якому зазначається дата і номер. З цього моменту бюджет громади на середньострокову перспективу вважається прийнятим.

Висновки. Середньострокове бюджетне планування на рівні ТГ є важливим та необхідним процесом, який дозволяє забезпечити комплексний підхід під час раціонального використання обмежених фінансових ресурсів на середньостроковий період з метою задоволення потреб та інтересів кожного члена громади. Головні розпорядники коштів завдяки місцевим цільовим програмам розвитку контролюють процес виконання результативних показників, які є невід'ємною складовою бюджетного процесу. Середньострокове планування відбувається на плановий та на два наступні за плановим бюджетні періоди. Пам'ятаємо, в процесі реалізації середньострокового бюджетного планування здійснюється щорічний зріз усіх місцевих цільових програм соціально-економічного розвитку ТГ для контролю рівня обґрунтованості розрахунку ресурсів бюджету на середньострокову перспективу. Якісне середньострокове бюджетне планування забезпечує факт використання ІПК «Місцевий бюджет» на рівні місцевих фінансових органів.

Список використаних джерел

1. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки». Розпорядження КМУ № 142-р. від 8 лютого 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>
2. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування. Закон України. Закон. Верховна рада України № 2646-VIII від 6 грудня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text>.
3. Про внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України. Наказ. Міністерство фінансів України № 336 від 07.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0985-19#Text>.

4. Про впровадження в дослідну експлуатацію комп'ютерної програми «Інформаційно-аналітична система управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів «LOGICA». Наказ Міністерства фінансів України № 534 від 27.08.2020. URL: https://ipkmb.org.ua/files/manual/783_1139521679.pdf.

5. ІПК «Місцевий бюджет». URL: <https://ipkmb.org.ua/index.php/prohramy/ipk-mistsevyi-biudzheth>

6. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення підготовки пропозицій до прогнозу місцевого бюджету. Наказ. Міністерство фінансів України № 365 від 23.06.2021. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MF21041>

7. Гордей О., Рябокін М., Новицька О., Котух Є., Козій Н. Особливості складання пропозицій до прогнозу бюджетів об'єднаних територіальних громад. Збірник наукових праць Державного податкового університету: електронне наукове видання. 2022. № 2. С. 6-38. DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.6-38. URL: https://drive.google.com/file/d/1XtqLAp27Z8K_gTFwZwnXaxrsIC_UXBrn/view

References

1. Strategy for reforming the state finance management system for 2017-2020. Order. Cabinet of Ministers of Ukraine No. 142 dated February 8, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text> [in Ukr.].

2. On making changes to the Budget Code of Ukraine regarding the introduction of medium-term budget planning: Law of Ukraine dated 06.12.2018 № 2646-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text> [in Ukr.].

3. On making changes to some orders of the Ministry of Finance of Ukraine. Order. Ministry of Finance of Ukraine No. 336 dated August 7, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0985-19#Text> [in Ukr.].

4. On the introduction into experimental operation of the computer program «Logica Information and Analytical Management System for Planning and Implementation of Local Budgets». Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 534 dated August 27, 2020. URL: https://ipkmb.org.ua/files/manual/783_1139521679.pdf [in Ukr.].

5. IPC «Local budget». Retrieved from: <https://ipkmb.org.ua/index.php/prohramy/ipk-mistsevyi-biudzheth> [in Ukr.].

6. On the approval of Methodological recommendations for the preparation of proposals for the local budget forecast: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 23.06.2021 № 365. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MF21041> [in Ukr.].

7. O. Hordei, M. Riabokin, O. Novytska, Y. Kotukh, N. Kozii. (2022). Peculiarities of drafting proposals for the budget forecast of united territorial communities. Collection of scientific works of the State Tax University: electronic scientific publication, 2. 6-38. DOI 10.33244/2617-5940.2.2022.6-38. URL: https://drive.google.com/file/d/1XtqLAp27Z8K_gTFwZwnXaxrsIC_UXBrn/view [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Гордей Оксана Дмитрівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри публічних фінансів Державний податковий університет

08201, м. Ірпінь, Київ. обл., вул. Університетська, 31

e-mail: ohordei@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6938-0548

Researcher ID: ABB-7488-2021

Рябокін Марина Валеріївна, к. екон. наук, доцент, декан факультету фінансів та цифрових технологій, Державний податковий університет

08201, м. Ірпінь, Київ. обл., вул. Університетська, 31

e-mail: marina.riabokin@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6724-9498

Researcher ID: AGZ-6858-2022

Новицька Олена Валеріївна, к. екон. наук, доцент кафедри публічних фінансів, Державний податковий університет

08201, м. Ірпінь, Київ. обл., вул. Університетська, 31

e-mail: elena.novickaja@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6451-7808

Котух Євген Володимирович, к.т.н., д-р наук з державного управління, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем, Державний податковий університет

08201, м. Ірпінь, Київ. обл., вул. Університетська, 31

e-mail: yevgenkotukh@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4997-620X

Researcher ID: AAZ-4022-2021

DATA ABOUT THE AUTHORS

Hordei Oksana, Dr. Econ. of Sciences, Professor, Professor of the Department of Public Finance, State Tax University University's street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine

e-mail: ohordei@gmail.com

Riabokin Maryna, PhD, Associate Professor, Dean of the Faculty of Finance and Digital Technologies, State Tax University

University's street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine

e-mail: marina.riabokin@gmail.com

Novytska Olena, PhD, Associate Professor of the Department of Public Finance, State Tax University
University's street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine
E-mail: elena.novickaja@gmail.com

Kotukh Yevhen, PhD, Associate Professor Department of Computer And Information Technologies and Systems, State Tax University
University's street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine
e-mail: yevgenkotukh@gmail.com

УДК 336.14

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-174-182>

ДЕТЕРМІНАНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ «ЗЕЛЕНОГО» БЮДЖЕТУВАННЯ

Козарезенко Л. В.

Предметом дослідження є концептуальні засади реалізації принципів «зеленого» бюджетування.

Метою статті є дослідження особливостей становлення «зеленого» (екологічного) бюджетування у розвинених країнах світу та країнах з трансформаційною економікою, надання пропозицій щодо можливостей, переваг та ризиків запровадження принципів «зеленого» бюджетування у бюджетному процесі в Україні.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті для вирішення поставлених завдань було використано сукупність методів наукового пізнання, що дозволило реалізувати концептуальну єдність наукового дослідження. Застосовано системний метод, метод узагальнення, методи аналізу та синтезу, порівняння, наукової абстракції.

Результати статті. У статті розглянуто підходи щодо визначення поняття «зелене» бюджетування, екологічне маркування видатків бюджету. Систематизовано чинники, що визначають успішність досягнення Цілей сталого розвитку та роль «зеленого» бюджетування у даному процесі. Визначено необхідність перегляду заходів державної політики у сфері вирішення питань соціального, економічного та екологічного спрямування, збільшення рівня добробуту людей та зниження соціальної нерівності у вигляді нівелювання екологічних ризиків та забезпечення умов гармонійного розвитку екосистем як складової досягнення Цілей сталого розвитку до 2023 року. Досліджено особливості запровадження «зеленого» бюджетування у країнах Європейського Союзу та країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку, визначено рівень «екологізації» бюджетної системи та бюджетної політики.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані у процесі реформування системи управління публічними фінансами у частині удосконалення бюджетного процесу через поступове запровадження екологічного маркування видатків бюджету.

Висновки. «Зелений» бюджет може мати значну сферу впливу, пов'язану з вирішенням низки екологічних проблем і починається, в переважній більшості, з маркування статей видатків бюджету, пов'язаних, зазвичай, з досить невеликим переліком екологічних цілей, але такі процеси, все ж, формують основу для поступового вирішення більш глобальних екологічних проблем. Це означає, що першочерговими завданнями запровадження екологічного маркування є розуміння мети таких інструментів бюджетної політики, зокрема, розуміння області проблем, які уряд намагається вирішити таким нововведенням, проведення оцінки того, чи зелене маркування є надійним інструментом рішення екологічних проблем, а також етапу бюджетного процесу на якому варто розпочинати впровадження зеленого маркування.

Ключові слова: цілі сталого розвитку, фінанси, бюджетна система, бюджетний процес, бюджетна класифікація, «зелене» бюджетування, «зелене» маркування бюджетних видатків.

THE THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS FOR THE IMPLEMENTATION THE «GREEN» BUDGETING PRINCIPLES

Kozarezenko Liudmyla

The subject of the study is the conceptual foundations of the implementation of the principles of «green» budgeting.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the formation of «green» (ecological) budgeting in the developed countries of the world and countries with a transformational economy, to provide suggestions on the possibilities, advantages and risks of introducing the principles of «green» budgeting in the budget process in Ukraine.

Method or methodology of research. In the article, a set of methods of scientific knowledge was used to solve the tasks, which made it possible to realize the conceptual unity of scientific research. System method, method of generalization, methods of analysis and synthesis, comparison, scientific abstraction are applied.

Results of the article. The article discusses approaches to defining the concept of «green» budgeting, environmental labeling of budget expenditures. The factors that determine the success of achieving the Sustainable

Development Goals and the role of «green» budgeting in this process are systematized. The need to revise state policy measures in the sphere of solving issues of social, economic and environmental direction, increasing the level of people's well-being and reducing social inequality in the form of leveling environmental risks and ensuring conditions for the harmonious development of ecosystems as a component of achieving the Sustainable Development Goals by 2023 has been identified. The peculiarities of the introduction of «green» budgeting in the countries of the European Union and the member countries of the Organization for Economic Cooperation and Development were studied, and the level of «greening» of the budget system and budget policy was determined.

Field of application of results. *The results of the study can be used in the process of reforming the public finance management system in terms of improving the budget process through the gradual introduction of environmental labeling of budget expenditures.*

Conclusions. *Green budgeting can have a broader scope related to a range of environmental goals and starts by labeling budget items related to a narrower range of environmental goals, then these methods provide a useful basis for creating markers related to other environmental goals. The primary tasks of the introduction of environmental labeling are to understand the purpose of such budgetary policy instruments, in particular, to understand the area of problems that the government is trying to solve with such an innovation, to assess whether green labeling is a valid solution to environmental problems, as well as the stage of the budget process at which the introduction of green labeling should begin.*

Keywords: *sustainable development goals, finance, budget system, budget process, budget classification, «green» budgeting, «green» labeling of budget expenditures.*

JEL Classifications: *E62, G28, H30.*

Актуальність теми дослідження. Питання «зеленого» зростання та сталого розвитку були визначені у 1987 році, відколи комісія ООН з навколишнього середовища та розвитку запропонувала розглядати сталий принцип організації національної економіки, як такий за якого темпи споживання природних ресурсів не перевищують темпи зростання продуктивності праці та відновлення екосистеми, враховується шкода, нанесена навколишньому середовищу та необхідність збереження екосистеми в інтересах прийдешніх поколінь [9]. Прийнята у 2015 році та підписана керівниками понад 162 держав Резолюція ООН, визначила 17 основних цілей сталого розвитку, досягнення яких планується здійснити до 2030 року. У вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань [7]. У 2019 році Президент України своїм Указом [4] підтримав досягнення Цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [5]. У грудні 2020 року Кабінет Міністрів України вніс зміни до Регламенту [3], яким встановлено, що необхідність досягнення Цілей сталого розвитку враховується у процесі формування та реалізації державної політики України. Таким чином на державному рівні Цілі сталого розвитку закріплено у якості орієнтирів для розроблення програмних та прогнозних документів.

Концепція «зеленої економіки» корелює з принципами сталого розвитку і потребує ґрунтовного перегляду заходів державної політики у сфері вирішення питань соціального, економічного та екологічного напрямів, збільшення рівня добробуту людей та зниження соціальної нерівності у вигляді нівелювання екологічних ризиків та забезпечення умов гармонійного розвитку екосистем, що вступає у відносне протиріччя з існуючими принципами ринкової організації господарства [18] і сьогодні, в умовах воєнного часу та майбутнього повоєнного відновлення економіки потребує більш детального вивчення як з теоретичної, так і з практичної точок зору. Крім того, на окремий розгляд заслуговують питання, пов'язані з механізмами фінансування зазначених вище напрямків розвитку, оскільки саме належний рівень фінансового забезпечення даних заходів є передумовою досягнення цілей та реалізації всього спектра запланованих заходів в цілях стійкого розвитку [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Зелені» фінанси, як передумову сталого розвитку досліджують Федченко К., Добровольська О., Гнатюк К., Булавинець В., рещітник Н., Польова. Перспективи запровадження екологічного маркування видатків бюджету у вітчизняному бюджетному процесі аналізує Жибер Т., Кравченко О., Скрипчук П., Дегтярьова І. Разом з тим, актуалізується необхідність здійснення поглибленого дослідження питання запровадження принципів «зеленого» бюджетування, екологічного маркування видатків бюджету у вітчизняній системі управління публічними фінансами, вивчення зарубіжного досвіду функціонування «зелених» фінансів.

Метою статті є дослідження особливостей становлення «зеленого» (екологічного) бюджетування у розвинених країнах світу та країнах з трансформаційною економікою, надання пропозицій щодо можливостей, переваг та ризиків запровадження принципів «зеленого» бюджетування у бюджетному процесі в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова практика реалізації цілей сталого розвитку демонструє різні темпи та успіхи країн у їх досягненні. В цілях порівняння на світовому рівні розроблено спеціальний Індекс досягнення Цілей сталого розвитку (SDG Index – Sustainable Development Goals Index), що дозволяє визначити прогрес країн-учасниць [16].

Як свідчать рейтинги Індексу досягнення Цілей сталого розвитку, в 2022 році жодна країна світу не продемонструвала досягнення всіх 17 Цілей сталого розвитку. Десять найуспішніших країн за ІЦСР знаходяться в Європі, вісім із них є членами Європейського Союзу, хоча аналіз складових індексу свідчить

про існування викликів ЦСР навіть у країнах-лідерах рейтингу, особливо щодо ЦСР 12–15 (пов'язаних із кліматом і біорізноманіттям). Лідирує в рейтингу за Індексом досягнення Цілей сталого розвитку у 2022 році Фінляндія, наступні за нею скандинавські країни – Данія, Швеція та Норвегія. Крім того, Фінляндія та Данія також є найщасливішими країнами світу за даними рейтингів Індексу щастя в 2022 році [17].

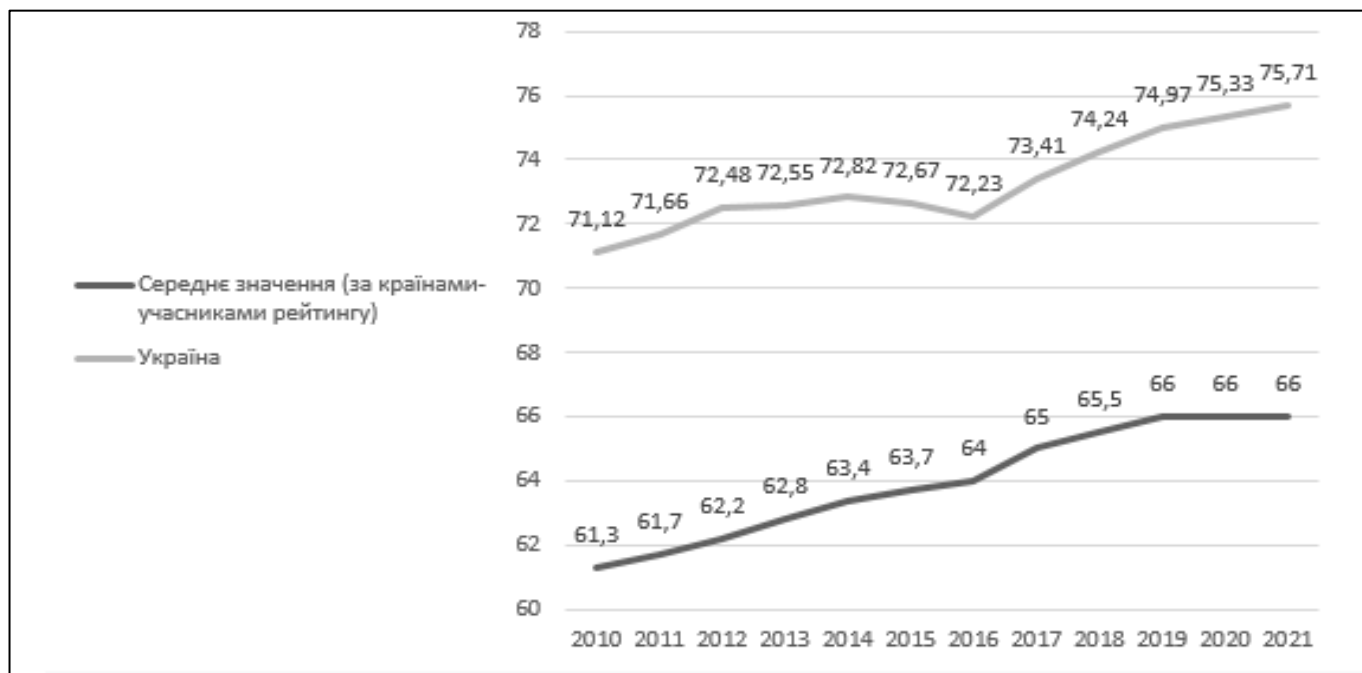

Рисунок 1. Динаміка Індексу досягнення Цілей сталого розвитку в 2010-2021 роках (100 = досягнення 17 Цілей сталого розвитку) [16].

Україна у рейтингу 2022 року демонструє 37 позицію, зокрема за цілями 1 – подолання бідності та 10 – зниження нерівності Україна має прогрес у напрямі повного досягнення. За цілями 14 – стан водної екосистеми, 15 – стан екосистеми на суші, 16 – мир, справедливість, сильні інститути Україна має невирішені системні проблеми і демонструє суттєве відставання від країн з трансформаційною економікою. Досягнення решти дванадцяти Цілей сталого розвитку мають сталу динаміку зростання, але продовжують характеризуватися як такі, що мають проблеми з реалізацією.

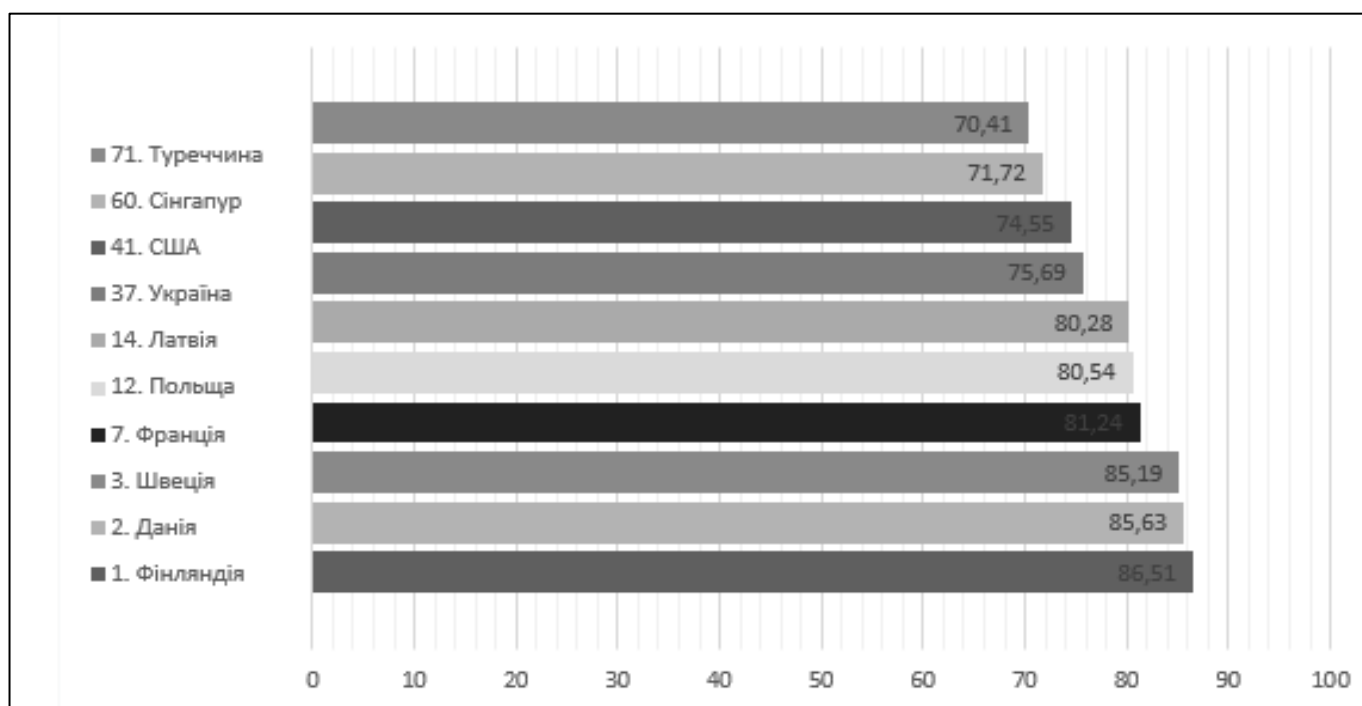

Рисунок 2. Рейтинг країн за Індексом досягнення Цілей сталого розвитку в 2022 році (100 = досягнення 17 цілей сталого розвитку) [16].

Протягом 2020-2021 років світ більше не має позитивної динаміки у досягненні ЦСР. Середній показник Індексу досягнення Цілей сталого розвитку дещо знизився у 2021 році, частково через повільні темпи або їх повну відсутність у країнах з високим рівнем бідності. Численні кризи у сфері охорони здоров'я та безпеки призвели до згортання прогресу в ЦСР. У багатьох країнах із низьким рівнем доходу і країнах із рівнем доходу нижче середнього показники щодо ЦСР 1 (Подолання бідності) і ЦСР 8 (Гідна праця та економічне зростання) залишаються нижчими за рівень до пандемії COVID-19. Це є концептуальною проблемою, особливо з огляду на те, що до пандемії COVID-19, протягом періоду 2015–2019 років, світ просувався у досягненні ЦСР зі швидкістю 0,5 пункти на рік, що також було надто повільно, щоб досягти крайнього терміну 2030 року. Прогрес у досягненні цілей щодо клімату та біорізноманіття також надто повільний, особливо в країнах з високим рівнем економічного розвитку. Таким чином, тенденції формування нової ідеології управління та парадигми людського розвитку сьогодні нерозривно пов'язані з цілями сталого розвитку, концепцією «зеленого» зростання і, як наслідок, із принципами відповідального інвестування.

Досягнення ЦСР є за своїм змістом є програмою інвестицій у фізичну інфраструктуру (включаючи відновлювані джерела енергії) та людський розвиток. Проте країни з низьким рівнем доходу і країни з доходом нижче середнього не мають повноцінного доступу до ринків капіталів на прийнятних умовах, а отже не мають можливості повною мірою фінансувати заходи такого характеру, в тому числі через обмеження, які серйозно посилилися пандемією COVID-19 в 2019 році і війною в Україні в 2022 році. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш у брифінгу Генеральної Асамблеї про основні пріоритети на 2022 рік наголосив на необхідності переходу в надзвичайний режим, щоб реформувати глобальні фінанси, а інструментом досягнення ЦСР, окрім збереження миру та зниження геополітичної напруженості, назвав наявність плану їх фінансування. Як результат, світовим співтовариством запропоновано п'ять пріоритетів у глобальному плані фінансування ЦСР:

1. Країни G20 мають збільшити фінансування країн, що розвиваються, щоб вони могли пришвидшити темпи економічного зростання та досягнення цілей ЦСР.
2. Країни G20 повинні збільшити обсяги кредитування і річні потоки Багатосторонніх банків розвитку (Multilateral Development Banks), головним чином за рахунок збільшення сплаченого капіталу цим установам, а також за рахунок більшого левериджу їхніх балансів.
3. Країни G20 мають посилити благодійність і рефінансування боргів для підтримки фінансування ЦСР для країн з низьким рівнем доходу і країн з доходом нижче середнього
4. МВФ і кредитно-рейтингові агенції повинні змінити оцінки стійкості боргу, беручи до уваги потенціал зростання країн, що розвиваються, і їхню потребу в набагато більшому накопиченні капіталу.
5. У співпраці з Міжнародним валютним фондом і банками розвитку, країни що розвиваються повинні посилити політику управління своїм боргом і кредитоспроможність шляхом інтеграції своєї політики запозичень з податковою політикою, експортною політикою та управлінням ліквідністю, щоб запобігти майбутнім кризам ліквідності [8].

Крім того, визначено сфери, у яких потрібні системні реформи для досягнення ЦСР:

1. Освіта та соціальний захист для досягнення прогресу у загальній середній освіті (ЦСР 4) і зменшення бідності (ЦСР 1).
2. Система охорони здоров'я для пришвидшення подолання пандемії COVID-19 та досягнення загального охоплення медичним обслуговуванням (ЦСР 3).
3. Енергія з нульовим викидом вуглецю та циркулярна економіка для декарбонізації та скорочення забруднення (ЦСР 7, ЦСР 12, ЦСР 13).
4. Стійке харчування, землекористування та захист біорізноманіття та екосистем (ЦСР 2, ЦСР 13, ЦСР 15).
5. Стала міська інфраструктура, включаючи житло, громадський транспорт, водопостачання та каналізацію (ЦСР 11)
6. Універсальні цифрові послуги (ЦСР 9) для підтримки всіх інших інвестицій у ЦСР, включаючи онлайн-освіту, телемедицину, електронні платежі, цифрові фінанси та послуги електронного уряду.

В основі кожної трансформації лежить масштабна довгострокова державна інвестиційна програма. Основним практичним завданням, що стоїть перед країнами, що розвиваються, є мобілізація додаткового фінансування, необхідного для цих шести пріоритетних сфер [14].

Необхідне додаткове державне фінансування можна мобілізувати шістьма основними способами:

1. Збільшення надходжень за рахунок податків та зборів.
2. Збільшення суверенних (урядових) запозичень від міжнародних фінансових установ розвитку.
3. Збільшення суверенних запозичень на міжнародних ринках приватного капіталу.
4. Збільшення офіційної допомоги розвитку.
5. Збільшення обсягів фінансування приватними фондами та благодійними організаціями.
6. Реструктуризація боргів для позичальників із великими обсягами заборгованості, збільшення термінів погашення та зниження процентних ставок [8].

Загальновизнаним фактом є необхідність формування відповідної фінансової екосистеми, а утворення ринку зелених інвестицій та національної моделі «зеленого», або екологічного фінансування є передумовою досягнення ЦСР.

«Зелене фінансування» можна розуміти як фінансування інвестицій, які забезпечують збереження навколишнього середовища та в ширшому значенні екологічний сталий розвиток. Такі екологічні напрями

фінансування включають, наприклад, витрати на зменшення рівня забруднення повітря, води та землі, скорочення викидів парникових газів, підвищення енергоефективності при одночасному використанні існуючих природних ресурсів, а також пом'якшення наслідків зміни клімату. «Зелені» фінанси охоплюють як фінансові інституції так фінансові активи, а також включають як державні, так і приватні фінанси. «Зелені» фінанси передбачають ефективне управління екологічними ризиками у фінансових системах всіх країн світу. «Зелені» фінанси можуть надати можливості для зростання на додаток до захисту навколишнього середовища переваги. Розвиток зеленого фінансування може сприяти зростанню зелених галузей з високим потенціалом, сприяти технологічним інноваціям і створювати бізнес-можливості для фінансової галузі. Наприклад, відновлювані джерела енергії становлять приблизно 62,5% чистого збільшення глобальних енергетичних потужностей.

Розвиток зелених фінансових інструментів, таких як «зелені» позики, «зелені» облігації, трасти та фонди «зелених» інвестицій як зелені індекси та ETF, також означають бізнес-можливості для багатьох фінансових компаній [10].

Координатором і головним розробником заходів з розбудови «зеленої» фінансової системи сьогодні виступає Програма ООН з довкілля (UNEP), яка запропонувала програму дій реформування національних фінансових систем відповідно до ЦСР до 2030 року, а саме [15]:

1. Включення ЦСР до 2030 р. у стратегії реформування національних фінансових систем та стратегії розвитку через поєднання національних особливостей і нових практик фінансового регулювання, розвиток основних інструментів «зеленого» фінансування, забезпечення кооперації державних та приватних фінансів. У 2016 р. близько 10 країн мали національні плани розвитку сталих фінансів. До 2020 р. за мету було поставлено розробити 50 національних та/або регіональних дорожніх карт, створити основні фінансові центри, які стануть ключовими у формуванні нових норм глобальних фінансів.

2. Використання нових фінансових технологій (fintech) з метою фінансування сталого розвитку. Технологія отримає більш вагоме місце під час всеохоплюючої трансформації фінансів і впливатиме на здатність «обслуговування» фінансами потреб сталого розвитку. Для цього необхідна інтеграція технічних аспектів у національні стратегії, спрямовані на узгодження розвитку фінансового ринку з розширенням доступу до сталого фінансування для малозабезпечених громад, а також мікропідприємств та МСП; посиленням мобілізації внутрішніх заощаджень для довгострокових інвестицій, орієнтованих на сталість. Пропонується створити міжнародну коаліцію провідних учасників fintech, що сприятиме розробці кодексів, стандартів та правил, а також політичних стимулів для кращого узгодження розвитку fintech зі сталим розвитком.

3. Активне використання потенціалу державних фінансів у сферах бюджетного фінансування та субсидування; допомоги у створенні нових екологічно відповідальних фінансових інститутів і ринків; просування відповідних правил регулювання та практик. Зокрема, для посилення ролі державних фінансів необхідно провести оцінку наслідків окремих фіскальних стимулів, а саме «невиправданих субсидій» та визначити фіскально нейтральні податкові стимули, які сприятимуть досягненню «зелених» цілей секторів реальної економіки. Доцільною є оцінка ролі державних фінансів під час формування та зростання основних «зелених» та сталих фінансових ринків (наприклад, ринку «зелених» облігацій). Серед іншого – визначення шляхів, якими інноваційні правила та практики, прийняті інститутами державних фінансів щодо сталого розвитку, можуть бути передані та прийняті приватними фінансовими установами.

4. Підвищення обізнаності та розбудова можливостей у системі. Критично важливим є підвищення рівня обізнаності та нарощування потенціалу ринковими та політичними інститутами. Забезпечення залучення розробників політики та регуляторів до імперативів та ризиків, пов'язаних з такими планами, а також громадськості, яка є рушієм змін. Це потребує підвищення обізнаності за допомогою міжурядових платформ, таких як G20 та G7, а також міжнародних організацій та різних спеціалізованих фінансових установ; розширення можливостей професіоналів, працюючих у сфері міжнародних фінансів, а також політиків та регуляторів з тим, аби сталість стала основною частиною навичок та поведінки, що формують загальну фінансову культуру; підвищення рівня обізнаності населення щодо сталого розвитку за допомогою спільних підходів до покращення фінансової грамотності та освіти.

5. Включення принципів сталого розвитку в діючі методи, інструменти та стандарти глобальної фінансової реформи та встановлення спільного підходу до таких дій (включаючи такі міжнародні організації як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк) [1].

Кліматичне («зелене») маркування бюджету (Climate Budget Tagging – англ.) – це відстеження бюджетних видатків, що стосуються пом'якшення/адаптації до змін клімату. Зазвичай, в основі кліматичного маркування бюджету лежить досвід маркування, що відображає інші загальнодержавні цілі пов'язані з бідністю, гендерною проблематикою та цілями міжнародного розвитку (Цілі в області розвитку, сформульовані у «Декларації тисячоліття» ООН (ЦРТ) і прийняті в 2000 році).

За своєю суттю, «зелені» статті бюджету – це ті, які чинять позитивний вплив на вирішення екологічних проблем, будь то цілі, пов'язані з пом'якшенням або адаптацією до зміни клімату, або ті, що пов'язані з іншими екологічними вимірами, такими як екосистеми, біорізноманіття, управління водними ресурсами, якість повітря, захист морських ресурсів, запобігання забрудненню тощо. Це також включає врахування різних відтінків зеленого, наприклад, ступінь позитивного чи негативного впливу бюджету на вплив на навколишнє середовище [13].

Методології кліматичного маркування бюджетів включають три необхідні елементи:

- визначення видатків бюджету, що стосуються клімату;
- визначення відповідного рівня охоплення бюджетними видатками програм, що дотичні до зміни клімату;

- оцінка витрат, що мають відношення до клімату.

Для визначення видів діяльності та видатків, що мають відношення до клімату, використовують два підходи:

- виділяють фінансування на види діяльності, що не чинять агресивного впливу на навколишнє середовище;
- здійснюють видатки, що обмежують функціонування видів економічної діяльності, що мають негативний вплив на навколишнє середовище.

Оцінка видатків, що мають вплив на зміни навколишнього середовища проводиться наступних підходів:

- відбувається маркування лише тих програм, у яких боротьба із зміною клімату є основною метою;
- здійснюється оцінка витрат, пов'язаних з елементами, компонентами або заходами, що стосуються клімату;
- застосовуються вагові коефіцієнти, що враховують вплив на зміну клімату, при оцінці тієї частини витрат програми або проекту, яка пов'язана із кліматом.

Маркування видатків переважно здійснюється на етапі підготовки проектів бюджетів (фактичні видатки не маркуються), що забезпечує інформування про обсяги «зелених» асигнувань.

Вперше кліматичне маркування бюджету було запроваджено у 2012 році у Непалі, Камбоджі, Індонезії та Філіппінах, які були на той час найбільш вразливими до наслідків зміни клімату. Першою країною ОЕСР в якій у 2018 році було реалізовано кліматичне маркування бюджету, як частину ширшої ініціативи «зеленого» бюджету, стала Ірландія, за нею у 2020 році Франція.

Таблиця 1. Прогрес країн Організації економічного співробітництва та розвитку переході до «зеленого» бюджетування

Рівень «екологізації» бюджетної системи та бюджетної політики	Країна
Проведення систематичних оцінок рівня впливу заходів бюджетної політики на зміни клімату на навколишнє середовище	Італія, Німеччина
Включення до складу бюджетної документації «Декларації про «зелений» бюджет», що містить інформацію про погодження затвердженого на поточний фінансовий рік бюджету з екологічними та кліматичними змінами	Сполучене Королівство
Включення «зеленого» бюджетування у бюджетний процес в якості його повноцінної складової	Ірландія, Канада, Фінляндія
Включення у бюджетну політику заходів, спрямованих на досягнення Цілей сталого розвитку та «зеленого зростання», використання податкових надходжень на досягнення таких цілей	Норвегія
Включення до складу бюджетних документів результатів моніторингу витрат пов'язаних з навколишнім середовищем (випуск «зелених» боргових інструментів)	Ірландія
Формування та врахування у бюджетних програмах комплексного набору соціальних та екологічних показників та цілей	Нова Зеландія
Формування «зеленого» бюджету	Франція

Складено автором за [12].

Франція стала першою країною у світі, яка оголосила про перехід до «зеленого» формату бюджету та здійснила докорінну реструктуризацію бюджетного процесу шляхом впровадження комплексу зеленого бюджетного інструментарію. У 2020 році французький уряд опублікував свій перший «зелений» бюджет як додаток до Закону про фінанси на 2021 рік. 2021 фінансовий рік став першим роком виконання зеленого державного бюджету у Франції, в якому всі витрати та податкові доходи оцінюються із зазначенням їхнього впливу на навколишнє середовище. Відповідно до цього визначено вплив державних доходів і витрат, як позитивний, так і негативний щодо шести наступних екологічних цілей:

- боротьба зі зміною клімату;
- адаптація до зміни клімату та запобігання природним ризикам;
- відновлення водних ресурсів;
- економіка «замкнутого циклу», відходи та запобігання технологічним ризикам;
- боротьба із забрудненням;
- біорізноманіття та охорона природних, сільськогосподарських та лісових територій.

«Зелений» бюджет став демонстрацією прихильності Франції до «екологічного переходу», всі види видатків французького бюджету були проаналізовані з погляду їхнього потенційного впливу на екологічну ситуацію. За даними цього аналізу зроблено висновок, що з 574,2 млрд євро майже 9,2% (52,8 млрд євро) безпосередньо впливають на клімат і навколишнє середовище.

У рамках реалізації принципів «зеленого» бюджетування у бюджеті Франції активно використовується «зелене» маркування видатків, практичне застосування якого означає «прив'язку» всіх бюджетних видатків до стратегічних цільових пріоритетів держави у сфері сталого розвитку. Відповідно до даного маркування всі державні витрати поділяються на три категорії:

- чисто «зелені» (сприятливі); змішані; несприятливі.

У бюджеті Франції на 2021 рік передбачено 10 млрд «несприятливих» видатків. Що стосується «змішаних» витрат, то їхня частка становить лише 4,7 млрд євро - переважно ці кошти заплановані на розвиток транспортної інфраструктури, переважно залізничного сполучення.

Таблиця 2. Підходи до визначення завдань «зеленого» (екологічного) маркування бюджету та особливості застосування у бюджетному процесі

Підхід	Країна	Призначення екологічного маркування	Система класифікації
Зосереджено на визначенні статей бюджету, які стосуються клімату	Бангладеш	Маркування кліматичного бюджету допомагає відстежувати фінансування клімату та звітувати про нього	Витрати позначаються, якщо вони сприяють одній із 6 кліматичних сфер (продовольча безпека/соціальний захист/охорона здоров'я, комплексне управління надзвичайними ситуаціями, інфраструктура, дослідження та управління знаннями, пом'якшення наслідків та розвиток з низьким вмістом вуглецю, розбудова потенціалу та інституційне зміцнення) або одній з 44 програм в рамках національної політики зі зміни клімату
	Колумбія	Маркування кліматичного бюджету має на меті допомогти досягти цілей країни в рамках Рамкової конвенції ООН про зміну клімату	Маркування охоплює національні, регіональні та місцеві витрати в 12 секторах, які вважаються найбільш безпосередньо пов'язаними із зусиллями щодо пом'якшення та адаптації до зміни клімату
	Ірландія	Позначення зеленого бюджету підтримує вимоги до звітності щодо державних суверенних зелених облігацій	Маркери ідентифікують видатки, спрямовані на вирішення проблеми зміни клімату (з використанням стандартного визначення Міжнародної асоціації ринку капіталу «зелених» витрат)
Зосереджено на визначенні статей бюджету, які стосуються клімату та інших екологічних аспектів	Франція	Позначення «зеленого» бюджету допомагає підвищити прозорість державної політики щодо навколишнього середовища та зміни клімату, а також спрямоване на покращення прийняття рішень у державній політиці	Бюджетні статті класифікуються за шістьма категоріями, визначеними в Таксономії ЄС для сталого фінансування: адаптація до зміни клімату та пом'якшення його наслідків, біорізноманіття, циркулярна економіка, управління водними ресурсами та якість повітря
	Італія	Зелене маркування бюджету запроваджено на вимогу парламенту для підвищення прозорості екологічних витрат	Маркування визначає статті витрат відповідно до класифікації, викладеної в Європейській системі збору економічної інформації про навколишнє середовище (SERIEE), спрямованої на захист навколишнього середовища та зменшення забруднення навколишнього середовища
	Філіппіни	Позначення кліматичного бюджету запроваджено з метою відстеження витрат, що спрямовуються на пріоритетні сфери, визначені в Національному плані дій країни зі зміни клімату	Маркування визначає витрати в семи сферах: продовольча безпека, достатність води, екосистема, навколишнє середовище та екологічна стабільність, безпека людей, кліматично сприятливі галузі та послуги, стійка енергетика, знання та розвиток потенціалу

Складено автором за [11].

Аналіз бюджету Франції засвідчив, що інструментарій «зеленого» бюджетування дозволяє продемонструвати ступінь і характер впливу бюджетної політики та видатків бюджету на досягнення екологічних і кліматичних цілей. Впровадження зеленого бюджетування підтримує заходи забезпечення прозорості та підзвітності, можливість контролю рівня впливу бюджетної політики на досягнення національних цілей (кліматичних, екологічних). Відповідно, перш ніж будь-яка країна запровадить зелене маркування бюджету, важливо мати розуміння того, з якою метою воно запроваджується, зокрема, яку «проблему» намагається вирішити уряд, провести оцінку того, чи зелене маркування справді є найкращим рішенням екологічних проблем, а також коли саме, протягом бюджетного процесу доцільно розпочинати впровадження зеленого маркування. Як тільки ці міркування та основні принципи будуть зрозумілі, уряди можуть розпочинати роботу над розробкою даного підходу.

Кліматичне маркування в зеленому бюджетуванні вимагає системного підходу, таке бюджетування набуває актуальності в кожній розвинутій чи такій, що розвивається, країні через пріоритетність зеленої

політики в умовах невизначеності та кліматичних викликів. Кліматичне маркування як інструмент зеленого бюджетування можна використовувати при бюджетуванні в Україні. Наявні інструменти бюджетування – програми та напрями видатків за ними, спеціальний фонд бюджету з доходами спеціального призначення, деталізована система звітності тощо – створюють можливості для імплементації кліматичного маркування без суттєвої перебудови публічного адміністрування [2].

Висновки. «Зелений» бюджет може мати значну сферу впливу, пов'язану з вирішенням низки екологічних проблем і починається, в переважній більшості, з маркування статей видатків бюджету, пов'язаних, зазвичай, з досить невеликим переліком екологічних цілей, але такі процеси, все ж, формують основу для поступового вирішення більш глобальних екологічних проблем. Це означає, що першочерговими завданнями запровадження екологічного маркування є розуміння мети таких інструментів бюджетної політики, зокрема, розуміння області проблем, які уряд намагається вирішити таким нововведенням, проведення оцінки того, чи зелене маркування є надійним інструментом рішення екологічних проблем, а також етапу бюджетного процесу на якому варто розпочинати впровадження зеленого маркування.

Список використаних джерел

1. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf
2. Жибер Т. В. Використання кліматичного маркування як інструменту зеленого бюджетування в Україні: рекомендації та перспективи. *Фінанси України*, 2022. №5. С. 29-42.
3. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України; Регламент, Форма типового документа, Записка, Протокол, Висновок, План, Звіт, Інформація, Перелік, Критерії від 18.07.2007 № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>
4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
5. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/SDGs_NationalReportUA_Web.pdf
6. Чугунов І., Козарезенко Л. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 3. С. 116–132.
7. 17 Goals to Transform Our World. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
8. A Global Plan to Finance the Sustainable Development Goals. URL: <https://dashboards.sdgindex.org/chapters/part-1-a-global-plan-to-finance-the-sdgs>
9. Declaration on Green Growth. Adopted at the Meeting of the Council at Ministerial Level on 25 June 2009. URL: <http://www.oecd.org/env/44077822.pdf>
10. G20 Green Finance Synthesis Report. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2016/green-finance-synthesis.pdf>
11. Green Budget Tagging : Introductory Guidance & Principles. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/fe7bfcc4-en/1/3/2/index.html?itemId=/content/publication/fe7bfcc4-en&_csp=_86aae55f0a15c5dd2b4bf74263c82b90&itemGO=oecd&itemContentType=book#tablegrp-d1e735
12. Green Budgeting and Tax Policy Tools to Support a Green Recovery. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=137_137215-2knww1hckd&title=Green-budgeting-and-tax-policy-tools-to-support-a-green-recovery&_ga=2.68255574.637414361.1631522053-91886161.1616519847
13. Inderst, G., Kaminker, Ch., Stewart, F. Defining and Measuring Green Investments: Implications for Institutional Investors. Asset Allocations. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. OECD Publishing. 2012. No. 24. 55p. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=44abdc59f22aa54aa570b462f722befc24046152>
14. Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Mazzucato, M. et al. Six Transformations to Achieve the Sustainable Development Goals. *Nat Sustain* 2, 2019. Pp. 805–814. URL: <https://www.nature.com/articles/s41893-019-0352-9#citeas>
15. The Financial System We Need. From Momentum To Transformation. The UNEP Inquiry Report, 2nd Edition, October 2016. URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/The_Financial_System_We_Need_From_Momentum_to_Transformation.pdf
16. The Sustainable Development Report 2022. From Crisis to Sustainable Development: the SDGs as Roadmap to 2030 and Beyond. URL: <https://dashboards.sdgindex.org/rankings>
17. The World Happiness Report 2022. <https://worldhappiness.report/ed/2022/>
18. Towards a Green Economy: Path ways to Sustainable Development and Poverty Eradication — A Synthesis for Policy Makers. UNEP, 2011. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf

References

1. «Zeleni» investytsii u stalomu rozvytku: svitovyi dosvid ta ukraïnskyi konteksti [«Green» investments in sustainable development: world experience and the Ukrainian context]. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf
2. Zhyber T. (2022). Vykorystannia klimatychnoho markuvannia yak instrumentu zelenoho biudzhetuвання v Ukraini: rekomendatsii ta perspektyvy. [The use of climate labeling as a green budgeting tool in Ukraine: recommendations and perspectives], *Finansy Ukrainy*, 5. 29-42.

3. *Pro zatverdzhennia Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Rehlament, Forma typovoho dokumenta, Zapyska, Protokol, Vysnovok, Plan, Zvit, Informatsiia, Perelik, Kryterii vid 18.07.2007 № 950 [On approval of the Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Regulations, Standard document form, Note, Protocol, Conclusion, Plan, Report, Information, List, Criteria dated 07.18.2007 No. 950]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>*
4. *Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 № 722/2019 [About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030. Decree of the President of Ukraine dated September 30, 2019 No. 722/2019]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>*
5. *Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid 2017. [Goals of sustainable development: Ukraine. National Report 2017]. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/SDGs_NationalReportUA_Web.pdf*
6. *Chuhunov I., Kozarezenko L. (2017). Derzhavne finansove rehulivannia rozvytku liudskoho potentsialu [State financial regulation of human potential development]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 3. 116–132.*
7. *17 Goals to Transform Our World. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>*
8. *A Global Plan to Finance the Sustainable Development Goals. URL: <https://dashboards.sdgindex.org/chapters/part-1-a-global-plan-to-finance-the-sdgs>*
9. *Declaration on Green Growth. Adopted at the Meeting of the Council at Ministerial Level on 25 June 2009. URL: <http://www.oecd.org/env/44077822.pdf>*
10. *G20 Green Finance Synthesis Report. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2016/green-finance-synthesis.pdf>*
11. *Green Budget Tagging : Introductory Guidance & Principles. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/fe7bfcc4-en/1/3/2/index.html?itemId=/content/publication/fe7bfcc4-en&_csp_=86aae55f0a15c5dd2b4bf74263c82b90&itemIGO=oecd&itemContentType=book#tablegrp-d1e735*
12. *Green Budgeting and Tax Policy Tools to Support a Green Recovery. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=137_137215-2knww1hckd&title=Green-budgeting-and-tax-policy-tools-to-support-a-green-recovery&_ga=2.68255574.637414361.1631522053-91886161.1616519847*
13. *Inderst, G., Kaminker, Ch., Stewart, F. (2012). Defining and Measuring Green Investments: Implications for Institutional Investors. Asset Allocations. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. OECD Publishing. No. 24. 55 p. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=44abdc59f22aa54aa570b462f722befc24046152>*
14. *Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Mazzucato, M. et al. (2019). Six Transformations to Achieve the Sustainable Development Goals. Nat Sustain 2, 805–814. URL: <https://www.nature.com/articles/s41893-019-0352-9#citeas>*
15. *The Financial System We Need. From Momentum To Transformation. The UNEP Inquiry Report, 2nd Edition, October 2016. URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/09/The_Financial_System_We_Need_From_Momentum_to_Transformation.pdf*
16. *The Sustainable Development Report 2022. From Crisis to Sustainable Development: the SDGs as Roadmap to 2030 and Beyond. URL: <https://dashboards.sdgindex.org/rankings>*
17. *The World Happiness Report 2022. URL: <https://worldhappiness.report/ed/2022/>*
18. *Towards a Green Economy: Path ways to Sustainable Development and Poverty Eradication – A Synthesis for Policy Makers. UNEP, 2011. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf*

ДАНІ ПРО АВТОРА

Козарезенко Людмила Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Державний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
e-mail: l.kozarezenko@knute.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1349-6805
Researcher ID: C-4531-2018

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kozarezenko Liudmyla, Doctor of Science (ScD) in Finance and Credit, Professor, Department of Finance, State University of Trade and Economics
Kioto str. 19, Kyiv, 02156, Ukraine
e-mail: l.kozarezenko@knute.edu.ua

**ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ: ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ,
СКЛАДОВІ, ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ Й НЕБЕЗПЕКИ****Макарчук І. М.,
Малишко В. В.,
Яременко Л. М.**

Завжди планування розвитку соціально-економічних систем знаходилося в епіцентрі уваги наукових представників, а його концептуальне підґрунтя започатковано ще в роботах Р. Брейлі, С. Майєрсом, Р. Акоффа, М. Поукоком, А. Тейлором. Окремі методологічні, організаційні і методичні аспекти фінансової безпеки підприємств досліджуються зарубіжними вченими, такими як Дж. Сигел, Р. Кертісом, Ф. Лі Ченгом, Дж. Фіннерті, Джай К. Шим, українськими науковцями, основними серед яких: О. Г. Біла, О. В. Ареф'єва, І. Т. Балабанов, І. О. Бланк, Ю. М. Воробйов, Т. О. Кірсанова, В. М. Гриньова, В. В. Ковальов, Л. О. Лігоненко, Г. О. Крамаренко, Є. С. Стоянова, Л. А. Швайка, О. Є. Чорна, В. М. Шелудько та ін.

В умовах фінансової нестабільності національної економіки, мінливості трансформаційних процесів, починається зародження фінансово-економічних дисбалансів та невизначеності. Отже, ефективність функціонування системи фінансів як на макро-, так і на мікрорівнях, є незадовільною й в умовах сьогодення характеризується численними вадами, проблемами та суперечностями.

Для ефективного функціонування підприємств є необхідним підвищення рівня їх фінансової безпеки. Неналежа увага щодо процесу управління фінансовою безпекою на підприємстві призводить до виникнення і розвитку кризових явищ, ускладнює процес виходу з них та стримує процес економічного зростання підприємств. Крім того, в умовах низького рівня фінансової безпеки погіршується фінансова стійкість, конкурентоспроможність та фінансова незалежність господарюючих суб'єктів. Тому, запорукою прогресивного розвитку підприємства та головною передумовою його стабільної діяльності виступає розробка ефективної системи щодо оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, дослідження основних ризиків, небезпек та загроз, які можуть впливати на стан його фінансової безпеки, а згодом і на формування стратегії управління фінансовою безпекою підприємства. Отже, проблема управління фінансовою безпекою господарюючого підприємства залишається актуальною.

Метою написання цієї статті є теоретичне обґрунтування основних загроз фінансової безпеки підприємств та доцільності запровадження необхідних заходів щодо мінімізації наявних ризиків і загроз.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і методичних підходів щодо оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, а також визначення шляхів її зміцнення.

Ключові слова: фінансова безпека, загрози, економічна безпека, кризові явища, фінансова стійкість, фінансова незалежність.

**FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISES: CHARACTERISTICS,
COMPONENTS, MAIN THREATS AND DANGERS****Makarchuk Inna,
Malyshko Vitalina,
Yaremenko Liudmyla**

The planning of the development of socio-economic systems has always been at the epicenter of attention of scientific representatives, and its conceptual basis was founded in the works of R. Braley, S. Myers, R. Ackoff, M. Powcock, A. Taylor. Separate methodological, organizational and methodological aspects of the financial security of enterprises are studied by foreign scientists, such as J. Siegel, R. Curtis, F. Li Cheng, J. Finnerty, Jai K. Shim, Ukrainian scientists, the main ones are: A. G. Belaya, O. V. Arefieva, I. T. Balabanov, I. A. Blank, Yu. M. Vorobyov, T. A. Kirsanova, V. M. Grineva, V. V. Kovalev, L. A. Ligonenko, G. A. Kramarenko, E. S. Stoyanova, L. A. Shvaiko, O. E. Chernaya, V. M. Sheludko and others.

In conditions of financial instability of the national economy, the volatility of transformation processes, the emergence of financial and economic imbalances and uncertainty begins. Consequently, the efficiency of the functioning of the financial system, both at the macro and micro levels, is unsatisfactory and in modern conditions is characterized by numerous shortcomings, problems and contradictions.

For the effective functioning of enterprises, it is necessary to increase the level of their financial security. Improper attention to the process of managing financial security in an enterprise leads to the emergence and development of crisis phenomena, complicates the process of getting out of them and hinders the process of economic growth of enterprises. In addition, in conditions of a low level of financial security, the financial stability, competitiveness and financial independence of business entities are deteriorating. Therefore, the key to the progressive development of the enterprise and the main prerequisite for its stable operation is the development of an effective system for assessing the level of financial security of the enterprise, the study of the main risks, dangers and threats that can affect the state of its financial security, and subsequently the formation of a strategy for managing the financial security of the enterprise. Therefore, the problem of managing the financial security of a business enterprise remains relevant.

The purpose of writing this article is a theoretical substantiation of the main threats to the financial security of enterprises and the advisability of introducing the necessary measures to minimize existing risks and threats.

The subject of the study is a set of theoretical and methodological approaches to assessing the level of enterprise security and identifying ways to strengthen it.

Key words: financial security, threats, economic security, crisis phenomena, financial stability, financial independence.

JEL Classification: F 41, G 00, F 00.

Постановка проблеми. Для ефективного функціонування підприємств необхідним є підвищення рівня їх фінансової безпеки. Неналежа увага щодо процесу управління фінансовою безпекою на підприємстві призводить до виникнення і розвитку кризових явищ, ускладнює процес виходу з них та стримує процес економічного зростання підприємств. Крім того, в умовах низького рівня фінансової безпеки погіршується фінансова стійкість, конкурентоспроможність та фінансова незалежність господарюючих суб'єктів. Тому, запорукою прогресивного розвитку підприємства та головною передумовою його стабільної діяльності виступає розробка ефективної системи щодо оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, дослідження основних ризиків, небезпек та загроз, які можуть впливати на стан його фінансової безпеки, а згодом і на формування стратегії управління фінансовою безпекою підприємства. Отже, проблема управління фінансовою безпекою господарюючого підприємства залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завжди планування розвитку соціально-економічних систем знаходилось в епіцентрі уваги наукових представників, а його концептуальне підґрунтя започатковано ще в роботах Р. Брейлі, С. Майерсом, Р. Акоффа, М. Поукоком, А. Тейлором. Окремі методологічні, організаційні і методичні аспекти фінансової безпеки підприємств досліджуються зарубіжними вченими, такими як Дж. Сигел, Р. Кертісом, Ф. Лі Ченгом, Дж. Фіннерті, Джай К. Шим, українськими науковцями, основними серед яких: О. Г. Біла, О. В. Ареф'єва, І. Т. Балабанов, І. О. Бланк, Ю. М. Воробйов, Т. О. Кірсанова, В. М. Гриньова, В. В. Ковальов, Л. О. Лігоненко, Г. О. Крамаренко, Є. С. Стоянова, Л. А. Швайка, О. Є. Чорна, В. М. Шелудько та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здатність підприємства динамічно розвиватися та здійснювати ефективну господарську діяльність залежить від стабільності його фінансового стану, ефективності фінансової діяльності та його спроможності протистояти різним викликам, ризикам, внутрішнім та зовнішнім руйнівним чинникам та загрозам. Для досягнення очікуваних результатів фінансово-господарської діяльності, забезпечення сталого та динамічного розвитку економіки та збільшення власного потенціалу компанії необхідно подбати про належний рівень безпеки, включаючи фінанси. Фактично фінансова безпека підприємства ґрунтується на фінансовій стійкості, конкурентоспроможності та фінансовій незалежності підприємства, що є важливою умовою забезпечення життєздатності підприємства. Це пояснюється тим, що вивчення актуальності корпоративної фінансової безпеки є запорукою стабільного та успішного розвитку компанії.

Щодо дослідження явищ безпеки та суттєвого визначення економічного визначення (табл. 1).

Таблиця 1. Узагальнення та обґрунтування суті безпеки

Категорія	Автор	Трактування суті категорії
Безпека	Орлик О.	захищеність стану суспільних відносин, котрі забезпечують прогресивний розвиток суспільства в конкретних природних і історичних умовах, від всіх небезпек, джерелом виникнення яких можуть бути внутрішні та зовнішні протиріччя
	Єрмошенко М.	стан захищеності від негативного впливу певних чинників.
	Предборський В.	результат управлінської діяльності щодо усунення загроз, який має складну, множинну предметність: в одному з аспектів це є здатністю системи попереджувати заподіяння можливої шкоди інтересам конкретної особи, суспільства та держави, в іншому аспекті – вияв стану захищеності їхніх інтересів, а в третьому аспекті – вияв системи відповідних заходів безпеки.
	Кравчук Н.	визначається як властивість об'єкта, котра дозволяє не допускати виникненню небезпечних ситуацій для навколишнього середовища та людей.
	Мартинюк В.	стан щодо захищеності життєво важливого інтересу особистості, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз економічного, політичного, соціального, техногенного, військового, екологічного, інформаційного та ін. характеру, який передбачає встановлення економічної, політичної, а також соціальної стабільності в державі та суспільстві, розвиток на основі партнерства міжнародного співробітництва, безумовне виконання законів і підтримку правопорядку.

Найважливішою складовою корпоративної безпеки є її економічна безпека. У фаховій економічній літературі існують різні погляди на трактування поняття «економічна безпека підприємства». Вивчення сутності поняття «економічна безпека підприємства» спонукає до комплексних досліджень основних функціональних складових економічної безпеки підприємства. Вчені мають багато поглядів на складові корпоративної економічної безпеки. Його основними складовими є: фінансова безпека, політико-правова безпека, безпека, міжнародна безпека, ринкова безпека, інформаційна безпека, безпека персоналу та розвідки, безпека інтерфейсу, безпека ресурсів, екологічна безпека, безпека технологій та процесів [2]. Складові корпоративної економічної безпеки представлені на рисунку 1.

Можна визначити основні суттєві характеристики фінансової безпеки підприємства [2; 6; 10]:

- головний елемент економічної безпеки підприємства;
- диференційований рівень якісних і кількісних параметрів захищеності фінансових інтересів підприємства, що адекватний його фінансовій філософії;
- система якісних та кількісних параметрів фінансового стану підприємства, котрі в комплексі відображають саме рівень його фінансової захищеності;
- система пріоритетних та збалансованих фінансових інтересів підприємств, яке потребує захисту у процесі його фінансової діяльності;
- ідентифікована система потенційних і реальних загроз внутрішнього і зовнішнього характеру фінансовим інтересам підприємства;
- система, яка забезпечує стабільність найважливіших фінансових пропорцій розвитку підприємства, котрі формують захищеність його фінансових інтересів;
- система, яка направлена на створення необхідних фінансових передумов зростання підприємств у теперішньому, а також і у перспективному періодах;
- система, яка спрямована на створення або коригування та реалізацію ефективної фінансової стратегії при умові динамічних преумов розвитку ринку;
- система, яка спрямована на ефективне управління фінансовим ризиком підприємства.

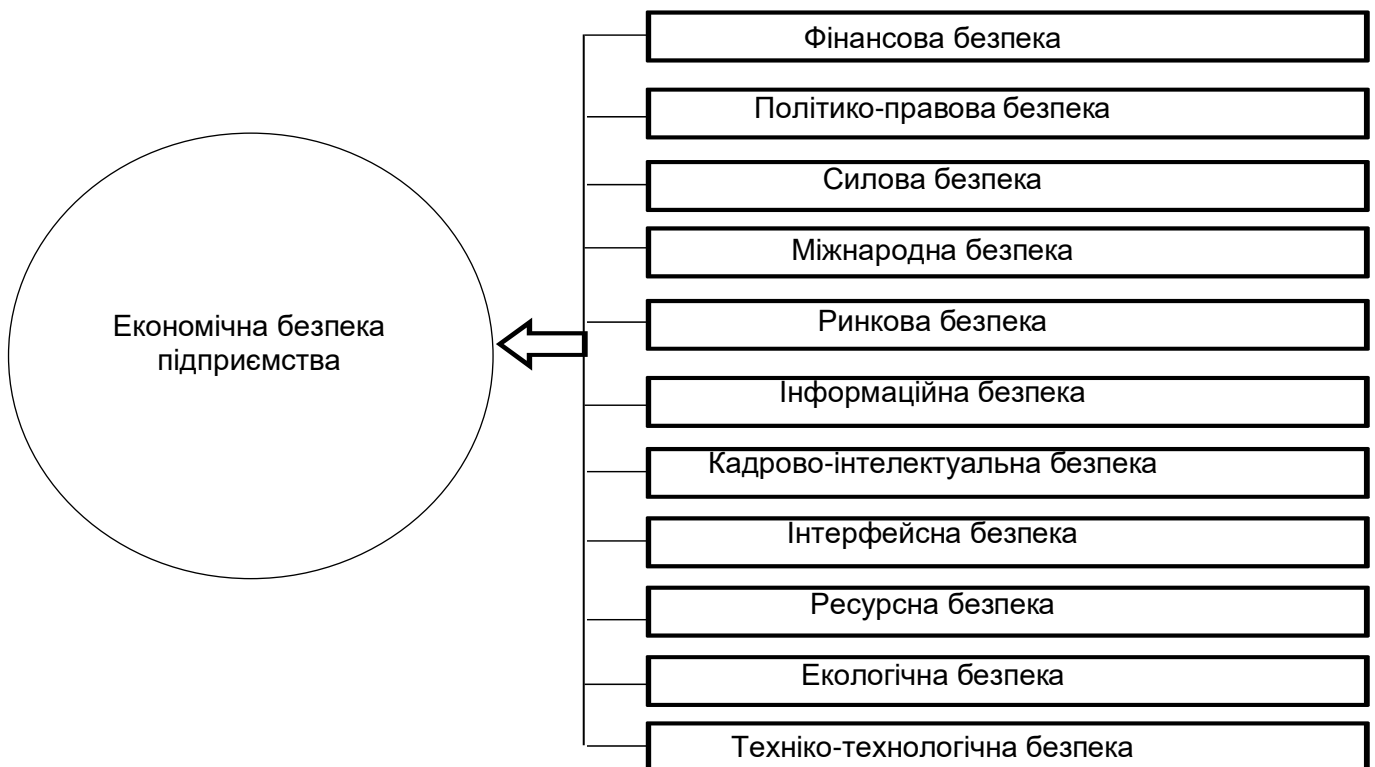

Рисунок 1. Структурні складові економічної безпеки підприємства

Усі фінансові відносини на підприємстві поділяються на внутрішні та зовнішні. Зовнішні фінансові відносини підприємства охоплюють: відносини обміну (відносини між господарюючими суб'єктами, у формі розрахунків з постачальниками і покупцями) і розподільчі відносини (відносини з бюджетом – оплата і розподіл; відносини зі спеціальними фондами – пожертви і збори); відносини компанії зі страхуванням – страхові виплати та відшкодування; її відносини з банками – відкриття та ведення рахунків, розміщення депозитів, отримання та погашення кредитів, отримання та сплата відсотків тощо; відносини – розміщення власних цінних паперів та інвестиції для тимчасового вивільнення коштів, відносини з промисловістю та корпоративними органами – внески в об'єднані фонди та доходи, отримані від них. Внутрішні фінансові відносини підприємства мають розподільчий характер, що включає: розподіл доходу та формування прибутку; розподіл чистого прибутку та його використання; формування та використання амортизаційних відрахувань; формування та використання фондів підприємства [8].

Структурними елементами фінансової безпеки підприємства є: валюта, кредит, інвестиції, бюджет і оподаткування, акції та страхування.

Кожна складова фінансової безпеки підприємства має забезпечувати високий рівень фінансової безпеки та створювати певні умови для протистояння зовнішнім і внутрішнім деструктивним факторам і загрозам. Фінансова безпека підприємств проявляється в різних ризиках: процентні ризики, ліквідність, інфляція, валюта, неплатоспроможність, зниження фінансової стійкості, кредит; втрата прибутку, банкрутство, політика і право, інвестиції, інформаційні, злочинні, банкрутські, інноваційні, депозитні, вибірковість.

Сьогодні лише шляхом визначення та встановлення відповідної програми виявлення та усунення загроз та небезпек можна забезпечити фінансову безпеку підприємства.

Загрози і небезпеки фінансовій безпеці підприємств можна розподілити відповідно до її структурних складових [3]:

- на бюджетно-податкові: внутрішні загрози, до яких належать неефективний податковий менеджмент; низький рівень платіжно - розрахункової дисципліни; неефективне управління дебіторською та кредиторською заборгованістю підприємства за розрахунками з бюджетом; зовнішні загрози, до яких належать: нестабільність бюджетно-податкового законодавства; підвищення на підприємство фіскального тиску;

- на страхові: внутрішні загрози, до них відносять: вибір фінансово нестійких та ненадійних страхових компаній; занадто низький рівень страхування майна підприємства; неефективне управління кредиторською заборгованістю підприємств за розрахунками зі страхування; зовнішні загрози, до них належить: затримки страхових виплат; зростання страхових тарифів; недосконалість нормативно-правової бази у сфері страхування страхове шахрайство;

- на інвестиційні: внутрішні загрози: неефективна інвестиційна політика підприємств; зниження інвестиційної привабливості підприємства; обмежена диверсифікованість вкладів підприємств; нераціональна амортизаційна політика підприємства; вибір фінансово нестійких та ненадійних банківських установ при укладенні депозитних договорів; зовнішні загрози: зниження процентних ставок за депозитами; недосконалість законодавства в галузі інвестування; погіршення в країні інвестиційного клімату; імовірність неповернення всієї суми чи частини депозитних ресурсів через тимчасову неплатоспроможність або банкрутство банку; недосконалість законодавства, яке регулює банківську діяльність в країні; відсутність фонду гарантування вкладів юридичних осіб;

- на фондові: внутрішні загрози, до яких, зокрема, належить неоптимальний розподіл отриманого прибутку між споживанням власниками та його реінвестуванням у активи підприємства; неефективна політика підприємства щодо дивідендів; зовнішні загрози, до яких належать зниження ринкової вартості цінних паперів, котрі випускаються підприємством; низькі темпи щодо реалізації емітованих цінних паперів;

- на грошові: внутрішні загрози: брак власних оборотних коштів; зменшення обсягу виручки від реалізації; порушення платіжної дисципліни, порушення в організації збереження грошових коштів; неефективне управління дебіторською та кредиторською заборгованістю підприємств за розрахунками, і в тому числі з іноземними контрагентами; зовнішні загрози: недосконала грошово-кредитна політика НБУ; девальвація національної валюти; зростання рівня інфляції; високий рівень волатильності валютного курсу; криза грошової системи держави;

- на кредитні: внутрішні загрози: зниження платоспроможності підприємства; необґрунтоване зростання обсягу позикового капіталу; уповільнення темпів обертання кредиторської заборгованості підприємства; неефективна кредитна політика; зовнішні загрози: зростання процентних ставок за кредитами; нестабільність фінансового ринку; підвищення вимог до кредитоспроможності позичальників; криза фінансово-кредитної системи в державі [3].

Слід зазначити, що до основних загроз фінансовій безпеці корпорацій відносяться: втрата фінансової незалежності; зниження ефективності корпорації; зниження вартості корпорації; зниження ліквідності; втрата прибутковості та самодостатності та можливостей розвитку; Нестійкий корпоративний розвиток; накопичення боргів; банкрутство корпорації .

Характеристика допоміжних механізмів та методів оцінки корпоративної фінансової безпеки

Реалізація фінансової безпеки корпорації досягається за допомогою механізму її забезпечення.

Механізм фінансової безпеки є цілісною системою, ефективність якої досягається шляхом всебічної взаємодії та взаємозв'язку концепцій, організації, управління та ресурсного забезпечення, спрямована на захист фінансових інтересів країни шляхом об'єктивного та всебічного моніторингу та всебічної оцінки фінансового сектору. ... Рівень фінансової безпеки для розробки цілеспрямованих заходів щодо мінімізації або усунення виявлених внутрішніх і зовнішніх загроз та запобігання дії можливих нестабільних факторів.

Механізми фінансової безпеки – це фінансова безпека, що реалізується шляхом формування відповідних методів, визначення стратегічних та тактичних цілей та методів досягнення цих цілей (концептуальне забезпечення), формулювання нормативно -правових актів, що регулюють фінансову сферу, а також організації та виконання діяльності державних органів у межах їх повноважень. та управлінська підтримка), залучати необхідні ресурси для досягнення прийнятного рівня фінансової безпеки та переслідувати національні фінансові інтереси (підтримка ресурсів)) (рис. 2) [12].

Система забезпечення фінансової безпеки представляє сукупність засобів і дій суб'єктів (всього суспільства та держави), що спрямовані на [9; 12]:

- захист національних фінансових інтересів (за змістом вони відображають життєво важливі інтереси домогосподарств, особистості, суб'єктів господарювання, держави і суспільства), цінностей та досягнення фінансових цілей через низку заходів, що реалізуються у фінансовій сфері;

- дотримання фактичних даних індикаторів фінансової безпеки в межах їх порогових значень;

- попередження та ліквідацію загроз фінансової безпеки, фінансово-економічного розвитку країни та зміцнення соціального добробуту громадян загалом.

Механізм фінансової безпеки підприємств включає ряд заходів, спрямованих на захист фінансових інтересів країни, тобто зростання ринкової вартості підприємств, максимізацію прибутку, забезпечення

основним і оборотним капіталом, інвестиції. З метою виявлення та усунення загроз та запобігання дії можливих негативних факторів компаніям слід оцінити рівень безпеки.

У теорії та практиці існує кілька методів оцінки рівня фінансової безпеки. І. О. Бланк пропонує аналізувати фінансову безпеку підприємства, використовуючи порівняльний аналіз, вертикальний аналіз, горизонтальний аналіз, аналіз фінансових коефіцієнтів (фінансова стійкість, оборотність активів, платоспроможність, оборотність капіталу та аналіз прибутковості), а також комплексний фінансовий аналіз (комплексна система аналізу), DuPont. модель, система SWOT-аналізу для аналізу фінансової безпеки, об'єктно-орієнтована система яку застосовують для комплексного фінансового аналізу та аналізу портфеля) [1].

Рисунок 2. Механізм забезпечення фінансової безпеки

Деякі вчені використовують наступні підходи щодо оцінки фінансової безпеки підприємств: індикаторний підхід, що включає, на погляд авторів, методи інтегральної оцінки фінансової безпеки на основі аналізу можливості банкрутства підприємства (модель Ліса, метод Депаляна, модель Альтмана, модель Таффлера, модель Спрингейта, модель Терещенка) та метод балів; ресурсно-функціональний підхід (за складовими фінансової безпеки); за критерієм мінімізації сукупного збитку, який наноситься безпеці; за критерієм достатності обігових коштів для здійснення господарської діяльності [9].

На основі аналізу питань і проблем фінансової безпеки в економічній літературі необхідно виділити три основні методи оцінки та аналізу стану фінансової безпеки підприємств [11; 12]: індексний метод оцінки фінансової безпеки; метод комплексної оцінки для фінансового забезпечення на основі можливості банкрутства. Аналіз методу оцінки фінансової безпеки (табл. 3).

Метод комплексної оцінки має на меті сформувати єдиний показник, який відтворює значення інших частин показників та коригує їх відповідно до їх вагових коефіцієнтів та інших факторів. Комплексний метод спрощує процес оцінки та дозволяє комплексно оцінити рівень фінансової безпеки підприємства, який залежить від багатьох складових. Комплексні методи оцінки включають ресурсно-функціональний метод оцінки фінансової безпеки, процедурно-об'єктивний метод оцінки фінансової безпеки та метод оцінки фінансового стану (тобто інтегральний метод, метод ранжування).

Таблиця 3. Методи оцінки та аналізу фінансової безпеки підприємства

Найменування методу		Трактування суті методу
Методи інтегральної оцінки фінансової безпеки підприємства	Ресурсно-функціональний метод оцінки фінансової безпеки підприємства	визначення рівня фінансової безпеки підприємства на основі оцінки ступеня використання фінансових ресурсів суб'єкта господарювання за кожною функціональною складовою, а потім експертним шляхом формування інтегрального показника.
	Програмно-цільовий метод оцінки фінансової безпеки підприємства	оцінка фінансової безпеки підприємства ґрунтується на інтегруванні сукупності показників, які визначають фінансову безпеку. При цьому використовується кілька рівнів інтеграції показників та такі методи їх аналізу, як багатовимірний та кластерний аналіз.
	Скоринговий метод оцінки фінансової безпеки за показниками фінансового стану підприємства	базуються на підрахунку балів по кожній позиції показників, за якими оцінюється фінансова безпека підприємства. Скорингові методи включають в себе експертний аналіз, що передбачає опитування експертів з подальшою математичною обробкою результатів дослідження. До групи скорингових методів оцінки відноситься ранговий метод або метод балів.
Індикаторні методи оцінки фінансової безпеки підприємства	Порівняльний метод оцінки фінансової безпеки підприємства	передбачає відбір ряду показників, так званих індикаторів, які характеризують рівень фінансової безпеки підприємства, та зіставлення їх фактичних значень із пороговими значеннями(критичними та нормальними).
	Метод оцінки фінансової безпеки підприємства за критерієм мінімізації сукупного збитку, який наноситься безпеці	розраховане таким способом значення часткового функціонального критерію фінансової безпеки підприємства відображає ефективність заходів із забезпечення фінансової складової економічної безпеки підприємства, які вживаються з метою відвернення можливого збитку від негативного впливу.
	Метод оцінки фінансової безпеки за критерієм достатності обігових коштів для здійснення господарської діяльності підприємства	оцінювання рівня фінансової безпеки на основі аналізу фінансової стабільності підприємства, ступінь якої визначається із врахуванням достатності (власних та запозичених) оборотних коштів для здійснення виробничо-збутової діяльності підприємства.
	Метод оцінки фінансової безпеки за критерієм вартості підприємства	оцінка фінансової безпеки за критерієм вартості підприємства, що дає змогу оцінити фінансову безпеку підприємства з позиції можливості нарощувати капіталізацію та збільшувати ринкову вартість підприємства.
Методи аналізу банкрутства підприємства	Методи оцінки фінансової безпеки на основі аналізу банкрутства підприємства	можливість своєчасно виявляти факти фінансової неспроможності, що є одним із індикаторів фінансової безпеки підприємства. Зарубіжні моделі: Модель У. Бівера, Z-моделі Е. Альтмана, Модель Р. Таффлера-Г. Тішоу, Модель Ж. Депаляна, Модель Дж. Фулмера, Модель Г. Спрінгейта. Вітчизняні моделі: Метод Саблука, Модель Матвійчука, Модель Терещенка.

Індикаторний метод оцінки фінансової безпеки заснований на обчисленні набору коефіцієнтів (так званих показників) або виборі певного стандарту для оцінки стану фінансової безпеки підприємства. До цієї групи методів входять: метод порівняльного індексу оцінки фінансової безпеки; методи оцінки фінансової безпеки підприємства на основі мінімальної сумарної втрати безпеки; методи оцінки фінансової безпеки на основі достатності операційних коштів для операційної діяльності; методи оцінки корпоративних фінансів на основі корпоративна вартість Безпечний шлях.

З метою оцінювання фінансової безпеки окремими авторами [4; 5] використовуються методи оцінки імовірності банкрутства підприємства. Такі методи надають можливість своєчасно виявляти факти фінансової неспроможності, що є одним з індикаторів фінансової безпеки. В зарубіжних країнах для оцінки ризику банкрутства й кредитоспроможності підприємства широко використовуються багатофакторні моделі відомих західних економістів: Бівера, Альтмана, Депаляна, Спрінгейта, Тішоу Таффлера та ін, що розроблені за допомогою багатовимірного дискримінантного аналізу. Одак, використання вищезазначених моделей на вітчизняних підприємствах вимагає багато пересторог. Тестування за даними моделями різних підприємств показало, що для оцінки ризику банкрутства вітчизняних підприємств вони не повною мірою підходять через суттєві відмінності в законодавчій базі, через різні методики відображення інфляційних факторів та через різну структуру капіталу.

Важливою складовою в процесі управління фінансово-економічною безпекою підприємств є її оцінка, метою якої є визначення того, чи перебуває взагалі підприємство у стані фінансово-економічної безпеки та виявлення її рівня. Варто відмітити, що питання виявлення чіткої конкретної методики оцінювання додатково ускладнюється ще тим, що сьогодні на сутність самого поняття фінансово-економічна безпека підприємства існують різні погляди, а, відповідно, і на сутність і перелік показників, які повинні бути оцінені [10; 12].

Щодо питання оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємств серед усього різноманіття багатьох методик ми виділили принципово відмінні підходи: методи математичного моделювання; індикаторний метод; методи оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства за показниками чистого доходу та прибутку; метод формування інтегрального показника за видами діяльності підприємств; методи формування інтегрального показника за ресурсно-функціональним підходом. Отже, проаналізуємо кожний із виявлених методів оцінювання фінансово-економічної безпеки більш детально.

Сутність індикаторного методу фінансово-економічної безпеки підприємств полягає у визначенні певного переліку показників, які характеризують усі аспекти діяльності підприємств, та у порівнянні їх граничними значеннями – індикаторами фінансово-економічної безпеки підприємства. Тобто суть цього методу полягає у порівнянні фактичного значення та необхідного значення основних показників діяльності підприємства.

Однак основна проблема при реалізації цього методу полягає в тому, що достовірність отриманих результатів значною мірою залежить від правильності визначення самого переліку показників і точності бази порівняння – індикаторів, котрі повинні врахувати велику кількість аспектів, таких як галузева приналежність підприємства, форма власності, показники зовнішнього та внутрішнього середовища та багато інших аспектів. Все це зумовлює високу складність реалізації методу та прийняття управлінських рішень на основі отриманих результатів, а також вимагає високого рівня кваліфікації спеціалістів підприємства.

Наступний метод оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства передбачає використання принципів програмно-цільового управління, згідно з яким рішення приймаються на основі формування певних економічних моделей, характерних для економічних процесів підприємства, тобто, у застосуванні математичного методу аналізу. Використання цього підходу є найбільш характерним для тих дослідників фінансово-економічної безпеки підприємства, які ототожнюють це поняття з поняттям економічного ризику в діяльності підприємства. Основним недоліком використання цього методу в умовах підприємства є надзвичайна складність розрахунків і те, що управлінські рішення приймаються вже не з позицій економістів і менеджерів, а з позицій математиків.

Підходи до оцінки фінансово-економічної безпеки підприємства на основі показників прибутку та чистого доходу є поширеними серед дослідників, які проводять певні паралелі між економічною та фінансовою безпекою підприємства [2]. Основна ідея цих методів полягає в тому, що бізнес перебуває в стані фінансової та економічної безпеки, коли він отримує достатній дохід (прибуток), щоб досягти стану самоокупності, а в майбутньому – і стану самофінансування. Розглянемо алгоритм визначення рівня фінансово-економічної безпеки бізнесу за показниками рентабельності. На першому етапі визначається амортизаційне відрахування основних виробничих фондів підприємства в рік аналізу та коригується відповідно до рівня інфляції. Після проведення таких коригувань визначається різниця між нарахованою амортизацією та амортизацією з урахуванням процесу інфляції.

На другому етапі визначають залишковий наявний прибуток підприємства.

На наступному етапі визначають частку прибутку, який реінвестується, із обов'язковим врахуванням аспектів діяльності конкретного підприємства. Після всього цього різницю між нарахованою і скорегованою амортизацією (ΔAm) порівнюють із розміром прибутку, який спрямовується на реінвестування (Prp). Якщо $Prp \geq \Delta Am$, то нестача коштів для простого відтворення може бути компенсованою за рахунок реінвестованої частки прибутку, що є свідченням того, що конкретне підприємство знаходиться в стані економічної безпеки.

Якщо $Prp < \Delta Am$, то на підприємстві спостерігаємо нестачу коштів для фінансування процесу простого відтворення. Отже, таке підприємство знаходиться в стані економічної небезпеки.

Поетапне виконання всіх етапів заданого алгоритму не тільки встановлює факт перебування бізнесу в стані фінансово-економічної безпеки або небезпеки, але й чітко визначає його рівень і подальші перспективи розвитку підприємства. Серед недоліків встановленої методики оцінки фінансово-економічної безпеки підприємства відзначимо трудомісткість визначення її рівня на завершальному етапі через неоднозначність процедури визначення інвестицій, необхідних для забезпечення стану фінансово-економічної безпеки підприємства, а також через констатацію обов'язковості таких вкладень на підприємстві загалом.

Розглянемо другий принциповий підхід у поточній групі методів оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства – на підставі показників чистого доходу підприємства [2; 12].

Тобто у стані економічної безпеки, чистого доходу підприємства має вистачати на повне оновлення основних фондів підприємства із урахуванням зміни їх вартості протягом часу. Отже, у даному випадку йдеться про необхідність урахування інфляційних процесів під час визначення рівня економічної безпеки, а це означає, що обов'язковою умовою економічної безпеки підприємства являється забезпечення процесу прямого відтворення на підприємстві.

Однак не можна вважати, що точка $k3$ є точкою повного самофінансування, тому що, на нашу думку, в цій точці кошти на забезпечення процесу розширеного відтворення підприємства, тобто процесу дійсного самофінансування, лише з'являються у підприємства. Проаналізувавши зміст двох наведених підходів, можна визначити їхні спільні риси:

- обов'язковою умовою досягнення стану фінансово-економічної безпеки підприємством є отримання ним прибутку;
- отриманого прибутку підприємству має вистачити для забезпечення процесу простого відтворення з урахуванням чинника інфляції, котрий призводить до нерівності розмірів накопиченої амортизації та дійсної вартості придбання об'єктів основних засобів;
- ступінь перевищення прибутку підприємства над розміром коштів, які необхідні для покриття інфляції, визначає рівень фінансово-економічної безпеки.

Розглянемо наступні методики щодо оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємств, які ґрунтуються на визначенні інтегрального показника. Одна з таких методик запропонована Капітулою С.В., який вважав, що інтегральний показник може бути сформований на підставі значень окремих показників економічної безпеки підприємства за кожним видом діяльності, а саме – він пропонував оцінювати фінансову, виробничу та інвестиційну безпеку підприємства. Думка автора є дуже нетиповою для дослідників, котрі оцінюють фінансово-економічну безпеку інтегрально, тобто за сукупністю окремих складових. Розглянемо запропоновану автором процедуру оцінювання економічної безпеки більш докладно.

В загальному класичному вигляді без урахування галузевої специфіки подають стосовно оцінки перелік складових фінансово-економічної безпеки підприємства Безбожний В.Л., Козаченко Г.В. Вони у своїх наукових працях сформували порядок оцінювання фінансової, інтелектуально - кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної, екологічної та силової складових. Доречно відмітити, що у переважна більшість дослідників до переліку складових, які піддаються оцінюванню, відносять саме такі складові. Окремо серед них можна виділити лише деякі більш об'ємні погляди, прикладом яких може бути наступний. О.Ф. Яременко запропонувала свій перелік для підприємств машинобудування, а саме, порядок оцінювання фінансової, технологічної, інформаційної, кадрової, ресурсної, правової, ринкової, екологічної, інтерфейсної, міжнародної та захисної складових. Проте, відмітимо, що ідея формування переліку складових економічної безпеки підприємства в такому масштабі поодинокі через надмірну трудомісткість і складність практичного використання в реальних умовах підприємства. Розглянемо, які показники передбачені для оцінки в кожній із виділених класичних складових корпоративної фінансово-економічної безпеки, всі дослідники сходяться на думці, що оцінка є обов'язковою [13].

Для оцінки фінансової складової економічної безпеки підприємства рекомендується аналізувати такі показники фінансового стану: коефіцієнт незалежності, який характеризує частку власного капіталу підприємства в загальному обсязі фінансових ресурсів, які ним використовуються; коефіцієнт фінансової стійкості, не тільки аналізує фінансові активи підприємства з позицій приналежності, але також і з позицій часу погашення довгостроково залучених позикових коштів, якщо ж вони використовуються; коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів характеризує залежність підприємства від позикових коштів; коефіцієнт залучення довгострокових пасивів, показує частку довгострокових позик підприємства; коефіцієнт маневреності власних коштів характеризує частку власних фінансових ресурсів підприємства, що вкладена в його обігові кошти; коефіцієнт оборотності обігових коштів, що характеризує швидкість обігу оборотних коштів підприємства; коефіцієнт нагромадженої амортизації, який характеризує спроможність підприємства до оновлення виробничих фондів; коефіцієнт покриття (загальної ліквідності) характеризує спроможність підприємства в короткостроковій перспективі розрахуватися за зобов'язаннями; коефіцієнт абсолютної ліквідності, характеризує негайну спроможність підприємства розрахуватися за поточними зобов'язаннями; коефіцієнти прибутковості та рентабельності, які характеризують загальну результативність та ефективність діяльності підприємства [2; 12].

При оцінюванні інтелектуально-кадрової складової фінансово-економічної безпеки підприємства зазвичай використовують такі показники: коефіцієнт забезпечення трудової дисципліни, який характеризує загальний рівень професійної відповідальності працівників; коефіцієнт кваліфікації робітників, який відображає рівень професійних якостей працівників підприємства відповідно до виду робіт, що ними виконуються; коефіцієнт підготовки та перепідготовки кадрів, що характеризує ступінь оновлення знань працівників підприємства відповідно до сучасних вимог підприємства та галузі; коефіцієнт продуктивності праці, який відображає тенденції у результативності праці робітників підприємства; коефіцієнт стимулювання працівників, який відображає ступінь використання та результативність застосування засобів підвищення ефективності праці робітників шляхом використання засобів мотивації праці; коефіцієнт творчих можливостей працівників, який характеризує загальну спроможність трудового колективу підприємства виявляти ініціативу та пристосовуватися до швидко змінюваних вимог ринку.

У цій групі показників потрібно також аналізувати соціальні аспекти економічної безпеки персоналу підприємства, зокрема такі: рівень заробітної плати на підприємстві та його співвідношення з середнім рівнем заробітної плати в цілому по галузі та рівнем прожиткового мінімуму в державі; розміри та тенденції заборгованості по заробітній платі; питома вага заробітної плати в структурі собівартості продукції; плинність кадрів; дотримання вимог щодо організації праці, умов праці тощо [7; 10].

Для оцінювання техніко-технологічної складової найбільш часто використовуються такі показники: коефіцієнт придатності основних виробничих фондів, який характеризує спроможність виробничого обладнання до нормальної та продуктивної експлуатації; коефіцієнт оновлення, який характеризує процес оновлення виробничих фондів підприємства новими засобами праці; коефіцієнт збереження фондів, що характеризує акуратність використання всього майна підприємства та загальний характер побудови

виробничого процесу з позиції збереженості майна; коефіцієнт безперервності та безпеки виробничого процесу; частка витрат на науково-дослідні роботи тощо.

При оцінці політико-правової складової економічної безпеки підприємства використовуються показники, що характеризують професіоналізм працівників юридичного відділу, коефіцієнт правомірності їх дій та дій, що застосовуються до підприємства з боку інших структур у результаті роботи юридичних працівників, показники забезпеченості юридичного відділу підприємства.

Для оцінювання інформаційної безпеки підприємства зазвичай використовуються показники, які характеризують на підприємстві інформаційне забезпечення процесу ухвалення рішень, а також показники збереження та нерозголошення інформації.

Для оцінювання екологічної складової фінансово-економічної безпеки підприємства використовують показники, які враховують тенденції та розміри адміністративних санкцій за порушення вимог екологічного законодавства, та показники, які характеризують технічний стан виробничих фондів підприємств з погляду небезпеки для екології.

Для оцінювання силової складової фінансово-економічної безпеки підприємства використовують показники, які характеризують ефективність діяльності охоронних служб підприємства, а також збереження його майна від зовнішнього та внутрішнього розкрадання. Отже, оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства відповідно до ресурсно-функціонального підходу є найбільш різнобічним і дозволяє охопити та врахувати майже всі аспекти діяльності підприємства [1; 4].

Проте така повнота одночасно є й недоліком даної методики через надмірну кількість показників, що можуть дублювати один одного, а також бути взаємопов'язаними.

Отже, ефективна методика оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства за ресурсно-функціональним підходом, пристосована до практичної реалізації, повинна: визначити чіткий, достатньо невеликий перелік показників оцінки певної складової, що надасть максимум інформації; виключити дублювання показників; урахувати галузеву специфіку підприємства, яка може значною мірою скоригувати як сам перелік складових фінансово-економічної безпеки, так і перелік й особливості розрахунку окремих показників усередині складової.

Таким чином, на основі проведеного аналізу найбільш поширених методів оцінювання стану підприємства та рівня фінансово-економічної безпеки підприємства можна відмітити, що сучасна об'єктивна методика яка придатна для практичного використання в умовах підприємства, повинна обов'язково містити в собі елементи кількох методів, які формують основні їх переваги, та, по можливості, виключати ті з них, які формують головні недоліки.

Список використаних джерел

1. Бланк І. О. *Фінансова стратегія підприємства* : монографія. Київ : КНТЕУ, 2009. 147 с.
2. Варналій З. С., Мехед А. М. *Теоретико-методичні підходи до оцінки фінансової безпеки суб'єктів підприємництва*. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 32. 2022. С. 203-211.
3. Донець Л. І., Ващенко Н. В. *Економічна безпека підприємства: навч. посіб. для студ. ВНЗ*. Київ : ЦУЛ. 2008. 240 с.
4. Картузов Є. П. *Методи оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства*. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 10. С. 115-123. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_10_18/ (дата звернення: 16.12.2022).
5. Матвійчук Л. О. *Методи визначення рівня фінансової безпеки підприємства*. Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки». 2010. № 4(54). С. 330–332.
6. П'ятницька Г. Т. *Фінансова безпека країни та підприємства : визначення, взаємозв'язок і ризики забезпечення*. URL: <http://www.econotrybna.nauka.com.ua/?n=7&y=2020> (дата звернення: 16.12.2022).
7. Пойда-Носик Н. Н. *Науково-методичні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства*. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2225-6407/article/view/16019> (дата звернення: 16.12.2022).
8. Рема М. В., Іванова А. О. *Методичні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства*. Вісник НТУ «ХПІ». 2013. № 21 (994). С. 29–37.
9. Савицька О. І. *Оцінка рівня фінансової безпеки підприємницької діяльності в Україні*. Бізнес Інформ. 2012. № 8. С. 47–50.
10. Сиволап Л. А. *Аналіз методичних підходів до оцінки фінансової безпеки підприємства*. Економічний аналіз: зб. наук. Праць. Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка». 2014. Т. 18. № 2. С. 234–238.
11. Сусіденко В. Т. *Методи оцінки фінансової безпеки торговельного підприємства*. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 14. Частина 3. 2015. С. 82–85.
12. Яструбецька Л. *Комплексна методика оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в Україні за умов гібридних загроз*. Підприємництво та інновації, (17), 75-82. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/17.15> (дата звернення: 16.12.2022).
13. Яременко О. Л. *Економічна безпека у небезпечному світі: сучасний підхід*. Економічна теорія. 2017. № 4. С. 108–110.

References

1. Blank, I. O. (2009). *Finansova stratehiia pidpriemstva [Financial strategy of the enterprise] : monohrafiia*. Kyiv : KNTEU [in Ukr.].
2. Varnalii, Z. S., Mekhed, A. M. (2022). *Teoretyko-metodychni pidkhody do otsinky finansovoi bezpeky subiektiv pidpriemnytstva [Theoretical and methodological approaches to assessing the financial security of business entities]*. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna. Vypusk 32, 203-211 [in Ukr.].
3. Donets, L. I., Vashchenko, N. V. (2008). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva [Economic security of the enterprise] : navch. posib. dlia stud. VNZ*. Kyiv : TsUL [in Ukr.].
4. Kartuzov, Ye. P. (2012). *Metody otsiniuvannia rivnia finansovoi bezpeky pidpriemstva [Methods of assessing the level of financial security of the enterprise]*. Aktualni problemy ekonomiky. 10, 115-123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_10_18/.
5. Matviichuk, L. O. (2010). *Metody vyznachennia rivnia finansovoi bezpeky pidpriemstva [Methods of determining the level of financial security of an enterprise]*. Visnyk ZhDTU. Serii «Ekonomichni nauky». 4(54), 330–332 [in Ukr.].
6. Piatnytska, H. T. *Finansova bezpeka krainy ta pidpriemstva : vyznachennia, vzaimozv'iazok i ryzyky zabezpechennia [Financial security of the country and the enterprise: definition, relationship and security risks]*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2020>.
7. Poida-Nosyk, N. N. *Naukovo-metodychni pidkhody do otsinky rivnia finansovoi bezpeky pidpriemstva [Scientific and methodical approaches to assessing the level of financial security of the enterprise]*. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2225-6407/article/view/16019>.
8. Reta, M. V., Ivanova, A. O. (2013). *Metodychni pidkhody do otsinky rivnia finansovoi bezpeky pidpriemstva [Methodical approaches to assessing the level of financial security of an enterprise]*. Visnyk NTU «KhPI», 21 (994), 29–37 [in Ukr.].
9. Savytska, O. I. (2012). *Otsinka rivnia finansovoi bezpeky pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini [Assessment of the level of financial security of entrepreneurial activity in Ukraine]*. Biznes Inform, 8, 47–50 [in Ukr.].
10. Syvolap, L. A. (2014). *Analiz metodychnykh pidkhodiv do otsinky finansovoi bezpeky pidpriemstva [Analysis of methodical approaches to assessing the financial security of an enterprise]*. Ekonomichniy analiz : zb. nauk. Prats. Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet. Ternopil: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka», 18, 2, 234–238 [in Ukr.].
11. Susidenko, V. T. (2015). *Metody otsinky finansovoi bezpeky torhovelnoho pidpriemstva [Methods of assessing the financial security of a trading enterprise]*. Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu, 14, 3, 82–85 [in Ukr.].
12. Yastrubetska, L. *Kompleksna metodyka otsinky rivnia finansovoi bezpeky subiektiv pidpriemnytstva v Ukraini za umov hibrydnykh zahroz [Complex methodology for assessing the level of financial security of business entities in Ukraine under conditions of hybrid threats]*. Pidpriemnytstvo ta innovatsii, (17), 75-82. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/17.15>.
13. Yaremenko, O. L. (2017). *Ekonomichna bezpeka u nebezpechnomu sviti [Economic security in a dangerous world: a modern approach] : suchasnyi pidkhid*. Ekonomichna teoriia, 4, 108–110 [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Макарчук Інна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

e-mail: makarchyck.inna@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8434-5660

Researcher ID: 0089054

Малишко Віталіна Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедри фінансів

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

e-mail: malyshkovitalina@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8906-9060

Researcher ID: 43602018

Яременко Людмила Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,

e-mail: lludayaremenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3127-5181

Researcher ID: 40602017

DATA ABOUT THE AUTHORS

Makarchuk Inna, PhD in Economics, Assistant Professor, Chair of Finances

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

e-mail: makarchyck.inna@gmail.com

Malyshko Vitalina, PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,

УДК 336.1

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-193-200>**ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ****Макогон В. Д.,****Адаменко І. П.**

Актуальність теми дослідження. В умовах воєнного стану висувуються більш жорсткі вимоги до формування та реалізації фінансової політики держави, прозорості у фінансових взаємовідносинах. У той же час, війна спровокувала посилення фінансових ризиків, що впливають на рівень фінансової безпеки країни. Зазначене зумовлює проведення низки реформ у фінансовій сфері. Вагомими постали завдання щодо підвищення якісного рівня фінансової політики держави у системі економічного розвитку та її інструментарію.

Постановка проблеми. Обґрунтування напрямів підвищення якісного рівня фінансової політики держави потребує застосування раціонального підходу виходячи із дуалізму поставлених перед органами державного управління України в умовах воєнного стану завдань: забезпечення на належному рівні фінансування державних витрат і створення фундаментальних умов для підтримки та відновлення вітчизняної економіки. Розвиток положень щодо реалізації фінансової політики держави у системі економічного розвитку надасть можливість підвищити ступінь її адаптивності до соціально-економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та реалізації фінансової політики держави у системі економічного розвитку доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, А. Нікітішина, М. Пасічного, Ю. Радіонова, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з широкомасштабними військовими діями на території України, що зумовлюють нові надзвичайні виклики для забезпечення фінансової безпеки країни.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити особливості реалізації фінансової політики у системі економічного розвитку країни в умовах воєнного стану; здійснити аналіз та оцінку системи державних фінансів. Метою дослідження є обґрунтування стратегічних напрямів фінансової політики у системі економічного розвитку.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, наукової абстракції, індукції та дедукції.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито особливості реалізації фінансової політики у системі економічного розвитку країни. Обґрунтовано стратегічні напрями фінансової політики держави в умовах воєнного стану.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації фінансової політики.

Висновки відповідно до статті. Широкомасштабні військові дії в Україні формують загрози для забезпечення як фінансової, так і в цілому національної безпеки країни: ускладнення контролю за фінансовими потоками, зменшення надходжень до бюджету тощо. Моделювання фінансових взаємозв'язків, виявлення їх причинно-наслідковості, синергетичних ефектів, має бути покладено в основу підвищення якісного рівня фінансової політики держави у системі економічного розвитку, відновлення економічної рівноваги у воєнний та післявоєнний періоди.

Ключові слова: фінанси, фінансова політика, фінансово-бюджетне регулювання, державні фінанси, бюджет.

FINANCIAL POLICY OF THE STATE IN THE SYSTEM OF ECONOMIC DEVELOPMENT**Makohon Valentyna,****Adamenko Iryna**

Relevance of the research topic. In the conditions of martial law, stricter requirements are put forward for the formation and implementation of the state's financial policy, transparency in financial relations. At the same time, the war provoked an increase in fiscal risks affecting the level of financial security of the country. The above conditions the implementation of a number of reforms in the financial sphere. The task of raising the quality level of the state's financial policy in the system of economic development and its tools became important.

Formulation of the problem. The substantiation of directions for raising the quality level of the state's financial policy requires the use of a rational approach based on the duality of the tasks set before the state administration

of Ukraine in the conditions of martial law: ensuring the proper level of financing of public expenditures and creating fundamental conditions for the support and recovery of the domestic economy. The development of provisions regarding the implementation of the financial policy of the state in the system of economic development will provide an opportunity to increase the degree of its adaptability to socio-economic processes.

Analysis of recent research and publications. The problem of formation and implementation of the financial policy of the state in the system of economic development is quite widespread in scientific research. These are the works of famous domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, J. Stiglitz, V. Tanzi, L. Lysiak, I. Lukianenko, A. Mazaraki, A. Nikitishyn, M. Pasichnyi, Yu. Radionov, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above-mentioned issues are actualized in connection with large-scale military operations on the territory of Ukraine, which lead to new extraordinary challenges for ensuring the country's financial security.

Setting the task, the goal of the research. The tasks of the research are: to reveal the peculiarities of the implementation of financial policy in the system of economic development of the country in the conditions of martial law; carry out an analysis and assessment of the state finance system. The purpose of the study is to substantiate the strategic directions of financial policy in the system of economic development.

Method or methodology of research. The article uses a set of scientific research methods: system approach, scientific abstraction, induction and deduction.

Presentation of the main material (results of work). The features of financial policy implementation in the country's economic development system are revealed. The strategic directions of the financial policy of the state in the conditions of martial law are substantiated.

Field of application of results. The results of the research can be used in the process of forming and implementing financial policy.

Conclusions according to the article. Large-scale military operations in Ukraine pose threats to the provision of both the country's financial and national security in general: control over financial flows becomes more complicated, budget revenues decrease, etc. Modeling financial interrelationships, identifying their cause and effect, synergistic effects, should be the basis for raising the quality level of the state's financial policy in the system of economic development, restoring economic balance in the war and post-war periods.

Keywords: finance, financial policy, financial and budgetary regulation, state finances, budget.

JEL Classification: E62, H60, H70.

Актуальність теми дослідження. Фінансова політика держави є вагомим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Суспільні трансформації доводять, що реалізація дієвої фінансової політики, адаптованої до соціально-економічних процесів є одним з найбільш складних завдань органів державної влади. В умовах воєнного стану, важливо виважено оцінити фінансові ризики, вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на фінансову систему та її складові, виробити ефективний механізм формування, перерозподілу та використання державних фінансових ресурсів. Разом з цим доцільним є забезпечення взаємоузгодженості фінансово-бюджетного інструментарію з фінансово-економічними та інституційними регуляторами економічного і суспільно-політичного розвитку країни. Обґрунтованість фінансової політики держави у системі економічного розвитку та послідовність реалізації рішень державними фінансовими інституціями сприятимуть відновленню економічної рівноваги.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених щодо формування та реалізації фінансової політики слід назвати праці: Дж. Кейнса [1], П. Самуельсона [2], Дж. Стігліца [3], В. Танзі [4]; Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, А. Нікітішина [6], М. Пасічного [5, 6], Ю. Радіонова, І. Чугунова [6-8] та інших. Дефініція «фінансова політика» має синергетичний зміст двох понять, політика та фінанси. Сутність фінансової політики розкривається як: частина економічної політики [6]; заходи держави щодо використання фінансів для здійснення своїх функцій [5]; сукупність методологічних принципів, практичних форм організації та методів використання фінансів [9]. Разом з тим, в сучасних умовах вагомим завданням є розробка нових підходів щодо формування та реалізації фінансової політики, підвищення рівня фінансової безпеки країни.

Метою дослідження є обґрунтування стратегічних напрямів фінансової політики у системі економічного розвитку.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити сутність та особливості реалізації фінансової політики у системі економічного розвитку країни; обґрунтувати пріоритети формування та реалізації фінансової політики держави в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод: при розкритті особливостей реалізації фінансової політики у системі економічного розвитку країни. Методи наукової абстракції, індукції та дедукції – для обґрунтування стратегічних пріоритетів фінансової політики держави в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Фінансова політика держави змінюється з урахуванням впливу волатильності економічних процесів, обумовлених суспільно-політичними чинниками, кон'юктурою на світових ринках, глобалізаційними тенденціями, тощо. З огляду на зазначене, важливим є підвищення дієвості та адаптивності фінансової політики держави у системі економічного розвитку з використанням міжнародних стандартів і принципів її реалізації.

В умовах воєнного стану актуалізуються питання тісної взаємодії та координації державних фінансових інституцій. Для забезпечення фінансової стабільності важливим є підвищення довіри до інститутів, які формують та реалізують фінансову політику, що дозволить певною мірою нейтралізувати економічні коливання. Пріоритетними заходами фінансової політики є: розробка та впровадження інструментарію захисту інвесторів та прав споживачів фінансових послуг, удосконалення моніторингу і механізму управління системними ризиками. Зокрема, наразі прийняті наступні національні стратегічні документи: Програма стратегічного розвитку Державної служби фінансового моніторингу України на період до 2024 року [10]; Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року» [11]; Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року [12, 13]; Основні напрями розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року та плану заходів щодо їх реалізації [14]; Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року [15]. Вказані стратегічні документи передбачають цілий комплекс заходів, направлений на: розвиток законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; удосконалення діяльності Державної служби фінансового моніторингу України та інших органів; підвищення ефективності діяльності правоохоронних та інших державних органів; посилення міжнародного співробітництва; підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами.

Відповідно до «Положення про додаткові вимоги до договорів про надання фінансових послуг» з метою посилення захисту прав споживачів фінансових послуг як частини заходів щодо фінансової інклюзії: встановлено додаткові вимоги до договорів про надання фінансових послуг між банками та споживачами [16]. Згідно правил розрахунку небанківськими фінансовими установами України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит оновлено правила розрахунку небанківськими фінансовими установами України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит [17]. Згідно «Положення про здійснення Національним банком України нагляду за додержанням банками законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг» затверджено нормативно-правові та розпорядчі акти, що регламентують порядок здійснення нагляду за додержанням банками законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг [18].

З метою посилення захисту прав споживачів фінансових послуг як частини заходів щодо фінансової інклюзії: приведено у відповідність із Законом України від 19.03.2021 року № 1349-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту споживачів при врегулюванні простроченої заборгованості» нормативно-правові акти з питань інформаційного забезпечення банками клієнтів щодо банківських та інших фінансових послуг, розрахунку банками та небанківськими фінансовими установами загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит, додаткових вимог до договорів про надання фінансових (банківських) послуг; затверджено нормативно-правові та розпорядчі акти, що регламентують підстави та порядок здійснення нагляду за додержанням учасниками ринку фінансових послуг законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг, здійснення оцінки ризику порушення ними прав споживачів фінансових послуг та оформлення результатів такого нагляду.

Поряд з цим, визначено наступні пріоритети діяльності, зокрема: відповідно до «Програми діяльності Кабінету Міністрів України» [19] – захист прав власності, ефективне правове регулювання, правова охорона та захист інтелектуальної власності; прозорі публічні фінанси; ефективна податкова система; реформування митниці; розвиток фінансового сектору; розвиток ринку праці; відповідно до «Національної економічної стратегії до 2030 року» [20] – недоторканість приватної власності, верховенство права, нетерпимість до корупції, вільна і чесна конкуренція, рівний доступ для бізнесу.

Для покращення інвестиційного клімату, відтоку фінансового капіталу з країни та подолання викликів та загроз у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки застосовуються наступні заходи: прийнято Закон України «Про концесію» [21]. Даним Законом визначено напрями реформування концесійного законодавства, гармонізації законодавства про концесії із законодавством про державно-приватне партнерство, імплементації основних принципів здійснення концесій та державно-приватного партнерства відповідно до права ЄС та регулювання всіх аспектів концесійної діяльності; прийнято Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» [22]; прийнято Закони України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти із значними інвестиціями в Україні» [23] та «Про внесення зміни до пункту 4 розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, що ввозяться для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору» [24].

Важливо відмітити, що в умовах воєнного стану вагомим завданням фінансової політики є методологічне вдосконалення системи формування доходів Державного бюджету України, яка здійснює вагомий регулятивний вплив на соціально-економічні процеси шляхом комплексного поєднання фінансово-бюджетного інструментарію, враховуючи варіацію моделей композиційної структури, лаги дій у часі,

циклічність економіки, що, своєю чергою, обумовлює необхідність у посиленні її транспарентності. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» та Законом «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збору даних та інформації, необхідних для декларування окремих об'єктів оподаткування» імplementовані положення 11 з 15 кроків Плану дій BEPS, зокрема, Мінімального стандарту Плану дій BEPS [25, 26].

Належний якісний рівень системи формування доходів Державного бюджету України в умовах широкомасштабних військових дій на території України сприятиме досягненню бюджетної безпеки як пріоритетної складової національної безпеки країни. Від рівня обґрунтованості рішень щодо формування дохідної частини бюджету залежить інвестиційна активність економічних суб'єктів, обсяг тінізації економіки, перспективи соціально-економічного розвитку суспільства. Водночас, обґрунтування джерел формування дохідної частини бюджету потребує використання збалансованого підходу виходячи із дуалізму поставлених перед органами державного управління в умовах воєнного стану завдань: забезпечення відповідного рівня фінансування бюджетних видатків та створення фундаментальних умов для підтримки вітчизняної економіки з дотриманням належного рівня бюджетної безпеки держави. Важливим джерелом дохідної частини бюджету в умовах воєнного стану є надходження від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. Доцільно відмітити, що за останніх 10 років річні надходження даних доходів не перевищували 6 млрд. грн. (становили не більше 1,5 % від загальних доходів). Доходи загального фонду Державного бюджету України у 2022 році склали 1491,1 млрд.грн. порівняно із 1084,1 млрд.грн. 2021 року. Водночас, податкові надходження, які контролюються ДПС та Держмитслужбою, зменшилися до 970,1 млрд грн. порівняно із 1023,7 млрд.грн. 2021 року (на 5,23 %) у наслідок значного падіння надходжень внутрішніх податків на товари та послуги. Разом з тим, відповідно до Розпису 2022 року податкові надходження, які контролюються ДПС та Держмитслужбою загального фонду державного бюджету зменшились на 186,1 млрд.грн.

Також, вагомими завданнями фінансової політики в умовах воєнного стану є: розробка концептуальних засад функціонування системи державних фінансів, у тому числі обґрунтування принципів щодо формування державних фінансових ресурсів у системі фінансово-економічних відносин, забезпечення взаємоузгодженого використання фінансових методів, інструментів та важелів для підтримки макроекономічної стабільності, інтенсифікації процесів залучення та обґрунтованого перерозподілу державних фінансових ресурсів в системі державних фінансів; розробка інституційних положень щодо удосконалення критеріїв відповідності складових фінансової політики стандартам фінансово-економічної безпеки держави, здійснення координації інструментарію формування державних фінансових ресурсів враховуючи рівень інституційної та фінансової спроможності органів державної влади, структурні перетворення фінансової системи, макроекономічні тенденції, особливості складових системи фінансово-бюджетного регулювання; обґрунтування засад формування державних фінансових ресурсів, які базуються на врахуванні інституційних перетворень системи державних фінансів, змін екзогенної та ендогенної складової фінансово-економічного середовища, що надасть можливість забезпечити адаптивність фінансової системи до соціально-економічних процесів, посилити дієвість системи фінансово-бюджетного регулювання та засад забезпечення фінансової стійкості, що полягають у здійсненні оцінювання впливу екзогенних та ендогенних факторів на динаміку фінансових показників, оцінки стану фінансової безпеки держави на основі використання ризик-орієнтованого підходу, обґрунтуванні інституційних обмежень для циклічно скоригованого рівня дефіциту бюджету та державного боргу; розробка положень щодо визначення інституційних особливостей формування державних фінансових ресурсів та планування державних витрат, враховуючи економічні трансформації, що сприятиме посиленню обґрунтованості управлінських рішень при формуванні та реалізації фінансової політики; визначення підходів щодо реалізації фінансової політики з метою забезпечення динамічної збалансованості в контексті оцінки факторів впливу на фінансово-бюджетну рівновагу.

Висновки. Широкомасштабні військові дії в Україні формують загрози для забезпечення як фінансової, так і в цілому національної безпеки країни: ускладнення контролю за фінансовими потоками, зменшення надходжень до бюджету тощо. Моделювання фінансових взаємозв'язків, виявлення їх причинно-наслідковості, синергетичних ефектів, має бути покладено в основу підвищення якісного рівня фінансової політики держави у системі економічного розвитку, відновлення економічної рівноваги у воєнний та післявоєнний періоди. Реалізація дієвої фінансової політики держави у системі економічного розвитку в умовах воєнного стану визначає необхідність комплексного поєднання фінансово-бюджетних інструментів, діалектичної єдності цілей складових фінансової політики щодо забезпечення суспільного розвитку з урахуванням економічних та суспільно-політичних умов із збереженням стійкості фінансової системи, комбінаторному застосуванню інструментарію фінансової політики, посилення впливу фінансово-бюджетного механізму на процеси економічного розвитку виходячи із їх циклічності та стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. Вагомими завданнями фінансової політики є: удосконалення методологічних засад формування доходів державного бюджету, які базуються на врахуванні інституційних перетворень системи державних фінансів, змін екзогенної та ендогенної складової фінансово-економічного середовища, що надасть можливість забезпечити адаптивність системи формування доходів державного бюджету до соціально-економічних процесів, посилити дієвість системи бюджетного регулювання у сфері доходів; розробки концептуальних засад функціонування системи державних фінансів, у тому числі обґрунтування

принципів щодо формування державних доходів та планування державних витрат у системі фінансово-економічних відносин, забезпечення взаємоузгодженого використання фінансово-бюджетних методів, інструментів та важелів для підтримки макроекономічної стабільності, інтенсифікації процесів залучення та обґрунтованого перерозподілу державних фінансових ресурсів.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
2. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. *Экономика*. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Стиглиц Дж. *Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему*; пер. с англ. М.: Эксмо, 2016. 512 с.
4. Танзи Вито. *Правительство и рынки: меняющаяся экономическая роль государства*; пер. с англ. М.: Изд-во Института Гайдара, 2018. 584 с.
5. Пасічний М. Д. *Фінансова політика держави: монографія*. Київ: Київ. нац. торг.-еко. ун-т, 2019. 440 с.
6. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. *Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану*. SCIENTIA FRUCTUOSA. 2022. № 5. С. 124–137.
7. Чугунов І. Я. *Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія*. Київ: Київ. нац. торг.-еко. ун-т, 2021. 532 с.
8. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. *General government revenue in the system of fiscal regulation. Investment Management and Financial Innovations, Volume 17 2020, Issue №1, PP. 134-142.*
9. Адаменко І. П. *Фінансова стабілізація в умовах економічних перетворень*. Економічний вісник університету. 2019. Вип. 43. С. 126–133.
10. *Програма стратегічного розвитку Державної служби фінансового моніторингу України на період до 2024 року*: Наказ Міністерства фінансів України від 17.01.2022 № 16. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/strategy/16.pdf>
11. *Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року*: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.03.2011 № 190-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2011-%D1%80#Text>
12. *Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року*: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 601-р. URL: <https://bit.ly/3IUvnaK>
13. *Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року*, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80#Text>
14. *Про затвердження Основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року та плану заходів щодо їх реалізації*: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 435-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2021-%D1%80#Text>
15. *Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року*: НБУ: URL: <https://bank.gov.ua>
16. *Про затвердження Положення про додаткові вимоги до договорів про надання фінансових послуг*: Постанова Правління НБУ від 22.01.2021 № 7. URL: <https://bit.ly/3zl9T35>
17. *Про затвердження Правил розрахунку небанківськими фінансовими установами України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит*: Постанова Правління НБУ від 11.02.2021 № 16. URL: <https://bit.ly/3aSuXof>
18. *Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України нагляду за додержанням банками законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг*: Постанова Правління НБУ від 09.02.2021 № 15. URL: <https://bit.ly/3cjlIHf>
19. *Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України*: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471. URL: <https://bit.ly/3A5AzFJ>
20. *Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року*: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://bit.ly/3Ss6RBT>
21. *Про концесію*: Закон України від 3 жовтня 2019 року № 155-IX. URL: <https://bit.ly/3cDucjG> 597
22. *Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні*: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX: URL: <https://bit.ly/3oiYxXg>
23. *Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти із значними інвестиціями в Україні*: Закон України від 2 березня 2021 року № 1293-IX. URL: <https://bit.ly/3Ba1wZz>
24. *Про внесення зміни до пункту 4 розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання) та*

комплектуючих виробів до нього, що ввозяться для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору: Закон України від 2 березня 2021 року № 1294-IX. URL: <https://bit.ly/3v6GKG>

25. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16 січня 2020 року № 466-IX. URL: <https://bit.ly/3dfKvTN>

26. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збору даних та інформації, необхідних для декларування окремих об'єктів оподаткування: Закон України від 17 грудня 2020 року № 1117-IX. URL: <https://bit.ly/3SyNiYI>

References

1. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obshchaya teoriya zanyatosti, procenta y' deneg* [The general theory of employment, interest and money]. (Trans.). Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
2. Samuel'son, P.E., Nordkhaus, V.D. (2015). *Ekonomyka* [Economics]. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
3. Sty'gly'cz, Dzh. (2016). *Cena neravenstva. Chem rassloeny'e obshhestva grozy't nashemu budushhemu* [The price of inequality. How does the stratification of society threaten our future]. (Trans.). Moscow: Éksmo. 512 p [in Rus].
4. Tancy, V'y'to. (2018). *Pravy'tel'stvo y' rynky': menyayushhayasya ekonomy'cheskaya rol' gosudarstva* [Government and markets: the changing economic role of the state]. (Trans.). Moscow: Y'zd-vo Y'nsty'tuta Gajdara. 584 p. [in Rus].
5. Pasichnyj, M. D. (2019). *Finansova polityka derzhavy* [Financial Policy of the State]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
6. Chuhunov I., Pasichnyy M., Nikitishyn A. (2022). *Dokhody Derzhavnoho byudzhetu Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu* [State budget revenues of Ukraine amid martial law]. *SCIENTIA FRUCTUOSA*, 5, 124–137. [in Ukr.].
7. Chugunov, I. Ya. (2021). *Biudzhethna stratehiia suspilnoho rozvytku* [Budget strategy of social development]. Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t. 532 p. [in Ukr.].
8. Chugunov I., Makohon V., Vatulov A., Markuts Y. (2020). General government revenue in the system of fiscal regulation. *Investment Management and Financial Innovations*, Volume 17 2020, Issue №1, PP. 134-142. [in Eng.].
9. Adamenko I. P. (2019). *Finansova stabilizatsiya v umovakh ekonomichnykh peretvoren* [financial stabilization in economic transformations]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, 43. 126–133. [in Ukr.].
10. *Prohrama stratehichnoho rozvytku Derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrayiny na period do 2024 roku: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 17.01.2022 № 16* [Strategic development program of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for the period up to 2024: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 17.01.2022 № 16] URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/strategy/16.pdf> [in Ukr.].
11. *Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku systemy zapobihannya ta protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, abo finansuvannyu teroryzmu na period do 2015 roku»: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 09.03.2011 № 190-r* [On the approval of the Strategy for the development of the system of prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime or the financing of terrorism for the period up to 2015»: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09.03.2011 № 190-p] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2011-%D1%80#Text> [in Ukr.].
12. *Pro realizatsiyu Stratehiyi rozvytku systemy zapobihannya ta protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya na period do 2020 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30 serpnia 2017 r. № 601-r* [On the implementation of the Strategy for the development of the system of prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of criminal proceeds, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction for the period until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 30, 2017 № 601-r] URL: <https://bit.ly/3IUvnaK> [in Ukr.].
13. *Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku systemy zapobihannya ta protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya na period do 2020 roku, Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30 hrudnya 2015 r. № 1407-r* [On the approval of the Strategy for the development of the system of prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction for the period until 2020, Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 30, 2015 № 1407-p] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80#Text> [in Ukr.].
14. *Pro zatverdzhennya Osnovnykh napryamiv rozvytku systemy zapobihannya ta protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya v Ukrayini na period do 2023 roku ta planu zakhodiv shchodo yikh realizatsiyi: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12 travnya 2021 r. № 435-r* [On the approval of the main directions of the development of the system of prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction in Ukraine for the period until 2023 and the plan of measures for their implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 12, 2021 № 435] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2021-%D1%80#Text> [in Ukr.].

15. *Strategiya rozvytku finansovoho sektoru Ukrayiny do 2025 roku: NBU [Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025: NBU] URL: <https://bank.gov.ua> [in Ukr.]*

16. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dodatkovy vymohy do dohovoriv pro nadannya finansovykh posluh: Postanova Pravlinnya NBU vid 22.01.2021 № 7 [On the approval of the Regulation on additional requirements for contracts on the provision of financial services: Resolution of the NBU Board of January 22, 2021 № 7] URL: <https://bit.ly/3zi9T35> [in Ukr.]*

17. *Pro zatverdzhennya Pravyl rozrakhunku nebankivskymy finansovymy ustanovamy Ukrayiny zahal'noyi vartosti kredytu dlya spozhyvacha ta real'noyi richnoyi protsentnoyi stavky za dohovorom pro spozhyvchyy kredyt: Postanova Pravlinnya NBU vid 11.02.2021 № 16 [On the approval of the Rules for calculation by non-banking financial institutions of Ukraine of the total value of the credit for the consumer and the real annual interest rate under the consumer credit agreement: Resolution of the Board of the NBU dated February 11, 2021 № 16] URL: <https://bit.ly/3aSuXof> [in Ukr.]*

18. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro zdiysnennya Natsional'nym bankom Ukrayiny nahlyadu za doderzhanniam bankamy zakonodavstva pro zakhyst prav spozhyvachiv finansovykh posluh: Postanova Pravlinnya NBU vid 09.02.2021 № 15 [On the approval of the Regulation on the implementation by the National Bank of Ukraine of supervision over compliance by banks with the legislation on the protection of the rights of consumers of financial services: Resolution of the Board of the NBU dated 09.02.2021 № 15] URL: <https://bit.ly/3cjliHF> [in Ukr.]*

19. *Pro zatverdzhennya Prohramy diyal'nosti Kabinetu Ministriv Ukrayiny: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 12 chervnya 2020 r. № 471 [On the approval of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 12, 2020 № 471] URL: <https://bit.ly/3A5AzFJ> [in Ukr.]*

20. *Pro zatverdzhennya Natsional'noyi ekonomichnoyi stratehiyi na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 3 bereznya 2021 r. № 179 [On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 3, 2021 № 179] URL: <https://bit.ly/3Ss6RBT>. [in Ukr.]*

21. *Pro kontsesiyu: Zakon Ukrayiny vid 3 zhovtnya 2019 roku № 155-IX [On the concession: Law of Ukraine dated October 3, 2019 № 155-IX] URL: <https://bit.ly/3cDucjG> 597 [in Ukr.]*

22. *Pro derzhavnu pidtryмку investytsiynykh proektiv iz znachnymy investytsiyamy v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 17.12.2020 № 1116-IX [On state support of investment projects with significant investments in Ukraine: Law of Ukraine dated 12.17.2020 № 1116-IX] URL: <https://bit.ly/3oiYxXg> [in Ukr.]*

23. *Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo osoblyvostey opodatkovannya sub'yektiv hospodaryuvannya, yaki realizuyut' investytsiyni proekty iz znachnymy investytsiyamy v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 2 bereznya 2021 roku № 1293-IX [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the specifics of taxation of business entities that implement investment projects with significant investments in Ukraine: Law of Ukraine dated March 2, 2021 № 1293-IX] URL: <https://bit.ly/3Ba1wZz> [in Ukr.]*

24. *Pro vnesennya zminy do punktu 4 rozdil'u XXI «Prykintsevi ta perekhidni polozhennya» Mytnoho kodeksu Ukrayiny shchodo zvil'nennya vid opodatkovannya vviiznym mytom novoho ustatkuvannya (obladnannya) ta komplektuyuchykh vyrobiv do n'oho, shcho vvozyat'sya dlya realizatsiyi investytsiynoho proektu iz znachnymy investytsiyamy na vykonannya spetsial'noho investytsiynoho dohovoru: Zakon Ukrayiny vid 2 bereznya 2021 roku № 1294-IX [On the amendment of Clause 4 of Chapter XXI «Final and Transitional Provisions» of the Customs Code of Ukraine regarding the exemption from import duty taxation of new equipment (equipment) and its components imported for the implementation of an investment project with significant investments for the implementation of a special investment contract: Law of Ukraine dated March 2, 2021 № 1294-IX] URL: <https://bit.ly/3v6GKG> [in Ukr.]*

25. *Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo vdoskonalennya administruvannya podatkov, usunennya tekhnichnykh ta lohichnykh neuzhodzenostey u podatkovomu zakonodavstvi: Zakon Ukrayiny vid 16 sichnya 2020 roku № 466-IX [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the improvement of tax administration, elimination of technical and logical inconsistencies in tax legislation: Law of Ukraine dated January 16, 2020 № 466-IX] URL: <https://bit.ly/3dfKvTN> [in Ukr.]*

26. *Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakoniv Ukrayiny shchodo zabezpechennya zboru danykh ta informatsiyi, neobkhidnykh dlya deklaruvannya okremykh ob'yektiv opodatkovannya: Zakon Ukrayiny vid 17 hrudnya 2020 roku № 1117-IX [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine to ensure the collection of data and information necessary for declaring certain objects of taxation: Law of Ukraine dated December 17, 2020 № 1117-IX] URL: <https://bit.ly/3SyNiYI> [in Ukr.]*

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Макогон Валентина Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Державного торговельно-економічного університету

e-mail: makvkn-teu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2331-8455

Researcher ID: P-3053-2017

Адаменко Ірина Петрівна, кандидат економічних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу державних фінансів Науково-дослідного фінансового інституту Державного торговельно-економічного університету

e-mail: irynadamenko@gmail.com

orcid.org/0000-0002-5951-2145

Researcher ID: B-3587-2018

DATA ABOUT THE AUTHORS

Makohon Valentyna, Doctor of Economics, Professor, Professor Department of Finance,
State University of Trade and Economics
e-mail: makvknuteu@gmail.com

Adamenko Iryna, PhD in Economics, Senior Researcher, Leading Researcher of the Public Finance Department of
the Research Financial Institute,
State university of trade and economics
e-mail: irynadamenko@gmail.com

УДК 336.64:658.14

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-200-206>

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

Нечипоренко А. В.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні підходи щодо управління фінансовими ризиками підприємства.

Мета статті – дослідження сутності поняття «фінансовий ризик», факторів фінансових ризиків та виокремлення особливостей управління фінансовими ризиками підприємства в умовах трансформаційних змін.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті для вирішення поставлених завдань було використано сукупність методів наукового пізнання, що дозволило реалізувати концептуальну єдність наукового дослідження. Застосовано системний метод, метод узагальнення, методи аналізу та синтезу, порівняння, наукової абстракції.

Результати статті. У статті розглянуто підходи щодо визначення поняття «фінансовий ризик». Систематизовано фактори фінансових ризиків підприємства. Визначено необхідність здійснення управління фінансовими ризиками підприємства в умовах трансформаційних змін. Досліджено особливості та етапи управління фінансовими ризиками підприємства. Запропоновано концептуальні засади управління фінансовими ризиками підприємства в системі його фінансової безпеки, що сприятиме застосуванню методів щодо нейтралізації ризиків та забезпечить таким чином дохідність господарюючому суб'єкту й високий рівень фінансової безпеки.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані підприємствами при розробці чи модернізації системи управління фінансовими ризиками.

Висновки. В умовах нестабільності та мінливості зовнішнього економічного середовища ефективна система управління фінансовими ризиками підприємства позитивно впливає на його фінансово-господарську діяльність. Зокрема вона передбачає комплекс заходів щодо зменшення негативного впливу фінансових ризиків на результати діяльності господарюючого суб'єкту й забезпечує зміцнення його фінансової безпеки в умовах трансформаційних змін.

Ключові слова: ризик, невизначеність, фінансові ризики, фінансово-господарська діяльність, підприємство, управління ризиками.

FEATURES OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATIONAL CHANGES

Nechyporenko Alina

The subject of the research is theoretical and methodological approaches to the management of financial risks of the enterprise.

The purpose of the article is to study the essence of the concept of «financial risk», the factors of financial risks and the identification of the peculiarities of the management of financial risks of the enterprise in the conditions of transformational changes.

Method or methodology of research. In the article, a set of methods of scientific knowledge was used to solve the tasks, which made it possible to realize the conceptual unity of scientific research. System method, method of generalization, methods of analysis and synthesis, comparison, scientific abstraction are applied.

Results of the article. The article discusses approaches to defining the concept of «financial risk». Factors of financial risks of the enterprise are systematized. The need to manage the company's financial risks in conditions of transformational changes has been identified. Peculiarities and stages of financial risk management of the enterprise are studied. The conceptual principles of financial risk management of the enterprise in the system of its financial security are proposed, which will contribute to the application of risk neutralization methods and thus ensure the profitability of the business entity and a high level of financial security.

Field of application of results. The results of the study can be used by enterprises in the development or modernization of the financial risk management system.

Conclusions. In the conditions of instability and variability of the external economic environment, an effective financial risk management system of an enterprise has a positive effect on its financial and economic activity. In particular, it provides a set of measures to reduce the negative impact of financial risks on the results of the business entity and ensures the strengthening of its financial security in the conditions of transformational changes.

Key words: risk, uncertainty, financial risks, financial and economic activity, enterprise, risk management.

JEL Classifications: G30, G38, D81

Актуальність теми дослідження. Діяльність будь-якого підприємства пов'язана із різноманітними ризиками, які мають різний ступінь впливу на загальні результати його роботи. Ризики, що супроводжують фінансову діяльність підприємства та виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищах складають спеціальну групу фінансових ризиків й відіграють найбільш ключову роль в загальному портфелі ризиків підприємства. Зростання впливу фінансових ризиків на результати фінансової діяльності підприємства передусім пов'язане зі стрімкою зміною економіко-політичної ситуації в країні, трансформацією кон'юнктури фінансового ринку, появою новітніх фінансових технологій (FinTech), інноваційних інструментів, трансформаційними змінами економічної системи тощо.

Трансформаційні зміни свідчать про якісні перетворення або становлення економічної системи різного масштабу, що дозволяє здійснити перехід на новий рівень функціонування і розвитку системи, який відбувається послідовно та безперервно. Саме тому на сучасному етапі особливої актуальності набувають питання щодо розробки та впровадження у практику дієвого інструментарію управління фінансовими ризиками на рівні суб'єктів господарювання. Підприємство має напрацювати комплекс методів та інструментів й здійснювати ефективне управління фінансовими ризиками. В свою чергу, управління фінансовими ризиками визначає напрями та можливості забезпечення фінансової стійкості підприємства, його здатність протистояти несприятливим ситуаціям та забезпечувати фінансову безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питань стосовно управління фінансовими ризиками підприємства зробили такі вчені, як: О. Бездітко, Г. Великоіваненко, В. Вітлінський, А. Горбовий, Д. Жерліцин, М. Кужелєв, О. Лактіонова, О. Сосновська, І. Томашук та ін. Проте, незважаючи на значний науковий доробок учених, актуалізується необхідність здійснення поглибленого дослідження щодо особливостей управління фінансовими ризиками підприємства в умовах трансформаційних змін з метою їх мінімізації.

Мета статті – дослідження сутності поняття «фінансовий ризик», факторів фінансових ризиків та виокремлення особливостей управління фінансовими ризиками підприємства в умовах трансформаційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ринковій економіці ризик є ключовим елементом підприємництва. На підприємницьку діяльність завжди впливають внутрішні та зовнішні фактори. Для підприємства важливо уникати можливих загроз і вчасно ліквідувати наслідки негативних явищ. Ризиковість є невід'ємною складовою підприємницької діяльності, тому невизначеність розглядається як первинне явище, а ризик – вторинне. Чим більша невизначеність при прийнятті господарського рішення, тим більший ступінь ризику [1, с. 71].

Найбільш важливою характеристикою сучасних ринкових трансформацій є бурхливий розвиток фінансових відносин, що супроводжується постійним розширенням сфери їх застосування. Наявність фінансових каналів поширення кризових явищ розширює сферу управління фінансовими ризиками [2, с. 8].

Розглянемо наукові підходи щодо трактування поняття «фінансовий ризик».

Так, О. Таран зазначає, що «фінансовий ризик – це невід'ємна складова будь-якої фінансової діяльності, яка являє собою неминучі фінансові відносини, що мають різні напрями прояву через виникнення об'єктивно наявної недостатності, неточності або надмірності економічної інформації щодо здійснення певних подій або їхньої випадковості, та обчислюється на підставі оцінки ймовірності втрат унаслідок здійснення під час таких подій деякої господарської діяльності» [3, с. 17].

М. Клапків розглядає фінансові ризики у широкому та вузькому значенні. Так, «у широкому значенні – ризики, які характеризуються ймовірністю втрат фінансових ресурсів (грошових коштів) у господарській діяльності; у вузькому значенні – частина комерційних ризиків, пов'язана з ймовірністю фінансових втрат внаслідок операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах» [4].

В. Вітлінський та Г. Великоіваненко вважають, що «фінансовий ризик – це ймовірність виникнення непередбачуваних фінансових втрат (зниження очікуваного прибутку, доходу, втрата частини чи всього капіталу) у ситуації невизначеності умов здійснення підприємницької діяльності [5].

Отже, розглянувши існуючі наукові підходи, можна узагальнено сказати, що фінансовий ризик – це ризик, який пов'язаний з ймовірністю втрати фінансових ресурсів.

Фінансові ризики пов'язані насамперед із трансформаціями, які відбуваються на фінансовому ринку та в економіці країни загалом. Це можуть бути зміни відсоткових ставок, валютних курсів, зміни галузі або конкретного позичальника. Основні види фінансових ризиків наведено в таблиці 1.

Зазвичай усі види фінансових ризиків взаємозв'язані й відповідно зміна одного виду ризику може досить суттєво вплинути на фінансово-господарську діяльність підприємства та призвести до неочікуваних наслідків.

Фінансові ризики також доцільно розрізняти за їхнім походженням й наслідками. Фінансовий ризик макроекономічного генезису спричинений станом фінансової системи країни, який залежить від чинників національного та міжнародного характеру. Фінансовий ризик мезорівня (галузевого) є наслідком державної

політики щодо фінансування, кредитування та страхування підприємств. Виникнення фінансового ризику на мікрорівні може бути спричинено станом активів підприємства, його ліквідністю, фінансовою стійкістю, платоспроможністю тощо, тобто наслідком прорахунків і недоцінок фінансового менеджменту підприємств [9, с. 45].

Таблиця 1. Основні види фінансових ризиків

Вид ризику	Сутність
Кредитний ризик	розглядається як ризик непогашення кредиту та несплати відповідних відсотків за ним за користування
Процентний ризик	виникає у разі зміни процентних ставок за кредитними ресурсами, що надаються суб'єкту
Валютний ризик	можливий у разі зміни курсів валют, а також політичної ситуації, коли курси не змінюються, а можливості вільного обігу валют є досить обмежені. Ці ризики пов'язані з переоцінкою статей балансу іноземних філій компаній у національній валюті та у зворотних операціях
Ризик ліквідності та структури капіталу	пов'язаний із можливістю втрат під час продажу цінного паперу через зміни в оцінці його якості
Операційний ризик	пов'язаний з помилкою або ж неправильною організацією, нераціональним вибором методу проведення фінансової операції. До цього виду ризику належать можливі помилки менеджерів
Інвестиційний ризик	характеризує можливість виникнення фінансових втрат під час здійснення інвестиційної діяльності
Інфляційний ризик	характеризується можливістю знецінення реальної вартості капіталу, а також очікуваних доходів від здійснення фінансових операцій в умовах інфляції

Джерело: складено автором на основі [6-8].

Отже, фінансові ризики ґрунтуються на об'єктивній невизначеності зовнішнього середовища, обумовленої політичними, економічними, соціальними та іншими факторами макроекономічного впливу, в якому функціонує підприємницька структура. Невизначеність середовища передбачає сукупність чинників, які провокують виникнення ризикової ситуації через те, що підприємство не володіє повною інформацією про абсолютно всі суб'єкти або об'єкти, з якими воно взаємодіє під час здійснення своєї діяльності.

З іншого боку, фінансові ризики також є суб'єктивними, адже реалізуються через людську діяльність. Саме підприємець вибирає з ряду альтернативних рішень, оцінюючи при цьому ризикову ситуацію. Таким чином, особистісні якості та професіоналізм підприємця відіграють важливу роль в оцінці фінансових ризиків та впливають на підсумки роботи [8].

Фінансовий ризик як об'єктивне явище характеризується суб'єктивністю оцінки рівня фінансового ризику, що здійснюється різними учасниками фінансової діяльності з використанням таких факторів, як різний рівень повноти й вірогідності інформації, кваліфікація фінансових менеджерів, їхній професійний досвід у сфері ризик-менеджменту тощо.

Причини фінансових ризиків є досить різноманітними та при цьому можуть виникати спонтанно в процесі діяльності підприємства. Фактори, що впливають на рівень фінансових ризиків підприємства зазвичай прийнято поділяти на зовнішні та внутрішні (рисунк 1).

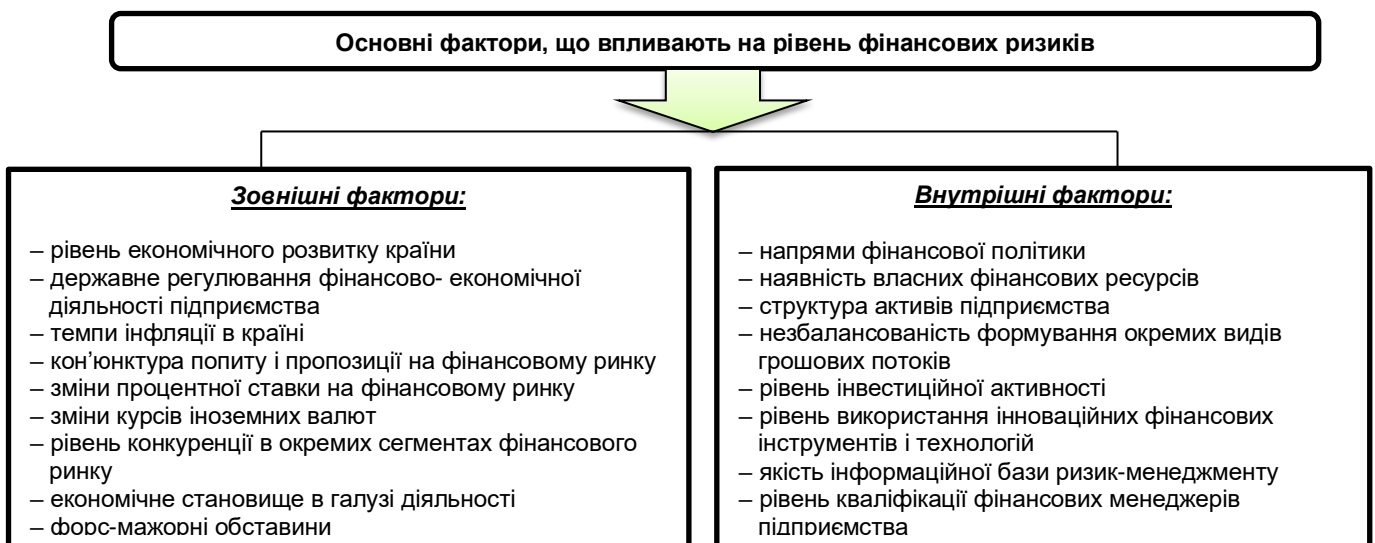

Рисунок 1. Основні фактори, що впливають на рівень фінансових ризиків підприємства

Джерело: складено автором на основі [10-13].

До основних зовнішніх причин (факторів) формування фінансових ризиків належать: нестабільна економічна ситуація в країні; економічна криза; швидкі інфляційні процеси; слабка ефективність державного регулювання облікової ставки банку; значний рівень конкуренції; зниження цін на світовому ринку; політичні чинники тощо [8]. Варто зазначити, що ці причини мають зовнішнє походження для підприємства, а відтак воно не може їх контролювати.

До внутрішніх причин (факторів) формування фінансових ризиків підприємства можна віднести: збільшення витрат на підприємстві; незадовільна фінансова політика підприємства; неефективне управління витратами, доходами та фінансовими результатами; слабкий рівень кваліфікації менеджерів тощо.

Управління фінансовими ризиками підприємства займає важливе місце в системі фінансового менеджменту та в системі управління підприємством. Ефективне управління фінансовими ризиками в умовах трансформаційних змін дає змогу забезпечити досягнення основних цілей фінансової діяльності підприємства. Система управління фінансовими ризиками підприємства зорієнтована на забезпечення оцінки видів фінансових ризиків і нейтралізацію їх можливих негативних наслідків у процесі реалізації управлінських рішень.

Загалом процес управління фінансовими ризиками підприємства передбачає такі основні етапи [8; 14]:

1) Ідентифікація фінансових ризиків підприємства (виявлення факторів, що впливають на рівень ризиків, формування портфеля фінансових ризиків, визначення найбільш ризикових видів й напрямів фінансової діяльності підприємства);

2) Оцінка та аналіз фінансових ризиків (визначення ймовірності можливого настання ризикової події за кожним видом ідентифікованих фінансових ризиків, вибір методів їх оцінювання, оцінювання рівня ймовірності фінансових ризиків, визначення розміру можливого фінансового збитку при настанні ризикової події, ранжування фінансових операцій за розміром можливих фінансових втрат тощо);

3) Вибір і реалізація методів управління фінансовими ризиками, основними з яких є: уникнення, прийняття, перенесення ризику і запобігання збиткам (обґрунтування альтернатив відбувається шляхом застосування обраних методів, розроблення й вжиття підприємством конкретних заходів щодо зменшення ймовірності виникнення окремих видів ризиків і зниження розміру пов'язаних із ними очікуваних втрат, оцінювання результатів і коригування обраних методів);

4) Моніторинг і контроль фінансових ризиків (моніторинг факторів ризику, моніторинг шляхів нейтралізації можливих негативних наслідків фінансових ризиків, моніторинг бюджету витрат, пов'язаних з управлінням фінансовими ризиками, моніторинг результатів реалізації фінансових операцій і видів фінансової діяльності, контроль фінансових ризиків на основі результатів моніторингу та аналізу, за необхідності відбувається коригування управлінських рішень).

При цьому доцільно зауважити, що кожний вищезазначений етап управління фінансовими ризиками підприємства вимагає використання специфічних методів і здійснення спеціальних заходів.

Попередження фінансових ризиків та мінімізація їх негативного впливу на функціонування та розвиток підприємства потребує дослідження умов та природи кожного фактору, який може спричинити фінансові втрати для підприємства, а отже негативно вплинути на його інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках [8].

Важливо зазначити, що в умовах трансформаційних змін найбільш ефективними методами зниження та нейтралізації фінансових ризиків є їхня мінімізація, страхування (зовнішнє та внутрішнє) та диверсифікація.

Грамотно побудована система управління фінансовими ризиками підприємства дозволяє стабілізувати найважливіші стратегічні та тактичні показники ефективності, оптимізувати розподіл ресурсів, капіталу відповідно до оцінки ризиків, запобігти збиткам, щоб підготувати бізнес до певних дій у надзвичайній ситуації та підвищити репутацію підприємства [15].

Для побудови ефективної системи управління фінансовими ризиками необхідно розробити концепцію управління фінансовими ризиками підприємства в цілях забезпечення його фінансової безпеки. Стійкий розвиток підприємництва, що функціонує у конкурентному середовищі, можливий за умов належного рівня фінансової безпеки, що визначається ефективністю протидії факторам ризику зовнішнього та внутрішнього середовища, які в кінцевому підсумку можуть негативно впливати на фінансові результати. Ризик-менеджмент у системі фінансової безпеки підприємства – це сукупність механізмів, підходів, інструментів, які використовуються для планування, організації, реалізації, стимулювання і контролю заходів управління фінансовими ризиками, що виникають у процесі функціонування підприємства під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища [16].

Управління фінансовими ризиками через належне виконання функцій ризик-менеджменту в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства уможливить якісно будувати прийняття як стратегічних, так і тактичних управлінських рішень, що сприятиме зменшенню помилок під час планування та реалізації стратегії підприємства [17; 18].

На основі вищезазначеного на рисунку 2 наочно представлено концептуальні засади управління фінансовими ризиками підприємства в системі його фінансової безпеки.

Отже, концепція ризик-менеджменту у системі фінансової безпеки підприємства полягає у взаємозв'язку, взаємовизначенні та взаємодоповненні теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів управління фінансовими ризиками підприємства.

Рисунок 2. Концептуальні засади управління фінансовими ризиками підприємства в системі його фінансової безпеки

Джерело: складено автором

Висновки. Ефективна система управління фінансовими ризиками підприємства в умовах нестабільності та трансформаційних змін позитивно впливає на його фінансово-господарську діяльність. Така система передбачає комплекс заходів щодо зменшення негативного впливу фінансових ризиків на результати діяльності господарюючого суб'єкту й забезпечує високий рівень його фінансової безпеки. Адже, щоб мінімізувати негативні наслідки зовнішнього економічного середовища, підприємствам у ході здійснення діяльності інколи необхідно приймати доволі нетрадиційні рішення. Крім того, важливо своєчасно виявляти можливі фінансові ризики й уважно підходити до оцінки їх можливих наслідків, щоб ухвалювати ефективні управлінські рішення задля уникнення фінансових втрат та негативних наслідків для підприємства.

Представлені у дослідженні концептуальні засади управління фінансовими ризиками підприємства в системі його фінансової безпеки дозволяють інтегрувати інструментарій ризик-менеджменту в усі етапи процесу забезпечення фінансової безпеки підприємства через послідовність дій щодо ідентифікації, аналізу, оцінювання ризиків усіх бізнес-процесів, а також дасть змогу керівництву підприємства приймати управлінські рішення з огляду на ідентифіковані фінансові ризики та оцінку їх потенційних наслідків.

Список використаних джерел

1. Сосновська О. О., Деденко Л. В. Ризик-менеджмент як інструмент забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2019. № 1(3). С. 70–79.
2. Лактіонова О. А. *Управління фінансовими ризиками*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 256 с.
3. Таран О. В. *Сучасні питання проблематики ризиків фінансової сфери діяльності підприємств: теоретичні узагальнення та прикладний аналіз*. Харків: Константа. 2004. 108 с.
4. Клапків М. С. *Страховання фінансових ризиків: монографія*. Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2002. 570 с.
5. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. *Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія*. К.: КНЕУ, 2004. 480 с.
6. Кужелєв М. О. *Корпоративне управління в системі корпоративних відносин: методологічний аспект*. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 23.13. С. 199–203.

7. Онишко С. В. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів : монографія / за заг. ред. д.е.н., професора С. В. Онишко. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2016. 452 с.

8. Томашук І. Управління фінансовими ризиками підприємства як складова забезпечення сталого функціонування суб'єкта економіки. Економіка та суспільство. 2022. №39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-64>

9. Бездітко О. Є. Управління фінансовими ризиками підприємства. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2020. №3. С. 43–49.

10. Нечипоренко А. В., Рибалкіна А. О. Теоретичні аспекти формування та використання фінансових ресурсів підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8361>

11. Меженська В. В. Діагностика фінансового стану корпорації в умовах динамічного зовнішнього середовища. Схід. 2012. № 1 (115). С. 62–67.

12. Zherlitsyn D. M., Kuzheliev M. O., Nechiporenko A. V. Bioresources Price Trend and GDP Growth Adjustment. International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR). Vol. 10. Special Issue-1. 2019. Pp. 379–383.

13. Кужелєв М. О. Вплив поведінкових факторів на управління фінансовою діяльністю корпорації: теоретичні аспекти. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2018. № 2. С. 154–168.

14. Горбовий А. Ю. Інноваційна модернізація менеджменту в умовах глобальної нестабільності : монографія / за заг. ред. А. Ю. Горбового ; М. О. Кужелєв, С. В. Онишко, В. І. Куценко, А. А. Олешко, М. В. Гусятинський, А. А. Халецька [та ін.]; УДФСУ. Ірпінь-Білосток, 2018. 305 с.

15. Дмитриченко Л. І., Хімченко А. М., Калиниченко М. П. Корпоративні відносини: методологія дослідження та механізми функціонування : монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. 160 с.

16. Andersen T., Schröder P. Strategic Risk Management Practice: How to Deal Effectively with Major Corporate Exposures. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 268 p.

17. Нечипоренко А. В. Планування в системі управління підприємством. Соціально-економічні реформи в контексті глобалізації та євроінтеграції. 2014. С. 45–48.

18. Пінчук А. В. Формування інвестиційної стратегії підприємства. Механізми економічного зростання і конкурентоспроможності національного господарства : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 грудня 2018 р. ГО «Київський економічний науковий центр». К., 2018. Ч. 1. С. 103–105.

References

1. Sosnovs'ka O. O., Dedenko L. V. (2019). Ryzyk-menedzhment yak instrument zabezpechennya stiykoho funktsionuvannya pidpryyemstva v umovakh nevyznachenosti [Risk management as a tool to ensure stable functioning of the enterprise in conditions of uncertainty]. Yevropeys'kyi naukovyy zhurnal Ekonomichnykh ta Finansovykh innovatsiy, 1(3). 70–79.

2. Laktionova O. A. (2020). Upravlinnya finansovymy ryzykamy [Management of financial risks]. Vinnytsya: DonNU imeni Vasylya Stusa, 256 s.

3. Taran O. V. (2004). Suchasni pytannya problematyky ryzykiv finansovoyi sfery diyal'nosti pidpryyemstv: teoretychni uzahal'nennya ta prykladnyy analiz [Modern issues of risk issues in the financial sphere of enterprises: theoretical generalizations and applied analysis]. Kharkiv : Konstanta. 108 s.

4. Klaviv M. S. (2002). Strakhuvannya finansovykh ryzykiv [Insurance of financial risks] : monohrafiya. Ternopil' : Ekonomichna dumka, Kart-blansh, 570 s.

5. Vitlins'kyi V. V., Velykoivanenko H. I. (2004). Ryzykologiya v ekonomitsi ta pidpryyemnytsvi [Riskology in economics and entrepreneurship] : monohrafiya. K.: KNEU, 480 s.

6. Kuzheliev M. O. (2014). Korporativne upravlinnya v systemi korporativnykh vidnosyn: metodolohichnyy aspekt [Corporate management in the system of corporate relations: methodological aspect]. Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny, 23.13. 199–203.

7. Onyshko S. V. (2016). Rehulyatyvnyy potentsial finansovoho rynku v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [Regulatory potential of the financial market in the conditions of global challenges] : monohrafiya / za zah. red. d.e.n., profesora S. V. Onyshko. Irpin': Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu DPS Ukrayiny, 452 s.

8. Tomashuk I. (2022). Upravlinnya finansovymy ryzykamy pidpryyemstva yak skladova zabezpechennya staloho funktsionuvannya sub'yekta ekonomiky [Financial risk management of the enterprise as a component of ensuring the sustainable functioning of the economic entity]. Ekonomika ta suspil'stvo, 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-64>

9. Bezditko O. Ye. (2020). Upravlinnya finansovymy ryzykamy pidpryyemstva [Management of financial risks of the enterprise]. Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika, 3. 43–49.

10. Nechiporenko A. V., Rybalkina A. O. (2020). Teoretychni aspekty formuvannya ta vykorystannya finansovykh resursiv pidpryyemstva [Theoretical aspects of the formation and use of financial resources of the enterprise]. Efektyvna ekonomika, 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8361>

11. Mezhen's'ka V. V. (2012). Diahnostyka finansovoho stanu korporatsiyi v umovakh dynamichnoho zovnishn'oho seredovyshcha [Diagnostics of the financial state of the corporation in the conditions of a dynamic external environment]. Skhid, 1 (115). 62–67.

12. Zherlitsyn D. M., Kuzheliev M. O., Nechyporenko A. V. (2019). *Bioresources Price Trend and GDP Growth Adjustment. International Journal of Advanced Biotechnology and Research (IJABR)*, 10. Special Issue-1. 379–383.
13. Kuzheliev M. O. (2018). *Vplyv povedinkovykh faktoriv na upravlinnya finansovoyu diyal'nistyu korporatsiyi: teoretychni aspekty [The influence of behavioral factors on the management of the financial activities of the corporation: theoretical aspects]. Zbirnyk naukovykh prats' Universytetu derzhavnoyi fiskal'noyi sluzhby Ukrainy*, 2. 154–168.
14. Horbovyi A. Yu. (2018). *Innovatsiyna modernizatsiya menedzhmentu v umovakh hlobal'noyi nestabil'nosti [Innovative modernization of management in conditions of global instability] : monohrafiya / za zah. red. A. Yu. Horbovoho ; M. O. Kuzheliev, S. V. Onyshko, V. I. Kutsenko, A. A. Oleshko, M. V. Husyatyn's'kyi, A. A. Khalets'ka [ets]; UDFSU. Irpin'-Bilostok*. 305 s.
15. Dmytrychenko L. I., Khimchenko A. M., Kalynychenko M. P. (2012). *Korporatyvni vidnosyny: metodolohiya doslidzhennya ta mekhanizmy funktsionuvannya [Corporate relations: research methodology and functioning mechanisms] : monohrafiya. Donets'k : Skhidnyy vydavnychy dim*, 160 s.
16. Andersen T., Schrøder P. (2010). *Strategic Risk Management Practice: How to Deal Effectively with Major Corporate Exposures. Cambridge : Cambridge University Press*, 268 p.
17. Nechyporenko A. V. (2014). *Planuvannya v systemi upravlinnya pidpryyemstvom [Planning in the enterprise management system]. Sotsial'no-ekonomichni reformy v konteksti hlobalizatsiyi ta yevrointehratsiyi*. S. 45–48.
18. Pinchuk A. V. (2018). *Formuvannya investytsiynoyi stratehiyi pidpryyemstva [Formation of the investment strategy of the enterprise]. Mekhanizmy ekonomichnoho zrostannya i konkurentospromozhnosti natsional'noho hospodarstva : zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 8 hrudnya 2018 r. HO «Kyiv's'kyi ekonomichnyy naukovyy tsentr». K., Ch. 1. S. 103–105.*

ДАНІ ПРО АВТОРА

Нечипоренко Аліна Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Київський університет імені Бориса Грінченка
 вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, Україна
 e-mail: a.nechyporenko@kubg.edu.ua
 ORCID ID: 0000-0003-2494-1465
 Researcher ID: G-5950-2019

DATA ABOUT THE AUTHOR

Nechyporenko Alina, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Borys Grinchenko Kyiv University
 18/2, Bulvarno-Kudriavska Str, Kyiv, 04053, Ukraine
 e-mail: a.nechyporenko@kubg.edu.ua

ЗМІСТ

Економіка та управління

КУШНІРЕНКО О. М., ГАХОВИЧ Н. Г. Стратегічні напрями повоєнного відновлення машинобудування в Україні.....	5
КОЗІЙ Т. В., ПОЧТАРЬОВ С. О. Діяльність органів контролю за якістю продукції в період надзвичайного стану.....	15
ЛАНЧЕНКО Є. О., ІВЧЕНКО В. М. Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі економіки	19
МАВРІНА М. І., БЕЛОПОЛЬСЬКИЙ М. Г. Використання принципів шерінгової економіки, як метод підвищення ефективності підприємства в післявоєнний період.....	29
СУМЕЦЬ О. М., ГОРОШКОВА Л. А. Оцінка річкових портів України щодо можливостей організації на їхній базі логістичних зон.....	37
ЧАБАН Г. В., ЧАБАН В. Г., ТІРБАХ Л. В. Формування персоналу підприємства: фактори і методи.....	49

Міжнародна економіка

КУДРИЦЬКА Н. В. Державне регулювання процесів конвергенції авіаційного транспорту України до ЄС.....	54
САБРІНА КАЛІНКОВА. Внесок Болгарії в економіку Європейського Союзу.....	61
ШУГАЛІЙ А. М. Сучасні тенденції і проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах воєнного стану.....	65

Економічна теорія

АМБЕР А. Ю. Теоретико-дефінітивна експозиція категоріального апарату дослідження управління екологічною безпекою підприємства.....	77
СТУДІНСЬКА Г. Я. Філософія структури національного бренду країни.....	95
СТУДІНСЬКИЙ В. А. Відображення національного економічного менталітету в народній казці.....	102
ВАРНАЛІЙ З. С., БОНДАРЕНКО С. М. Фінансова безпека підприємств України в умовах війни та повоєнного відновлення.....	106
ГОРОШКОВА Л. А., ВАСИЛЬЄВА О. О., МАСЛОВА О. В., СУМЕЦЬ О. М. Річкова логістика в умовах війни та повоєнного відновлення України: стан та перспективи.....	113
КОСТИК Є. П., УДОВИК В. М. Соціально-економічний розвиток Півдня України в умовах дії режиму одеського порто-франко.....	125
КУЖЕЛЄВ М. О. Інтегрування ринку криптовалют у фінансову систему України: теоретичні аспекти.....	137
ТІТАРЧУК М. І. Теоретичні засади формування бюджетної політики.....	142
ШУЛЬГА О. А. Сучасний стан та тренди розвитку національного бренду України.....	148

Фінанси, грошовий обіг та кредит

БАРАННИК Л. Б., КАЧУЛА С. В. Обов'язкове медичне страхування як елемент системи соціальної безпеки населення.....	155
ГОРДЕЙ О. Д., РЯБОКІНЬ М. В., КОТУХ Є. В., НОВИЦЬКА О. В. Середньострокове бюджетне планування в територіальних громадах.....	162
КОЗАРЄЗЕНКО Л. В. Детермінанти реалізації принципів «зеленого» бюджетування.....	174
МАКАРЧУК І. М., МАЛИШКО В. В., ЯРЕМЕНКО Л. М. Фінансова безпека підприємств: характерні ознаки, складові, основні загрози й небезпеки.....	183
МАКОГОН В. Д., АДАМЕНКО І. П. Фінансова політика держави у системі економічного розвитку.....	193
НЕЧИПОРЕНКО А. В. Особливості управління фінансовими ризиками підприємства в умовах трансформаційних змін.....	200

CONTENTS

Economy and Management

KUSHNIRENKO OKSANA, GAKHOVICH NATALIA. Strategic directions of Ukrainian engineering post-war recovery	5
KOZIY TATYANA, POCHTAREV SERGEY. Activities of product quality control bodies during the emergency period	15
LANCHENKO YEVHENII, IVCHENKO VOLODYMYR. Development of small forms of farming in the agrarian sector of the economy.....	19
MAVRINA MARYNA, BELOPOLSKIY MYKOLA. Using the principles of the sharing economy as a method of increasing the efficiency of the enterprise in the post-war period	29
SUMETS ALEXANDER, HOROSHKOVA LIDIYA. Assessment of the river ports of Ukraine regarding their logistics zones` organizational capability	37
CHABAN GALINA, CHABAN VITALIY, TIRBAKH LESYA. Formation of enterprise personnel: factors and methods	49

International Economics

KUDRYTSKA NATALIYA. State regulation of air transport convergence processes from Ukraine to the European Union.....	54
KALINKOVA SABRINA. Bulgarian contribution to the economics of the European Union.....	61
SHUHALII ANATOLII. Current trends and problems of foreign economic activities of enterprises in the context of a military state	65

Economic Theory

AMBER ARTHUR. Theoretical-definitive exposition of the categorical apparatus for investigating the management of environmental safety in an enterprise.....	77
STUDINSKA GALYNA. The philosophy of the structure of the country's national brand.....	95
STUDINSKI VOLODYMYR. Reflection of the national economic mentality in a folk tale.....	102
VARNALII ZAKHARII, BONDARENKO SNIZHANA. Financial security of Ukrainian enterprises during the war and post-war period	106
HOROSHKOVA LIDIYA, VASYL'YEVA OLENA, MASLOVA OKSANA, SUMETS ALEXANDER. River logistics amid war and post-war recovery in Ukraine: current situation and prospects	113
KOSTYK YEVHENII, UDOVYK VOLODYMYR. Socio-economic development of the South of Ukraine in the conditions of operation of the Odesa porto-franco regime.....	125
KUZHELIEV MYKHAILO. Integration of the cryptocurrency market in the financial system of Ukraine: theoretical aspects.....	137
TITARCHUK MYKHAILO. Theoretical basis of budget policy formation	142
SHULHA OLHA. Current state and development trends of the national brand of Ukraine.....	148

Finance, Monetary Circulation and Credit

BARANNYK LILIYA, KACHULA SVITLANA. Compulsory health insurance as an element of the population's social security system.....	155
HORDEI OKSANA, RIABOKIN MARYNA, NOVYTSKA OLENA, KOTUKH YEVHEN. Medium-term budget planning in the united territorial communities.....	162
KOZAREZENKO LIUDMYLA. The theoretical and practical foundations for the implementation the "green" budgeting principles	174
MAKARCHUK INNA, MALYSHKO VITALINA, YAREMENKO LIUDMYLA. Financial security of enterprises: characteristics, components, main threats and dangers	183
MAKOHON VALENTYNA, ADAMENKO IRYNA. Financial policy of the state in the system of economic development.....	193
NECHYPORENKO ALINA. Features of financial risk management of the enterprise in the conditions of transformational changes.....	200

**До авторів збірника
Шановні автори!**

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://economic-bulletin.com> або Зареєструватись.

1. Стаття подається мовою оригіналу (українською, або англійською) в онлайн-поданні на веб-сайті Збірника. Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно надіслати до Редакції її переклад (українською мовою)!

2. Файл статті рекомендується називати латиницею за прізвищем автора чи першого автора, якщо авторів декілька (наприклад: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопис статті супроводжується зовнішньою рецензією із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), засвідченою печаткою. Статті авторів, що мають вчений ступінь доктора економічних наук, зовнішньої рецензії не потребують.

4. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 15-40 тис. знаків, включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше трьох.
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows® або сумісного редактора;
- нумерація сторінок не ведеться;
- формат аркуша – A4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»; поля: ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; низу – 2 см; переплетіння – 0 см; інтервал між рядками – 1 пт.; інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт; відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт; відступ абзац – 1 см;

- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – «в тексті»;

- рисунки, створені у вбудованому у WinWord редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти.

- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше покликання в тексті.

6. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ.

7. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою українською чи англійською мовами:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру українською мовою (Arial, 12 пт., жирний). Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему. Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа українською (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив); анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (результати роботи);
- галузь застосування результатів;
- висновки відповідно до статті.
- ключові слова (5-10 слів) українською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- порожній рядок (Arial, 11 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та імена у верхньому правому кутку листа англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна

тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) англійською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);

- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc

- порожній рядок (Arial, 12 пт.).

Текст статті (Arial, 12 пт.). Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним. Загальна структура статті повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (можливий розподіл на підрозділи);

- висновки відповідно до статті;
- перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- список використаних джерел (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 8;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 9.
- дані про автора українською мовою: прізвище, ім'я, по-батькові, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, ORCID, Researcher ID (додатково: домашній/мобільний телефон);

- дані про автора в тій же послідовності англійською мовою.

8. Оформлення покликань і формування у кінці статті списку використаних джерел:

Кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело. Покликання на використані джерела слід здійснювати за стилем APA за наскрізною нумерацією (тобто за порядком згадування джерел, а не в алфавітному порядку) відповідно до вимог і стандартів «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Приклад: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитуючи літературу, у міру згадування джерел водночас формує «Список використаних джерел», який подає в кінці статті.

Якщо цитована праця в оригіналі не є українськомовною, то в покликанні її автор (автори), назва та місце видання подаються мовою оригіналу і на українську не перекладаються. Цитати з іншомовних джерел наводяться автором в українському перекладі (або з офіційного україномовного видання, або ж у випадку відсутності останнього автор здійснює переклад сам). Покликання наводити у відповідності до існуючого стандарту.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело;
- при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні покликання на джерело;
- якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

9. Транслітерований список літератури оформляється за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами надається переклад англійською мовою в дужках.

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант «американська»).

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Відповідальність за достовірність даних, наведених у статті, несе її автор та науковий керівник.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Довідки за телефонами; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>; Електронна адреса: ekon.dek@ukr.net

Редакційна колегія

To the authors of Bulletin
Dear authors!

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav accepts economic articles
for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

In order to be able to submit articles to the Collection and check the current status of your submissions, you must login <https://economic-bulletin.com> or register.

1. The article is submitted in the original language (in Ukrainian or English) by online submission on the website of the Collection. If the article is written in English, you must submit to the Editorial office its translation (in Ukrainian)!

2. The file of the article is recommended to be called in Latin letters by the name of the author or the first author, if there are several authors (for example: «Ivanenko_article.doc»).

3. The manuscript of the article is accompanied by an external review, indicating the academic degree of the reviewer, his/her academic title, position, affiliation (without abbreviations). The review must be certified by a seal. For articles of authors who are the doctors of economics, an external review is not required.

4. All manuscripts go through double blind reviewing.

5. Form of the article presentation:

- the volume of the manuscript is 15-40 thousand characters, including figures and tables;
- number of co-authors – no more than three.
- the article should be prepared using the Word for Windows® editor or a compatible editor;
- no page numeration;
- sheet format – A4 (210 × 297), page orientation – «book»; margins: bottom, top, left, right – 2 cm; binding - 0 cm; interval between lines – 1 pt; the interval between paragraphs «before», «after» – 0 pt; indents «to the right», «to the left» - 0 pt; indent of the first line - 1 cm;
- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object. The position of the object is «in the text»;
- drawings created in the built-in WinWord drawing editor, should be submitted as grouped objects.
- drawings and tables should not break sentences in a paragraph, therefore they should be located after the paragraph where the first link on them in the text is made.

6. Physical quantities must be submitted in SI system units.

7. The text of the manuscript should be built according to the standard scheme in Ukrainian, English:

- UDC index in the upper left corner of the sheet (Arial, 12 pt);
- the title of the article - uppercase letters, centered, in Ukrainian (Arial, 12 pt, fat). The title of the article should be short, but very accurately reflect the problem under investigation. The title of the article is submitted without using highly specialized abbreviations. No dot at the end of the title;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Ukrainian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics), the abstract should not be placed on a separate sheet. The abstract should contain a brief statement of the article's content, but should not repeat the article's title.

The general structure of the abstract should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (research results);
- the field of the results application;
- conclusions according to the article.
- keywords (5-10 words) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 11 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- last names and first names in the upper right corner of the sheet in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in English (Arial, 11 pt, italics) the structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in English (Arial, 11 pt, italics);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- the empty line (Arial, 12 pt);

The text of the article (Arial, 12 pt). The text of the article should be carefully read, understandable and concise. The general structure of the article should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;

- presentation of the main material (division into subsections is possible)
- conclusions according to the article;
- prospects for further research in this direction.
- the empty line (Arial, 12 pt);
- list of bibliography sources used (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 8;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- references (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 9.
- information about the author in Ukrainian: surname, name, patronymic, position, academic title, academic degree, address data, organization where the author (s) are working (studying), e-mail, ORCID, Researcher ID (additionally: home / mobile phone);
- data about the author in the same sequence – in English.

8. Execution of bibliography links and formation of bibliography sources list at the end of the article:

Each citation is obligatory accompanied by a link to the source. References to the sources used should be based on the APA style with continuous numbering (in the order of sources mentioning, not in alphabetical order) in accordance with the requirements and standards of «DSTU 8302: 2015 «Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation», which came into the force on 01.07.2016 (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Example: [2, p. 56], [4, p. 34-35; 5]. The author, citing literature as sources are mentioned, forms a «List of bibliography sources» simultaneously. The list is submitted at the end of the article.

If the work cited is not Ukrainian-language in the original, then its author (authors), title and place of publication are submitted in the references in the original language and are not translated into the Ukrainian. Citations from foreign sources should be given by the author in the Ukrainian translation (or from the official Russian-language publication, or in the case of its absence the author makes the translation himself). The reference is given in accordance with the existing standard.

The general requirements for citing are as follows:

- the text of the quotation begins and ends with quotation marks and is given in the grammatical form in which it is presented in the source, preserving the features of the author's writing. Scientific terms proposed by other authors are not separated with quotation marks, except for those that caused a general polemics. In these cases, the expression «so-called» is used;
- the citation should be complete, without arbitrary reduction of the author's text and without distortion of the author's thoughts. Skipping of words, sentences, paragraphs when quoting is allowed without distortion of the author's text and is denoted by an ellipsis. They are placed anywhere in the quotation (in the beginning, in the middle, in the end). If there is a punctuation mark before the quotation text or after it, it not retained;
- each quotation is necessarily accompanied by a reference to the source;
- in case of indirect citation (retelling, presentation of the other author's thoughts in one's own words), the appropriate references to the source should be given;
- if the author's attitude to individual words or thoughts from the quoted text is expressed, an exclamation mark or question mark must be put in parentheses.

9. The transliterated list of bibliography sources is prepared according to the international bibliographic standard APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). If the scientific work is written in a language that uses the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. After the title of the work in Latin letters its translation into English is provided in brackets.

For the transliteration of the Ukrainian text into the Latin letters, a free site <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> is used (choose the option «American»).

In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

Validity of the data presented in the article is the responsibility of the author and his scientific supervisor.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Tel.; +38(044) 293-11-17; +38(068) 355-83-20

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>; E-mail: ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 56

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56>

Головний редактор Л.О. Мармуль

Переяслав
2023

Підписано до друку 31 березня 2023 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 21,15.
Ум.др. арк. 24,88. Наклад 50 примірників.

Ministry of Education and Science of Ukraine

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 56

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56>

Chief editor L. O. Marmul

Pereyaslav
2023

Signed for print on March 31, 2023. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 21,15
Issued sheets 24,88. 50 copies.